

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - II

ARALIK 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. EMRAH AYDEMİR
DR. SEMA SAĞLIK

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Editörler / Editors • Doç. Dr. Emrah Aydemir

Dr. Sema Sağlık

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2021

ISBN • 978-625-8075-14-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1.

Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - II

Aralık 2021

Editörler

Doç. Dr. Emrah Aydemir
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

YAŞÇILIK / YAŞA DAYALI AYRIMCILIK ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNME

Abdullah IŞIK..... 1

Bölüm 2

BİR ÜRÜNÜN SATIN ALINAMADIĞI DURUMLARDA TÜKETİCİLER TARAFINDAN KULLANILAN SAVUNMA MEKANİZMALARI

Merve ÇERÇİ..... 19

Bölüm 3

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN NİĞDE İLİ DEĞERLENDİRMESİ

Ali Caner İNCESU 35

Bölüm 4

BARAJLARIN ALTINDA KALAN BÜYÜKÇEKMECE’NİN TARİHÖNCESİ

Haldun AYDINGÜN 67

Bölüm 5

KHADAK FİLMİNDE YER ALAN MİTOLOJİK UNSURLAR VE BU UNSURLARIN ANALİZİ

Fatih KÖKSAL 95

Bölüm 6

KARABAĞLI UNUTULMUŞ BİR ŞAİR: MÜCTEHİDZÂDE MEHMED AKA (MÜŞTERÎ) VE DİVANI

Metin HAKVERDİOĞLU 125

Bölüm 7

COVID-19 VE OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

Burcu GÜLEY & Bayram DELEŞ 139

Bölüm 8

KARAR ANALİZİNDE KARAR AĞAÇLARI- WEKA UYGULAMASI

Serpil SEVİMLİ DENİZ..... 153

Bölüm 9

ANADOLU - TÜRK EVİ; SÜSLEME VE RENK UNSURLARI (BİRGİ-ÇAKIRAĞA KONAĞI ÖRNEĞİ)

Saadet Nihal COŞKUN*..... 167

Bölüm 10

TÜRKİYE’DE GENÇLERİN SİYASİ ÖRGÜTLENMELERİ VE SİYASETE KATILIM ARAÇLARI: 1960-1980 DÖNEMİ

Ali ERKEN 189

Bölüm 11

GEREDE RÜŞTİYE MEKTEBİ (1877-1913)

Tahir BİLİRLİ..... 205

Bölüm 12

TEORİ VE UYGULAMA İLE GEOMETRİK MORFOMETRİ

Ahmet İhsan AYTEK 227

Bölüm 13

CİNAYET HABERLERİNE DAİR BİR ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Kemal Cem BAYKAL & Serhat ÇOBAN..... 253

Bölüm 14

SİMGELERİN SEMBOLİK ANLAMLARININ AHŞABA YANSIMASI: DENİZLİ/BAKLAN SAMİ ERTEKİN EVİ SÜSLEMELERİNDE İKONOĞRAFİ

Erbil CÖMERTLER AKTUĞ..... 273

Bölüm 15

ÖRGÜT PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİNDE 360 DERECE
PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

Bilal ERDEM..... 303

Bölüm 16

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE BENLİK SAYGISI VE
PROBLEM ÇÖZME BAĞLAMINDA BİR VERİ MADENCİLİĞİ
ÇALIŞMASI

Esmâ AKDEMİRCİ & Taner TUNÇ 317

Bölüm 17

EMEKLİ İNKILAP SUBAYLARI OLAYI

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU 337

Bölüm 18

DİJİTAL TURİZM PAZARLAMASI

Begüm İLBAY 353

Bölüm 19

PALEODEMOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA: İASOS BİZANS
İNSANLARI

Okşan BAŞOĞLU 369

Bölüm 20

BAŞÖĞRETMENİN YENİ ALFABEYİ YURDA TANITMA
GEZİSİ (23 AĞUSTOS-20 EYLÜL 1928)

Erdem ÇANAK..... 383

Bölüm 1

YAŞÇILIK / YAŞA DAYALI AYRIMCILIK ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNME

Abdullah IŞIK¹

1 Bu çalışma, Abdullah IŞIK' ın Prof. Dr. Serap DAŞBAŞ danışmanlığında Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü tarafından 2020 yılında kabul edilen “65 Yaş ve Üzerindeki Bireylerin Yaşa Dayalı Ayrımcılığa (Ageism) İlişkin Düşünce ve Deneyimlerinin Değerlendirilmesi-Sinop Örneği” adlı doktora tezinin bir bölümünden oluşmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah IŞIK, Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, aisik@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5339-2883>

Giriş

Bu çalışmada yaşa dayalı ayrımcılık, uluslararası literatürdeki ageism kavramı üzerinden değerlendirilmekle birlikte, ulusal literatürde bu konu; yaş ayrımcılığı, yaşçılık ve hatta yaşlı ayrımcılığı gibi kavramlar ekseninde de ele alınabilmektedir (Vefikuluçay Yılmaz ve ark 2011, Çayır 2012, Kutlu ve ark 2012, Arun ve Pamuk 2014, Buz 2015). Buna rağmen, bu çalışmanın odağını oluşturması itibariyle çalışmanın tamamında “yaşa dayalı ayrımcılık” kavramı kullanılacaktır. Dolayısıyla, yaşa dayalı ayrımcılığın çoğunlukla yaşlı bireyler başta olmak üzere diğer farklı yaş gruplarına yönelik bir ayrımcılık biçimi şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir (Thompson 2016). Nelson (2016) ise bu kavramın teknik olarak bireyin yaşına karşı önyargı şeklinde tanımlandığını belirtmekte olup esasen bu önyargının bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi hemen bütün farklı yaş gruplarına yönelik kalıp yargılarımızdan beslendiğine işaret etmektedir. Bu durum, bu kavramların sosyal olarak inşa edildiği gerçekliğini pekiştirmektedir.

Yaş, yaşlanma ve yaşlılık gibi kavramların sosyal olarak inşası neticesinde, bireyler yaşlarından kaynaklı toplumsal olarak konumlandırılmakta, sınıflandırılmakta ve dolayısıyla sınırlandırılmaktadırlar. Bu durum, onların yaşamları üzerinde çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır. Yaşa dayalı ayrımcılık da bu sonuçlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yaşa dayalı ayrımcılığın aynı zamanda yaşlı nüfustaki artışın da önemli sonuçlarından biri olduğu belirtilmektedir (Kutlu ve ark 2012).

Yaşçılık / Yaşa Dayalı Ayrımcılık / Yaş ayrımcılığı (Ageism)

Yaşçılık / yaşa dayalı ayrımcılık (ageism), bütün yaş gruplarındaki bireylerin yaşlarından kaynaklı maruz kaldığı ayrımcılığın bir türü olarak gerçekleşmektedir. Hal böyleyken, yaşa dayalı ayrımcılık, olumlu ve olumsuz boyutta (Palmore 1999, Vefikuluçay 2008) olmak üzere farklı şekillerde ve amaçlarla gerçekleşmektedir. Bu sınıflandırmanın Butler’in yaşa dayalı ayrımcılığın “iyi huylu” ve “kötü huylu” olduğu yönündeki kavramsallaştırmasına karşılık geldiğini ifade edebiliriz.

Daha sonra detaylı olarak açıklanacağı üzere, çokboyutlu bir dezavantaj sürecini içeren ayrımcılık; bireysel, sosyokültürel ve toplumsal olarak farklı olmaktan kaynaklı maruz kalınan ayrımcı ve öteleyici tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, Türkiye’de ableism/disablism (engellilere yönelik ayrımcılık), sexism (cinsiyet ayrımcılığı), racialism/racism (ırk ayrımcılığı/ırkçılık) vb. gibi ayrımcılık türlerinin tartışılmakta olduğu, ancak ayrımcılık formları kapsamında sınırlı da olsa ageism (yaşa dayalı ayrımcılık) konusunun da gündemde yerini almaya başladığı görülmektedir. Dolayısıyla, insanların cinsiyetleri, inançları ya da etnisitelerinden dolayı kişisel ve/veya kişilerarası iliş-

kilerde, hizmet alımı ya da kullanımında ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kalabildikleri gibi sadece yaşlarına dayalı da sözkonusu tutum ve davranışlara maruz kalmaktadırlar (Çayır 2012).

Tam da bu noktada, tıpkı engellilere yönelik ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı, ırk ayrımcılığı/ırkçılık vb. gibi yaşa dayalı ayrımcılık da farklılıkları suiistimal eden, baskı oluşturan ve ayrımcılık yaratan bir şekilde kendini göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal bilimlerde bir tarihselliğe sahip olan ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yaşa dayalı ayrımcılık (ageism) tartışması, ilk olarak Butler (1969) tarafından “bağnazlığın bir biçimi” olarak kavramsallaştırılmıştır. Ona göre; yaş ayrımcılığı ya da age-ism, ırkçılık ya da sosyal sınıf ayrımcılığı gibi “...bir yaş grubunun diğer yaş gruplarına yönelik önyargısı” şeklinde ilk haliyle tanımlanabilmektedir (s. 243). Daha sonra, “...insanların yaşlı olmalarına yönelik sistematik kalıp yargıları ve ayrımcılığı içeren bir süreç” olarak tanımlamıştır (Butler 1975: 35). Ayrıca, Butler (1978) ise yaşa dayalı ayrımcılığı “...yaşlılara karşı kurumsal (institutionalized) ve bireysel (individual) önyargı, kalıp yargı, efsane, nefret ve/veya kaçınma ile nitelenen derin psikososyal bozukluk” olarak klinik-psikiyatrik bağlamda yeniden tanımlamıştır (s. 14).

Butler, yaşa dayalı ayrımcılığın sosyal politika ve pratiklere ve dolayısıyla sosyal hizmet uygulamalarına yansımalarını da göz önünde bulundurmaktadır. Buna göre, yaşa dayalı ayrımcılığın toplum üyelerinin tutum ve davranışları sonucu şekillendiğini; ön yargı ve kalıp yargıların politikaları etkileyebildiğini, bu tutum ve davranışların ise sosyal politikaları etkileyerek kurumsallaştığını hatırlatarak yaşa dayalı ayrımcılığı sosyo-politik ve toplumsal bağlamda tekrardan ele almıştır (Butler 1980). Yine, aynı çalışmada yazar, sosyal bilimcilerin yaşa dayalı ayrımcılığı veya onun deyimiyle “yaşçılığı” da ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi çalışabileceğini aktarmaktadır. Yaşa dayalı ayrımcılık sorununun en belirgin üç özelliğini “1) yaşlı bireye, yaşlılığa ve yaşlanma sürecine yönelik önyargısal tutumlar¹ 2) çalışma yaşamında verilen roller başta olmak üzere diğer sosyal rollerde yaşlılara karşı ayrımcı uygulamalar 3) kişisel itibar ve kabul edilebilir hayat olanaklarını azaltan kurumsal politika ve uygulamalar” şeklinde sıralamaktadır. Bütün bu tutumlar ve inanışlar, ayrımcı davranışlar, kurumsal norm ve politikalar birbirleriyle ilişkili ve karşılıklı birbirlerini pekiştirmekte olup doğal bir süreç olan yaşlanmayı ve dolayısıyla yaşlı bireyleri olumsuz etkileyen bir sosyal soruna dönüştürmektedir (Butler 1980: 8). Son olarak, yaşa dayalı ayrımcılığı bir hastalıktan ziyade tartışan yazar; uygulayıcılar, bilim insanları ve politika yapıcılar gibi ilgili kesimlerin müdahale olanaklarından bahsederek sorunun toplumsallığına

1 Bunlara bu çalışmada da vurgulandığı üzere yaşlı bireylerin kendileri tarafından sergilenen tutum ve davranışlar da dâhil edilebilmektedir.

işaret etmektedir (Butler 1989). Bu durum, eldeki çalışmada olduğu gibi yaşa dayalı ayrımcılık hakkında aktivizim gerektiren dönüştürücü araştırmalara ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Her ne kadar yaşa dayalı ayrımcılık farklı yaş gruplarına yönelik bir ayrımcılık türü olsa da çoğunlukla yaşlı bireylere dönük gerçekleştiği tespiti, ilgili kaynaklar tarafından da desteklenmektedir (Bytheway 1995). Nitekim Lymbery (2005), bu durumun en azından batı toplumlarında, yaşlı bireylerin toplum içindeki konumlarının sistematik olarak dezavantajlardan etkilendiği bir süreç şeklinde adlandırmaktadır (s. 13). Bu nedenle, yaşlı nüfustaki artışın bu süreçteki yeri kritiktir. Yaşlı nüfustaki artışa bağlı olarak yaşa dayalı ayrımcılık da cinsiyet ve etnisite ayrımcılığı gibi diğer sosyal eşitsizlikler, baskı ve ayrımcı tutum ve davranışlar üzerinden ve hatta bunlarla birlikte gerçekleşmektedir. Ayrıca hem cinsiyet hem de yaş ayrımcılığının birlikte gerçekleştiğine ilişkin çalışmalar da mevcuttur (Yelboğa ve Varol 2018). Thompson (2016) gibi eşitlik ve sosyal adalet temeline, baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamaların etkinliğini vurgulayan Lane (2017) de ayrımcılığın ve dolayısıyla yaşa dayalı ayrımcılığın kişisel, kurumsal ve yapısal boyutlarda gerçekleştiği üzerinde durmaktadır (s. 36-38). Bu durumun daha çok sağlık ve sosyal bakım alanlarında görüldüğü, ilgili literatüre referansla bilinmektedir.

Toplumdaki yaşlanma oranları ve dolayısıyla artan yaşlı nüfus oranlarına paralel bir şekilde toplumun yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin sosyal inşacı yaklaşımı, çoğunlukla yaşlı bireylerin biopsikososyal gereksinimlerini giderme ya da yapabilme becerilerini sürdürme çerçevesinde şekillendiğini ifade edebiliriz. Nitekim yaşa dayalı ayrımcılığın da toplumun tutum ve davranışları çerçevesinde şekillendiğini ifade etmiştik. Yaşa dayalı ayrımcılık genellikle yaşlı bireyler için tıpkı yaşlanma gibi biyolojik, fiziksel, tinsel, psikolojik, sosyo-ekonomik ve politik gibi boyutlarda gerçekleşmekte olup bu boyutlar, aynı zamanda yaşa dayalı ayrımcılığın nedenleri arasında da gösterilebilmektedir. Bu bağlamda, yaşa dayalı ayrımcılığın nedenleri arasında “üretici rollerin” ve yapabilme becerilerinin azalması, sosyokültürel ve toplumsal yaklaşım ve dolayısıyla sosyal inşacılığı da gösterebiliriz. Ayrıca Featherstone ve Hepworth’ a referansla bu durumun sanayileşme ve teknolojik süreçlerden ve dolayısıyla modernleşmeden etkilendiği de akatarılmaktadır (akt. Önder Erol 2011: 35).

Bu kapsamda, yaşa dayalı ayrımcılığın çoğunlukla olumsuz boyuttaki seyrinin yanı sıra olumlu boyutta da bireylerin yaşlarından dolayı pozitif ayrımcılık gördüğü belirtilmektedir (Palmore 1999, Vefikuluçay 2008). Bir çocuğun okula yönlendirilmesi veya yaşlı bir bireye otobüste yer verilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Yine, Önder Erol (2011), Quadagno’un yaşa dayalı ayrımcılığın güncel bir formu olarak “yeni yaşlı ayrımcılığı” kavramından hareketle, yaşlı bireylerle ilgili

aşırı bir korumacı yaklaşımın ve endişenin söz konusu olduğunu ve bu durumun yaşlı bireyleri risk almaktan vazgeçirdiğini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Yaşlıların toplum tarafından yetersiz, güçsüz ve diğerlerine bağımlı olarak görülmesi onları yapabilecekleri halde bir takım eylemlerden korumacı bir duygu ile alıkoymak sonucunu doğurmaktadır. Yaşlı birey, yaş ayrımcılığının getirmiş olduğu tüm bu sınırlılıklara ilişkin refleksif olarak düşünse bile eyleme geçme konusunda çekimser kalabilmekte ve böylece kendinden beklenen ‘yaşlı’ imgesini pekiştirir bir davranış biçimi geliştirebilmektedir.” (s. 35).

Bu durum, açıkça yaşa dayalı ayrımcılığın toplum tarafından atfedilen sosyal inşa temelinde gerçekleşebildiğine işaret etmektedir. Bütün bu çerçeve göz önüne alındığında, bu çalışmadaki haliyle yaşa dayalı ayrımcılık, Quadagno (2017)’nin nakliyle, yaşlanmaya ilişkin kalıp yargıları içeren önyargılar ve olanaklardan mahrum bırakan ayrımcı tutumlar gibi farklı formlarda bireyi fiziksel, ruhsal vb. olarak etkilemektedir. Yine, Butler da yaşa dayalı ayrımcılığı toplumun tutum ve davranışları çerçevesinde tartışmaktadır. Bununla birlikte, Nelson ve Palmore’un da konuyla ilgili açıklamalarından hareketle aşağıda da sıralanacağı üzere yaşa dayalı ayrımcılık, bir yaş grubundaki bireylerin diğer bir yaş grubundaki bireylere yönelik tutum, inanış ve davranışları kapsayan kalıp yargılar (stereotypes), önyargılar (prejudices), kaçınan (avoidant) davranışlar ve ayrımcılık (discrimination) alt başlıkları ekseninde açıklanmaktadır.

Kalıp Yargılar (Stereotypes)

Sosyal olarak inşa edilmiş inançlar bütününü oluşturan yaşa dayalı ayrımcılığın gerçekleşmesine sebep olan faktörlerden birincisini oluşturan kalıp yargılar, tanımlaması oldukça fazla olan, zaman içerisinde değişime uğrayan ve basitleşen bir kavram olarak öne çıkmakla birlikte bu kavram, en temelde belirli birey ya da grupların farklı karakteristik özelliklerinin kolayca hatırlanması olarak ifade edilmektedir (Stangor 2016: 2). Dozois’e göre de bu uzun süreli hatırlamalar, hafızada bilgi yapıları ve şemaların oluşturulmasıyla gerçekleşmekte ve bu çerçevede tanımlanmaktadır (akt. Arun ve Pamuk 2014: 21).

Konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında, sosyal psikolojik açıdan kalıpyargılaşmanın (stereotyping) önyargılar, kaçınan ve ayrımcı davranışlarla birlikte duygusal, bilişsel ve davranışsal boyuttaki üçlü bileşen çerçevesinde açıklandığı görülmektedir (Allport 1954, Fiske 1998, Cuddy ve Fiske 2002, Levy 2003, Fasbender 2016). Bu anlamda, sınıflandırmaya dayalı tutumlar olarak önyargılar, duygusal (affective) boyuttaki; ayrımcılık, davranışsal (behavioral) boyuttaki ve kalıp yargılar ise bilişsel (cognitive) boyuttaki temel birleşenler şeklinde değerlendirilmektedir (Cuddy

ve Fiske 2002). Öte yandan, Allport (1954) “The Nature of Prejudice” adlı çalışmasında, öğrenilmiş önyargılar kapsamında kaçınan davranışları da bu sürecin önemli bir parçası olarak değerlendirmektedir. Yine, yaşa dayalı ayrımcılık üzerine ölçek geliştiren Fraboni ve ark (1990) da bir alt öge olarak kaçınma (avoidance) faktörünün de bu ayrımcılık türünde önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Kalıp yargılar, bir birey ya da grubun etnisite, cinsiyet, inanç vb. özellikleri hakkında olduğu gibi birey ya da grubun yaşa dayalı özelliklerine ilişkin de olabilmektedir. Nitekim Nelson (2016), bunların yaşa dayalı kalıp yargılar şeklinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Nelson, bu durumu farklı yaş dönemlerine yönelik toplumsal atıfların kişiyi bulunduğu karakteristik özelliklerine göre geleneksel olarak olumlu ya da olumsuz anımsanması üzerinden tartışmaktadır (s. 38-40). Hal böyle olunca, yaşa dayalı ayrımcılığın en temel bilişsel birleşeni olarak kalıp yargılar, bireysel farklılıklar ve grup farklılıklarına yönelik tutumlar şeklinde gerçekleşmektedir (Fasbender 2016). Bununla birlikte, kalıp yargıların çoğunlukla olumsuz tutumlar üzerinden gerçekleştiği açıktır. Nitekim Stangor (2016), kalıp yargıları “olumsuz, kusurlu ve haksız” tutumlar olarak görmektedir (s. 2).

Ayrıca Levy (2003), kişinin yaşlanma sürecine bilişsel ve fiziksel etkileri olan kendine dönük kalıp yargıların (self-stereotypes) da olabileceğini ve bu durumun özellikle de yaşlılık döneminde görünür olduğunu ifade etmektedir. Bu boyuttaki kalıp yargıların da toplumsal atıflardan ve sosyal olarak inşa sürecinden etkilenmekte ve bu çerçevede şekillenmekte olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Dolayısıyla, yaşa dayalı kalıp yargılar, toplumsal olarak atfedilmiş tutum ve inanışlar paralelinde yaşlı bireyler üzerinde baskı ve ayrımcılık yaratan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bireyin diğer birey ve gruplara yönelik kategorizasyonu (Fiske 1998) inşa edilen kalıp yargılara özelde ise yaşa dayalı kalıp yargılara olumlu ve olumsuz tutumlar çerçevesinde sınıflandırılmış bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık ya da “ihtiyarlık” prototipi veya yapabilme becerisi üzerine inşa edilmiş karakteristik özellikler vb. örnekleri verilebilir. Stangor (2016) da ilgili kaynaklara referansla, kalıp yargıların çoğunlukla şemalar, prototipler ve örnekler gibi bilişsel yapılar olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (s. 3).

İlgili literatür incelendiğinde, kalıp yargıların genellikle önyargılarla birlikte değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlamda, yaşa dayalı ayrımcılık kapsamında önyargıları da ele almanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Önyargılar (Prejudices)

Yaşa dayalı ayrımcılığın gerçekleşmesine sebep olan faktörlerden ikincisini oluşturan önyargılar, literatürde bu konunun temel duygusal birleşeni konumunda değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, önyargının yaşa dayalı ayrımcılığın da temel inşa ürünü olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Butler (1969), ilk başlarda, yaşa dayalı ayrımcılığı esasen bir yaş grubunun başka bir yaş grubuna karşı önyargısı üzerinden açıklamaktadır. Butler’a göre, en temelde, kişisel güvensizlik, önyargının oluşmasına yol açmakta olup önyargının klasik açıklaması, bireyin ırk, din, milliyet gibi içerisinde bulunduğu güçsüzlüklere yönelik bilinçsiz bir çabaya dayanmaktadır (s. 243). Yine Kutlu ve ark (2012), yaşa dayalı ayrımcılık hususunda, önyargıların birey ya da grubun içerisinde bulunduğu yaşa yönelik tutum ve inanışlar çerçevesinde şekillendiğine işaret etmektedirler (s. 464). Bu durum, Butler’ın vurguladığı “çaba” kavramına karşılık gelmektedir. Bu nedenle, bu tutum ve inanışlar, olumlu olduğu gibi olumsuz bir boyut da alabilmekte, öğrenilmekte ve yeniden üretilmektedirler. Yaşa dayalı önyargılar örneğinde olduğu gibi, öğrenilmiş ve yeniden üretilmiş davranışlar üzerinden şekillenmesi nedeniyle önyargıların da sosyal olarak inşa edildiğini ifade edebiliriz.

Ayrıca, daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere yaşa dayalı ayrımcılığın önemli bir boyutunu da yaşlı bireye, yaşlılığa ve yaşlanma sürecine yönelik önyargısal tutumlar oluşturmaktadır (Butler 1980). Ve hatta, söz konusu önyargısal tutumların yaşlı bireyler tarafından da sergilendiğini ifade etmiştik. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, yaşa dayalı ayrımcılığın da tıpkı cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi bir önyargı biçimi olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Abrams (2010) da önyargıyı bu çerçevede değerlendirmekte olup önyargının en fazla grupların farklı veya çakışan değerlere sahip olması, diğerlerinin farklı olarak görülmesi, insanların kimliklerini belli gruplara ait olma bakımından görmesi ve başkalarına karşı ayrımcılık yapılması gibi durumlarda geliştiğini ve sürdürüldüğünü belirtmektedir (s. 3). Hal böyleyken, bu sürecin sosyal olarak inşa edildiği gerçeği ortada durmaktadır.

Esasen, Allport (1954) tarafından önyargının doğası üzerine yapılan çalışmada, bireyin kimliğinden veya sadece ait olduğu gruptan dolayı kendisine karşı “düşmanca bir tutum veya his” olarak tanımlanan önyargı kavramsallaştırması, insanları gruplandırmaya dayalı bilişsel bir süreç üzerinden yapılmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere diğer bazı kaynaklardan farklı olarak Allport, önyargıyı bir bütünlük içerisinde duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutta tanımlarken, diğerleri ayrı kavramlar üzerinden tartışmaktadır (Fasbender 2016: 3). Yine Dozois’e göre de bu uzun süreli hatırlamalar, hafızada bilgi yapıları ve şemaların oluşturulmasıyla gerçekleşmekte ve bu çerçevede tanımlanmaktadır

(akt. Arun ve Pamuk 2014: 21). Arun ve Pamuk (2014), Dozois'e referansla, "duygusal süreçler" üzerinden tanımlanan önyargının günlük kullanımının kalıp yargı ile karıştırılabileceğini, fakat ilgili literatürde önyargının "özellikle bir sosyal gruba karşı duygusal ya da tutumsal yanıtları tanımlamak için kullanıldığını" aktarmaktadır (s. 21). Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) ile Dünya Psikiyatri Derneği'nin (DPD/WPA) ortak raporunda, genel olarak önyargı, insanları olumsuz anlamda sınıflandırmaya dayalı (örneğin "zihinsel rahatsızlıklara sahip kişilerin tehlikeli, güçsüz, sorumsuz, kirli vb. olduğu") "sağduyu" tutumları olarak tanımlanmaktadır (WHO-WPA 2002: 11). Önyargıların bütün birey ve gruplara yönelik olabildiği gibi yaşa dayalı önyargılar da bütün yaş gruplarındaki birey ya da gruplara yönelik olabilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu raporda, özellikle yaşlı bireyler üzerinde baskı ve ayrımcı tutumlar yaratan yaşa dayalı önyargılar ise bu yaş dönemindeki insanların zayıf, hasta, tuhaf, inatçı, verimsiz vb. olduğuna dair düşünceleri ifade etmektedir (s. 11).

Kalıp yargıları ve tutumları içeren (Palmore 2001) önyargılar da tıpkı yaşa dayalı ayrımcılıkta olduğu gibi olumlu boyutta görülebilmekle beraber çoğunlukla olumsuz boyutta görülmektedirler (Palmore 1999). Bu kapsamda, önyargının bireysel ve kolektif farklılıklardan kaynaklandığını ifade edebiliriz. Bu farklılıklardan birini de yaşa dayalı önyargı oluşturmaktadır. Yaşa dayalı sistematik önyargılar ise yaşa dayalı ayrımcılığa sebep olmaktadır. Nitekim yaşa dayalı ayrımcılığın bir önyargı biçimi şeklinde gerçekleştiği ifade edilmektedir (Palmore 2001). Ayrıca, olumsuz önyargı ve "düşmanca tutum" ile başlayan bu süreç, literatürde önyargı üzerindeki tartışmaların ortasında bulunan Allport'a göre, önyargının şiddetli hali nefret biçimini ve en nihayetinde katliam ve soykırım halini alabilmektedir. Yazar, bu durumu olumsuz önyargı üzerinde inşa edilen ve gittikçe artan düzeyde ağırlaşan beş başlık şeklinde açıklamaktadır (Allport 1954: 48-). Buna göre;

1. Olumsuz önyargı (Antilocution): Bir birey, grup, topluluk ya da topluma yönelik olumsuz önyargıya dayalı düşmanca, küçük düşürücü ya da aşağılayıcı söylemler üzerine inşa edilmiş bir sözlü istismar ve ayrımcılık biçimini ifade etmektedir. Bu kavram, birey ya da gruba yönelik nefret söylemine yol açmaktadır.

2. Kaçınma (Avoidance): Aşırı önyargı sebebiyle bir birey, grup, topluluk ya da topluma karşı dışlayıcı veya kaçınan davranışlara sahip olma durumunu ifade etmektedir.

3. Ayrımcılık (Discrimination): Olumsuz önyargı sonucu bir birey, grup, topluluk ya da topluma yönelik geleneksel veya kurumsal dışlayıcı ve ayrımcı tutum ve davranışların tamamını ifade etmektedir. Bu kavram,

mağduru(ları)n resmi olarak kısıtlanmasına ya da mahrum bırakılmasına yol açabilmektedir.

4. Fiziksel saldırı (Physical attack): Gittikçe artan olumsuz önyargı duygusuyla bir birey, grup, topluluk ya da topluma veya onların mülkiyetine karşı zorlama veya tehdide dayalı fiziksel şiddetin kullanılmasını ifade etmektedir. Bu kavram, linç kültürünün oluşmasına yol açmaktadır.

5. İmha/Soykırım (Extermination): Olumsuz önyargının şiddetin en son halini alması ve yok etme amacıyla bir birey, grup, topluluk ya da toplumun bütünlüğüne yönelik sistematik yıkım girişimini ifade etmektedir. Bu kavram, linç, kıyım, katliam ve soykırımın habercisidir.

Eldeki çalışmada da kullanıldığı üzere Fraboni Ageism Ölçeği'nde yaşa dayalı ayrımcılık (ageism); olumsuz önyargı (antilocution), kaçınma (avoidance) ve ayrımcılık (discrimination) alt başlıklarında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada bu alt gruplandırmaya kalıp yargı (stereotype) da dâhil edilmiştir. Nitekim yaşa dayalı ayrımcılığın inşa sürecinde bu kavramların kritik olduğu bilinmektedir. Özellikle önyargının bu süreç üzerindeki etkisi Allport'un (1954) çalışmasına referansla ortadadır. Bu bağlamda, yaşa dayalı ayrımcılık ya da yaşçılık da temelde cinsiyetçilik, ırkçılık ve diğer önyargı biçimlerine dayalı ayrımcılık türleri gibi değerlendirilmektedir. Buna rağmen diğer biçimlerden farklı olarak yaşa dayalı ayrımcılık, ideolojik bir yaklaşımdan ziyade bireysel ve sosyo-kültürel yaklaşımlar çerçevesinde görülmektedir. Bu durum, yaşa dayalı ayrımcılığa göz yumulmasına, hatta desteklenmesine ve dolayısıyla yaygınlaşmasına sebep olmaktadır (Nelson 2016: 191).

Nihayetinde, önyargılar da sosyal inşa sürecinden etkilenmekte olup sosyal olarak inşa edilmektedirler. Yukarıda belirtildiği gibi önyargılar, esasen bir kimliğin bireysel ve kolektif farklılıklarına yönelik olmaktadır. Bu noktada, farklılıklarla çalışan bir meslek ve disiplin olarak sosyal hizmetin önemi açıktır. Nitekim sosyal inşacılık ve baskı/ayrımcılık karşıtı yaklaşımları kullanırken sosyal hizmet, farklılıklarla çalıştığının farkındadır. Bu nedenle, sosyal hizmet uygulayıcılarının kendi önyargılarının da farkında olması gerekmektedir (Teater 2014: 88). Bu anlamda, yaşa dayalı ayrımcılığın önemli bir faktörü olarak kaçınma ya da başka bir deyişle kaçınan davranışları da tartışmak konunun bütünlüğüne katkı sağlayacaktır.

Kaçınan (Avoidant) Davranışlar

Kaçınma, bireysel ve kurumsal boyutta yaşlı bireylerde olduğu gibi istenmeyen bir grubun üyelerine karşı kaçınan tutum ve davranışlar gösterme şeklinde tanımlanmaktadır (Fraboni ve ark 1990: 57). Yukarıda belirtildiği gibi Allport'un "önyargının doğası" kapsamında tartıştığı ve

yaşa dayalı ayrımcılığın temelindeki bir başka önemli faktör olan kaçınma kavramı, esasen kaçınan davranışların sergilenmesini ifade etmektedir. Yine, daha önce değinildiği üzere kaçınan davranışlar ile önyargılar arasında bir ilişkinin olduğu da belirtilmektedir (Nelson 2016: 123). Bu bağlamda, yaşlılarla göz teması kurmaktan kaçınma örneğinde olduğu gibi esasen kaçınma, ayrımcı davranışları ifade etmektedir (North ve Fiske 2013). Dolayısıyla kaçınan davranışlar da en temelde, özellikle de davranışsal boyutta farklılıklara yaklaşımda, sosyal inşa sürecinden etkilenmektedir. Söz konusu yaşa dayalı bir farklılık olduğunda, kaçınan tutum ve davranışlar sergilemenin yaşa dayalı ayrımcılığın da temel inşa ürünü olduğunu ifade edebiliriz. Zira sosyal olarak inşa edilmiş kavramların öğrenilmekte ve yeniden üretilmekte olduğunu ifade etmiştik. Nitekim kaynaklar, kaçınan tutum ve davranışların öğrenilmiş önyargılar sonucunda şekillendiğine (Allport 1954) ve yaşa dayalı ayrımcılık türünde olduğu gibi yeniden üretilen temel bir bileşen olduğuna (Fraboni ve ark 1990) işaret etmektedirler.

İlgili literatür incelendiğinde, kaçınan davranışlar sergilemenin çoğunlukla farklılıklara yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, farklı dezavantajları olan birey ya da gruplar da bu farklılıklar kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin, Snyder ve arkadaşlarının (1979) yapmış oldukları çalışmada, engelli bireyler özelinde kaçınma konusu ele alınmaktadır. Bununla birlikte, kaçınmanın yaşlanmayla paralellik gösterdiği, literatürde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. İnsanın yaşam seyrinde, yaşlanmanın sosyal olarak inşa edilmesi veya sosyokültürel ve politik olarak kişiye atfedilmesi, birey ya da grubun yaşından dolayı dışlayıcı ve ayrımcı tutum ve davranışlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Kaçınan davranışlar da bu dışlayıcı durumun ve yaşlı bireyleri oldukça olumsuz etkileyen yaşa dayalı ayrımcılığın önemli bir parçası konumundadır. Zira, yaşlı bireylerin “yük” olarak görülmesi, sosyal dışlamaya ve dolayısıyla yaşa dayalı ayrımcılığa neden olmaktadır (Arun ve Pamuk 2014: 21).

Ayrıca Arun ve Pamuk (2014) yapmış oldukları çalışmada, kaçınan davranışların bireyden uzaklaşmayı, bireyi ihmal ve görmezden gelmeyi ifade ettiğini belirtmektedir. Tam da bu noktada, yaşa dayalı ayrımcılığın kaçınma faktörü ile yaşlı birey yerine yakınıyla muhatap olma örneğinde olduğu gibi yaşlı bireyin toplumsal katılımın dışına itildiğine işaret etmektedirler (s. 21-24). Yine başka bir çalışmada, yaş ve cinsiyet gibi sosyodemografik özelliklerden kaynaklı yaşa dayalı kaçınmanın ve/veya yaşlı bireylere yönelik kaçınan davranışların farklılaştığı vurgulanmaktadır (Bodner ve Lazar 2008: 1046). Bununla birlikte, ihmal ve istismarda olduğu gibi kaçınan ve aşağılayıcı davranışlar da yaşlı bireyleri olumsuz etkileyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadır (Levy ve Macdonald 2016: 7). Mağdurların sosyal olarak dışlanması ve onlardan uzaklaşma olarak

değerlendirilen kaçınan davranışlar, yaşa dayalı ve dolayısıyla yaşlı bireylere karşı ayrımcılığa yol açmaktadır (WHO/WPA 2002: 13). Bu çerçevede, yaşa dayalı ayrımcılığın temel bir alt faktörü olan ayrımcılık başlığını tartışmak önemlidir.

Ayrımcılık (Discrimination)

En temelde, Fiske ve ark. (2016), ayrımcılığı 21. yüzyılın yaygın, tehlikeli ve hatta ölümcül bir kavramı olarak tanımlamaktadırlar (s. 527). Dolayısıyla, yaşa dayalı ayrımcılığa zemin hazırlayan ve bu ayrımcılık biçiminin sürdürülmesine neden olan en önemli faktörlerinden bir diğeri ise ayrımcılık alt faktörüdür. Kaynaklar, bu faktörü, yaşa dayalı biçimi başta olmak üzere, ayrımcılığın davranışsal (behavioral) boyuttaki temel birleşeni olarak görmektedir (Cuddy ve Fiske 2002: 3). Yine, Nelson (2016) da ayrımcılığı sosyal damgalama üzerinden davranışsal bir faktör olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi Allport (1954) da ayrımcılığı dışlayıcı ve ayrımcı tutum ve davranışların tamamı üzerinden tanımlamaktadır. Arun ve Pamuk (2014) ise ayrımcılık alt faktörünü Dozoi's'e referansla kalıp yargıların davranışsal sonuçları çerçevesinde açıklamaktadır (s.21). Dolayısıyla, yaşa dayalı ayrımcılığın diğer alt faktörleri gibi ayrımcı davranışlar sergilemenin de yaşa dayalı ayrımcılığın temel inşa ürünü olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Fraboni ve ark (1990), ayrımcılığı davranışlar kapsamında tartışmakta olup bu faktörün yaşa dayalı ayrımcılığın en aşırı hali olduğunu belirtmektedirler (s. 58-59). Bu nedenle ayrımcılığın diğer alt faktörlerden farklı olarak daha fazla “toplumsal sonuçlar” doğurduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Esasen, Allport (1954)'a referansla ayrımcılığın diğer birey ve gruplara karşı üstünlük gösterme amacındaki olumsuz önyargılardan kaynaklandığını ifade edebiliriz. Nitekim ilgili kaynaklarda, yaşa dayalı ayrımcılık da kısmen bu kapsamda değerlendirilmektedir. Örneğin Major ve Sawyer (2016), ayrımcılığın güç ve statü üzerine inşa edilmiş prototiplerin (beklentilerin) dışındaki sosyal kimlik temelli farklı grup üyeleri arasındaki olgu olduğunu bildirmektedirler (s. 94). Söz konusu bu örnek, ayrımcılığın da bir sosyal inşa ürünü olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, ayrımcılığın bir biçimi olarak yaşa dayalı ayrımcılığın olumsuz hali kadar olmasa da olumlu şekilde gerçekleştiğini de ifade edebiliriz (Palmore 1999, Vefikuluçay Yılmaz ve Terzioğlu 2011, Levy ve Macdonald 2016). Buna rağmen, Lievesley (2009) ise özellikle sağlık sektöründe başta olmak üzere doğrudan veya dolaylı olarak yaşa dayalı ayrımcılığın yaşlı bireyler ve yaşlanma sürecine yönelik oldukça olumsuz inançlardan oluştuğunu ifade etmektedir (s. 12-13). Yine, Stangor (2016) ise ayrımcılığın daha çok olumsuz toplumsal sonuçları üzerinde durmaktadır.

Bu bağlamda, sosyal hizmetler alanına baktığımızda, daha çok güç-

süz kesimlerin ayrımcılık yaşadığı ve bunun ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamalarını gerekli kıldığı belirtilmektedir (Razack 1999, Bayliss 2000, Garrett 2000, Cankurtaran ve Beydili 2016: 146). Eşitsizlik ve güçsüzlüğün sebep olduğu ayrımcılığın önyargıyla başlayan sürecin tam ortasında yer aldığını ve bunun nefrete dönüşebildiğini ifade etmiştik. Ayrıca ayrımcılığın farklı amaçlarla ve farklı biçimlerde gerçekleştiğini de ifade etmiştik. Örneğin, ableism veya disablism (engellilere yönelik ayrımcılık), sexism (cinsiyet ayrımcılığı), racialism veya racism (ırk ayrımcılığı/ırkçılık) vb. ayrımcılık türleri bu biçimler arasında sayılabilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmanın odağını oluşturan ageism (yaşa dayalı ayrımcılık) da günümüzde kritik bir ayrımcılık türü olarak görülmektedir. Ayrıca ayrımcılık (discrimination), yaşa dayalı ayrımcılığın (ageism) önemli bir alt faktörü olarak da öne çıkmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, sosyal politikalar ve sosyal hizmet uygulamalarında yaş kaynaklı ayrımcılık karşıtı politika ve uygulamaların geliştirilmesi, bu sürecin iyileştiricisi konumundadır (Kalaycıoğlu ve ark. 2003, Jenkins 2008, Baybora 2010, Çayır 2012, North ve Fiske 2013, Quinn 2014, Ceylan ve Öksüz 2015, Fasbender 2016).

Buna ek olarak, yapılan çalışmalar incelendiğinde, çoklu ayrımcılık türlerinde baskı halini alan kesişimsel ayrımcılıkla (bkz. Aosved ve Long 2006) birlikte ayrımcılığın kişisel, kurumsal, yapısal gibi boyutlarda gerçekleştiği aktarılmaktadır (Lane 2017: 36). Yaşa dayalı ayrımcılığı da bu çerçevede değerlendiren Lane (2017), bu tür baskı ve ayrımcılık yaratan şartlara ancak baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamalarla müdahale edilebileceğini belirtmektedir (s. 38). Yine, cinsiyet, özel gereksinimlilik, ırk, sosyal sınıf, inanç ve diğer gruplara yönelik ayrımcılık temelinde benzer tartışmaları sosyal hizmet meslek ve disiplini çerçevesinde sürdüren Okitikpi ve Aymer (2010) da ayrımcılık karşıtı uygulama ve politikaların öneminden bahsetmektedirler. Bununla birlikte sözkonusu yazarların yanı sıra ilgili kaynaklar, ayrımcılığın kişisel, kişilerarası, kurumsal, kültürel, ekonomik, tinsel, yapısal ve dolayısıyla sosyo-politik boyutları üzerinde durmaktadırlar. Özellikle de yaştan kaynaklı baskı ve ayrımcılık deneyimlerinin ve bu kapsamda yaşlı bireyler üzerinde baskı ve ayrımcılık yaratan tutum ve davranışların değerlendirilmesi sosyal hizmet meslek ve disiplini için oldukça önemlidir. Zira sosyal hizmetin yaşlı refahı alanına katkısı fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik, duygusal ihmal ve istismarın yanı sıra esasen baskı ve ayrımcılık boyutunda olmaktadır. Çok boyutlu bu baskı ve ayrımcılık şartlarının ortadan kaldırılması önem arz etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, alt faktörleriyle birlikte yaşa dayalı ayrımcılık, ulusal ve uluslararası literatürdeki ageism kavramı üzerinden değerlendirilmiştir. Bireylerin özellikle de yaşlı bireylerin yaşlarından kaynaklı karşılaş-

tığı tutum ve davranışların tümü olarak değerlendirilen bu durum ve kavramsallaştırmalar, birey ve toplum üzerinde çok boyutlu etkilere sahiptir.

Literatürde yaşa dayalı ayrımcılık, pozitif ve negatif boyutlarda değerlendirilebilmekte olup kısmen bir önyargı şeklinde başlayabildiği; bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi hemen bütün farklı yaş gruplarına yönelik kalıp yargılardan beslendiğine, kaçınan ve ayrımcı davranışlarla sürdüğüne işaret edilmektedir. Bu durum, bu kavramların sosyal olarak inşa edildiği gerçekliğini pekiştirmektedir. Ageismin sosyal inşası, yaşlı bireyler söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Zira biopsikososyal-tinsel, kültürel ve ekonomik gibi boyutlarda yaşlılığın olumsuz algısı ve / veya “yetersizliği” ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu bölümde yaşa dayalı ayrımcılık, çok boyutlu olarak tartışılmaktadır.

Kaynaklar

- Abrams D, 2010. Processes of prejudice: theory, evidence and intervention. Equality and Human Rights Commission Research Report 56. London, EHRC.
- Allport GW, 1954. The nature of prejudice. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Aosved AC, Long PJ, 2006. Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481-492.
- Arun Ö, Pamuk D, 2014. Kurumsal bakım sektöründe ageism: yaşlı bakım personelinin yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin ayrımcı tutumlarının nedenleri ve müdahale önerileri. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV(2), 19-33.
- Baybora D, 2010. Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaş ayrımcılığı düzenlemesi üzerine. *Çalışma ve Toplum*, 1, 33-58.
- Bayliss K, 2000. Social work values, anti-discriminatory practice and working with older lesbian service users. *Social Work Education*, 19(1), 45-53.
- Bodner E, Lazar A, 2008. Ageism among Israeli students: structure and demographic influences. *International Psychogeriatrics* 20(5), 1046-1058.
- Butler RN, 1989. Dispelling ageism: the cross-cutting intervention. *American Academy of Political and Social Science*, 503(1), 138-147.
- Butler RN, 1980. Ageism: a foreword. *Journal of Social Issues*, 36(2), 8-11.
- Butler RN, 1978. Thoughts on aging. *American Journal of Psychiatry*, 135, 14-16.
- Butler RN, 1975. Why survive? Being old in America. New York, Harper & Row.
- Butler RN, 1969. Age-ism: another form of bigotry. *Gerontologist*, 9(4), 243-246.
- Buz S, 2015. Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278.
- Bytheway B, 1995. Ageism: rethinking ageing series. Buckingham, Open University Press.
- Cankurtaran Ö, Beydili E, 2016. Ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet uygulamasının gerekliliği üzerine. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 145-160.
- Ceylan H, Öksüz M, 2015. Sosyal hizmet lisans öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 459-466.
- Cuddy AJC, Fiske ST, 2002. Doddering but dear: process, content, and function in stereotyping of older persons In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: stereotyping and prejudice against older persons* (pp. 3-26). Cambridge, The MIT Press.
- Çayır K, 2012. Yaşlılık/Yaşa dayalı ayrımcılık. İçinde K. Çayır ve A. Ceyhan (Der.), *Ayrımcılık: çokboyutlu yaklaşımlar*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Daşbaşı S, 2014. Yaşlı ayrımcılığı. İçinde V. Işıkkhan (Yay. Haz.), Doç. Dr. Şener Koçyıldırım'a armağan: sosyal hizmet ve toplumla çalışma (s. 200-209). Ankara, Sosyal Hizmet Araştırma, Uygulama ve Geliştirme Derneği.
- Fasbender U, 2016. Stereotype, prejudice and discrimination toward older workers: a wind of change? In R. Burke, C. Cooper, & A. Antoniou (Eds.), *The aging workforce: individual, organizational and societal challenges* (pp. 159-184). London, Emerald Publishing.
- Fiske ST, Harris LT, Lee TL, Russell AM, 2016. The future of research on prejudice, stereotyping, and discrimination. In T.D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 525-534). New York, Psychology Press.
- Fiske ST, 1998. Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 357-411). New York: McGraw-Hill.
- Fraboni M, Saltstone R, Hughes S, 1990. The Fraboni Scale of Ageism (FSA): An attempt at a more precise measure of ageism. *Canadian Journal on Aging*, 9(1), 56-66.
- Garrett PM, 2000. Responding to Irish “invisibility”: anti-discriminatory social work practice and the placement of Irish children in Britain. *Adoption & Fostering*, 24(1), 23-34.
- Jenkins AK, 2008. Age discrimination in hotel workplaces: HRM practices and their effects on the employment of “older” workers. In: *Conference Proceedings of the 17th Annual CHME Research Conference*. University of Strathclyde, pp. 239254. ISBN 0954803914.
- Kalaycıoğlu S, Tol UU, Küçükural Ö, Cengiz K, 2003. Yaşlılar ve yaşlı yakınları açısından yaşam biçimi tercihleri. *TÜBA Raporları*, 5, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kutlu Y, Küçük L, Yıldız Fındık Ü, 2012. Psychometric properties of the Turkish version of the Fraboni Scale of Ageism. *Nursing and Health Sciences*, 14, 464-471.
- Lane P, 2017. Conceptualising ageing and anti-discriminatory practice. In P. Lane & R. Tribe (Eds.), *Anti-discriminatory practice in mental health care for older people* (pp. 19-47). London, Jessica Kingsley Publishers.
- Levy BR. 2003. Mind matters: cognitive and physical effects of aging self-stereotypes. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 58(4), 203-11.
- Levy SR, Macdonald JL, 2016. Progress on understanding ageism. *Journal of Social Issues*, 72(1), 5-25.
- Lievesley N, 2009. Ageism and age discrimination in mental health care in the United Kingdom: a review from the literature. Department of Health, Centre for Policy on Ageing. http://www.cpa.org.uk/information/reviews/CPA-ageism_and_age_discrimination_in_mental_health_care-report.pdf.

- Lymbery M, 2005. Social work with older people: context, policy and practice. London, SAGE Publications.
- Major B, Sawyer PJ, 2016. Attributions to discrimination: antecedents and consequences. In T.D. Nelson (Ed.), Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination (pp. 89-110). New York, Psychology Press.
- Nelson TD, 2016. The age of ageism. Journal of Social Issues, 72(1), 191-198.
- Nelson TD, 2016. Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination (Ed.). New York, Psychology Press.
- North MS, Fiske ST, 2013. A prescriptive intergenerational-tension ageism scale: Succession, Identity, and Consumption (SIC). Psychological Assessment, American Psychological Association (APA), doi: 10.1037/a0032367.
- Okitikpi T, Aymer C, 2010. Key concepts in anti-discriminatory social work. London, SAGE.
- Önder Erol P, 2011. Sosyolojik perspektiften demografik yaşlanma: toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda yaşlı failliği. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Önder Erol P, 2009. Social construction of old age among university students in Turkey. Sincronia, 13, 1-16.
- Palmore EB, 2001. The ageism survey: first findings. Gerontologist, 41, 572-575.
- Palmore EB, 1999. Ageism: positive and negative (2nd ed.). New York, Springer Publishing Company, Inc.
- Quadagno J, 2017. Aging and the life course: an introduction to social gerontology. New York, McGraw-Hill Education.
- Quinn E, 2014. Stop age discrimination: delivering the programme for government commitment to extend age discrimination legislation to the provision of goods, facilities and services. Belfast, Age Sector Position Paper. https://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GBNI/policy/gfs/Stop_Age_Discrimination_Age_Sector_Position_Paper_July_2014.pdf?mc_cid=-62f050e303%3Fdtrk%3Dtrue.
- Razack N, 1999. Anti-discriminatory practice: pedagogical struggles and challenges. The British Journal of Social Work, 29(2), 231-250.
- Snyder ML, Kleck RE, Strenta A ve Mentzer SJ, 1979. Avoidance of the handicapped: an attributional ambiguity analysis. Journal of Personality and Social Psychology, 37 (12), 2297-306.
- Stangor C, 2016. The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: a quick history of theory and research. In T.D. Nelson (Ed.), Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination (pp. 1-22). New York, Psychology Press.
- Thompson N, 2016. Anti-discriminatory practice: equality, diversity and social justice. London, Palgrave.

- Teater B, 2014. An introduction to applying social work theories and methods. Maidenhead, Open University Press.
- Vefikuluçay Yılmaz D, Terzioğlu F, 2011. Development and psychometric evaluation of ageism attitude scale among the university students. Turkish Journal of Geriatrics, 14(3), 259-268.
- Vefikuluçay D, 2008. Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumları. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- World Health Organization (WHO). 2002. Active ageing: a policy framework. Madrid, WHO Publications.
- World Health Organization (WHO) and World Psychiatric Association (WPA). 2002. Reducing stigma and discrimination against older people with mental disorders. Geneva, WHO Publications.
- Yelboğa N. & Varol B. (2018). Yaşlı Kadın Ayrımcılığı ve Kadının Dışlanması. Sosyal Çalışma Dergisi, 2 (1), 51-64.

Bölüm 2

BİR ÜRÜNÜN SATIN ALINAMADIĞI DURUMLARDA TÜKETİCİLER TARAFINDAN KULLANILAN SAVUNMA MEKANİZMALARI

Merve ÇERÇİ¹

¹ Dr. , Marmara Üniversitesi Reklamcılık ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, İstanbul, e mail: merve.cerci@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3638-5243

Giriş

Savunma mekanizmaları bilinçdışında gelişen ve temelde günlük hayatın olağan sorunlarından kaçmak için başvurulanan diğer bir ifadeyle zorlanma anları ile başa çıkmak için kullanılan psikolojik enstrümanlardır (Gençtan, 2011 s. 71). Bu enstrümanlar egonun korunması işlevini görmekte (Freud, 2011) ve kişiler tarafından kimi zaman bir tüketici, kimi zaman bir çalışan, kimi zaman da anne baba gibi farklı rollerde iken kullanılabilirler.

Günümüzde ürünlerin sahip oldukları anlamlar ve işlevler onların yalnızca fizyolojik ihtiyaçları (açlık, korunma vs.) doyuran birer araç olmalarından daha fazlasıdır. Bugün ürünler tüketiciler tarafından onların sembolik anlamları nedeni ile de tüketilmektedirler (Azizoğlu ve Altunışık, 2012, s.40). Örneğin bir cep telefonu prestij, bir pırlanta kişinin kendilik değeri anlamlarını taşıyabilmektedir. Ürünlere eklenen bu psikolojik değerlerden ötürü ürünlerin satın alınmadığı durumlarda tüketicilerine fiziksel bir yoksunluğun yanı sıra psikolojik bir yoksunluk duygusu da hissettirebilme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu yoksunluk ya da eksiklik duygusunun giderilmesi ya da Freud'un kuramı üzerinde temellendirilecek olunursa "egonun korunması işlevi", savunma mekanizmaları aracılığı ile yapılmaktadır. Tüketiciler açısından bakılırsa bu işlev; kimi zaman satın alınmak istenilen ürünün satın alınmaması durumunda o ürünün yaratacağı mutluluğun hayal edilmesi, kimi zaman ise ürünün çok da sevilmeyen yönlerine odaklanması şeklindedir.

Bu çalışmada satın alma karar süreçlerinin tüm aşamalarından geçerek satın alma ya da satın almama kararına gelen tüketicilerin bir nedenden ötürü ürünü satın alamadığı durumlarda yaşadıkları gerilimi azaltmak adına savunma mekanizmalarını kullanıp kullanmadıklarını belirlemek sonrasında ise kullandıkları bu savunma mekanizmalarının onların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada doğrudan ölçümlenmeye çalışılmasa da katılımcıların en çok kullandıkları 3 savunma mekanizması ile en az kullandıkları 3 savunma mekanizması da belirlenmiştir.

Satın Alma Döngüsü & Savunma Mekanizmaları

Yeni bir ürün satın alınmasına yönelik motivasyon sürecinde ilk aşama, tüketiciler tarafından bir şeye ihtiyaç duyulduğunun fark edilmesidir. Başka bir ifade ile "problemin farkına varıldığı" aşamasıdır (Koç, 2011, s.484). Hissedilen bu ihtiyaç kimi zaman haz odaklı olabileceği gibi kimi zaman da fayda odaklı bir ihtiyaç olabilmektedir (O'Guinn vd., 2006, s. 167). Yapılan araştırmalar alınan kararlarda bu iki ihtiyaç türünün de tüketiciler tarafından dengeli kullanıldığını göstermektedir (Blythe, 2001, s.42). Tüketicide ihtiyacın yarattığı gerilim nedeniyle, bu ihtiyacın doyu-

rulması yönünde motivasyon oluşur. Motivasyon (güdü), en yalın tanımı ile kişiyi harekete geçiren, bu anlamı ile kişinin bir şeyler yapmasını sağlayan sebepler bütünüdür (Koç, 2015, s.243). Başka bir tanıma göre ise güdüler bir amaç doğrultusunda eyleme geçilmesi için kişiye yön veren güçtür (Ercoskun ve Nalçacı, 2005). Psikolojik ya da fizyolojik ihtiyaçlar ile temellenen motivasyonlar (güdüler) sayesinde dünyanın her yerinde her saniye tüketiciler yeni ürünleri satın alma sürecine girmektedir. Örneğin fizyolojik bir ihtiyaç olan açlık dürtüsünün doyurulmaması durumunda açlık dürtüsü gerginlik yaratarak bu gerginliğin giderilebilmesi için kişiyi güdülemektedir (Solomon, 2008, s.156). Bu güdülenme hali doğrultusunda, örneğin; kişi paketli bir gıda satın alıp hissettiği açlık dürtüsüne tercih ettiği ürün ile son verebilmektedir. Güdülenmeyi (motivasyonu) sağlayan ve böylece eyleme geçilmesine neden olan unsur ise dürtülerdir (Blythe, 2001, s.42). Giderilmeyen dürtüler tüketicilerde gerilim yaratmaktadır. Yaşanan bu gerilim ise yine hissedilen ihtiyacın giderilmesi ile son bulur. Kimi zaman ise tüketiciler bir ihtiyaç hissedip ihtiyacının karşılanmasına yönelik bilgi arayışına girerek günümüz pazarında kendisine aynı ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş birçok alternatif arasından birini seçse dahi o ürünü çeşitli sebepler ile satın almaya/alamayabilir. Bu durumda ise satın almadığı/alamadığı fakat gerilimini hissettiği bir ihtiyaç ile baş başa kalır. Freud, karşılanmayan istekler ile baş başa kaldığı durumlarda savunma mekanizmaları kullanımı; id'in sürekli olarak isteklerde bulunduğu, buna karşılık ise süper egonun tüm kuralcılığı ile bu istekleri reddettiği durumlarda devreye giren egonun kendini koruma işlevleri (Freud, 2011) olarak tanımlamaktadır.

Kişi gerek tüketici, gerek bir öğrenci, gerekse de bir ebeveyn olarak bir zorlanma, engellenme durumu ile karşılaştığında iki ihtimal gündeme gelir: İlki yeni duruma uyum sağlamak, diğeri ise oluşan bu engelleme karşısında psikolojik olarak dağılmamaya çaba göstermektir (Gençtan, 2018, s.63). Savunma mekanizmaları istenmeyen, kaygı yaratan durumlar ile başa çıkılmasını kolaylaştıran mekanizmalardır. Bu halleri ile egoyu koruyarak duygular ve istekler gibi içsel gerilimler üzerinde kontrol sahibi olunmasını sağlarlar (Freud, 2011). Bir durum karşısında kimi zaman birden fazla savunma mekanizması kullanılabilirken, kullanılan bu mekanizmalar kişinin içinde bulunduğu koşullara, yaşamın hangi döneminde olduğuna göre farklılık gösterebilmektedir (Gençtan, 2011 ss.69-70). Savunma mekanizmalarını bilinçli davranışlardan ayıran en temel özellik ise onların bilinçdışında gelişmeleridir (Dorpat, 1987). Başka bir ifade ile, kişinin zihninde kontrolünün üzerinde olduğunu sandığı alanın dışında kalmalarıdır.

Savunma mekanizmaları Freud tarafından 1894 yılındaki “Neuro-Psychoses of Defense” adlı çalışmada tanımlanmış olsa da bu meka-

nizmaları gruplayıp geliştiren kişi Freud'un kızı Anna Freud'tur (Freud, 2011). Anna Freud tarafından 1936 yılında yayınlanan "Savunma Mekanizmaları" türleri ise şöyledir (Yüksel, 2014; Gençtan, 2011; Freud, 2011; Morrison, 2016):

Baskılama kişinin rahatsızlık verici sorunlar üzerine düşünmekten kaçınması, dikkatini başka yöne çevirmesi durumudur. Bu durumda kişi kendisi rahatsız eden durumu bir anlamda unuttur (bastırır).

Bedenselleştirme (somatizasyon) ruhsal tepkilere bedensel olarak verilen cevaplardır. Bu savunma mekanizmasının kullanımında kişi ruhunda hissettiklerini bedeninde hisseder. Tıbbi nedeni bulunmayan bedensel rahatsızlıklarının temelinde bu savunma mekanizmasının sıklıkla kullanılması yatmaktadır.

Beklenti ileride yaşanma ihtimali olan durumların kişi tarafından gözden geçirilerek, öngörülen problemlerle karşılaşıldığında nasıl tepkiler verilmesi gerektiğine bir anlamda karar verilmesidir. Bu karar ile ileride stres yaratacak olay ile uyum sağlamaya çalışılır.

Bölünme temelde kişinin kendisini ya da başkalarını olduğundan çok daha iyi ya da çok daha kötü görme durumudur. İyi ya da kötü görme durumu günden güne değişiklik gösterebilir. Bu durumun nedeni ise kendisinin/başkalarının olumlu/olumsuz sayılabilecek niteliklerle bütünleştirilmesine dayanmaktadır.

Değersizleştirme ile yaşanan duygusal çatışma, kişinin kendi benliğine ya da başkalarına oldukça abartılı ve de olumsuz nitelikler yüklemesi ile çözümlenmeye çalışılır.

Dışa vurma mekanizmasında kişi duygusal çatışmasını eylemle çözmeye çalışmaktadır. Kişi bu savunma mekanizmasında yaşadığı gerilimi bir anlamda kontrol edemeyerek abartılı bir şekilde dışa vurur. Bu dışa vurum kimi zaman kişiyi oldukça zor duruma düşürecek bir şekilde de olabilir.

İnkâr ilkel savunma biçimlerinden olup gerçeğin yok sayılması, bir anlamda görülmemesi olarak işleyen bir mekanizmadır. Yok sayma kişinin istemediği durum ile yüzleşmekten kaçındığı olaylarda kendini gösterir.

Karşıt tepki geliştirme kişinin benliğini savunmak için, bilinç dışı yasak dürtülerine tam karşıt olabilecek tepkiler geliştirmesidir. Çok sevdiği bir kişi sizi kızdıracak bir şey yaptığında sevginiz nedeni ile ona bağıramayacağınız için ona bir anda sarılmanız ya da onu bir anda abartılı bir şekilde sevmeniz bu savunma mekanizmasına örnek olarak gösterilebilir.

Mizah duygusal çatışmalardaki eğlenceli ya da esprili yönlerin öne

çıkarılmasıdır. Düşen bir kişinin kendi durumu ile ilgili espiri yapması bu mekanizmaya örnek olarak gösterilebilir.

Otistik fantezi çocukluk çağında çocuğun çoğunlukla fantezilere yatırım yapması sağlıklı bir durum olarak görülmektedir. Yıllar geçtikçe egonun çocuğun yarattığı bu fantezilere olan ihtiyacı azalacak ve gerçekliğin önemi artmaya başlayacaktır. Sağlıklı olan budur. Gerçeğin acımasızlığından olduğu bir anlamda düşlere sığınıldığı zamanlarda bu savunma mekanizması devreye girer. Bütün bir sene alınmasını beklediği patenleri ile gezildiğinin hayal edilmesi, gitmek için sabırsızlık duyulan deniz tatillerinin hayal edilmesi bu mekanizmaya örnektir.

Pasif saldırganlık mekanizmasında saldırganlık örtük bir biçimde dışa vurulur. Bunun nedeni ise duygusal çatışmaların yarattığı stres ile başa çıkabilmek yatmaktadır. Yapılmasını istediği bir şey olmadığında kişinin somurtması surat asması ya da kasıtlı bir biçimde bir iş askıya almak gelişi güzel bir şekilde yapmak bu savunma mekanizmasına örnek olarak gösterilebilir.

Psödo altırizm: Freud annenin ya da babanın katı ve cezalandırıcı tutumlarının sonucu, çocukların süper egolarının da tıpkı anne ya da babaları gibi cezalandırıcı bir hal aldığını savunur. Bu mekanizma hem yansıtma hem de özdeşme mekanizmalarını kapsamaktadır. Bu mekanizma kişi kendi olamadıklarını başkalarına yansıtarak ikame tahminler ile hayatına devam etmektedir.

Rasyonalizasyon oldukça yaygın kullanılan savunma mekanizmalarından olup, kişinin benliği için acı verici olayların acı vermeyecek bir hale dönüştürülmesidir. Acı çekmeyi engelleme yolu olarak da bahane bulma devreye girer. Böylece acı veren olay çeşitli bahaneler aracılığı ile artık acı vermeyecek bir düzeye çekilmiş olur.

Yalıtma mekanizmasında kişi adeta düşüncelerinin fantezilerinin duygusal içeriğini çekip çıkartır. Bu sayede kendini acıdan korur. Korunur çünkü duygusal boyutlarından ayrıştırılmış düşünceler fanteziler ya da deneyimler duygusal içeriğinden de ayrıştırılmıştır ve bu nedenle de kişide hiçbir şey hissetmeme durumu hakimdir.

Yansıtma Freud tarafından tanımlanan ilk savunma mekanizmasıdır. Bu savunma mekanizması iki yol ile yapılabilir. Kişi ya başarısızlıklarının suçunu başkasına yükler ya da kendisine rahatsızlık veren dürtüsel hislerini başkalarına mal eder. Bu mekanizma yaşamın erken yıllarından itibaren kullanılmaya başlanır.

Yapma- bozma; süper egonun uyumsuz davranışlara yönelik cezalandırıcı tavrına yönelik devreye giren bu savunma mekanizmasında kişi diğerleri tarafından onaylanmayacak bir eylem ya da söylemde bulur ise

özür diler ya da başkalarına karşı iyiliklerde bulunur. Kişinin hangi yolu kullanacağı ne denli bir katı bir süper egoya sahip olduğuna göre değişiklik göstermektedir.

Yer değiştirme kişinin duygusal çatışmalarını, duygusal çatışmaya yol açan nesne yerine, bazı özellikleri bakımından ona benzeyen ama daha az tehdit edici başka bir nesneye aktarmasıdır. Bir kişinin yüzüne söylemeye cesaret edilemeyen sözlerin onun ardından söylenerek onunla ilgili dedikodu yapmak bu savunma mekanizmasına örnek olarak gösterilebilir.

Yüceltme kişinin uyumu bozabilecek dürtülerini ya da duygularını toplumsal olarak kabul edilebilecek davranışlara dönüştürmesidir. Bu savunma mekanizmasında gerçekleştirilen, “id” in toplum tarafından kabul edilmesi oldukça güç potansiyelini toplum tarafından kabul edilecek bir hale dönüştürmektedir. Şiddet eğilimli bir kişinin spor dalı olarak kendisine dövüş sporlarını seçmesi bu savunma mekanizmasına örnektir.

Yöntem

Bu çalışmanın temel amaçları; tüketicilerin bir ürünü satın almak isteyip de satın almadığı ya da alamadığı zamanlarda bu durum ile başa çıkmak savunma mekanizmalarını kullanıp kullanmadıklarını belirlemektir. Ayrıca kullandıkları savunma mekanizmalarının onların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda Stich ve Wagner’ın (2012) çalışmasına dayanarak geliştirilen hipotezler ise şöyledir:

H⁰: Tüketiciler bir ürünü satın alamadıklarında savunma mekanizmalarını kullanmaktadırlar.

H¹: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H²: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H³: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H⁴: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çalışmanın ana kütlesini Türkiye’de yaşayan 18-65 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmaktadır. Çalışmada zaman ve maliyet kısıtlamaları nedeni ile kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Başka bir ifade ile çalışma için belirlenen örnekleme yalnızca ulaşılabilir bireyler dahil edilmiştir. Ayrıca çok değişkenli analizin kullanıldığı bu çalışmada örneklem hacmi anket formunda kullanılan değişkenlerin 10 katı olarak belirlenmiş (Gegez, 2015, s.283) ve böylece 280 kişi olmasına karar verilmiştir.

Çalışmada kullanılan Savunma Mekanizmaları ile ilgili ölçek Andrews ve arkadaşları (1989) tarafından geliştirilmiş, Türkçe'ye Yılmaz ve arkadaşları (2007) tarafından çevrilmiştir. Kullanılan bu ölçekte yer alan savunma mekanizmaları: yüceltme, mizah, beklenti, baskılama, yapma bozma, psödo altruizm, idealleştirme, karşıt tepki geliştirme, yansıtma, pasif saldırganlık, dışa vurma, yalıtma, değersizleştirme, otistik fantezi, inkâr, yer değiştirme, bölünme, rasyonalizasyon, disosiyasyon ve bedenselleştirme. Araştırmada kullanılan ölçekte, 19 farklı savunma biçimi için 28 farklı ifade bulunmakta, formda demografik sorularla birlikte toplamda 33 soru yer almaktadır. Her bir madde 1 (hiçbir zaman) ile 5 (her zaman) arasında 5'li likert kullanılarak ölçümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, disosiyasyon boyutuna ait madde çalışmadığı için devre dışı bırakılmıştır. Bunun nedeni ise bu boyutun kişilik çözülmesi ile ilgili olup (Yüksel, 2014) satın alma davranışı için oldukça patolojik bir mekanizma olarak karşımıza çıkmasıdır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Google Formlar sitesinin kullanıldığı araştırmada anketlerin eksiksiz toplanabilmesi için çevrimiçi platformda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre katılımcılar tüm soruları yanıtlamadan bir sonraki sayfaya geçememektedir. 17 Mayıs 2020- 22 Temmuz 2020 tarihleri arasında erişime açık kalan platformdan, toplamda 308 anket elde edilmiştir. Anketler incelenerek hatalı, eksik ya da tutarlı olanları ayıklandıktan sonra kullanılabilir anket sayısı 291 olmuştur. Veriler SPSS 26.0 paket programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur.

Analiz ve Bulgular

Araştırmaya katılan anket formunu cevaplayan 291 kişinin demografik özellikleri Tablo 1 'de özetlenmiştir. Tablo 1'e göre, katılımcıların %35,7'si erkek (N=104), %64,3'ü ise (N=187) kadındır. Bu durum erkek katılımcıların kadın katılımcılardan fazla olduğunu göstermektedir. Çalışmaya katılan katılımcıların yaşları 18 ile 65 ve üzeri yaşlar arasında dağılım göstermektedir. Yüzde olarak en yüksek oranlar %46 (N=134) ile 25-34 yaş arasındadır. Çalışmada 65 yaş ve yaş üzeri 10 kişi bulunmaktadır (%3,4). Yalnızca 10 kişi olmasının nedeninin, çalışmanın verilerinin çevrimiçi platformda toplanması olduğu düşünülmektedir. Yaş değişkeninin yanı sıra, çalışmada katılımcıların %29,6'sı (N=86) 1.001 TL- 2.999 TL arasında gelire sahiptir. Ayrıca katılımcıların %57 'si lisans mezunudur (N=166).

Katılımcıların harcama şekillerine bakıldığında ise eşit oranda kredi kartı ve de nakit para tercih ettikleri saptanmıştır. Buna göre katılımcıların %47,8'i (N=139) harcamalarını nakit para ile yaparken yine %47,8'i (N=139) harcamalarını kredi kartı ile yapmakta 13 kişi ise (%4.5) her ikisini de tercih etmektedir.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

<i>Değişken</i>	<i>Düzey</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	187	%64,3
	Erkek	104	%35,7
Yaş	65 ve üzeri	10	%3,4
	55-64	20	%6,9
	45-54	14	%4,8
	35-44	36	%12,4
	25-34	134	%46
	18-24	77	%26,5
Eğitim	Lisansüstü	75	%25,8
	Üniversite	166	%57
	Lise	44	%15,1
	İlköğretim	3	%1
Gelir	10.000 TL ve üzeri	39	%13,4
	8.000 TL-9.999 TL	21	%7,2
	5.000 TL-7.999 TL	41	%14,1
	3.000 TL-4.999 TL	40	%13,7
	1.001 TL-2.999 TL	86	%29,6
	1.000 TL'den az	64	%22
Harcama	Her ikisi	13	%4,5
	Kredi Kartı	139	%47,8
	Nakit	139	%47,8
Toplam		291	100,0

Tablo 2’de savunma mekanizmaları ölçeğine ait cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Tabloya göre katılımcıların en çok kullandıkları üç savunma mekanizması Madde 5 “Satın aldığım her ürün için, geçerli bir sebep bulabilirim (Neden bulma- Rasyonalizasyon) (6.75), Madde 23 “Satın almayı istediğim bir ürüne paramın yetmeyeceğini önceden fark edersem, bu durumla daha iyi baş edebilirim (Beklenti- Anticipation) (6.72) ve Madde 26 “Satın almak istediğim bir sürü şey var ve bunlara paramın yetmeyeceğini biliyorum, yine de bunu sorun etmemeye çalışıyorum (Baskılama- Supression)” (6.40) ifadeleridir. Çalışmada en düşük ortalamaya sahip ifadeler; başka deyişle en az kullanılan savunma mekanizmaları ise Madde 9 “Bir şey satın alamadığım bir dönem olsa hayatımda, bedensel rahatsızlıklara yakalanırım (Bedenselleştirme- Somatizasyon) (1.60), Madde 15 “Satın almak istediğim bir ürünü satın alamadığımda, saldırgan olurum (Dışa vurma- Acting out)” (1.82) ve Madde 18 “Satın almak istediğim bir ürünü satın alamadığımda, başım ağrır (Somatizasyon- bedenselleştirme)” (1.80) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. *Savunma Mekanizmaları Ölçeğinin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri*

Maddeler	AO	S
Madde 1	3,77	2,341
Madde 2	5,55	2,625
Madde 3	4,09	2,415
Madde 4	3,71	2,064
Madde 5*	6,75	2,250
Madde 6	4,95	2,832
Madde 7	2,35	1,971
Madde 8	2,66	1,940
Madde 9	1,60	1,347
Madde 10	4,00	2,295
Madde 11	3,73	2,436
Madde 12	5,22	2,236
Madde 13	5,30	1,911
Madde 14	3,59	2,290
Madde 15	1,82	1,527
Madde 16	2,46	2,124
Madde 17	2,58	2,290
Madde 18	1,80	1,642
Madde 19	5,06	2,382
Madde 20	5,30	2,642
Madde 21	3,83	2,468
Madde 22	3,38	2,481
Madde 23*	6,72	2,116
Madde 24	3,27	2,217
Madde 25	3,82	2,459
Madde 26*	6,40	2,456
Madde 27	4,34	1,585
Madde 28	3,31	2,205
(*) ile gösterilen değişkenler ölçek içerisinde en yüksek ortalamaya sahip 3 değişkendir. İtalik ve koyu olarak yer verilen ifadeler ise ölçek içindeki en düşük ortalamalara sahip değişkenlerdir.		

Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmada kullanılan savunma mekanizması biçimleri ölçeğinin Cronbach' Alfa değeri 0,767'dir. Bu analiz bir ölçek içinde bulunan tüm değişkenlerin aynı kavramı ölçmekte ne kadar başarı olduğu göstermektedir. Bu değer 0,60- 0,79 arasında olması, ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu ayrıca oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Nunnallye,

1979, s.245; Özdamar, 2002, s.45).

Çalışmada varyans analizleri uygulanan alt grupların 30 birimlik örneklem hacminden küçük olması ve bu sebeple varyans analizlerinin karşılaştırılmamasından ötürü gruplar birleştirilerek en az 30 birimlik gruplar oluşturulmuştur. Ayrıca çalışmada savunma mekanizmalarının ortalaması alınıp tek bir savunma mekanizması skoru elde edilmiştir.

H⁰: Tüketiciler bir ürünü satın almadıklarında savunma mekanizmalarını kullanmaktadırlar.

Hipotezini test etmek üzere araştırmada Tek örneklem T testi yapılmıştır. Bu test savunma mekanizmaları ölçeğine ait sorulara verilen cevapların 2.5 değerinden (1=hiçbirzaman, 5= Herzaman) büyük olup olmadığını sınımaya yönelik bir testtir. Savunma mekanizmaları ölçeğine verilen cevapların ortalamalarının 2.5 değerinden daha fazla olması tüketicilerin bir ürünü satın almadıklarında yaşadıkları gerilimi azaltmak için savunma mekanizmalarını kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Tek örneklem T- Testi

	n	Mean	Sd	t	p
Savunma mekanizmaları ortalaması	291	3.97	.836	30.10	.001

Tablo 3’de yer alan sonuçlara göre, katılımcı gruba savunma mekanizmaları ölçeğine ait cevaplar ile popülasyon ortalaması tek örneklem t testi ile karşılaştırıldığında grubun sahip olduğu savunma mekanizmalarının (M=3.97, SD= .836), popülasyona ait ortalama ise ($\mu=2.5$) istatistiksel olarak anlamlıdır, [t (291) =30.10, 0.001 <0.05]. Bu haliyle H⁰ kabul edilmiştir.

Cinsiyet Gruplarının Farklılığının Test Edilmesi: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları onların kadın ya da erkek olmalarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini saptamak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Buna yönelik geliştirilen hipotez ise şöyledir:

H¹: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Katılımcıların kullandıkları savunma mekanizmalarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin saptanması için araştırmada T- testi uygulanmıştır. Yapılan test sonuçları Tablo 3’ te yer almaktadır. Test sonuçlarına göre, p değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinin üstünde olması nedeni ile [t (291) =0.957, 0.339>0.05]. Cinsiyet grupları ile savunma mekanizması biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. H¹ reddedilmiştir.

Tablo 4. *Cinsiyet- T- Testi*

<i>Puanlar</i>	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>Sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
	1. Kadın	187	4.01	.79	.957	.339
	2. Erkek	104	3.91			

Yaş Gruplarının Farklılığının Test Edilmesi: Demografik bir özellik olan yaş değişkeni içinde yer alan bazı yaşların 30 birimden az olması nedeni ile grupların gözlem sayılarının birbirleri ile yakınlaştırılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda 65 yaş ve üzeri, 55-64 ve 45-54 yaş bir grupları, 45 yaş ve üzeri adı ile gruplandırılmıştır. Diğer yaş grupları ise Tablo 1’de belirtildiği hali ile kalmıştır. Böylece toplamda dört farklı yaş grubu oluşturulmuştur. Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmalarında yaşlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının saptanması için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Yaş grupları ile ilgili geliştirilen hipotez ise şöyledir:

H₂: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Yapılan Anova analizi sonucunda elde edilen verilere bakıldığında katılımcıların yaş grupları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır [F (5-285) =3.61, .003<.05] Bu nedenle anlamlı fark çıkan grupların tam olarak hangileri olduğunun saptanması için Post-Hoc Testleri uygulanmıştır.

Tablo 5. *Yaş- ANOVA*

Puanlar	Değişken	n	AO	sd	F	p	Anlamlı Fark (Games-Howell)
	1. 45 yaş ve üzeri	291	4.06				
	2. 35-44		3.70	.86	3.61	.003	
	3. 25-34		4.08				
	4. 18-24		3.85				

Yapılan Anova testi sonucunda varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle eşit olmayan varyanslar ve eşit olmayan örnek boyutları için tasarlanmış Games- Howell testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda, 0,05 düzeyinde anlamlılık 2 ile 3 numaralı gruplar arasında görülmüştür. Diğer gruplar arasında rastlanmamıştır. Sonuç olarak H² kabul edilmiştir.

Eğitim Gruplarının Farklılığının Test Edilmesi: Demografik bir özellik olan eğitim değişkeni içinde de yer alan bazı grupların 30 birimden az

olması nedeni ile grupların gözlem sayılarının birbirleri ile yakınlaştırılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda ilköğretim ve lise bir grup haline getirilmiştir. Diğer eğitim grupları ise Tablo 1’de belirtildiği hali ile kalmıştır. Böylece toplamda üç farklı yaş grubu oluşturulmuştur.

Bu testin amacı; tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmalarında tüketicilerin eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının saptanmasıdır. Buna yönelik geliştirilen hipotez ise şöyledir:

H³: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Katılımcıların eğitimleri ile savunma mekanizması biçimleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının saptanması için araştırmada Anova Testi uygulanmıştır. Yapılan test sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır. Test sonuçlarına göre, p değerinin 0,05 anlamlılık düzeyinin üstünde olması nedeni ile [$F(2-288) = 2.004, 1.37 > .05$] eğitim grupları ile savunma mekanizması biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. H³ reddedilmiştir.

Tablo 6. Eğitim- ANOVA

Puanlar	Değişken	n	AO	sd	F	p
	1. Lise	291	3.76	.83	2.004	.137
	2. Üniversite		4.04			
	3. Lisansüstü		3.97			

Gelir Gruplarının Farklılığının Test Edilmesi: Demografik bir özellik olan gelir değişkeni içinde de yer alan bazı yaşların 30 birimden az olması nedeni ile grupların gözlem sayılarının birbirleri ile yakınlaştırılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda 8.000 TL- 9.999 TL ve 10.000 TL üzeri grupları birleştirilerek 8.000 TL ve üzeri olarak ayrı bir grup yaratılmıştır. Böylece beş farklı gelir grubu oluşturulurken diğer gelir grupları ise, Tablo 1’de belirtildiği hali ile kalmıştır.

Bu testin amacı kullanılan savunma mekanizmalarına göre gelir grupları arasında anlamlı bir fark olup olmadığının test edilmesidir. Buna yönelik geliştirilen hipotez ise şöyledir:

H⁴: Tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Katılımcıların gelirleri ile savunma mekanizması biçimleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının saptanması için araştırmada Anova Testi uygulanmıştır. Yapılan test sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır. Test sonuçlarına göre, p değerinin 0,05 anlamlılık düzeyinin üstünde olması nedeni ile [$F(4-289) = .796, 0.528 .05$] eğitim grupları ile savunma meka-

nizması biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. H^4 reddedilmiştir.

Tablo 7. Gelir- ANOVA

Puanlar	Değişken	n	AO	sd	F	p
	1. 1.000 TL'den az	291	3.82	.83	.796	.528
	2. 1.001-2.999 TL		4.05			
	3. 3.000-4.999 TL		3.95			
	4.5.000-7.999 TL		3.97			
	5.8.000TL ve üzeri		4.03			

Araştırmada öncelikle H_0 Hipotezi kabul edilmiştir. Bu hipotez bize katılımcıların bir ürünü satın almadığı zamanlarda yaşadıkları gerilim ile başa çıkmak için savunma mekanizmalarını kullandığını göstermektedir. Ardından katılımcıların demografik özelliklerine bağlı olarak kullandıkları savunma mekanizmalarının farklı olup olmadığı tespit edilmeye çalışıldığında ise H^1 , H^3 ve H^4 reddedilirken, H^2 tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmaları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı, tüketicilerin bir ürünü satın almak isteyip de satın almadığı ya da alamadığı zamanlarda bu durum ile başa çıkmak için savunma mekanizmalarını kullanıyor olduklarının tespit ederek, kullandıkları savunma mekanizmalarının demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmeye çalışılmasıdır.

Araştırmanın sonucunda, id'in sürekli olarak isteklerde bulunduğu, buna karşılık ise süper egonun tüm kuralcılığı ile bu istekleri reddettiği; başka bir ifade ile tüketicilerin karşılanmayan istekler ile baş başa kaldığı durumlarda devreye giren egonun kendini koruma işlevleri (Freud, 2011) olarak bu mekanizmaların tüketiciler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Savunma mekanizmaları ifadelerine katılım derecelerine bakıldığında, katılımcıların en çok kullandıkları savunma mekanizmaları sırasıyla “Satın aldığım her ürün için, geçerli bir sebep bulabilirim (Neden bulma-Rasyonalizasyon) “olarak tespit edilmiştir. Neden bulma savunma mekanizmaları arasında oldukça yaygın kullanılan bir savunma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekanizma temel olarak kişinin benliği için acı verici olayları acı vermeyecek bir hale evirmesini içermektedir. Katılımcılar tarafından kullanılan bir diğer savunma mekanizması ise beklentidir. Bu mekanizmada satın alınmak istenen bir ürün alınamadığında o anda yaşanacak duygusal yüklerden ziyade ileride yaşanabilecek problemlere nasıl tepkiler verilmesi; başka bir ifade ile yaşanabilmesi

muhtemel stres durumu ile başa çıkmada kullanılan bir savunma mekanizmasıdır. Bu savunma mekanizmasının tüketiciler tarafından kullanılıyor olması tüketicilerin bir ürünü satın alamadığı zamanlarda stres gibi duygusal bir sonuç ile karşı karşıya kalındığı göstermektedir. Baskılama ise tıpkı neden bulma gibi yaygın kullanılan bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizma, satın almak isteyip de satın alınmayan/alınamayan bir ürünün üzerine düşünülmeekten kaçınmak başka bir ifade ile rahatsızlık verici sorunlar ile karşılaşıldığında dikkatinin başka yöne çevirmesi durumlarında kullanılmaktadır. Bu hali ile katılımcılar tarafından en yüksek kullanılan 3 savunma mekanizması bunlar olması tüketilen ürünlerin tüketiciler için bir üründen fazlası olduğunu başka bir ifade ile ürünlerin tüketiciler için sembolik anlam taşıdığını göstermektedir.

Katılımcılarda en az görülen savunma mekanizmalarında en düşük 3 ifadenin iki tanesi de samotizasyona işaret etmektedir. Somatizasyon diğer bir ifade ile bedenselleştirme, bir ürün satın alınmadığı/alınmadığı durumlarda ortaya çıkan duygusal yükün (bedenin herhangi bir bölgesinde baş ağrısı, göğüs ağrısı gibi) bedenin bir noktasında hissedilmesi durumunun diğer ifadelerle oranla daha az başvurulduğu ya da ortaya çıktığı görülmektedir. Yine düşük ortalamaya sahip olan dışa vurma da bedenselleştirme gibi somut bir tepki içeren bir savunma mekanizması olup katılımcılar tarafından az kullanılmaktadır.

Çalışmada doğrudan ölçümlenmeye çalışılmadığı halde elde edilen diğer bir diğer bulgu ise, katılımcıların gelirleri ile harcamalarının karşılaştırılmasıdır. Karşılaştırmalı tablolarda bakıldığında analiz sonuçları göstermektedir ki, gelir seviyesi yükseldikçe kredi kartı ile harcama yapma sayısı düşmektedir. Bu durum bize daha az nakit paraya sahip katılımcıların daha fazla kredi kartı kullanma eğilimde olduklarını göstermektedir.

Araştırmada, tüketicilerin kullandıkları savunma mekanizmalarının katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim durumu) göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmıştır. Cinsiyetler açısından ele alındığında ise savunma mekanizmaları kullanımı ortalamasının kadın ve erkek yönünden farklılaşmadığı hem kadınların hem de erkeklerin kullanım ortalamalarının benzer olduğu saptanmıştır. Çalışmada yaş gruplarına bağlı olarak kullanılan savunma mekanizmalarında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan analiz sonuçları bu farkın 25-34 yaş ile 35-44 yaş arasındaki katılımcılar arasında olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifade ile analiz sonuçlarına göre 20'li yaşların başlarında katılımcılar ile 40'lı yaşlarına yakın hatta 40 yaşının üzerinde katılımcıların savunma mekanizmaları kullanımında farklılıklar olduğu görülmektedir. Savunma mekanizmalarının kişinin yaşamının hangi döneminde olduğuna göre farklılık gösterdiği literatürdeki çalışma-

lar ile desteklenmektedir (Gençtan, 2011 ss.69-70). 20'li yaşların başları ekonomik bağımsızlığın kazanılması için çabalanan yıllar olup bu bağımsızlığın kazanılması için de kariyer oluşturulmaya çalışılan yıllardır. Buna karşın 40'lı yaşlar ise ekonomik sorumlulukların alındığı hatta gelecek nesillere bu anlamda katkıda bulunmak için çaba gösterildiği yıllardır. Bu farkın, bu iki farklı ekonomik sorumluluk durumunun hakim olduğu yaşlar arasında çıkması beklendik bir durumdur. Bu fark ileride yapılacak araştırmalar için de incelenmesi gereken bir fark olabilir. Araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların gelirleri ve de eğitim durumlarının kullandıkları savunma mekanizmaları açısından istatistiksel olarak farklılaşmadığı görülmüştür. Farklı gelirlere sahip katılımcılar birbirileri ile aynı savunma mekanizmalarını kullanmaktadırlar. Yine aynı şekilde lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılar lise ve altı eğitim düzeyine sahip katılımcılar ile benzer savunma mekanizmaları kullanımına sahiptirler.

Araştırma bulguları; tüketicilerin satın alamadıkları bir ürün söz konusu olduğunda tüketiciler tarafından kullanılan savunma mekanizmalarının saptanması ve bu durumlarda savunma mekanizmalarının devreye girmesinden kaynaklanan direnci minimuma indirmek için markaların hangi mekanizmaya yönelik mesaj göndermesi gerekliliğinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte belirtilmelidir ki, farklı demografik özelliklere sahip örneklemeler kullanılarak bu örneklemelerde başvuru savunma mekanizmalarının saptanması gelecek çalışmalar için oldukça yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Andrews G., Pollock C., Stewart G. (1989). The determination of defense style by questionnaire. *Archives of General Psychiatry*, 46:455- 460.
- Baudrillard, J. (2012). Tüketim Toplumu. Hazal Deliçaylı ve Ferda Keskin (çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belch G.E., Belch M.A. (2004). Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communication Perspective (6. Baskı). New York:McGraw- Hill.
- Blythe, J. (2001). Pazarlama İlkeleri. (Çev: Yavuz Odabaşı). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Ercoşkun, H. & Nalçacı, A. (2005). Öğretimde Psikolojik İhtiyaçların Yeri ve Önemi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 354-370.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using SPSS*. ABD: Sage
- Freud, A. (2011). Ben ve Savunma Mekanizmaları. (2. Basım). İstanbul. Metis.
- Gençtan, E. (2011). Psikanaliz ve Sonrası. İstanbul: Metis Yayınları
- Koç, E. (2013). Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Morrison, J. (2016). İlk Görüşme. (Çev: Sait Uluç, Volkan Gülüm, Ece Ataman). (4. Baskı). Ankara: Nobel.
- Nunnally, J. (1979). *Psychometric Theory*. Newyork.: McGrawHill.
- O' Guinn, C. T., Allen, T., C., Semenik, R., J. (2006). Advertising Integrated Brand Promotion. (4. Baskı). ABD: Thomson.
- Özdamar, K. (2002). Paket Programlar ile İstatistik Veri Analizi. (4.Basım). Eskişehir: Kaan Kitabevi
- Solomon, M. R. (2008). *Consumer Behavior*. (8.Baskı). U.K: Pearson.
- Türkçapar, H. (2018). Bilişsel Davranışçı Terapi. İstanbul: Pilon.
- Yılmaz, N., Gençöz, T., Ak, M. (2007). Savunma Biçimleri Testi'nin psikometrik özellikleri: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 244-253.
- Yüksel N. (2014). Ruhsal Hastalıklar. 4. Kısım. 5. Bölüm. Ankara. Akademisyen Tıp Kitabevi.

Bölüm 3

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN NİĞDE İLİ DEĞERLENDİRMESİ

Ali Caner İNCESU¹

¹ Ali Caner İNCESU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği ABD, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi (Tezli), e-posta: alicanerincesu@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0025-4639>

GİRİŞ

İnanç kavramı, insanlık tarihi boyunca var olmuştur, Taş devrinde mağaralarda avcı-toplayıcı tarzda yaşamını sürdüren insanların mağara duvarlarına yapmış oldukları çizimler ve arkeolojik kazılarda elde edilen “ana tanrıça” olarak isimlendirilen heykelciklerin bulunması, bilim insanları tarafından inanç, dini ritüel gibi kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Anadolu tarihinin binlerce yıl öncesine kadar uzandığı düşünüldüğünde, inanç kavramının Anadolu coğrafyasında ne kadar uzun bir geçmişi olduğu tahmin edilebilir. İnanç kavramını sadece Anadolu coğrafyası ile sınırlandırmamak gerekir. Dünyanın birçok yerinde din olgusunun varlığını sürdürdüğü bundan sonra da varlığını sürdüreceği düşünülmektedir ve din, bir toplumu ayakta tutan manevi, mukaddes bir güç olarak atfedilmektedir (Küçük, 2013).

Din ile Turizm kavramlarının sıkı bir etkileşim içinde olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 21. Yüzyılda ulaşım imkanlarının daha da artması ve fiyat denge politikalarının yerinde seyretmesi, turizm ile din arasındaki etkileşimi daha arttırdığı ve bununla birlikte “inanç turizmi” kavramının ortaya çıktığı ifade edilir (Küçük, 2013). İnanç turizmi kavramı ile olan araştırmada, hac, turizm ve inanç turizmi kavramları ele alınarak, din-inanç turizmi bağlamında üç semavi dinler olarak kabul edildiği düşünülen İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıkta hac uygulamaları ve kapsamaları ele alınmıştır (Bulut, 2015; Ülkü, 2015).

İnanç turizmi ve genel tarihi bakımından, ayrıca incelenen Niğde ili, Anadolu coğrafyasının tarih boyunca önemli bir parçası olduğu bilinmektedir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin etkisi altında kaldığı düşünülmektedir (Urak & Yavaşcan, 2019). Niğde ili, muhtelif uygarlıklara ve kültürlere ev sahipliği yapmasından dolayı kozmopolit yapısını koruduğu düşünülür. Bu kültür ve turizm varlıklarının en iyi şekilde tanıtımının yapılması ve turizm bilincinin oluşturulması büyük bir önem arz eder.

A. HAC, TURİZM VE İNANÇ TURİZİMİ KAVRAMLARI

Hac Kavramı, kişilerin dini gerekliliklerden dolayı ziyaret ettikleri “mukaddes yerler” olarak tanımlanır (Küçük, 2013). Bu üç semavi din için ziyaret edilen kutsal mekanların büyük önem arz eder (Küçük, 2013). Hac kavramı, kısa “Global kutsallaşma” tanımıyla da ele alındığı görülmektedir (Dupront, 1993). Mekân perspektifinde konu ele alındığında birçok destinasyon “mekân” kavramına tabi tutulabileceği, ancak ilahî bir durum niteliği taşıyan, din ile özdeşleştirilmiş ve kutsal kabul edilmiş veya herhangi bir din için önemli, ulvi sayılan kişiler ile bağlantısı olduğu düşünülen yerler bu kapsamın dışında kalmakta diğer yerlerin dışında kutsallaştırılmışlardır (Harman, 1996).

a. Yahudilikte Hac Uygulaması

Yahudilikte hac, kutsal mekanları ziyaret etme anlamına gelen ‘hag’, ‘Aliyah’ ve ‘Aliyah le-Regal’ kelimeleri ile ifade edilir. Aliyah kelimesin Yahudilerin bir ülkeden Filistin topraklarına göç etmesi durumu “yükseleş” anlamına geldiği belirtilir. Ayrıca, ‘Aliyah’ kavramı 1882 yılına kadar Siyonizm’in ortaya çıkışına kadar “Bir Yahudi’nin Filistin’e Yaptığı Kutsal Yolculuk” olarak tanımlandığı da ayrıca ifade edilmiştir. Aliyah’ların Filistin’e yaptıkları bu göç hareketinin amacının ise ‘Yahudi Ulusal Evi’ kurmak olduğu belirtilmektedir (Akoğlu, 2020). Kutsal kabul edilen ve göç amaçlı yapılan bu ziyaretleri tamamlayan kişiye de Yahudilikte “hacı” anlamına gelen ‘Ole Regal’ adı verildiği vurgulanmaktadır (Deveci, 2017; Küçük, 2013).

Yahudilikte hac ibadeti tam olarak bir düzen içinde seyretmemiş, zaman içerisinde değişikliğe uğradığı ileri sürülür. Sebebi olarak ise, Yahudilerin tarihte göçebe yaşam tarzını benimsemiş olması durumuna dayanır. Göçebe olarak yaşayan Yahudilerin Hz. Musa’nın buyruklarından zamanla uzaklaşıp, Putperestliğe yöneldikleri düşünülmektedir. Tevrat’a göre Yahudiler yıl içerisinde üç defa hacca gitmek durumundadırlar lakin Yahudilerin bu durumu titizlikle uygulamadığı düşüncesi yaygındır. Hz. İbrahim döneminde kutsal sayılan mekanlar; ‘Şekem, Beytel, Hebron veya Mamre, Beerşeba, Beerlahayroi’, Hz. İshak döneminde ‘Beerşeba’, Hz. Yakup döneminde ise ‘Peniei, Beytel ve Şekem’ olarak Tevrat’ta bildirilmektedir (Harman, 1996; Tekvîn, 12/6; 12/8; 13/3; 13/18; 18/1; 21/33; 16/14; 26/23-25, 32/30, 28/16-22; 35/6-15, 33/20). Ancak Tevrat’ta bahsi geçen hac ibadeti sadece erkekler için bir zorunluluk olarak nitelendirilmektedir. Tevrat’ta “Bütün erkekleriniz yılda üç kez ben egemen Rabbin huzuruna çıkacaklar” ifadesi açıkça yer almaktadır. Günümüzde ise kadın ve çocuklarında hac ibadetine dahil olduğu ifade edilmektedir (Çıkış 23/17, 34/23; Küçük, 2013).

Kenan diyarının fethedilmesiyle birlikte Yahudilerin yerleşik hayata geçtikleri bilinmektedir. Yahudi kabileleri arasında pek çok farklı yerin ziyaret edilmesinin dışında, gerçek manada ilk hac ibadetinin gerçekleştiği yerin ‘Silo’ olduğu bildirilir ve bu durum Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat’ta şöyle geçmektedir; ‘Ahid sandığının bulunduğu Silo’da her yıl rabbin bayramı olmakta”, “genç kızlar orada bağlar içinde dans etmekte” (Harman, 1996) (Yeşu, 18/1; Hâkimler, 18/31; Hâkimler, 21/19; Hâkimler, 21/21). M.Ö 587 de Kudüs’ün Babil kralı Nebukadnezar tarafından işgal edilmesinin ardından, Hz. Süleyman’ın inşa ettirildiği düşünülen Mescid-i Aksa’nın (Bet HaMikdaş) (Harman, 1996) işgal sonrası yıkıma uğradığı, daha sonrasında Yahudilerin birlik ve beraberliği sağlamak adına Kudüs’e ziyaret gerçekleştirdikleri vurgulanmaktadır (Arslantaş, 2008; Harman, 1996).

Yahudilikte üç bayram kutlaması söz konusu olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen dönemde peygamberlerin ayrımcı tutumlara karşı göstermiş olduğu olumsuz tavrın “merkezi ibadet” mantalitesine öncülük ettiği iddia edilmektedir. Hezekiel¹ Görkemli bir Paskalya Bayramı şöleni için halkı Kudüs’e davet etmesi, merkezi hac ibadetinin temellerinden birisi olarak düşünülmektedir (Harman, 1996). En eski ahid kanunu olduğu bilinen Elohist ve Yahvist’in Yahudilere üç günlük bir kutlama hükmünü getirdiği gözlemlenmektedir. “Yıl içinde 3 defa (hag) yani hac yapılması istenmektedir. Erkeklerin Rab Yahova’nın huzuruna gelinmesi emredilmektedir” (Çıkış 23:14, 17). Bahsi geçen üç bayram arasında en önemli olarak nitelendirilen “Sukkot”² bayramı olarak isimlendirilmektedir. Bu bayramın esas unsuru “çardak kurulumu” olarak ifade edilmektedir. Bu üç bayram hac ifası olarak kabul edildiğinden, hacıların ellerinin boş gelmemesi, ikramlarla teşrifte bulunması önemli bir detaydır ve kutsal kitap tarafından emredilmiştir (Bkz. Nehemya 8:17; Tesniye 16:16-17).

Babil esaretinin bitimine müteakip, mâbedin yeniden inşa edildiği ifade edilmektedir ve Fısıh³ bayramı ile haccın başladığı belirtilmektedir (Ezra 7:1; Harman, 1996; Küçük, 2013). Zaman içerisinde hac ibadeti kuralları geleneklerle harmanlanıp ve bir şekle bağlandıktan sonra ise ‘Mişna’⁴ da toplanmıştır. Yahudilerin birden kutsal saydıkları veya kutsal kitap niteliği taşıdığına inanmış oldukları kitaplara göre vecibelerini yerine getirmeye çalışmaları, ibadetlerin kapsamının tam olarak bilinmediği, hac geleneklerin zamanla ilahî bir kavram içinde zikredilip, dini emir niteliğine sokulduğu söylenebilir. Bu durum İslam dinindeki hac ibadeti ile büyük farklılık göstermektedir denilebilir. Yahudilikte Hac ibadetinin sadece erkekler tarafından icra edildiği ifade edilmişti. Kadınlar, köleler, sakatlar, körler, hastalar, yaşlılar, saf olanlar, yetim ve öksüzler, çok küçük çocukların hac ibadetinden muaf tutulduğu gözlemlenmektedir. Mişna’da kimlerin hac ibadetine dahil olamayacağının detaylı bir şekilde ifade edildiği anlaşılmaktadır (Mişna, Hagiga I; Harman, 1996).

Hac faaliyeti öncesi mâbed bölgesi, genel ve titiz yürütülen çalışmaların başladığı ifade edilmektedir. Bu çalışmalara halkın bir ay öncesin-

1 Hezekiel, Yahudiler tarafından kutsal kitap olarak kabul edilen Tanah’ta bahsedilen Hezekiel Kitabının kahramanıdır. Hezekiel kitabı ise, Tanah’taki son peygamberlerin üçüncü kitabı olarak bilinmektedir. Bkz. Vikipedi, 2021.

2 Yahudilerin kullanmış olduğu takvimin yedinci ayıdır. Tishri, yani Eylül ve Ekim aylarının on beşinci günü başlayıp 7 gün süren ve bulunduğu ayın 22.günü biten bayrama verilen addır. Bkz. Atasağun, 2001.

3 İbranicede Mayasız ekmek bayramı “Pesah” olarak bilinmektedir. Hz. Musa’nın önderliği eşliğinde mısırdan çıkılmasının ardından çölde yaşanan zorlukları anmak adına “Mazzot” ismi verilen mayasız ekmeğin yenmesi ve “Mârôr” adı verilen acılı otların yendiği, Mısır esaretinden kurtuluşu sembolize eden bir bayramdır. Yahudi takvimine göre, Mart Nisan aylarının on beşinci günü başlar ve 7 gün boyunca devam ederek 22.gün son bulmaktadır. Bkz. Atasağun, 2001.

4 Yahudi toplumunda yüzyıllar boyunca sözlü olarak ifade edilen bilgilerin Rabbi Yehuda ha-Nasi (ö.217) tarafından derlenen kitap. Bkz. Meral, 2017.

den eğitilerek başlandığı, on beş gün kala sürülerin onda birinin ayrıldığı, vergilerin toplandığı ve mâbed hazinesinden müşterek harcamalar için ödenek ayrıldığı söylenmektedir. Bununla birlikte hacıların güvenliğinin de önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Köprülerin onarıma tabi tutulduğu, meydan ve sokakların temizlendiği, yolların ve kuyularında gerekli hassasiyetin gösterilip elden geçirildiğini dile getirilmektedir. Milattan sonra 70 yıllarında mâbedin yıkılmasına müteakip hac ibadetine sonra verildiği de ayrıca ifa edilmektedir. Fakat bu durum Yahudilerin kutsal topraklara yapmış oldukları ziyaretin sonra erdiği anlamına gelmemelidir. Kutsal topraklara yapılan ziyaretlerin devam ettiği bildirilmektedir. Yıkıntı dan kalan batı duvarı ise, “Ağlama Duvarı” ya da ‘Şikâyet Duvarı’ (Hakotel ha- mavravi) olarak isimlendirilen kutsal kabul edilip, günümüzde hala ziyaret edilen bir bölge olma niteliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Selahattin Eyyûbî’nin Kudüs’ü fethetmesinin ardından Yahudilerin tekrar hac özgürlüğüne kavuştuğu bilinmektedir. 1492 yılında ise İspanya’da yaşayan Yahudilerin, Osmanlı Devleti’ne sığınmasının ardından, Yahudilerin hac ibadetine artış görüldüğü ifade edilmektedir (Aydın, 2018; Erbaş, 2002). Yahudilerin Kudüs dışında kalan bölgeler için de hac ibadeti yaptıkları bilinmektedir. Kutsal sayılan hac ibadet yerleri ise; Zebul’un Lübnan Sidon’da bulunan mezarı, Günümüz İsrail’deki Taberiye’deki Rabbi Meir’in mezarı, Simeon ben Yohai’nin Merom Golan’daki mezarı, Peygamber Hoşea’nın Safed bölgesinde, Samuel’in Nebi Samvil bölgesinde, Rahel’in Beytüllahm’da, Davud’un Kudüs bulunan kabri, Nahum’un Musul civarında yer alan kabri, Ezra’nın Bassorah yakınlarındaki Kurna’da bulunan mezarı, Hezekiel’in Babilonya’daki kabri, Daniel’in Kerkük’te bulunan mezarı, Ester ve Mordekay’ın Hemedan’daki kabri ve Yeremya’nın Fustat’ta bulunan kabirleriyle Karmel tepesindeki bulunan İlya mağarası olarak ifade edilebilir (Erbaş, 2002).

Kudüs Dışında yer alan ziyaret noktaları belirli zamanlarda Yahudiler tarafından ziyaret edildiği, bu ziyaret kapsamında kötü şansın kendilerinden uzaklaşacağı düşüncesi hâkim olmakla birlikte, duaların yapıldığı, adakların adandığı, kağıtlara dileklerin yazılıp bırakılması gibi uygulamaların gözlemlendiği söylenmektedir. Kağıtlara dilekler yazma, adak adama, dua etme gibi ortak uygulamaların, İslam inancına sahip insanların kutsal olarak benimsedikleri mahallerde de tıpkı Yahudiler gibi ritüeller gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu durumun bizlere, dinler arasındaki inançsal benzerlikleri açık bir şekilde ifade ettiğini söylemek mümkündür (Erbaş, 2002).

b. Hristiyanlıkta Hac Uygulaması

Hristiyanların, seyahat etmek maksatlı Latince kökenli ‘Peregrinato’ kelimesini kullandıkları bilinmektedir. Bu kelimeden, seyyah veya hacı anlamına gelen ‘Peregrinus’ kelimesinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Bu kelimenin, diğer dillerde “Hacı” kavramının ortaya çıkışına öncülük ettiği ileri sürülmektedir. Örneğin İngilizcede ‘Pilgrimage’, Fransızcada ‘Peleniroge’, Almancada ise, ‘Pilgerfarhrt’ kavramlarının ‘Peregrinus’ kelimesinden türetildiği bildirilmektedir (Küçük, 2013).

Yeni Ahit’te Hac ile ilgili emir niteliğinde bir kavram olmadığı ancak, bazı cümlelerin yorumlanması neticesinde bir hac görevinin mevcut olduğu düşünülmektedir. Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncillerinde “benim ardıcıma gel” (Matta 8:22; Markos 2:14; Luka 5:27; Yuhanna 21:19-22) ifadesi temel alınarak, hac faaliyeti Hristiyanlarca bir görev olarak benimsenmiştir. Bu duruma ek olarak Yuhanna İncilinde geçen ‘Ben Yol’um, Hakikat’im, Hayat’ım. Benim aracılığım olmadan hiç kimse Baba’ya gelemmez’ (Yuhanna 14:16) ifadesi ise İsa’nın yolundan gidilmeden Tanrı’ya ulaşamayacağını anlaşıldığı yorumu yapılabilir. Hristiyanlıkta, hac görevini gerçekleştirmek için kesin bir tarih dilimi yer almadığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte hacıların Kudüs’ü daha geç tarihlerde ziyaret ettikleri kanısına varılmıştır. Kudüs’e giden kişi, kendisinin önemli bir görevi icra ettiği manevi duyguların içine sokmaktadır. Kudüs haccından dönen kimseye ‘mahdesi’⁵ dendiği ifade edilmektedir. Ülkelere göre, inanışlara göre farklı uygulamalarında söz konusu olabileceği değerlendirilmektedir. Örneğin, Rus hacıların Kudüs’e beyaz kefen götürmeleri ve sonrasında İsa’nın vaftiz olduğu düşünülen Ürdün nehrinde bu kefenlere sarılarak yıkandıkları örnek olarak gösterilebilir. Bir başka örnek olarak ise doğu Hristiyanlarında beyaz kefenin, Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği gün olarak kabul edilen cuma günü, kabrine beyaz kefenler bırakılması hadisesi örnekler içerisinde yer aldığı gözlemlenmektedir. Hristiyan hacılar, tıpkı Müslüman hacılar gibi hac dönüşü, hacdan aldıkları ikramlıkları dağıtırlar ve kiliseye gidip şükran duası ettikleri bilinmektedir. İslamiyet de yer alan gelenekselleşmiş olduğu düşünülen uygulamalar ile benzerlik gösterdiği yorumu yapılabilir (Harman, 1996) (Küçük, 2015).

Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen ilk hac faaliyeti, imparator Konstantin zamanında Azize Helena’nın Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği yeri ve orada yapılan büyük kiliseleri ziyaret etmesiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu sebepten dolayı Azize Helena Hristiyanlık inancına göre ilk hacı olarak kabul edilmektedir (Erbaş, 2002, s. 111). Hristiyanların, Hristiyan şehitlerinin mezarlarını da ziyaret ettikleri bilinmektedir. Öyle ki ziyaret ettikleri mezarlarda Evharistiya⁶ ayini yapıldığı da ileri sürülmektedir. Hristiyanların bununla birlikte Aziz Pavlus ve Petrus’un kabirlerini de ziyaret ettikleri bilinmektedir. Hristiyanlıkta hac kavramı ilahi olana

5 Ermenice kökenli, ölümü ve paskalya bayramında ateşi gören kimse olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Harman, 1996.

6 Evharistiya, Yunanca kökenli bir kelimedir. Anlamı ise “Tanrı’ya Şükretme” olarak ifade edilmektedir. Terim anlamında ise, İsa’nın son akşam yemeği anısına, Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen bir ayindir. Bkz. Eroğlu, 1999.

ulaşma, kurtuluşa erme maksatlarıyla gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu hac yolcuğunun iki tip amaçla gerçekleştirildiği de ayrıca belirtilmektedir ki, Hristiyanlıkta da hacca gitmeden kayraya eren kişiler olduğu, bu kişilerin hac ziyaretini şükran amacıyla gerçekleştirdiği ifade edilir. Bu durumda karşımıza iki tip hac niyeti çıkmaktadır. Lütuf amacıyla yapılan hac ibadeti ve şükran amacıyla yapılan hac ibadeti şeklinde yorumlanabilir. Netice itibarıyla, buradaki amaç tanrıya ulaşma arzusunun ibarettir diyebiliriz (Erbaş, 2002; Eroğlu, 1999; Harman, 1996; Küçük, 2013).

Hristiyan cemaatinin bir diğer inancı ise, hayatını kaybeden azizlerin bedenlerine değen elbiselerinin de kutsal sayılması üzerinedir. Benzer düşünce yapısının Müslümanlarda da gözlemlenmesi dikkat çekicidir. Azizlerin cesetlerinin veya kıyafetlerinin yer aldığı mezarların yahut kiliselerinde kutsal hac yeri olarak kabul edildiği ifade edilmektedir. Genellikle bu mezar ve kiliselere, Hristiyanların şifa bulma, günahlardan arınma maksatlı geldikleri düşünülür. Bu inanış Yeni Ahid'e yer alan "Tanrı, Aziz Pavlos'u kullanarak çeşitli mucizeler meydana getirmiştir: "O derece ki, hastalara onun bedeninden mendiller veya peştemaller götürülürdü ve onlardan hastalıklar gider ve kötü ruhlar çıkardı" ifadesinden yola çıkarak, kutsal kabul edilmesi gerektiği inancının hâkim olduğu düşünülmektedir (Bkz. Resullerin İşleri 19:12). Hristiyanlar için Filistin'in büyük önem arz ettiği bilinmektedir. Bunun sebebi olarak ise Kudüs'ün İsa ile fiziksel temasta bulunduğu yer olarak atfedilmesidir. Bununla birlikte İsa'nın vaftiz edildiği Ürdün nehri ve çarmıha gerildiği Golgota Tepesi de diğer kutsal bölgelere nazaran kutsallığı ön planda olan yerler olduğu kabul edilmektedir. (Harman, 1996).

4.yüzyıl orta çağa kadar Hristiyanların hac faaliyetlerini; Santiago de Compostela (Santos, 2002),⁷ Roma ve Kudüs üçgeninde gerçekleştiği dile getirilmektedir. İmparator Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte, hac faaliyetlerinde hızlanma gözlemlendiği ileri sürülmektedir. Öyle ki, imparator Konstantin'in Aziz Pavlus ve Petrus'un mezarlarının üzerine kiliseler inşa ettirdiği rivayet edilir. Ayrıca annesi Helena'nın daha öncesinde kutsal toprak olarak kabul edilen Kudüs'ü ziyaret ettiği ifade edilmişti. Helana, Hadrianus tarafından inşa ettirilen ve Hristiyanlar tarafından ziyareti alışkanlık haline getirildiği ifade edilen tapınakları yıktırdığı, Bethalem mağarasını ve İsa'nın çarmıha gerildiğini gösteren figürlerin üzerine de büyük kiliseler yaptırdığı rivayet edilmektedir. Kutsal mekanlar sadece belirtilen yerlerde mevcut değildir. Aynı zaman Eski ve Yeni Ahid'de geçen yerlerde kutsal olarak kabul edilmiştir. Bunlar; Gule'deki 'Aziz Martin', İtalya'daki 'Aziz Felix', Bari'de 'Azize Catrerine', Afrika'da 'Aziz Cyprien, Kıbrısta 'Epiphane' olarak tanımlanmıştır (Er-

⁷ Santos (2002) makalesinde İspanya'da eski ve din açısından kutsal öğeler barındıran bir bölge olduğu ifade etmektedir.

baş, 2002, s. 112). Daha önce de yazımızda bahsedildiği üzere, Azizlerin cesetlerine temas etmiş kıyafetler de hac yeri sayılmaktaydı. Treves'teki Mesih'in gömleği, Turinde yer alan Kutsal Kefen, Trsat'ta bulunan 'Santa Casa' Etiyopyalı Axoum kutsal sandığı, Hristiyanlarca kutsal hac yerleri olarak kabul edilmekteydi (Erbaş, 2002, s. 112).

Hristiyanlıkta haccın ifa edilmesi dört şekilde yapıldığı anlatılmaktadır. Ellerin çapraz bağlanması ve yüzüstü yere kapanma hareketi "Bedeni dua", çıplak ayakla yavaş yavaş dizlerin üzerine çökerek yapılan hareket "Sessiz tövbe", suya temas edilmesi ve sudan faydalanılması "Su kullanma", Tanrının rızasının kazanılması güdüsüyle ayak egzersizlerinin çoğaltılması olarak ifade edilmiştir (Erbaş, 2002). Hac ibadetlerinin Hristiyanlarca kutsal kabul edilen günlerde yapılması uygun görülmektedir. Örnek olarak ise Noel günlerinde Kudüs'e gidilmesi veya 15 Ağustos'ta Meryem'in ruhunun melekler tarafından göğe yükseltildiğine inanılan Lourdes/ Fransa'ya gidilmektedir. Bir başka örnek ise, Paskalya ve Pentikost (Resullerin İşleri II:1-9) günlerinde hac merkezlerine doğru yolu çıkılmasıdır denilebilir. Bu ziyaret noktalarına fiziki olarak iştirak edilmesi uygun görülmektedir. Ziyaret edilen hac noktasında Hristiyan, kendini kutsanmış olarak hissettiği düşünülmektedir. Ayrıca Hristiyanlıkta, haftanın bir günü geleneksel hac günü olarak ilan edildiği ifade edilmektedir. Bunlar, "Salı hacları" veya "Perşembe hacları" olarak isimlendirilebilmektedir. Pazar gününün Hristiyanlar açısından kilisede ayin yapılan kutsal bir gün olarak kabul edilmesinden dolayı "Pazar haccı" vb. bir ifadeye denk gelinmediği ayrıca belirtilmiştir (Edgar, 2015; Erbaş, 2002; Küçük, 2013; Sürme, 2019; Tiğiz, 2019).

c. İslam'da Hac Uygulaması

Kur'an'da, Hz. Peygamberin insanlara hac ibadetini duyurmasını, insanların da yorgun dahi olsa uzak yolları aşıp sana gelsinler demektedir (Hac Suresi 22:27). Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetten, Müslümanlar için bir emir, dini zorunluluk olduğu anlaşılmaktadır. Hac ibadeti, Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi dağınık bir vaziyette değil aksine günümüzde belirli bir zaman dilimine bağlanmış, düzen içerisinde icra edilen bir ibadeti kapsadığı bilinmektedir. Hac ibadetinin Hz. İbrahim'e hatta Hz. Adem'e kadar uzandığı da iddia edilmektedir. Hac ibadeti, hicretin dokuzuncu yılında farz olduğu bildirilmektedir (Altaytaş, 2020, s. 191). Kutsal topraklara ziyaret faaliyetinin iki şekilde icra edildiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda karşımıza Hac ve umre kavramlarının çıktığı görülmektedir. Hac, genel anlamıyla dini yer ziyareti olarak ifade edilmekte iken, İslam dini açısından, Arafat Dağı'nda özel bir vakitte bir miktar durmayı ve arından Kâbe'yi tavaf etmekten oluşan dini vecibe olarak tanımlanmaktadır. Umre ise, Kâbe'yi tavaftan ve Safa Merve arasındaki yolu gidip gelmek olarak bilinen kutsal ziyaret olduğu, Hac ibadetini yerine getiren

kişiye hacı denmektedir. Hac kelimesinin çoğul halinin ‘Hüccac’ olduğu ifade edilmektedir (Bilmen, 2020). Hac ibadeti sadece Mekke’de icra edilmektedir (Altaytaş, 2020, s. 191). Diğer dinlerde olduğu gibi farklı hac yerlerinin mevcut olmadığı söylenebilir (Altaytaş, 2020; Bilmen, 2020; Küçük, 2013).

Hac ibadetinin İslam’da farz sayılabilmesi için sekiz koşuldan bahsedilmiştir. Müslüman olmak, gayrimüslimler üzerinde haccın farz olmadığı ifade edilmektedir. İkinci olarak ise kişinin buluş çağında olması gerektiği, kâr ile zarar ayrımını yapabilecek düzeyde olması, aklı başında olması gibi konular vurgulanmaktadır. Üçüncüsü, Akli salahiyetinin olması, akıl sağlığı yerinde olmayanların hacca gitmesi uygun görülmemiştir. Dördüncüsü, kişinin hür olması gerektiği, köle ve cariyelerin hacca gidemeyeceği belirtilmiştir. Nitekim, modern dünyada köle ve cariye uygulaması hususunun hala kırsal kesimlerde devam edip etmediği hususu düşündürücü niteliktedir. Beşincisi, kişi haccın farz olduğunu bilir ve idrak edebilir vaziyette olması beklenmiştir. Altıncı olarak, geçim ihtiyacından fazla olan parayla hacca gidilmesi münasip bulunmaktadır. Kişi yoksulluğu düşüyse, öncelikli olarak hacca gitmesinin beklenmediği vurgulanmıştır. Yedinci şart, hac vaktinin gelmiş olması olarak nitelendirilir ki, hac vakti Kurban Bayramı arifesi ve bayram günleri olmak üzere 5 gün olduğu ifade edilmektedir. Sekizinci ve son şart; sağlıklı olmak hususunu kapsar. Müslüman kişi ağır hasta ve ağır engellilik durumu olmamalıdır şeklinde ifade edilmiştir (Bilmen, 2020).

Hac ibadeti, kurban ritüeli birlikte ifa edilmektedir. Diğer dinlerde olduğu gibi hac, kurtuluşa erme, ilahî olana ulaşma, günahlardan arınma maksatlı yapılan bir ibadet olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin, dünyanın her yerinden gelen Müslümanların ortak bir amaca dayalı olarak sevgi, kardeşlik ve sadece barışın, huzurun hâkim olduğu bu kutsal hac mekânında ibadetlerini yapmaktadırlar (Küçük, 2013). İslam’da hac uygulamasının hüküm yönünden üçe ayrıldığı, farz, vacip, nafil oldukları ifade edilmektedir. İcra yönünden de aynı şekilde üçe ayrıldığı ve ifrad, temettü, kıran olarak tanımlandığı görülmektedir. İfrad haccı, umre yapılmadan yapılan hac, temettü haccı, önce umre yapıp ihramdan çıkılmasıyla birlikte yeniden hac için ihrama girilmesi, kıran haccı, farz olan hac ile umrenin ihramına birlikte girilmesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Bilmen, 2020).

Hac ibadetinden önce mutlaka günahlardan tövbe edilmeli, varsa borçların ödenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İbadetin başlamasından önce temizlik şartının yerine getirilmesi esas olarak görülmektedir. Mekke yakınlarında bulunan ve Mîkat olarak bilinen yerde temizlenilmekte ve abdest alınmaktadır. Mîkat’ın haccın başladığı yeri ve zamanı ifade ettiği vurgulanmaktadır (Küçük, 2013, s. 122). Tüm hacıların temizlik hususu-

na riayet etmesi esas kılınmıştır. Hacılar, ‘rida’ ve ‘izar’ adında dikişsiz beyaz iki parçadan oluşan kıyafet giyerler (Öztürk, 2016). Baş kısmının ve ayaklarında açık olması gerekliliği hatırlatılmasına müteakip, ihrama girilir (Çopur, 2016, s. 198). İhrama giren hacıların niyet ettikleri daha sonrasında ise, iki rekât namaz kıldıkları ifade edilmektedir (bkz. Ögüt 1996: 14/394) (Öztürk, 2016). Hacılar dualar ettikten sonra ‘telbiye’de⁸ bulunmalıdırlar.

Mekke’ye ulaşan hacı adaylarının ilk olarak Kâbe’yi ziyaret etmektedirler ardından Hacerü’l Esved’i selamladıktan sonra ve kâbeyi yedi kere sola doğru tavaf ettikleri ifade edilmektedir. Tavaf yedi defa yapılan ‘Şavt’tan oluşmaktadır. Her bir dönüş ‘şavt’ adının verildiği anlaşılmaktadır (Küçük, 2013, s. 123). İbrahim makamı önüne gelindiğinde 2 rekât namaz kılınması gerektiği, zenzem suyundan içilmesi gerektiği ve Safa Merve arasında 7 defa gidilip gelinmesi hususlarının yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu gidip gelmeler ‘say’ olarak isimlendirilmektedir (Bilmen, 2020). Umreden sonra saçlar kesilerek ihramdan çıkılmaktadır. Saçların kesilmesi durumu Allah’a sembolik olarak başın kurban edilmesi gibi düşünülmektedir (Küçük, 2013). Hicri takvime göre, zilhicce ayının 9’uncu günü tekrar ihrama girildiği belirtilmektedir (Bilmen, 2020). İhrama girilmesinin ardından hacılar Arafat dağında bir bölgede beklemek durumundadırlar. Burada hacıların uyanık kalmasının esas olduğu ifade edilmektedir. Burada önemli olan bir hususun ise, tam vaktinde, olunması gereken zamanda Arafat Dağı’nda bulunmaktır. Aksi halde hac ibadeti yerine getirilmemiş olarak kabul edilmektedir. Müzdelife’ye geçilmesinin ardından, son etap olarak kabul edilen, Mina’ya varılmaktadır. Mina bölgesinde sembolik olarak ‘şeytan taşlama’ ifa edilmesinin yanında kurban ibadeti de yerine getirildiği ifade edilmektedir. Müslümanlar kestikleri kurbanların Allah’a ulaşmadığını elbette bilmektedirler. Burada önemli olan takvanın ulaşmasıdır (Bkz. Hac 22:37). Hacılar Mina bölgesinde 3 gün kalarak ya da birinci günün ardından Kâbe’yi ‘ziyaret tavafı’ yaparak hacı olmaktadır.

B. DİN-İNANÇ TURİZMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Din, insanoğlu var olduğundan beridir konumunu koruyan, insanın fitratında yer alan bir olgu olduğu varsayılmaktadır. Din kavramının zaman içerisinde farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Bu farklı ifade ediş biçimlerinin, farklı dinlere mensup, farklı sosyo-kültürel yaşamları benimsemiş bilim insanlarının ifade farklılıklarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Dinin hayatın her alanında varlığını sürdüren bir olgu

8 Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, Lâ şerike leke Lebbeyk, innel hamde ve ni’mete leke vel mülk lâ şerike lek (Allahım senin çağrına uydum, Allahım buyur! Davetini duydum ve sana yöneldim. Emrine uydum kapına yöneldim. Nimet, şükür ve mülk senindir. Senin ortağın yoktur. Bkz. Çopur, 2016; Küçük, 2013).

olduğu değerlendirilmektedir. Öyle ki, tarihte dinsiz bir toplum olamayacağı düşüncesi bilim insanlarıncı günümüzde vurgulanmaktadır (Küçük, 2013). Hayatın her alanında temel unsur olduğu ifade edilmekle birlikte, bireysel manada olmasa bile toplumsal bazda etkisinin yadırganamaz olduğu değerlendirilmektedir. Dinin varlığıyla, umudun var olduğu veya umudun var olmasıyla dinin var olacağı⁹ ifadesinin her türlü sözün din kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir (Düzgün, 2014). Din bir yaşam biçimi olarak atfedilmektedir. İnsanın hayatına şekil verdiği düşünülmektedir. Dinin insan hayatını baştan sona amaç yönüyle aydınlatığı ifade edilmektedir (Bardakoğlu, 1998). İslami olarak dinin tanımlarına baktığımızda ise, Cebail aracılığıyla peygambere ulaştırılan, peygamberlerinde sünnetleriyle bu emirleri tarif ettiği, anlattığı değerler bütünü olarak da tanımlanmıştır (Deniz, 2016). Başka bir ifadeyle dinin tanrıya gönülden bağlanılması durumu olarak da tanımlanmaktadır (Idinopulos & Yeşilyurt, 1999). Görüleceği üzere ilk satılarımızda da bahsettiğimiz gibi din farklı bilim insanları tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bu farklı tanımlama hususları, kişilerin dinleri ve sosyal yaşamlarıyla doğrudan ilişkili olduğu yorumu yapılabilir.

Dinin özelliklerinden birisinin de seyahat kavramının en önemli üyesi olduğu ve içinde barındırdığı düşünülmekle birlikte seyahatin ayrılmaz bir parçası olduğu da ifade edilmektedir (Küçük, 2013). Öyle ki, seyahat kavramının din ekseninde yorumlanabileceği değerlendirilmektedir. Modern seyahati anlamının yolunun dini anlamaktan geçtiği ileri sürülmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, bir dinin toplum yapısını, alışkanlarını, geleneklerini ve kültürlerini anlamak için dinin mutlaka tanınması gerektiği düşünülmektedir. Örneğin, Paskalya döneminde, Hristiyanların dini gereklilikler sebebiyle uyguladıkları “Büyük Perhiz”¹⁰ boyunca hayvansal gıdaların tüketilmesi uygun görülmemektedir. Bu bağlamda ortaya Latince kökenli “*carne vale*” yani “ete veda” anlamına geldiği ifade edilmektedir (Külekçi, 2015). Karnaval günümüzde belirli tarih periyotlarında düzenlenen toplu eğlenceler olarak bilinse de dini bir yorumlamaya da tabi tutulabileceği açıkça gözlemlenmektedir denilebilir. Bu açıklamadan yola çıkarak, dinlerin tanınmasının, aynı zamanda kültürleri tanımakta ne kadar etkili ve önemli olduğunu göstermektedir.

Tur kelimesinin kökeninin Aramice/Süryanice ‘*tür*’ sözcüğünden geldiği rivayet edilmektedir (TDK, 1955). Ancak bu durumunun günümüzdeki modern turizm kavramıyla karıştırılmaması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Burada anlatılmak istenen dinî amaçlı yapılan bir yerden bir yere göç etme, çölde dinî amaçlı yapılan seyahat (Hz. Musa Ör-

9 Alman filozof-yazar Ernst Bloch’a ait olduğu düşünülen söz. Bkz. Düzgün, 2014.

10 Hristiyanların Paskalya döneminde 40 gün boyunca hayvansal gıdalar tüketmeden gerçekleştikleri bir oruçtur. Daha geniş bilgi için Bkz. Külekçi, 2013, s. 72.

neği) gibi hususlarla örtüştürülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Küçük, 2013). Ayrıca ‘*tornus*’ kelimesinin günümüzdeki ‘tur’ kelimesine öncülük ettiği de düşünülmektedir. Kelime anlamı itibariyle, mâbed, türbe etrafında dönme, tur atma anlamında olduğu vurgulanmaktadır (Küçük, 2015). Anlaşılabileceği üzere, din ve seyahat etmek kavramlarının iç içe olduğu, dinen bir boyuta sahip olabileceği, yorumu yapılabilir. Ahlak esaslı bir olgu olduğu yorumu yapılmaktadır. Turizmin de bu durumdan kendine düşen payı almış ve din ile ilişkisinin bir kez daha ortaya konulmasına olanak sağlamıştır yorumu yapılabilir. Örneklem açısından konu ele alındığında, her ikisinin de yabancı gezgin olduğu ama seyahat kapsamında ortak paydada buluştukları gözlemlenmektedir. Öyle ki, bir turist yarı hacı, hacılar da yarı turisttir şeklinde sloganların mevcut olduğu yapılan yorumlar arasında yerini almaktadır (Küçük, 2013; Küçük, 2015).

Tüm dinlerde seyahat eyleminin varlığının söz konusu olduğu bildirilmektedir. Mesela Yahudilik, kendisinin seyahat ile iç içe gören bir din olduğu söylenmektedir ki genel olarak Yahudiliğin inanç ritüellerinin temel unsurunu seyahat kavramı olduğu ifade edilmektedir (Küçük, 2015). Yahudilikte ‘*Sebt*¹¹’ günü seyahat edilmemesi durumu, seyahat kavramının din ile ne kadar iç içe olduğuna dair bir kanıt olarak sunulabilir (Küçük, 2015; Turgay, 2012). Bunun dışında ‘*ibri* (*ivri*)’ kavramları, İbrahim’in nehirleri geçmesi, başka ülkelere göç etmesi, Eski Ahit’te yer alan ‘gezinler’ ifadesinin yer alması, ‘*agada*’nın kutsal metinlerde ‘yürüyüş yolu’ olarak geçmesi, ‘Torah’ yani Tevrat’ın tur kelimesi ile bağlantılı olduğunun rivayet edilmesi gibi hususların seyahat merkezli olgular olduğu yorumu yapılabilir. Yine “Hinduizm’in temellerine baktığımız zaman ise, Hindu ruhunun seyahatini esas alan düşüncenin hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Hinduizm’deki çarklar vb. durumlar devamlı bir dönüşün varlığı, seyahat ile ilişkilendirilmektedir. Hinduizm’in esas itibariyle Hindu ruhunun seyahatıyla ilişkilendirildiği ifade edilebilir. Esas olan şeyin ise, ‘Nirvana’ya ulaşmak, Nirvana’ya giden bu yolun dini bir seyahat olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. İslam inancına sahip kişilerde bile seyahatin din ile ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. Örneğin, bir şeyin uğurlu ya da uğursuz olması durumu, gece yola çıkılmasının hayırlı olmayacağı gibi örnekler verilebilir. Ayrıca Mısırlı din adamlarının ilk rehber olarak atfedilmesi, İslam dini ile seyahat arasındaki ilişkisini ortaya koymaktadır diyebiliriz. Kur’an’da İnsanların erkek ve dışıdan yaratılmış olduğu ve kabilelere ayıldığı (Hac 22:13). İfadesi, İslamiyet’te seyahat temelli bir ayet olduğunu bizlere göstermektedir.

Tarihte dinî amaçlı yapılan ilk seyahatin ‘Thomas Cook’ tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmektedir (Küçük, 2019, s. 477). Din amaçlı

11 Sebt günü Yahudiler için kutsal kabul edilen, seyahat etmenin uygun görülmediği bir gündür. Detaylı bilgi için Bkz. Turgay, 2012, s. 154.

yapılan seyahatlerin temelinde tövbe etme, affedilme, Tanrı'nın rızasını kazanmak, mutlak ebediyete erişme gayelerinin varlığı olduğu düşünülmektedir. Hristiyanlıkta çölde seyahat anlayışı ana motif olarak karşımıza çıktığı düşünülmektedir. Hristiyan hac bayramlarının temelinde, kırk yıl çölde dolaşılması, çölde seyahat anlayışının yattığı ifade edilmektedir. Bu anlayışın Eski Ahit'ten geldiği rivayet edilmektedir. Hristiyanların, Yahudilikteki bazı hususları aynen aldığı, bazılarının ise değiştirildiği söylenmektedir. Hristiyanlarda hac İsa merkezli yapılan bir ibadet şekli olarak değerlendirilmektedir. Hristiyanlarda 'yol', 'alfa' ve 'omega' olarak tanımlanmaktadır. Yani, başlangıcın ve sonun İsa peygamber olduğu şeklinde tanımlanmaktadır (Küçük, 2015). İsa peygamberin, Afganistan, Pakistan gibi yerlere de seyahat ettiği değerlendirilmektedir lakin seyahat edilen toprakların çoğunluğunun Türkiye toprakları içerisinde yer aldığına da değinilmektedir. Bu örnekler neticesinde dinlerde peygamberlerin seyahat ekseninde döndüğü yorumu yapılabilir (Küçük, 2015).

Zamanla hac ile başlayan seyahat anlayışı, 20. Yüzyılın başlarından itibaren 'inanç turizmi' kavramının sektörde kendini gösterdiği ifade edilmektedir. Tarihsel süreçte sektörün herkesçe kabul görmediği, olumsuz bir bakış açısıyla karşılandığı düşüncesi ileri sürülmektedir. Bunun sebebi olarak ise, tembellik, ahlaksızlık gibi unsurları da içinde barındırdığı düşüncesinin yaygın olması şeklinde yorumlanabilir. Başlangıçta, turizm ile din arasında bir ilişkinin varlığından söz edilmediği dile getirilmektedir. Hacıların işi ekonomik olarak ele almamaları, ancak turistler maddi boyutta ele aldıklarının düşünülmemesinden dolayı ilişkisiz olabileceği değerlendirilmiştir (Küçük, 2015).

İnanç turizmi kavramının, günümüzde veya önümüzdeki zaman diliminde, olumsuz etkilerinin ortaya çıkabileceği savunulmaktadır. Çünkü insanların zamanla sadece turizm amacıyla, gezip-görmek maksatlı dini seyahatler gerçekleştirebileceği, bu durum neticesinde zamanla maneviyyatın kaybolabileceği endişesinin hâkim olduğu ileri sürülmektedir. Tüm bu açıklamalar ışığında, yeryüzünde var olan tüm dinlerin, seyahat ile ilişkili olduğunu, isterse turist, ister hacı olsun bilinmeyene ulaşma arzusu içinde olduğu ve bu arzu neticesinde seyahatlerin gerçekleştiği görülmektedir.

C. NİĞDE İLİNİN ANLAMI VE TARİHÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Niğde ilinin adının nereden geldiğine dair net bir görüş bulunmamasına rağmen, konuyla ilgili kaynakların, farklı yorumlarda bulunduğunu söylemek mümkündür. Şehrin adının Nahita'dan gelmiş olabileceği değerlendirilmektedir (Bingöl, 2007). Diğer bir ifade ise, Günümüzde Aktaş olarak isimlendirilen ve Andaval Kilisesinin bulunduğu bölgede, 1890 yılında kilise içerisinde bulunan bir kitabede geçen 'Nahita Kralı Saruva-

nas' ifadesine binaen Hitit dilinden gelmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Bulunan tablet neticesinde Niğde şehrinin Hititler döneminde kurulmuş olması muhtemeldir denilebilir (Eroğlu, 2018). Niğde Anadolu coğrafyasının orta Kızılırmak olarak adlandırılan, Kapadokya bölgesi sınırları içinde yer almaktadır (Bkz. Harita 1.) (Karafakı, 2015). Antik çağ yazarlarından 'Strabon', 17 ciltlik 'Coğrafya' kitabında (Anatolia XII, XIII, XIV), Kapadokya bölgesini, güneyde Toros Dağları, batıda Aksaray, doğuda Malatya, kuzeyde ise Karadeniz Bölgesi arasında kalan bölge olarak tanımlamıştır. Günümüzde ise Kapadokya sınırlarının daha küçük olduğu, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Kırşehir arasında kalan bölge olarak tanımlandığı ifade edilmektedir (Lamec, 2006).

Harita 1 (Kaynak: lafsozluk.com)

Niğde ilinin güncel veriler kapsamında bilinen tarihi, Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Aliye Öztan'ın projesini yürüttüğü, 2005 yılı, Köşk Höyük kazıları bilimsel araştırma raporu neticesinde; yerleşke tarihi MÖ 6350 yılına dayandırılmaktaydı. Bu bağlamda Niğde'nin bilinen tarihinin "Neolitik" döneme dayandığı yorumu yapılabilmekteydi. Köşk Höyük kazılarında elde edilen verilerin, Neolitik Çağın sonlarında, gelişen kültürün büyük ölçüde anlaşılmasını sağlamaktadır (Ankara Üniversitesi, 2005). Niğde Kaletepe bölgesinde Obsidyen atölyelerinde elde edilen bulgular neticesinde bölge tarihi 600 bin yıl öncesine dayandırılmaktadır (Eroğlu, 2018). Niğde ilinde yer alan örenyerleri; Kaletepe, Köşk Höyük, Göltepe-Kestel Ören yeri, Porsuk Höyük, Göllüdağ Ören Yeri, Andabalıs-Eski Andaval, Gümüşler Manastırı, Tyana Ören Yeri, Kınık Höyük, Tepecik Höyük, Karatlı Kuş Kayası Kaya Mezarlarıdır (Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.a.). Niğde ili sınırları içerisinde yer alan ören yerlerinde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde en erken bulgulara Köşk Höyük'te rastlanıldığı bilinmektedir. Höyüklerde Gerçekleştirilen son kazı bulgu-

larına göre şehrin yerleşik tarihinin M.Ö. 10 bin yılına kadar dayandığı ifade edilmektedir (Alfonso, 2018; Eroğlu, 2018).

Anadolu coğrafyasında maden devrinden önce binlerce yıl süren taş devrinin yaşandığı bilinmektedir. Maden devrine giriş yapılmasıyla birlikte yavaş yavaş yerleşik hayata geçildiği iddia edilmektedir. Niğde bölgesinde bulunan tunç maden ocakları, bölgede bir yerleşimin varlığından bahsedilebileceğini göstermektedir (Karafakı, 2015). Hititler döneminde Niğde bölgesinde yer alan Roma dönemindeki adı ‘*Tyana*’ (Kemerhisar) olan antik bölgenin, yerleşimin merkezi konumunda olduğu düşünülmektedir (Özdaş, 2007). Tyana kentinin bulunduğu bölge, su kaynakları bakımından zengin bir bölge olmasından dolayı, Hititlerin tarıma dayalı bir ekonomi modelini benimsedikleri iddia edilmektedir. Ayrıca Niğde yöresindeki ilk teşkilatlı yerleşkenin Hititler döneminde gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Karafakı, 2015). Hititler dönemi sonrası sırasıyla, Asur, Frig, Kemer, Med, Pers ve Büyük İskender’in egemenliği altında kalmıştır (Niğde Müzesi, t.y.). Bu dönemlere ait herhangi bir tarihi eserin bulunamamış olması, bölgenin sürekli el değiştirmesinden dolayı yaşanan istikrar-sız bir dönemin sonucu olarak yorumlanmaktadır (Karafakı, 2015).

Roma döneminin Niğde’deki varlığından M.Ö. 30 – M.S. 395 yılları arasında olduğunu söylemek mümkündür (Kaya, 2016, s. 178). Niğde merkezde yer alan ve günümüz Kemerhisar Kasabası konulu olan Tyana Antik Kenti, Roma devrinden günümüze kalan en güzel örneklerden biridir demek mümkündür. Romalıların Niğde’de en yoğun yapılaşmasının bu bölgede olduğu düşünülmektedir. Özellikle Tyana Su Kemerleri günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiş önemli bir roma yapıtı olarak düşünülebilir (Bkz. Resim 1.). Su kemerlerinin Bahçeli Kasabası sınırları içerisinde yer alan Roma Havuzuna kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Tyana Su Kemerlerinin tarihinin M.S. 2. yy. Roma İmparatoru Hadrian ve Trojan dönemine dayandığı arkeolojik çalışmalar neticesinde açıklığa kavuşmuştur. M.S. 395 yılında Roma imparatorluğunun doğu ve batı olarak ayrılmasından sonra Anadolu da kalan topraklar Bizans olarak anılmıştır (Kaya, 2016). Bizans hükümdarlığı Anadolu topraklarında hakimiyet sürerken, Niğde bölgesi Sasani, Pers ve Arapların istilalarına uğradığı ve bunun sonucunda Tyana Kenti’nin M.S. 931 yılında Arap istilaları sonucunda büyük tahribata ve yıkıma uğradığı tahmin edilmektedir. Bölgenin en dikkat çekici kültür varlığının Niğde ili Gümüşler Kasabası mevkiinde yer alan Gümüşler Manastırı olduğunu söylemek mümkündür.

Fotoğraf 1 (Yazar Çekimi)

1166 yılı itibariyle Niğde yöresinin Türklerin eline geçtiği düşünülmektedir. Niğde merkezde bulunan Alaeddin Camii'nin ise Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubat adına, dönemin valisi Zeyneddin Beşare tarafından 1223 yılında yaptırıldığını ifade edilmektedir. Anadolu Selçuklularının Moğollar ile yaptıkları Köseadağ Savaşı neticesinde yenilgiye uğrayan Selçuklular bölgenin idaresini Moğolların uç beyliklerinden biri olan İlhanlılara devredilmiştir. 1357 yılında bölgenin hakimiyeti Karamanoğullarına geçtiği düşünülmektedir. Karamanoğullarının Niğde yöresindeki en dikkat çekici mimari yapısının 1409 yılında inşa edilen Akmedrese olduğunu söylemek mümkündür. 1471 yılında, Fatih Sultan Mehmet, Karamanoğullarını yenilgiye uğratmış ve bölgenin hakimiyetini eline almıştır. Uzun bir süre Osmanlı egemenliği altında kalan Niğde bölgesinin zamanla eski önemini kaybettiği düşünülmektedir (Doğan, 2013). Millî Mücadele döneminde de Niğde'nin önem arz ettiği düşünülmektedir. Coğrafi konumu itibariyle Niğde, Akdeniz bölgesinden Anadolu'ya açılan bir kapı olarak düşünülmekteydi. Güneyde Gülek Boğazı, doğuda Yahyalı ilçesi yolu gibi önemli stratejik noktalara yakın olması hususlarından dolayı dikkat çekici nitelikte olduğu değerlendirilmekteydi (Niğde Belediyesi, t.y.). Anlaşılabileceği üzere Niğde'nin stratejik öneminin hayli büyük olduğu yorumu yapılabilir.

Fransızlar, I. Dünya Savaşının ardından Çukurova bölgesini işgal etmiştir (Çelik, 2008, s. 104). Niğde'de bulunan 41'inci Tümen'in mevcut askerleriyle, Niğde, Bor ve Pozantı gönüllülerinin oluşturdukları Kuvayı Milliye, Pozantı'nın olası bir işgale karşı muhafazası için bölgeye yerleştiği ifade edilir (Çelik, 2008; Toros, 1972). Kuvâ-yi Milliye birliklerinin gerçekleştirdikleri iyi tahkimat neticesinde bu hat boyunca Fransızların işgal harekâtına engel olduğu yorumu yapılabilir. Yahyalı ilçesini kontrol almak ve denetimini sağlamak amacıyla 1920 yılı Kasım ayında elli kişiden oluşan bir askeri birliğin, Yahyalı yoluna yerleştirildiği, bu askerlerin de Niğde'den temin edildiği ifade edilmektedir (Yahyalı Tarihi, t.y.). Görüleceği üzere, Niğde, milli mücadele döneminde sadece coğrafi stratejik konumu ile değil, aynı zamanda askeri strateji kapsamında da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde özellikle Fransızların Niğde üzerinde

bir tehdit oluşturduğu gözlemlenmektedir. Fransızların ilerleme ihtimalleri arttıkça bu yoldaki tahkimat ve alınan tedbirlerde azalmakta olduğu düşünülmektedir. Ermenilerin, bölgede, Fransızlarla birlikte hareket ettiği dile getirilmektedir. Fransızlar bölgede tutunmaya çalışsalar da pek başarılı olmadıkları düşünülmektedir. Öyle ki, Ulupınar Köyü mevkiinde bulunan bir mağaraya, bir grup Fransız askerinin mevzilendiği bildirilmektedir (Ersan, 1998). 41'inci Tümen Komutan Yardımcısı Yarbay Mümtaz Bey'in bölgeye gelip komutayı ele almasından hemen sonra başlayan çatışma kısa sürede başarıya ulaştı, düşman askeri imha edilmişti (Bildirici, 2020).

Fransızlara yardım eden Ermenilerin pek çoğu bu çatışmada Fransızlarla birlikte muamele gördükleri, geriye kalanlar ise bölgeyi terk ettikleri görülmektedir (İslam, 2009). Ermeni unsurlarının Fransızlarla birlikte hareket etmesi düşündürücüdür. Genel hatlarıyla Fransızların bölgede hakimiyet kurmaya çalıştığı ancak bu konuda başarılı olamadıkları açıktır. Ancak tehlike henüz geçmiş kabul edilmemektedir. Fransız birliklerinin alternatif bir yol vasıtasıyla işgal hareketine tekrar girişebileceği değerlendirildiği görülmüştür. Pozanti'da alınan bu tedbirlerin diğer bir geçiş yolu olan Zamantı-Yahyalı yolu üzerinde de alınması gerektiği yinelenmiştir (Bildirici, 2020).

Fransızların Kozan'ı ele geçirdikten sonra yukarıdaki yol ile Aladağları aşp Orta Anadolu'ya girecekleri anlaşıncı, hemen bu bölgede faaliyetlere başlandığı bildirilir. Aladağların gerek güneyi gerekse kuzeyinde hızlı bir harekete girilmektedir. Bunu haber alan 41'inci Tümen Komutanlığı, Şükrü Efendi komutasındaki bir taburu bölgeye gönderdiği rivayet edilmektedir. Anılan birlik Yahyalı'ya ulaştıncı Ulucami yanındaki medreseyi kendisine karargâh yaparak, çevre köyler, aşiretler ve Yahyalı ahalisini teşkilatlandırarak bir strateji hazırladığı da rivayet edilenler arasındadır. Bölge halkının milli mücadele kapsamında askeri birliklere destek verdiği söylenebilir. Bazı bölgelerin savunmasında ve kurtarılmasında yöre halkının desteği büyük önem arz etmektedir yorumu yapılabilir. Yöre halkından destek verenlerin olmasının yanında, olası eşkıya veya gayrimüslimlerin gerçekleştirebileceği bir isyan veya kalkışma hareketlerinden de endişe edildiği dile getirilir. Stratejik olarak bu askeri tedbirleri başarıyla uygulayan Niğde teşkilatı aynı zamanda bölgede meydana gelebilecek anarşik eşkıya hareketlerine karşı da gereken tedbirleri aldığına yer verilmektedir (Öztürk, 2018).

Niğde'de bulunan Gayr-i Müslimlerin taşkınlık veya iç isyan çıkarmaları içinde tedbirlerin alındığı dile getirilir. Mustafa Kemal Paşa'nın kurtuluş mücadelesi sırasında, en önemli hamlesinin Tekâlif-i Milliye emirlerini uygulaması olduğu düşünülür (Kayıran, 1989). Niğdelilerin de bu emirlere kayıtsız kalmadığı ve riayet ettiği yorumlanmaktadır (Öztürk, 2018). Niğde ilinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde Anadolu'da-

ki Millî Mücadeleyi sonuna kadar desteklediği ve bu desteğini de Sivas ve Ankara'ya gönderdiği delegelerle de kanıtladığı düşünülmektedir (Özçelik, 2012; Sancaktar, 2020). Cumhuriyet dönemiyle birlikte Niğde İl statüsüne kavuşmuştur (Niğde Belediyesi Envanteri, 2020). Cumhuriyet dönemiyle birlikte Niğde ilinde yapılan değerli çalışmaların ardından bölgenin çehresinin değiştiği ve Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte bu mutlu günü top atışlarıyla kutlayan ilk şehir Niğde olduğu ifade edilmektedir (Koç, 2009).

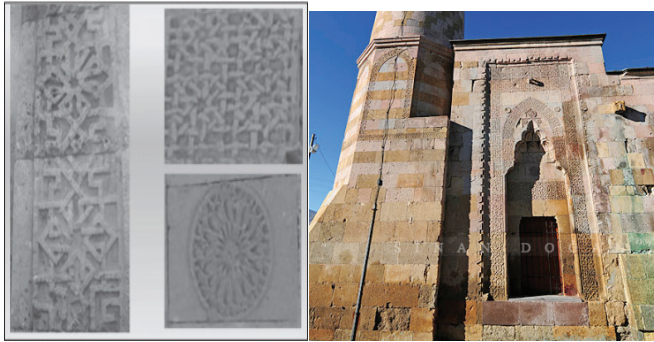
D. NİĞDE İLİNİN İNANÇ TURİZMİNE KONU OLAN MEKANLARI

Niğde Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre, Niğde ilinde turizme konu olan 11 Camii, 5 Mescit, 12 Türbe, Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Gümüşler Manastırı ve 17 kilise bulunmaktadır (Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.b.). Ancak inanç turizmine konu olan yedi kültür ve turizm varlığının yer aldığı ifade edilmektedir (Bingöl, 2007, s. 515-517). Bunlar; Aleaddin Cami, Sungur Bey Cami, Hüsameddin Paşa Cami, Hüdavend Türbesi, Gündoğdu Türbesi, Kemal Ümmi Hazretleri Türbesi, Sarı Saltuk Türbesi ve Gümüşler manastırı olduğu dile getirilmektedir. Müslümanlar açısından aralarında en çok dikkat çeken kültür yapısının Alaeddin Cami ve Sungur Bey Cami ve Hüdavend Hatun Türbesi olduğu tahmin edilmektedir. Gümüşler Manastırının ise, Hristiyan cemaati için önemi olmasının yanında, günümüze ulaşan en büyük manastırlardan birisi olması ve dünyaca ünlü Kapadokya bölgesinin bir önemli bir parçası olması sebebiyle de gözde bir kültür ve turizm varlığı olarak değerlendirilmektedir (Küçük, 2015, s. 419).

a. Aleaddin Camii

2012 yılında UNESCO Dünya Kültür Geçici Mirası Listesi'nde alınan Niğde Aleaddin Camii 1223 yılında, Niğde sancak beyi Ziyennettin Beşare tarafından yaptırılan simgesel dille inşa edilen bir Selçuklu mimarisi olduğu ifade edilmektedir (Parla, 2004). Caminin kitabesinde, camiye yapan mimarların isimleri Sıddık Bey ve kardeşi Gazi olduğu yazmaktadır (Mahir, 2000, s. 73-74). Caminin kitabesinde ayrıca "Müsterineddin" adının geçtiği ifade edilmekte ve adı geçen bu kişinin cami inşaatından sorumlu olan bir yönetici olduğu düşünülmektedir (Doğan, 2013). Caminin iç ve dış cephesinin orijinalliğinin korunmasına önem verildiği ve Biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki taç kapısı olan bir cami olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 2013, s. 119). Kuzey taç kapısının genişliği 3,36 metre, derinliği de 0,44 metredir (Doğan, 2013, s. 119). (Bkz. Fotoğraf 2.) Kuzey taç kapının derinliği yetersiz düzeyde olduğundan kapının kenar kısımlarında niş bulunmadığı düşünülmektedir. Düz kemerli yapısı ve kapının mukarnas kavrassalı olması ve ince işçiliğinin dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür. 8 adet kare bezemesinden oluşturulmuş

8 köşeli yıldız figürünün ince işçiliği göze çarpmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 3.) Yapının doğu kapısı 6,93 metre genişliğindedir (Doğan, 2013, s. 121). Doğu kapısının kuzey kapısına göre daha kapsamlı motiflere sahip olduğu görülmektedir. Kapı bordürlerinde yer alan örgü, yarım daire, üçgen ve dikdörtgen biçimli süslemeler göze çarpmaktadır (Bkz. Fotoğraf 4.). Kavarasaya bakıldığında 2 adet kemerin kapıyı çevrelediği görülebilir. Mukarnasın hemen üst kısmında yer alan delikli kabarlarda örgü saçlı insan figürleri gözlemlenmektedir. Türk mimarisindeki 2 insan başı figürünün Güneş ve Ay'ı simgelediği ifade edilmektedir (Parla, 2004, s. 60). Bununla birlikte Türkler, gökyüzünü dünyayı örten bir çadır olarak düşündüklerini, yıldızları da ışığın girmesini sağlayan delikler olduğunu düşündükleri iddia edilmektedir. Bir diğer iddia ise, Türklerin en eski inanış şeklinin 'Gök Tengri' olmasından dolayı, mimari yapılarında güneş, ay ve yıldız gibi sembollere yer verdiği üzerinedir (Kıyak, 2010, s. 134). Güneş sembolünün daha çok hükümdarlar için kullanıldığı yorumu yapılmakla birlikte, ay şekli dolunay ve hilal şeklinde gösterilmiş, ayın ikinci planda kaldığını vurgulamak adına dolunay figürlerinde, ayın etrafına ayrıca 2 dairesel çizgi daha çizilirdi (Parla, 2004, s. 62). 13 ve 15. Yüzyıl camileri başta olmak üzere Taç kapı ile mihrabın benzerliği göze çarpan noktalar arasındadır (Bkz. Mihrap Fotoğraf 5.). Yöre halkının ifadelerine göre, sabah 9.30-11.00 saatleri arasında güneş ışıklarının doğudaki taç kapı mukarnasında oluşturduğu gölgenin "Taç Başlı Kadın" figürü oluşturduğu rivayet edilmektedir. Aynı zamanda yöre halkının inanışına göre, camiye inşa eden ustalardan birinin sancak beyinin kızına âşık olduğu, hiçbir zaman evlenemeyeceğini düşündüğü için de kapıya sevdiği kızın silüetinin oluşacağı şekilde camiye inşa ettiği söylenmektedir. Yapı tek şerefeli bir minareden oluşmaktadır (Bingöl, 2007, s. 515). Selçuklu sultanı Aleaddin Keykubat'ın, camiye inşa eden ve kendisinden övgü dolu sözlerle bahseden Beşare'yi öldürttüğü ifade edilmektedir (Parla, 2004, s. 118).

Fotoğraf 2 Kuzey Kapı (Sinan Doğan Alıntısıdır) Fotoğraf 3 Kuzey Kapı Kesit (Doğan, 2013)

Fotoğraf 4 Doğu Taç Kapı (Yazar Çekimi) *Fotoğraf 5 Mihrap (Yazar Çekimi)*

b. Sungur Bey Camii

İlhanlılar Döneminde yaptırıldığı rivayet edilen Sungur Bey Cami, 1335 yılında Niğde Valisi olan Sungur Bey tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Caminin kuzey cephesindeki kapının anıtsal özellikte olduğu söylenebilir. Kündekari (Sönmez & Söğütlü, 2008) tekniğindeki iki kanatlı ahşap kapı ile uyumlu bir şekilde düzenlenen taçlandırılmış kapı süslemelerinde geometrik geçişler arasına yerleştirilmiş altıgen yıldızlar bulunduğu gözlemlenmektedir. Bordürlere bakıldığında ise geometrik ve bitkisel desenlerin hâkimiyeti göz doldurmaktadır. Basık kemerli kapının kilit noktasındaki “çift başlı kartal figürü”, olgun bir tasarım ve işçiliğe sahiptir. Bu figürün; plastik etki, fon ve betimleyici öğeleri içerisinde barındırması açısından yapının en önemli figürlerinden biri olduğu düşüncesi savunulabilir (Çelik, 2010). Çift başlı kartal, Türk sanatında yaygın olarak kullanılan hayvan figürlerinden biridir. Birçok eski Türk yazmasında şecaat örneği bir kuş olan kartal; cesareti, kuvvetliliği, yırtıcılığı ve ömrün uzunluğunu temsil etmektedir (Önder, 1960, s. 4).

Tarih öncesi çağlara ait arkeolojik kazılarda ve günümüzde Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan’ın resmi bayraklarının üzerinde çift başlı kartal sembollerin olması düşündürücüdür. Sungur Bey Camii’nin taç kapısı normalden farklı olarak doğu cephesinde yer almaktadır (Çelik, 2010). Taç kapının, geometrik ve bitkisel süslemeler ile donatıldığı ve kapının tüm bölümlerini kapladığı görülmektedir. Bir üslûba dayandırılmış cami içindeki hayvan motifleri nadir uygulamalar kapsamında değerlendirilmektedir. Anlaşılaacağı üzere, Sungur Bey Cami mimarları tarafından özenle ve Türk mitolojisinde kullanılan figürleri de caminin inşaatında kullanarak, inşa ettiklerini söylemek mümkündür. Cami, doğu- batı doğrultusunda meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiş ve dıştan 28.45x37.10 metre ölçülerindedir (Doğan, 2013). Caminin yapımında sarımsı renkte, inceyonu

trakit taşı kullanıldığı göze çarpmaktadır. Cami inşasında, temiz ve ince işçilik dikkat çekici olduğu söylenebilir. Doğu ve kuzey cephelerde de birer taç kapı olmasının, yapıya ayrıca çekilik kattığı yorumu yapılabilir. Kuzey cephenin doğu köşesinde merdivenle çıkılan ‘bey kapısı’ olarak isimlendirilen kapı bulunmaktadır. Eyvan Bölümü için Gotik mimarisi stili ile yapıldığı söylenmektedir. Kaburgalı tonoz denilen teknik ile örüldüğü gözlemlenmektedir. Eyvanın her iki tarafında zeminden yüksek konumda inşa edilen mihrabiyeler bulunmaktadır. Eyvan duvarlarının tamamen geometrik ve bitkisel süslemelerle dekore edildiği açıktır. Dikkat çekici diğer unsur ise, sekiz kollu yıldızların var olması ve kuş, fil, oğlak, at panter, antilop, ejder, sıçan, boğa, tavşan, maymun, köpek, aslan, koyun, ördek ve balık figürlerine rastlanmasıdır. Bu figürlerin On iki hayvanlı Türk takvimi ile bir bağlantısı olduğu tahmini yapılmaktadır. Hayvan takvimlerinin günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nde de kullanılıyor olması, Orta Asya’dan geldiği bilinen Türklerin, bir kültür etkileşimi sonucunda mı hayvan figürlerini benimsediği yoksa zaten var olan ve her iki millet tarafından da bilinen bir uygulama mı? Sorusu bu bağlamda düşündürücü bir husustur (Bingöl, 2007, s. 517) (Bkz. Fotoğraf 6-7.)

Fotoğraf 6 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr) Fotoğraf 7 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr)

c. Hüdavend Hatun Türbesi

Günümüzde hala orijinalliğini koruyan, taç kapı üzerinde yer alan kitabeye göre, 1312-13 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu Hükümdarı IV. Rukneddin Kılıç Aslan'ın kızı Hüdavend Hatun yaptırmıştır. (Bkz. Fotoğraf 8-9.) Tek katlı sekizgen planlı olduğunu söylemek mümkündür. Konik yapısının Kafkasya'dan, katlı mozole yapısını ise Roma'dan aldığı dile getirilmektedir (Korat, 2018, s. 349). Yapı inşasında sarımtırak renk ince yönü trakit taşı kullanıldığı, kapı ve pence-

relerin söve, kemer ve lentoları ve kasnakta yer alan kuşak, kitabelerde beyaz mermer kullanıldığı gözlemlenmektedir. Temiz ve itinalı işçilik ilk olarak dikkat çeken unsurlar arasındadır denilebilir. Türbe sekizgen bir kaide üzerine yükselen bir gövde, on altıgen bir kasnak, sekiz kenarlı piramidal külahtan oluşmaktadır. Türbede bitkisel, geometrik, figürlü plastik bezemelerin ayrıca ilgi çektiği söylenebilir (Bingöl, 2007, s. 516). Bir diğer dikkat çekici nokta ise, pencereler üzerinde yar alan kuş ve insan figürleridir denebilir. (Bkz. Fotoğraf 10.). Pencere üzerinde yer alan kuş ve insan figürlerinin, ölümden sonra semaya yükselişi simgelediği ifade edilmekle birlikte, ölümden sonra kuş olup göğe yükselme inanışının Şamanizm kökenli olduğu iddia edilmektedir (Korat, 2018, s. 324, 348). Selçuklu döneminin gözde eserlerinden olarak kabul edilmekle birlikte, Hüdavend hatunun sandukası dışında, üç sandukanın daha bulunduğu ifade edilir (Bingöl, 2007, s. 516).

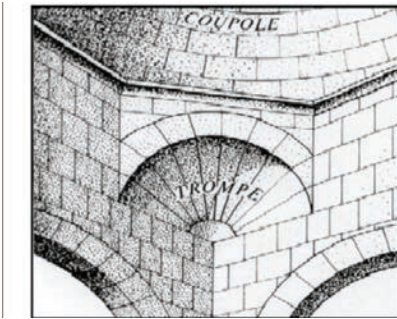
----Fotoğraf 8 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr) Fotoğraf 9 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr)

Fotoğraf 10 (Kaynak: Korat, 2018, s. 324)

d. Gündoğdu Türbesi

Türbenin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Gündoğdu oğlu Ahi Bevvap adına yazılan mezar kitabesi sonradan taş kapıya yerleştirilmiştir. Kitabe üzerinde yazan bilgilere 1344 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbe her ne kadar onarımlara tabi tutulsa da orijinallliğini korumayı başardığı düşünülmektedir. Tek katlı, kare planlı türbeler sınıfına dahil olmaktadır. Söve ve lentolarda beyaz mermer işçiliği dikkat çekmektedir. Yapının bir diğer dikkat çeken mimari özelliği ise, birbirine bitişik 2 üçgenin pahlanarak, yapının üst kısmında onikigen planlı ensiz bir kasnak oluşturduğu görülmektedir. Böylece türbe dıştan piramidal külah, içtende ‘tromplu’ kubbeye örtüldüğü yorumu yapılabilir. Türbenin dikkat çeken bezemelerinin ise, taş kapı, mihrap ve pencerelerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu bezemelerin alçak kabartma tekniği ile yapıldığı düşünülmektedir. Taş kapıda kavsara bulunduğu söylenemez. Taş kapının tahfif kemer yapısından oluşmuştur. Türbe genel hatları itibariyle sade bir yapıdadır yorumu yapılabilir (Bingöl, 2007, s. 516). (Fotoğraf 11.) (Bkz. Tromp Çizim 1.)

Fotoğraf 11 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr)

Çizim 1 (Kaynak: pirtarih.com)

e. Sarı Saltuk Türbesi

Sarı Saltuk, Çağdaş Hacı Beştaş-ı Veli olarak bilinmesinin yanında Taptuk Emre'nin de Şeyhi olduğu ifade edilmektedir (Bingöl, 2007, s. 516). Niğde ili Bor İlçesinde bulunur. 13.yüzyıla ait olduğu düşünülen türbenin farklı zaman dilimlerinde muhtelif onarımlara tabi olduğu ifade edilmektedir. Sarı Saltuk Bey, Osmanlı'nın Balkanları fethetmesinde önemli roller oynamış düşünülmektedir. Balkanlarda İslam dininin yayılmasına öncülük etmiş, insanlara İslamiyet'i tebliğ ettiği dile getirilmektedir. Sarı Saltuk (Saltık) adının “İlk Mutasavvıflar” kitabında da geçtiğini söylemek mümkündür (Bingöl, 2007, s. 516). En dikkat çekici yanlarından birisi de Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerinden birisi olduğunun düşünülmesidir. Balkanlardaki faaliyetlerinin yanında Anadolu topraklarında-

ki faaliyetlerinden dolayı, Türkiye'nin altı ilinde türbesi bulunmaktadır. Bunlar; Diyarbakır, Tunceli, Niğde, İstanbul, Kırklareli, Manisa olarak sıralanmaktadır (Akalin, 2020). (Fotoğraf 12.).

Fotoğraf 12 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr)

f. Kemal-i Ümmî Türbesi

Tek kubbeli, kare planlı bir türbedir. Kemal Ümmî Hazretleri Anadolu'da yetişmiş edebî, mutasavvıf bir kişi olarak bilinmesinin yanında ve tasavvufî eserleri ile dikkat çektiği düşünülmektedir. Aslında Karamanlı olduğu dile getirilmiş olsa da türbesinin Niğde'de olması ve Niğde ile ilgili eserler yazdığından dolayı Niğdeli olduğunu iddia eden bir kesimin varlığından da söz edilmektedir (Aktan, 2006, s. 100). Türbe içerisinde iki adet mezar bulunduğu gözlemlenmektedir. Türbenin orijinallliği zaman içerisinde yapılan onarımlardan dolayı kısmen korunduğu bilinmektedir. Kubbe ise tamamen restore edildiği ifade edilmektedir. Kare planlıdır. Türbenin doğu duvarına sonradan mescit inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapım tarihi ile ilgili bir veri bulunamadığı, ancak mimari özellikleri bakımından Rahmaniye ve Dörtayak camileriyle benzerlik gösterdiği için, 18. Yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir (Fotoğraf 13-14.)

Fotoğraf 13 (Kaynak: nigde.ktb.go.tvr) Fotoğraf 14 (Kaynak: nigde.ktb.gov.tr)

g. Gümüşler Manastırı

Kapadokya Bölgesi'nin bir parçası olan Niğde ili Gümüşler Kasabası Eski Gümüşler mevkiinde yer almaktadır. Niğde'nin turizme konu olan en dikkat çekici kültür varlığı olduğu yorumu yapılabilir. Manastırın bulunduğu Gümüşler Kasabası'nın, Orta Çağ'daki adı hakkında, Niğde İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından herhangi bir kaynak bulunamadığı ifade edilmiştir. Gümüşler Manastırı'nın 8 ve 10. Yüzyıllar arasında yapıldığı ileri sürülmektedir (Küçük, 2015, s. 419). Manastır, yüksek olmayan ama boylamasına uzun ve büyük olan bir kaya oluşumu üzerine kurulmuş ve kare planlığı olduğu görülmektedir (Korat, 2018). Manastır çevresinde yapılan gözlemler neticesinde, tarihi dönemlere ait birçok yaşam alanının olabileceği düşünülmektedir. Manastıra tonozlu bir kapı vasıtasıyla girildiği görülmektedir. Tonozlu yapıdan geçerken sağda ve solda bulunan birer kapı vasıtasıyla kayalara oyulmuş odaların ilgi çekici olduğu söylenebilir (Küçük, 2015, s. 419). Üstü açık olan avlusu kare planlıdır; Manastır avlusunun dört yüzünde de mevcut kapılar vasıtasıyla çeşitli işlevlere sahip odalara veya mekânlara girilebilmektedir. Kiliseler, çile odaları, depolar ve barınakların manastır yaşamından kesitler olarak kabul edilmektedir (Korat, 2018). Kuzeydoğu kemerinin içinde yer alan “Malta haç” figürü bozulmadan günümüze kadar ulaşabildiği görülebilir. Günlük yaşamda kullanılan odaların da mevcut olduğu dile getirilmektedir (Küçük, 2015, s. 420). Manastırın en dikkat çekici bölümü olarak, Hristiyanlık sahneleri olarak yorumlanan fresklerin yer aldığı haç planlı kilise bölümü olduğunu söylemek mümkündür. Gürsel Korat'a göre, İhlara Vadisi ve Soğanlı Kiliselerinin taş işçiliğini gümüşler manastırı işçiliği ile karşılaştırmış ve Gümüşler Manastırı'nın çok daha nitelikli bir taş işçiliği olduğu kanaatine varmıştır (Korat, 2018, s. 296). Dönemin manastırları için dini eğitim verilmesinin yanında hayırseverlik faaliyetlerinin yapıldığı yorumu da yapılmaktadır (Erdoğan, 2008). Manastırın dikkat çekici fresklerinin

büyük çoğunluğu haç planlı kilise bölümünde yer almaktadır. (Fotoğraf 15.)’de yer alan orta kapıdan girilip birkaç adım sonra sağ tarafta yer alan kapıdan içeri girilmesiyle, haç planlı kiliseye varılmaktadır. Kiliseye giriş kapısından bakıldığında çiçek bezemeleriyle stilize edilmiş sütunlar ve kilisenin apsisi göze çarpmaktadır (Fotoğraf 16-17.). Manastır fresklerinde sadece İsa ve Meryem değil, aynı zamanda Azizler ve Üç Müneccimler, Gabriel, Vaftizci Yahya’nın da resmedildiği anlaşılmaktadır. Dünyadaki tek “gülümseyen Meryem Ana” freskinin yer aldığı kilise olduğu dile getirilse de bu durumun bir restorasyon hatası olduğu, ikonografide böyle bir durumun mümkün olamayacağı ifade edilmektedir (Fotoğraf 18) (Korat, 2018, s. 297).

Fotoğraf 15 Avlu (Yazar Çekimi)

Fotoğraf 16 Kilise (Yazar Çekimi)

Fotoğraf 17 Gabriel (Yazar Çekimi) Fotoğraf 18 Çocuk İsa ve Meryem (Yazar Çekimi)

SONUÇ

Temel olarak üç semavî dinde de günahlardan arınmak, ilahi olana ulaşmak, kötü şanstıan kurtulmak adına hac ne aynı şekilde her üç din için ortak bir amaç olduğu anlaşılabilmektedir. Görüleceği üzere, üç semavî dinde farklı hac uygulamaları söz konusudur. Her ne kadar farklı uygu-

lamalar söz konusu ise, bazı benzerlikler gözden kaçmamaktadır. Örnek vermek gerekirse, Hristiyanların hacdan dönerken çeşitli hediyelikler alması, Müslümanların hac gelenekleriyle benzerlikler taşımaktadır. Hac zamanlarında özel hazırlıklarının yapılması, bireylerin kendine ve kutsal mekanlara ayrıca çeki düzen vermesinin diğer dinlerde de ortak olduğu görülebilmektedir.

Din ve turizm kavramlarının 21. Yüzyıl itibariyle özellikle daha çok iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Bu iki terim her ne kadar apayrı kulvarda yer alsalar da zaman içerisinde turizm temelli, dini mekânları seyahat eden insanları görebilmekteyiz. Muhafazakâr kesim tarafından, turistik amaçlı kutsal mekanları ziyaret etmek başlarda pek olumlu karşılanmasa da, zaman içerisinde sıradan bir durum olarak yerini almış ve inanç turizmi adı altında sektörde yerini bulmuştur. Günümüzde inanç turizmi çok popüler olmasının yanında turizm camiasında yeni bir kazanç kapısı olarak da atfedilmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse artık seyahat acenteleri umre ve hac faaliyetleri dışında da Mekke'ye, Medine'ye inanç turizmi kapsamında turistik gruplar götürerek duruma farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaya devam etmektedirler.

Kapadokya bölgesi sınırları içerisinde yer alan Niğde ili, kültür ve turizm varlıkları açısından bir cazibe merkezi olmasına rağmen, tanıtım ve altyapı eksiklikleri sebebiyle ilgi çeken bir destinasyon olmayı başaramadığı görülmektedir. Gümüşler Manastırında yer alan gülümseyen Maryem Ana freskinin dünyada tanıtımının yapılarak, yöreye daha fazla turist gelmesi sağlanabilir. Nevşehir'e ortalama 55 dakikalık araç mesafesinde olması, her ne kadar avantaj gibi görülse de Kapadokya bölgesinin güneyinde kesiminde kalması ve seyahat acentelerinin yurtdışına sattıkları paket programların süre bakımından kısıtlı ve uygun maliyetli tur satışı amacını gütmesi, Niğde ilini turizm bakımından geri plana attığı yorumu yapılabilir. Turizm alanında yatırımların daha çok Nevşehir bölgesinde yoğunlaşması, sanayi yatırımlarının ise Kayseri ilinde daha fazlası olması gibi birçok sebepten dolayı Niğde, Kapadokya bölgesinin hak ettiği değeri bulamamış bir şehir olduğunu söylemek mümkündür. Bunlara ek olarak, kültür ve turizm varlıklarının büyük oranda bakımsız kaldığı gözden kaçmamaktadır. Özellikle freskleri yıpranmamış kiliselerin koruma altına alınması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. (t.y.). Rumeli’de Sarı Saltuk’un izleri ve Ohri’deki Sveti Naum/Sarı Saltuk Ziyaretgâhı. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, Erişim adresi: <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEH-CELERI/5.php>
- Aktan, B. (2006). Kemal Ümmi Dîvânı’nın Makâlât adlı yazması ve dil özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 100-111.
- Akoğlu, K. (2020). Eski ve yeni arasında Sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu [Stanford J. Shaw tarafından hazırlanan ve Hür Güldü tarafından çevirisi yapılan *Eski ve yeni arasında Sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu* başlıklı kitabın değerlendirmesidir]. *Mukaddime*, 11(1), 287-293. DOI: 10.19059/mukaddime
- Alfonso, L. d. (2018). Kınık Höyük in South Capadocia. *Altarientalische Forschungen*, 45(1), 84-93.
- Altaytaş, M. (2020). Tarihi ve itikati zaviyeden günümüzde hac ve umre ile Mekte ve Medine’ye dair Müslüman şuurunun bazı meseleleri. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 189-214.
- Ankara Üniversitesi. (2005). Bilimsel araştırma projesi kesin raporu. Proje No: 2002-0901011.
- Arslantaş, N. (2008). Hz. Peygamberin çağdaşı, Yahudilerin inanç-ibadet ve dini hayatları ile ilgili bazı tespitler. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (34), 22-92.
- Atasağun, G. (2001). Yahudilikte dinî semboller ve kavramlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), 125-156.
- Aydın, F. (2018). Yahudiler/Yahudilik açısından Kudüs. *Eskiye*, (37), 109-125.
- Bardakoğlu, A. (1998). Gençlik ve din. *TDV kadın kolları konferansı ve panelleri 1996-97* (s. 6). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bildirici, Y. Z. (2020). İstiklâl Harbinde Çukurova’da yıkıcı faaliyetler. *Belgi Dergisi*, 2(20), 2409-2427.
- Bilmen, Ö. N. (2020). *Büyük İslam ilmi hali*. İstanbul: Risali Yayınları.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekten evrensele Anadolu’da inanç turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bulut, H. İ. (2015). Semavi dinlerin ortak ahlak ilkeleri ya da evrensel değerler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 65-81.
- Çelik, A. (2010) Sungurbey Camii (Niğde) doğu ve kuzey taç kapılarındaki figürlerin ikonografik değerlendirmesi. *Sanat Dergisi*, (13), 1-16.

- Çelik, K. (2008). Çukurova'nın işgali döneminde, Fransız propaganda ve casusluk faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin buna karşı yayımladığı 1920 tarihli belge. *Akademik Bakış*, 2(3), 103-124.
- Çopur, E. N. (2016). Gubari'nin eserlerinde hac. *Sekizinci Yıllık Uluslararası Din Turizm ve Hac Konferansı* (s. 197), Konya.
- Değirmencioğlu, Ö. & Ahipaşaoğlu, S. (2011). *Anadolu'da turizm rehberliği temel bilgileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Deniz, G. (2016). Din, felsefe ve mille. *Diyanet İlmi Dergisi*, 52(1), 65-80.
- Deveci, C. (2017). Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudi göçleri (1920-1925). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 1-17.
- Doğan, N. Ş. (2013). Niğde'deki Türk dönemi (13-15. yüzyıl) yapılarında taç kapı-mihrap tasarımı ve bezeme ilişkisi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 115-140.
- Dupront, A. (1993). Pelerinege. *Dictionnaire des Religions*, Paris.
- Düzgün, Ş. A. (2014). Sol ilahiyat: Dinin sol yanının imkânı, riskleri ve sınırları. *Kelam Araştırmaları*, 12(2), 1-22.
- Edgar, B. (2015). *Üçlü birlik*. İstanbul: Haberci Yayınevi.
- Erbaş, A. (2002). İslam dışı dinlerde hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(5), 97-121.
- Erdoğan, E. G. (2008). *II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırlarının toplumla ilişkisi ve Philanthropia kavramı (1282-1328)* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Eroğlu, A. H. (1999). Ekmek-şarap ayini (evharistiya) konusunda Katolikler ve Protestanlar arasındaki anlayış farklılıkları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 440-453.
- Eroğlu, S. (2018). *Turizm'de destinasyon markalaşması: Niğde üzerine bir uygulama* (Yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Ersan, M. (1998). Rupenliler döneminde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensiliğinin Çukuroavada hakimiyet mücadelesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13(1), 83-95.
- Harman, Ö. F. (1996). Hac. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Idinopulos, T., & Yeşilyurt, T. (1999). Din nedir? *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 151-166.
- İslam, İ. (2009). Milli Mücadele'ye muhalif bir gazete: "Ferdâ". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 158-174.
- Karafakı, F. Ç. (2015). Tarihi coğrafya çalışmaları kapsamında Niğde kenti şekillenışı üzerine bir çalışma. *Zeit Schrift Für Die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 7(3), 159-173.
- Kaya, M. A. (2016). Roma uygarlığı. İ. Güven (Ed.). *Uygarlık tarihi* (s. 178-216) içinde. 6. bs., Ankara: Pegem Akademi.

- Kayıran, M. (1989). *Tekâlif-i Milliye Emirleri ve uygulanişı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kıyak, A. (2010). İslamiyetten önce Türklerde Güneş ve Ay ile ilgili inanışlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (6), 133-143.
- Koç, M. Ö. (2009). *Milli Mücadele’de Niğde*. Niğde: T.C. Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Korat, G. (2018). *Taş kapıdan taç kapıya Kapadokya*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Küçük, M. A. (2013). Din - turizm ilişkisi çerçevesinde Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyette hac uygulamasına genel bakış. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 101-128.
- Küçük, M. A. (2015). *İnanç turizmi bakımından Türkiye’de dini mekanlar (Yahudilik- Hristiyanlık Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, M. A. (2019). Türkiye’nin turistik dini mekânlarına bir örnek: “Süryani dini merkezleri”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 477-520.
- Külekcı, C. (2015). Osmanlı Devleti’nde birlikte yaşam: Paskalya örneğı . *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 25, 67-83.
- Lamec, J. (2006). *Capadocia*. Silk Road Publacation.
- Mahir, B. (2000). *Celal Esad Arseven anısına sanat tarihi semineri bildirileri* (s. 73-74). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Meral, Y. (2017). Araştırma notu. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 36, 167-170.
- Niğde Belediyesi. (t.y.) 2020-2024 Niğde stratejik planı. Erişim adresi: https://www.nigde.bel.tr/Files/UserFiles/PDF/stratejik_plan_2020_2024.pdf
- Niğde Belediyesi Envanteri. (2020). 2020-2024 Niğde Stratejik Planı, Niğde.
- Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (t.y.a.). Ören yerleri. Erişim adresi: <https://nigde.ktb.gov.tr/TR-74408/oren-yerleri.html>
- Niğde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.b.). Gezilecek yerler. Erişim adresi: (<https://nigde.ktb.gov.tr/TR-74355/gezilecek-yerler.html>)
- Niğde Müzesi. (t.y.). Erişim adresi: (<https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=-NIG01&DistId=MRK>)
- Olgunlu, A. C. (2013). *Ana Tanrıçadan Mevlana’ya*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Önder, M. (1960). Selçuklular ve Artukoğullarından çift başlı kartal. *Türk Yurdu* (50.Yıl), (4).
- Özçelik, M. (2012). I ve II. dönem TBMM’de Niğde milletvekilleri ve faaliyetleri. *Turkish Studies*, 7(4), 2485-2500.

- Özdaş, G. (2007). *Modernleşme sürecinde. Niğde’de mimari çevre ve kentsel dönüşümler* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Öztürk, İ. (2018). Milli Mücadele’de işgal ve zaferlerin Niğde’deki yansımaları. *Turkish Studies*, 13(8), 231-246.
- Öztürk, M. (2016). Çevre bilinci oluşturmada ihram tecrübesi. *Üçüncü Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu* (s. 982), Antalya.
- Parla, C. (2004). Sivas I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi ve Niğde Alaeddin Cami’nin simge dili. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14(41), 59-78.
- Sancaktar, F. M. (2020). Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) delegelerine dair bazı tespitler. *Tarih Dergisi*, (71), 473-496.
- Santos, X. M. (2002). Pilgrimage and tourism at santiago de compostela. *Tourism Recreation Research*, 27(2), 41-50.
- Söğütlü, C. & Sönmez, A. (2008). Kündekari tekniğinde yapılmış ahşap panel-lerin boyutsal değişimlerinin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(2), 349-356.
- Sürme, A. E. (2019). *Nevşehir’deki Hristiyanlık yapıları ve azizleri* (Yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- TDK. (1955). *Türkçe sözlük*. 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Tigiz, M. (2019). *Süryanilerin inanç turizmine katılım motivasyonları: Mardin ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi, Batman.
- Toros, T. (1972). Kurtuluş Savaşı’nda Karboğazı’nda Türklere esir düşen Fransız Komutanı Mesnil’in anıları. *Kuvayı Milliye Dergisi*, (151-152), 14-16.
- Turgay, N. (2012). Kur’an’da “Sebt” kavramı. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 153-166.
- Urak, Z. G. & Yavaşcan, E. E. (2019). Tarihsel katmanlaşmanın belgelenmesi, doğal ve fiziksel değerlerin koruma bağlamında değerlendirilmesi: Kapadokya bölgesi, Niğde ili örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1204-1228.
- Ülkü, S. (2015). Üç semavi dine ait prensiplerin muhasebe biliminin oluşumu üzerindeki muhtemel etkileri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 171-197.
- Vikipedi (2021). Hezekiel. Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hezekiel_kitab%C4%B1
- Yahyalı Tarihi. (t.y.). Erişim adresi: <https://sites.google.com/site/yahyaliresimleri/yahyal%C4%B1> 03.11.2020.

Bölüm 4

BARAJLARIN ALTINDA KALAN BÜYÜKÇEKMECE’NİN TARİHÖNCESİ

Haldun AYDINGÜN¹

1 Dr. Haldun AYDINGÜN, Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,İZMİT/KOCAELİ İstanbul Tarihöncesi Çağlar Araştırmaları Proje Koordinatörü
Orcid: 0000-0003-0190-4872 haldunaydingun@hotmail.com

Büyükçekmece İlçesi¹, İstanbul'un Avrupa yakasında yer alır. Deniz, göl ve akarsuların birleşiminde oldukça özel ve verimli bir arazide konumlanmıştır (Resim 1).

Figure 1. Location of Büyükçekmece Lake.

Resim 1. Büyükçekmece'nin konumu

Doğusunda Beylikdüzü ve Esenyurt ilçeleri ile kuzeyinde Çatalca ve batısında Silivri ilçeleri bulunmaktadır. Büyükçekmece denilince göl ve deniz aynı anda akla gelir. İnce bir koridor ile birbirinden ayrılmış bu tatlı ve tuzlu su kaynakları ilçeye özellik katar. Yakın zamana kadar Büyükçekmece Lagünü olarak bilinen ve İstanbul'un batı yakasının büyük bölümünün tatlı su ihtiyacını karşılayan Lagün gölünün, doğal bir yapı olmadığı Şengül Aydingün Başkanlığında yürütülen İstanbul Tarihöncesi Arkeolojik Araştırmalarındaki multi disiplinler bilimsel çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır (Aydingün vd., 2020).

Büyükçekmece Gölü'nün oluşumunun göle kuzeyden dökülen Karasu ve kollarından Melas ve Menekşe nehriyle oluştuğu ve deniz ile bağlantısının bir kıyı kordonuyla kesilerek lagün gölüne dönüştüğü kabul edilmekteydi². Ancak yeni bulgular bu konuda farklı bir durumu ortaya koymaktadır.

1 Büyükçekmece 4 Temmuz 1987'de ilçe olmuştur. 2020 yılı verilerine göre 257.362 nüfusa sahiptir. 1983 yılında Büyükçekmece Gölü Barajının inşasına başlanılmıştır, baraj 1987 yılında tamamlanmış ve 1989 yılında devreye girmiştir.

2 Karasu nehrinin adı günümüze kadar pek çok kez ismi değişmiştir. Nehir bazen İncesu, bazen Menekşe deresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Karasu Nehri (Antik adı Athyras), Sazlıkçayır olarak Durusu yakınından başlar önce Karasu ile daha sonra Beylikçayır (Antik Melas) suları ile birleşip genişleyerek Marmara'ya doğru göle dökülürken Karasu adını alır (Kaya 1999: Harita Eki No:4). Göle batı yakadan Menekşe deresi de dahil olur.

Antik baraj:

Antik barajın keşfi Büyükçekmece baraj gölü çevresinde yapılan çalışmalarda önceleri yerel araştırmacı ve sonradan ekibimize dahil olan Oktay Özdemir'in göl kıyısındaki farklı yapıları işaret etmesiyle gerçekleşmiştir. Uzun yıllar bölgede (2007, 2014 ve 2018-2020 yıllarında) İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları Projesi adı altında yürütmüş olduğumuz yüzey araştırmaları, sırasında özellikle suların çekildiği zamanlarda insan yapımı bir setin varlığına şahit olunmuştur. Su altı side-scan sonar çalışmaları sırasında da göl sularının içinde, kıyılara yakın alanlarda, yer yer, uzun, tek bir hat izleyen, duvar benzeri görüntüler tespit edilmiştir. Ardından bunun yakın geçmişte yapılmış bir set olup olamayacağı DSİ ve İSKİ kayıtlarından araştırılmış ve bir sonuç alınamamıştır. Sonuçta antik kaynakların araştırılmasıyla kuzeyden denize doğru boşalan Karasu (Antik Athyra) Nehri ve kollarının 6. Yüzyılda aşırı kurak geçen yıllarda³ yaz aylarında kurumasıyla çekilen su kıtlığının giderilmesi için Athyra'lıların talebiyle İmparator Jüstinyanus (527-565) tarafından yaptırılmış antik baraj setinin kalıntıları olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada en önemli kanıtlar set boyunca ele geçirdiğimiz arkeolojik kanıtlar olmuştur. Bölgede ele geçen Jüstinyanus monogramlı sütun başlığı (Resim 2), Helenistik- Roma ve Bizans sikkeleri, seramikler, cam gibi arkeolojik malzemelerle ve su altı ve jeomorfolojik incelemelerle birlikte değerlendirilmesiyle anlaşılmıştır (Aydıngün vd., 2020).

Resim 2. İmparator Jüstinyanus'un monogramı bulunan sütun başlığı

3 4 – 6. yüzyıllar arasında kalan dönem doğu ve güney Akdeniz havzasının hem tarım hem de ticarete en yüksek noktaya eriştiği, çok müreffeh bir dönemdir. Paleoklimsel çalışmalar 4. yüzyılın erken safhalarından başlayarak çok yağışlı bir döneme girildiğini ve bu koşulların iki yüz yıl kadar devam ettiğini göstermektedir. Ancak 6. yüzyılının ortalarında aniden değişen kurak iklim şartlarıyla Bizans İmparatorluğunun yaşadığı kentsel gelişim ve ticaretteki refah süreci krize dönüşmüştür (Hirschfeld, 2006: 19-32).

Resim 3 a-b. Antik baraj seti kalıntıları

Doğu Roma İmparatoru Jüstinyanus döneminin ünlü tarihçisi Procopius'un verdiği bilgiye göre barajın 532-550 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır⁴.

“Rhegium’un (Küçükçekmece) ötesinde, sakinlerini aşırı su ktlığından muzdarip bulduğu Athyras (Büyükçekmece) adında bir şehir var; bu zorluğu, orada bir rezervuar inşa ederek giderdi, burada fazla suyu tam zamanında depolayarak, gerektiğinde sakinlere dağıttı. Ayrıca devre duvarının bu tür kısımlarını olduğu gibi yeniden inşa etti” (Procopius, Periktismaton-Deaedificiis, Buildings, VI/III: 289, Book VI, 18).

Antik Athyra (Karasu) Nehriyle ilgili en eski yazılı kaynaklar ilk çağlardan gelmektedir. 1. ve 2. Yüzyıl yazarları olan Strabon ve Pliny (Natural History 4.11.18) Athyras nehrinin doğrudan Marmara denizine boşaldığını yazmaktadırlar. Strabon; “.....**Selimbria’da sonra Athyras**

4 Prokopius’un Yapılar kitabını 560 yılında yayınladığı sanılmaktadır (Theophanes (A.M. 6052, I, p234, 15-18 ed. De Boor).

ve Bathynias dereleri ve daha sonra Byzantium ile Cyanen kayalıklarına ulaşılır.” (Geographika: Book VII, 57). Plinius; “....*Sonra Bathynias ve Pydaras ya da Athyras nehirleri ve Selymbria ve anakaraya 200 feet genişliğinde bir boğazla birleşen Perinthus kentlerine geldik*”, (Natural History Book IV, 18 (11),47), diyerek bölgeden söz etmişlerdir. Ptolemy’de haritasında Athyras’ı Marmara’ya boşalırken göstermiş, herhangi bir göl oluşumu çizmemiştir (3.11.6).

Resim 4. Potelmy Haritasında Athyra Nehri'nin Marmara Denizi'ne boşalması

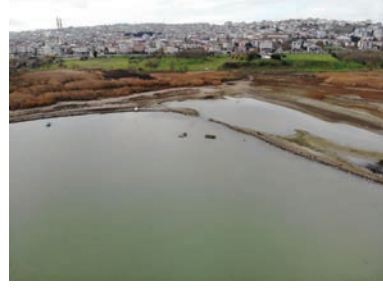
Eğer burada bir göl bulunsaydı yazarlar metinlerinde ve haritalarında Athyra'dan nehir değil göl olarak söz ederlerdi. Athyra Nehri üzerinde 4. Yüzyılda yapıldığı düşünülen Roma Dönemine ait küçük ve tek gözlü köprü de muhtemelen Athyra Nehri'nin denizle buluştuğu kıyıya yakın bir yerde karşıdan karşıya geçmek için inşa edilmiş ve o günkü nehrin genişliğine göre planlanmıştı. Bu durum 4. yüzyılda nehrin fazla su taşımadığını düşündürmektedir. Zaten 4 yüzyılın sonlarından itibaren İmparator Valens tarafından başlatılan başkente su sağlamak için Trakya'nın Kırklareli-Vize, Çatalca ve Belgrat Ormanları, Kemerburgaz bölgesine kadar uzanan muhteşem su kemerleri ve alt yapı kanal sistemlerinin inşasının başlaması iklim ve yağış rejimindeki değişiklikten doğan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır (Crow, Bardill and Bayliss 2008; Crow, 2012: 35-55). 5. Yüzyılda düzelen ancak 6. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden yaşanan kuraklık ile Athyra Nehrinin yaz alarında neredeyse tam anlamıyla kuruyacak kadar debisinin azaldığı ve bu nedenle

de Athyra'luların susuzluk çektiği anlaşılmaktadır. Küçük bir nüfusa sahip kasabanın bile su ihtiyacını karşılayamayacak durumdaki bir yağış rejiminin 6. yüzyılının ortalarında ortaya çıktığı ve aniden değişen kurak iklim şartlarıyla Bizans İmparatorluğunun yaşadığı kentsel gelişim ve ticaretteki refah sürecini krize dönüştürdüğü bilinmektedir (Hirschfeld, 2006: 19-32). Bu tarihlerde İstanbul'da ciddi bir su sıkıntısı olduğu bilinmekte ve yapılan sedimantasyon çalışmalarıyla da doğrulanmaktadır (Aydingün vd., 2020).

Bölgede gölden söz eden en erken kaynaklar 6. Yüzyıldan gelmektedir. Bu durum İmparator Justinianus tarafından baraj seti yaptırıldıktan sonra Athyra'nın insan yapımı bir göle /baraja kavuştuğunu açıklayabilmektedir. Sonraki dönemlerde Ortaçağ ve Yeniçağ seyyahlarının hemen hepsi gölden söz etmektedir. Günümüzde Büyükçekmece Gölü olarak bilinen bu baraj geniş bir ovaya yayılmakta ve en derin noktası 5-6 metrelik derinliğe ulaşmaktadır ki bu da doğal olmadığının belirtilerinden birisidir. Coğrafi olarak doğal göller karalar üzerinde çeşitli sebeplerle çanaklaşmış alanlarda biriken su kütleleridir. Lagün Gölleri ise denizden kıyı kordonu ile ayrılan göllerdir. Bu kıyı kordonu, bir set veya dar bir kanal da olabilir. Kıyı kordonu olarak da isimlendirilen bu set başlangıçta koy ya da körfez olan alanın zamanla denizle olan bağlantısını engelleyerek lagüne dönüşmesine neden olur. Lagünler, bir akarsuyun taşıyıp getirdiği kumları, kıyıya yığması ile olduğu gibi, denizin sürükleyip getirdiği çakıl, kum ve molozların bir koy veya körfez önüne yığılmasından meydana gelebilir. Büyükçekmece Gölü, Büyükçekmece Koyunun ağzında gelişmemiştir. Bu durum coğrafyacıların dikkatini çekse de gölün geçmişine ait kalıntılar yüzlerce sene suların altında kaldığı için anlaşılamamış olmalıdır.

Resim 5 Önde antik baraj set hattı ve kanal ağzı, arkada modern baraj seti ve

Resim 6a –b. Suların çekilmesiyle ortaya çıkan antik barajın gövde duvarları

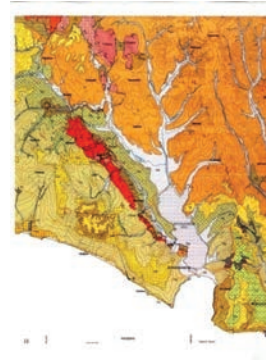
6. Yüzyılda İmparator Justinyanus döneminde yaptırılmış antik baraj setinde su boşaltım için bir kanal ağzı bırakılmıştır (Resim 5). Fazla yağışlı zamanlarda kanalın açılarak suların hızla bırakıldığı sanılmaktadır. Bu esnada sular ile birlikte alüvyal toprak da hızla denize boşalarak baraj setti arkasındaki alanı doldurmaya başlamış olabilir. Bölgeye hakim rüzgar olan Poyraz ve Lodos sayesinde de alüvyal dolgunun hareketiyle deniz önünde günümüzdeki kıyı setti oluşmaya başlamış olabilir. Böylece zaman içinde antik baraj setinin 750 metre güneyinde bir kıyı seti ile de küçük bir lagünleşme gelişmesi oluşabilir.

Lagünleşmenin günümüzdeki Büyükçekmece Gölü'nün olduğu yerde denize akan Karasu Deresi'nin ağız kısmını Marmara Denizi'nin yükselen suları basmış, daha sonra Derenin ağız kısmında oluşan kıyı setti ile gerçekleşmiş olması da mümkündür. Ancak antik baraj setinin varlığı birinci önerimizi daha kuvvetlendirmektedir. Büyükçekmece lagününü oluşturan kıyı setinin Küçükçekmece gölünde olduğu gibi koyun ağzında gelişmeyip daha içerde gelişmesinde de bu eski baraj setinin etkili olduğunu düşünmekteyiz (Resim 6 a-b). Kıyı setinden bir yaşlandırma çalışmasının yapılması bu konuda ki sorunu çözebilecektir.

Modern Baraj:

1987 yılında hizmete giren modern barajın seti, antik barajın kalıntıların 100 metre güneyine 1200 metre uzunluğunda 10 metre yüksekliğinde ve 55 metre genişliğinde inşa edilmiştir. Modern baraj seti sayesinde su hacmi ikiye katlanan barajın alanı 28,47 km²'ye çıkmıştır. Böylece 7 km uzunluğa ve 3 km genişliğe ulaşan Barajın 622 km² lik su hacmi tüm ovayı kaplayarak antik baraj setini ve ovayı tamamen sular altında bırakmıştır (Resim 8) Yükselen sular Karasu (Antik Athyra) Nehri'nin kollarının ağız kısımlarına ve bu derelerin oluşturdıkları alüvyal düzlüklerin üzerine doğru ilerlemiştir. İşte bu alüvyal düzlüklerin üzerinde kalan kesimler oldukça sığdır en derin yeri 5-6 metre ortalamasında olan göl düzlüklere yayılarak geniş bir alanı kaplamaktadır (Resim 9).

Bu nedenle hem 5. Yüzyılda hem de 20. Yüzyıldaki barajlar yapılmadan evvel Karasu (Antik Athyra) Nehrinin oluşturduğu verimli alüvyal arazilerde yüz binlerce yıl öncesinde yaşam sürmüş, avlanmış, yerleşmiş, tarım yapmış tarihöncesi insan toplulukları bulunmalıydı. Böylece yaklaşık 1500 yıldır antik baraj sularının altında, ardından da iki misli genişleyerek büyütölmüş modern barajın suları altında, hem antik baraj hem de tarihöncesi ve tarihi dönemlere ait kalıntılar kalmıştır.

Resim 8-9. Modern Barajın görünümü ve jeolojik yapısı

İstanbul'da sık sık yaşanan kurak dönemlerde gölün su seviyesinin azalmasına bağılı olarak alüvyal düzlükler üzerindeki sular çekilmekte ve yine kara haline dönmektedir. Oldukça değışken olan bu alanın, artmasında ve azalmasında iklim elemanları, gölden yerleşim birimlerine verilen su miktarı, jeolojik yapı, besleyen derelerden gelen su miktarı vb. gibi süreçler oldukça etkili olmaktadır. Gölün asıl alanını güneydoğudaki baraj ile gölün kuzeybatısındaki Eskice Tepe (56 m.) olarak kabul edebiliriz. Çünkü bundan sonraki alan çok sığ, bataklık ve yoğun sazlıklardan oluşmaktadır. Asıl alan dışındaki kesim yukarda da söyledığımız bir takım süreçlere bağılı olarak sürekli değışikler göstermektedir. Göl en yüksek seviyelerine yağışın en fazla olduğı kış aylarında, en alçak seviyesine ise sonbaharda ulaşmaktadır. Gölde suların en fazla olduğı dönemde en derin nokta 8,6 metredir. Ortalama derinliğı 5 metreyi geçmemektedir. Kıyılarda bu derinlik 1-2 metredir. Göl kıyıları oldukça sade bir görünüme sahip ve fazla girintili çıkıntılı değıildir. Gölün etrafı genelde Tersiyer çökelleriyle kaplı olmakla birlikte kuzeybatısındaki derelerin olduğı kesimlerde alüvyal çökeller çok geniş alanlara yayılmıştır. Bu alüvyal sahalar gerek toprak gerek iklim gerekse yeraltı suyu zenginliğı nedeniyle tarıma elverişli alanlardır (Kaya, 1999:).

Arkeolojik bakış açısı yanında Jeomorfolojik olarak da incelediğimiz gölün etrafındaki araştırmalarımızda en şanslı yıl 2007 yılı olmuştur.

Son otuz senenin en kurak sezonu sayesinde azalan göl sularının birkaç yüz metre çekilmesiyle tarih öncesi çağlara tarihlenen pek çok taş alet, seramik ve kemik eser ele geçmiştir. Ardından tekrar gelen yağışı yıllarda göl havzası dolmuş ve uzun yıllar arazide yeni bir buluntuya rastlanılamamıştır. 2014 ve 2018, 2019 yıllarında tekrar yaşanan kurak dönemlerde yeniden arazi taramaları yapılmıştır.

Jeomorfolojik Gelişim:

Göl sularının bazen yüzlerce metre kadar çekilip sonrasında tekrar havzayı doldurması hatta bazen taşkın yaparak çok daha geniş bir alanı kaplaması gölün jeomorfolojik geçmişini de jeomorfolojik olarak incelememizi gerektirmiştir. Bilim heyetimizden Jeomorfolog Dr. Hakan Kaya ile yürütülen incelemelerde; Büyükçekmece'nin coğrafi geçmişinde Paratetis'in 13–10 milyon yıl önceye uzanan çekilmesiyle başlayan Marmara denizinin oluşumunda Buzul Çağlar ve Sıcak dönemler arasında Marmara'nın birkaç kez göl ve deniz konumu yaşadığı anlaşılmaktadır (Sakinç vd., 2011). Son 10.000 yıla kadar devam eden bu değişimler ardından buzul döneminin sona ermesiyle yükselen küresel su seviyesi bugünkü denizel koşulları oluşturmuştur (Sakinç vd., 2011). Tekrar deniz seviyeleri yükselmeye başlayınca aşağı seviyelerdeki çukurlukları sular basmıştır. Bu değişimler Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarında Büyükçekmece koyunda izlenebilmektedir.

Arkeolojik Bulgular:

Tüm bu bilgiler ışığında milyonlarca yıl içinde yaşanan jeomorfolojik ve jeolojik değişiklikler arasında Büyükçekmece'de yaklaşık 400.000'den (Alt Paleolitik dönemden) itibaren Homo erectus türü insan topluluklarının bulunduğuna işaret eden taş aletler ele geçmiştir⁵. Son on bin yıl içindeki iklimsel ve coğrafi değişimler ise bölgenin insanlık için en ideal yaşam biçimine gelmesini sağlamıştır.

Büyükçekmece Baraj Gölü kıyılarında Kent Mezarlığı altı, Eskice Çiftliği ve Ahmediye köyünün göl ile birleştiği üç noktada yoğunlaşan araştırmalarımızın koordinatları 1-Eskice Çiftliği 41.0765590, 28.5619630 (WGS 84) , 2-Ahmediye Kalesi 41.090767, 28.522953 (WGS 84) , 6-5-4 Ulus bölgesidir (Resim 10).

5 İstanbul'un Avrupa yakasındaki Yarımburgaz Mağasında yapılan kazılarda Mağara'daki ilk insan gruplarının ESP yöntemiyle yapılan analizlerde 384.000 bin yıl öncesine tarihlenmesi (Blackwell vd., 2010, 67) nedeniyle Büyükçekmece çevresinde de aynı tarihlerde insan topluluklarının olacağı düşünülmektedir.

Resim 10-11. Çalışılan alanlar ve bu alanlarda ele geçen tarihöncesine ait taş alet buluntu topluluğu

Bu noktalarda, özellikle verimli alüvyal tarlalarda, göl sularının çekildiği zamanlarda göl yatağı içinde ele geçen yontma taş aletler yanında çoğunluğu satır gibi kesiciler olmak üzere, çakmaktaşıdan dilgi, bezemeli taş plakalar, ezme ve sürtme taş aletler, öğütme taşları, bileyi taşları, yivli taş baltalar, yivli ağırlıklar, balık ağı ağırlıkları, mızrak uçları, kemik deliciler, aydınlanma araçları ile kemik, taş ve pişmiş topraktan ağırşaklar, sapan taşları, seramik parçaları, boncuklar geçmiştir (Resim 11) (Aydingün vd., 2015; 2020). Pek çok farklı döneme tarihlenebilen bu malzemelerin tarihöncesi grubu yazımızın konusu olduğundan diğer dönemlerden bahsedilmeyecektir.

İnsanlık Tarihinin İlk Aletleri:

Bölgede en eski alet grubu olarak Alt Paleolitik Döneme tarihlenebilen az sayıda basit çakıl taşlarından üretilmiş Olduwai tipi aletlere rastlanılmıştır (Özdoğan 1982; 1983a; 1983b; 1984; 1986a; 1986b; 1988a; 2008; 2019; Özdoğan ve Akman 1992; Güldoğan, 2019:35- 51). Alet, doğada olmayan bir biçimi insanın kafasında canlandırarak yaptığı bir tasarımıdır. Bunun da ötesinde tasarladığı aleti doğadaki ham çakmaktaşı yumrusundan çıkartabilmesi için önce yumruyu, ondan da en fazla sayıdaki aleti çıkarabileceği düşüncesiyle tasarlaması ve bunu daha sonra av için kullanabilecek hale getirmesidir (Özdoğan, 2015: 29). İnsanın ilk alet üretimin gerçekleştiği yaklaşık 2,6 milyon yıldan itibaren başlayan döneme Alt Paleolitik Dönem denir. Bu dönem önceden tasarlanmış yeni bir çekirdek teknolojisi döneminin (Musterien) başlangıcına, MÖ. 250.000 yıla kadar uzar. Trakya'da Yarımburgaz mağarasında yapılan kazılarda elde edilen sonuçlara göre Afrika'dan dağılan ilk insan toplulukları yaklaşık 400.000 yıl önce bölgeye gelmiştir (Blackwell vd., 2010,67). Büyükçekmece'de ele geçen basit çakıl taşı Olduwai tekniğinde üretilmiş

aletleri de bu tarihe yakın düşünmek gerekir. Çünkü Yarımburgaz ile Büyükçekmece arası kuş uçuşu 14 km'dir. Bu mesafe bölgede yaşayan ilkel atalarımız besin aramak için günü birlik yapacakları bir seferin azami uzaklığıdır⁶. Dolayısıyla Büyükçekmece gölünün kapladığı alanın Yarımburgaz'ı kullanan insanlar tarafından da ziyaret edilmiş olması mümkün görünmektedir (Resim 12-13).

Resim 12- 13. Alt Paleolitik Dönem Satır ve Kıyıcı satır örnekleri

Alt Paleolitik Dönem insanı alet yapmayı başararak diğer canlı türlerinden ayrılmış bir türdür. Bu teknik beceri ile birlikte, insanın elini ve özellikle parmaklarını daha hassas olarak kullanma yetisi birlikte gelişmiştir. İnsanın avuç içini kavramak yerine, başparmak ile işaret parmağını birleştirerek hassas tutuş yapabilmesi, evrim sürecinin sonucudur. Eldeki kas ve sinirlerin hassas çalışmaya uygun duruma gelmesinin yanı sıra, bunların göz ve beyindeki komut merkezleriyle uyumu da bu süreç içinde gelişmiştir. Özellikle Üst Paleolitik Çağ'dan, yaklaşık 40.000 yıllarından itibaren beynimiz de tek bir eli daha hassas olarak kullanacak merkezin gelişmeye başladığı, sağ-sol el ayrımının belirginleştiği anlaşılmaktadır. Bu yetinin gelişmesi, çakmak taşıyla karşılanamayacak kadar ince işler için kemikten olta, iğne gibi aletlerin yapılabilmesine olanak sağlamış, giderek farklı hammaddelerin birlikte kullanıldığı zıpkın gibi bileşik aletler ve kemik işçiliği için “taş kalem” (burin) gibi özelleşmiş aletler ortaya çıkmıştır (Özdoğan, 2016: 31).

Yukarıda kısaca özetlenmiş olan insanın biyolojik evrimine paralel olarak geliştirdiği, kültürel gereksinimler, teknoloji ve hammadde özellikleri bileşeni, daha sonraki dönemlere de taşınarak gelişmiştir. Örneğin, Neolitik Çağ'da tarla açmak için ağaç kesimi ve yapılar için ahşap gereksinimi, insanları kesici ancak darbelere dayanıklı yeni hammadde

⁶ Özdoğan, Büyükçekmece Eskice Sirtında bulduğu aletleri ve Yarımburgaz'ı 800.000 yıla tarihlemektedir (Özdoğan 2019: tablo 1). Ancak Yarımburgaz Magarası'ndaki Alt Paleolitik aletler Arsebük ve ekibi tarafından yapılan çalışmalarla 384.000 bin yaklaşık 400.000 yıla tarihlendirilmiştir (Blackwell, vd., 2010; 67).

ve teknoloji arayışlarına yönlendirmiştir. Yeni gereksinimler yeni teknolojileri, yeni teknolojiler de yeni hammadde arayışlarını getirmiştir; eski teknolojiler önemlerini yitirse de, farklı amaçlar için kullanılmaya devam etmiştir (Özdoğan, 2016: 32).

Kazıma Bezemeli Taş Plakalar:

Alt Paleolitik yontuk çakıl taş aletlerden başka Büyükçekmece bölgesinde ele geçen taş aletlerin çoğunluğu tarihöncesi insanın taş malzemede yeni teknoloji arayışını sürdüren Neolitik-Erken Tunç Çağları arasına tarihlenebilmektedir. Ele geçen buluntular arasında özellikle üzeri kazıma bezemeli iki adet steatitten taş plaka dönemin sosyal yapısıyla ilgili kültürel sembolik ürünleri olabilir Resim 14-15-16).

Resim 14-16. Kazıma Bezemeli Taş Plakalar

Koyu renkli olan fasulye biçimlidir ve üzerindeki kazımlar girift olup tanımlanması zordur. Ancak koyu yeşil renkli olanın daha düzgün

baklava dilimleri içeren kazıma bezemeleri bulunmaktadır. Bu tür plakaların benzerleri Yakınoğu'daki Epipaleolitik yerleşimlerde ilk kez ortaya çıkmış ve Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A Döneminde yayılmıştır. Bu tür de kazımalı taş plaklar Levant, Zagros Dağları ve Yukarı Mezopotamya - Orta Anadolu olarak üç bölgeye gruplanmış ve dağılımları değerlendirilmiştir (Usacheva, 2020:1-20). Büyükçekmece göl çamuru içinden ele geçen iki adet bezemeli taş plaka Yukarı Mezopotamya- Orta Anadolu grubunda ele alınan malzeme grubuna oldukça benzemektedir. Epipaleolitik-Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A Dönemin sembolik anlatımlı malzemesi olarak tanımlayabileceğimiz bu malzemeyi avcı-toplayıcı ve ilk yerleşimci gruplar içinde değerlendirebiliriz. Bu durumda Büyükçekmece taş plakaları ilk kez Trakya/Avrupa topraklarında ele geçmiş olması açısından önem kazanmaktadır. Bunlar aynı zamanda Büyükçekmece'de Neolitiğin Çanak Çömleksiz Dönem A, gibi erken evrelerinden itibaren avcı toplayıcı ve ilk tarımcı toplulukların varlığına işaret etmektedir

Yivli ve Delikli Taşlardan Balıkçılık Aletleri:

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihleyebileceğimiz, bir başka taş alet grubu ise yaygın olarak yivli taş balta ya da ağırlık olarak tanımlanmaktadır. Ancak son yıllarda “batırak taşları” olarak sürtme taş alet grubu içinde değerlendirilmesi önerilen bu sap yivli taşlara⁷ (Bamyacı, 2018:11-28). Büyükçekmece Gölünün çekilen suları altındaki balçıklı alanda rastlanılmaktadır (Resim 17-18-19). Bu tür aletler ilk önceleri formlarının taş baltalara benzemesi nedeniyle balta olarak tanımlansalar da balık avı için ağırlara ağırlık olarak kullanıldıkları Doğu Akdeniz’de İsrail kıyılarında Atlit Yam su altı kazılarında ele geçen örneklerinden bilinmektedir (Galili vd., 2004:7; 1993:). Atlit Yam örnekleri Çanak Çömleksiz Neolitik C evresine tarihlenmektedir (MÖ.6900-6700). Ağlarla balık avı uygulamasının da Çanak Çömleksiz Neolitiğin bu evresinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Galili vd., 2004: 20).

7 Yivli ve çentikli taş ağırlıkların işlevleri konusunda özellikle Kuzey Amerika ve Okyanusya kültürlerine ait etnografik verileri değerli bakış açıları sunmaktadır. Genellikle tezgâh ağırlığı olarak da tanımlanan ve kullanımı fonksiyonları tartışmalı olan bu tip objelerin etnografik analoji yaklaşımı ile kullanım fonksiyonlarının prehistorik olta ve ağ balıkçılığında batırak taşları olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Balıkçılık aktiviteleri ile ilgili arkeolojik direk veriler oldukça az olmasına rağmen Kalkolitik Gülpınar taş ağırlıkların bir kısmının in situ bir şekilde deniz kabuğu yığınları ile depolanmış olarak bulunmuş olması taş ağırlıkların ağ batırak taşları olarak kullanımı görüşünü desteklemektedir. Etnografik analoji yanı sıra Yakın Doğu, Ege ve Batı Anadolu’dan çeşitli buluntu yerlerindeki benzer örneklerle karşılaştırılan batırak taşlarının Anadolu sürtme taş repertuarına dâhil edilerek ilk defa tipolojik olarak sınıflandırılması gerçekleştirilmiştir (Bamyacı, 2018).

Resim 17-19. Yivli Balık Ağı Ağırlıkları

Bu tür aletlerin kesici fonksiyonlu baltalara benzememesi nedeniyle daha çok vurgu amaçlı çekiç gibi kullanıldığı da önerilmektedir. Yine de bu aletlerin balta mı, yoksa ağ ağırlığı mı olduğunu anlamak için üzerindeki kullanım izlerine dikkat etmek gerekir⁸. Büyükçekmece’de ele geçen ip yivli aletlerin üzerinde hiçbir vurgu izi bulunmamaktadır. Bu nedenle bunları ağ ağırlığı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu tip ağırlıklar bağlı bulunduğu nesneyi aşağı yönlü kuvvetle düz bir doğrultuda tutmak, sabitlemek, germek veya batırmak için gerekli olan ağırlığı sağlayan taş objelerdir. Bu tiplerin en karakteristik özelliği taşın gövdesine sarılan ip, sicim gibi nesnelerin kaymaması, sabitlenmesi ya da bağlanması için gerekli olan engel, iz, kılavuz fonksiyonu görmesidir. Bu tür aletler açık denizlerde değil, balık avcılığının sığlık alanlarda ağlar ile yapılabildiği, göl ya da deniz kıyılarında kullanılmışlardır (Bamyacı, 2018: 23). Benzerleri Anadolu’da çok az yerde ele geçmiştir olan bu taşların

⁸ Bu tür baltaların en karakteristik özelliği, gövdenin uzak (distal) ucunun yakınında bulunan ve aleti her yönden çevreleyerek ahşap sapın takılmasıyla ilgili olan yivdir. Bu aletler genellikle, kesici fonksiyonlu baltalardan çok vurgu amaçlı çekiçler olarak kullanılmış olsalar da, biçimleri nedeniyle sıklıkla balta olarak adlandırılmaktadırlar.

en tanınımlıları İstanbul Yarımburgaz Mağarası (Özdoğan, 2013: fig 5) ile Çanakkale yakınlarında Neolitik Çoşkuntepe yüzey araştırmalarından gelmektedir (Takaoğlu, 2006: 705; Takaoğlu ve Özdemir, 2013: 42).

İsrail'in Atlit Yam Neolitik yerleşmesine ait sualtı kazılarında rastlanılan ve Çanak Çömleksiz Neolitiğin hemen öncesine C'ye tarihlenebilen delikli küçük taş ağırlıklarda yivli balta/ağırlıklar gibi aynı yerlerde ele geçmiştir (Resim 20-a-b).

Resim 20-a-d. Delikli Balık ağı ağırlıkları

Resim 21. Büyükçekmece Gölünde ağ ile yapılan balıkçılık.

Bu nedenle bunları balık avlama eyleminin ortak ürünleri, olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Yivli taş ağırlıklar ile delikli ağırlıkların tarihöncesi balık avcılığında farklı işlevleri olduğu muhakkaktır. Günümüz balıkçılık uygulamalarına bakılarak yivli büyük taşlar ağların köşelerinde kullanılırken küçük delikli taşların yan kenarlarda kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 21).

Cilalı Taş Baltalar:

Bu dönemin hemen ardından gelen Çanak Çömlekli Neolitiğin önemli alet grubu olan cilalı taş baltalar olarak tanımlanan bir grup alet metamorfik ve sedimanter kayalardan üretilmişlerdir. Bir kısmı oldukça kaliteli işçilikli, yüzeyi son derece kaygan ve parlak hale getirilmiş baltalar arasında sap delikli olan örnekler de mevcuttur (Kaya vd 2019: 261-276).

Resim 22. Cilalı Taş Baltalar

Kesici sürtme taş aletlerden olarak kabul edilen baltaların göl çevresindeki verimli tarım arazilerde ele geçmiş olması tarımı iyi bilen ve toprağı işleyebilen toplulukların bölgede çok uzun zamandır varlığını kanıtlamaktadır Taş aletler zaman içinde fazla bozunmaya uğramadıkları için Neolitik Dönemde doğanın evcilleştirilmesi süreci ile ilgili olarak elle tutulan, gözlemleyebildiğimiz bilgiler sunmaktadırlar (Resim 22).

Çakmaktaşı Alet topluluğu:

Göl çevresinde koyu ve açık renkli çakmaktaşıdan üretilmiş yontma taş alet topluluğu olarak yüzlerce pul, çekirdek, orak, bıçak, bız, okucu, dilgi ve keskiye rastlanılmıştır. Bunlar Neolitik- ETÇ arasına tarihlenebilmektedir (Resim 23).

Resim 23.

Öğütme Taşları:

Göl çevresinde ele geçen ezme ve öğütme taşları ve havanelleri Neolitik Dönemde tarımsal ürünlerin öğütülüp işlenmesi ve yarma, bulgur, un gibi uzun süreli saklanabilen gıda maddeleri haline getirildiğini kanıtlamaktadır (Resim 24-25).

Resim 24. Havan eli parçası ve havan

Resim 25. Ezme, Öğütme taşları

Aydınlanma Araçları:

içleri oyuk taşların uzun süre içine yağ konularak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu aletlerin aydınlanma için kullanılan ilk kandil örnekleri olduğu sanılmaktadır (Resim 26).

Resim 26.

Mızrak Uçları:

Göl kıyısında rastlanılan çoğu çakmaktaşı, sileksten yapılmış sivri ve iyi işlenmiş mızrak uçları parçalarının zamanında kullanılmış ve kırılmış olması büyük balıkları ya da uzaktaki ceylan, karaca, domuz gibi yaban hayvanların avlanmasında kullanıldığını göstermektedir (Resim 27).

Resim 27. Mızrak Uçları

Ağırşaklar:

Taş, kemik ve pişmiş topraktan ağırşaklar bölgede dokumacılığın olduğunu dolayısıyla da koyun, keçi gibi çiftlik hayvanlarının varlığını göstermektedir. Hayvanların evcilleştirildikten sonraki dönemlerde toplumlar için, et kaynağı olmaları dışında özellikle kuyruk, boynuz, kürk, deri, yün, tüy, süt ve süttten yapılmış ikincil ürünler olan, tereyağ, yoğurt, peynir gibi gıdaları da ürettiklerini düşünebiliriz. Süttten ikincil ürün üretimi Kalkolitik çağda başlamıştır (Resim 28).

Resim 28. Kemik, taş ve pişmiş topraktan ağırşaklar

Sapan Taşları:

Bölgede yuvarlak tipte ele geçen sapan taşları daha çok Kalkolitik - Erken Tunç Döneminin tanınmış malzemeleridir. Bunlar sulak alanlardaki kuşları avlamak ya da yavaş yavaş başlayan mülkiyet sahiplenmesi gibi olaylarda savaş ya da savunma aletleri olarak değerlendirilebilir. Sapan mühimmatı için doğal olarak uygun olan taşlar, arkeolojik buluntu materyalinde her zaman tanınmayabilmektedir (29). Korfmann, “Suyun aşındırdığı çakıl taşlarından başka bir şey olmadıklarında, arkeologların onları sapantaşı olarak kolayca tanımlayamayacağı açıktır” demekte ve yalnızca bir yerde bir kümede bulunduklarında başka bir şeyle karıştırılmayacaklarına işaret eder (Korfmann 1973, 38). Büyükçekmece Gölü’nün Eskice kıyılarında tek bir noktada yığılı olarak ele geçen yuvarlak taşların standart büyüklük ve formda olmaları dikkatimizi çekmiş ve bu buluntular Korfmann’ın önerdiği biçimde sapan taşı olarak tarafımızdan değerlendirilmiştir (Korfmann, 1973:38-39; Kubikova, 2013).

Resim 29. Yuvarlak tipte biçimlendirilmiş standart boyutlarda sapantaşları

Seramikler:

El yapımı, koyu renkli seramikler, kaba mutfak kapları olarak tanımlanabilmektedir (Resim 30). Uzun süre su altında kaldıkları için oldukça bozulmuş olarak ele geçmiştirlerdir.

Resim 30. Koyu renkli el yapımı seramik parçaları

Delici Aletler:

Kemikten yapılmış bızlar, deliciler, özellikle deri tarzı malzemeden yapılacak giysi ya da torba gibi saklama eşyalarının dikilmesi için delik açmaya yaramaktadır. Bunlardan bir kısmı ucu kırık olarak ele geçmiştir (Resim 31).

Resim 31. Kemikten deliciler

Süs objeleri:

Boncuk, kolye tarzı süs eşyaları ve sembolik malzemelerin bölgedeki varlığı da tarihöncesinde sosyo-kültürel açıdan gelişmiş tarım topluluklarına işaret etmektedir.

Resim 32. Süs objelerinin göl tabanından bulunduğu an ve temizlendikten sonraki durumları

Sonuç olarak;

Bu yazıda son yıllarda İstanbul Büyükçekmece Göl Havzasında yürüttüğümüz çalışmalar ışığındaki bulgularımıza dayanarak Büyükçekmece'nin tarihöncesi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Malzemenin detaylı bilimsel tanıtımı yapılmamıştır. Baraj Gölü suları altındaki arazilerde ve çevresinde rastlanılan ilk insan topluluklarına ait arkeolojik kanıtlar Büyükçekmece çevresinin insanlık tarihini 400.000 yıl öncesine kadar götürmektedir. Ancak bölgede tarihöncesi döneme ait en yoğun kalıntılar Epipaleolitik, Çanak Çömleksiz

ve Çömlekli Neolitik Dönem ve sonrasına aittir. Bu döneme ait bulgular ve maddi kültür kalıntılarının, ilk tarımcı toplulukların Avrupa'ya geçişine dair tartışılan çeşitli görüşlere yeni katkı sunacağı sanılmaktadır. Çünkü, Büyükçekmece'nin kuş uçuşu 14 km. doğusunda yer alan ve benzer jeomorfolojik geçmişe sahip bir diğer gölü olan Küçükçekmece çevresinde Avcı Toplayıcı Çanak Çömleksiz ve Çömlekli Neolitik izler Küçükçekmece Gölü araştırmalarımız ve kazılarımızda daha önce tespit edilmiştir (Aydıngün 2007; 2008; 2009a; 2009b; 2010; Aydıngün ve Aydıngün 2020). Küçükçekmece Lagününün 2 km. kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası'nın V. ve IV. Tabakalarında da Neolitik yaşam tespit edilmiştir (Özdoğan 1986; 1988: 323-346; 1990:373-388). 2008 yılında Yenikapı kazılarında da ortaya çıkarılan Neolitik tabaka (Kızıltan 2011:305-308), İstanbul'un doğusundan batısına doğru Neolitik toplulukların varlığını net bir biçimde arkeolojik kanıtlarla ortaya koymaktadır. Büyükçekmece Baraj Gölü altında Neolitik döneme ait maddi kültür kalıntılarının da analojik benzerlerinden yola çıkarak muhtemelen Erken Neolitik Dönemden itibaren batıya doğru ilerleyen tarımcı toplulukların Avrupa'ya geçişine dair değişik görüşlere ve rotalarına yeni katkı sunacağı muhakkaktır. Ancak, bölgede bilimsel arkeolojik kazılar yapıldığı takdirde çok daha sağlıklı bilgiler alınabilecektir. Fakat bu durum günümüz şartlarında oldukça zor görünmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı - Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) gibi resmi kurumları onaylarının alınması başlı başına uzun ve zorlu bir prosedür gerektirir. İzinler sağlandığı takdirde ise Büyükçekmece Baraj Gölünün sularının çekildiği dönemlerde jeofizik araştırmalar yapıldıktan sonra hızlı bir biçimde yeniden su rezervleri yükselmeye başlamadan çalışılması gerekir. Bu arada ani ve yoğun yağacak bir yağmur sonrasında havzanın hızla dolabileceği göz öne alınması gereken son derece riskli bir durumdur. Benzer bir olay 9 Eylül 2009 tarihinde yaşanmış⁹ bir günlük yoğun yağış ardından gelen sel ile baraj havzası aynı gün hızla dolmuş ve barajın kapakları açılarak baraj bendinin patlaması ve çevre felaketi yaşanması engellenmiştir.

Teşekkür:

Çalışmamıza katkı koyan Sayın Oktay Özdemir, Ayberk Enez, Ahmet Bektaş, Eyüp Yılmaz, Erhan Bozan, Burhan Gülkan'a ve araştırma başkanı Prof. Dr. Şengül Aydıngün'e çok teşekkür ederim.

9 2009 Marmara sel dizisi 9 Eylül 2009 tarihinde Türkiye'nin Marmara Bölgesinde meydana gelen bir sel dizisidir.[1] Daha çok İstanbul ve Tekirdağ'ı etkilemiş, en az 31 kişinin ölümü ve 9 kişinin kaybolmasıyla sonuçlanmış, en az 70 milyon dolarlık bir zarar vermiştir.

Kaynakça

- Aydingün, Ş., A. Külzer, H. Aydingün, Ö. Makaroğlu, H. Öniz , H. Kaya, B. Stanislawski, A. Enez (2020). Ancient Reservoir at Athyra, Constantinople at Risk: The Value of Combined Historical, Archaeological and Geoarchaeological Data, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 20(3), 27-46, Open Access. Online & Print.
- Aydingün, Ş., H. Aydingün, O. Özdemir (2015). Athyra'ya dair Arkeolojik Bulgular - Büyükçekmece Araştırmaları, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (150), 1-14.
- Aydingün, Ş., V. Heyd, H. Öniz, E. Gündoğan, (2014b). İstanbul Tarih Öncesi Araştırmalarından Tunç Çağı Verileri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (145), 21-34.
- Aydingün, Ş. (2010). A Group Stone Tool of the Küçükçekmece Lake, *4th International Symposium on Underwater Research, Eastern Mediterranean University*, (18-20 March TRN Cyprus), 59-68.
- Aydingün, Ş. (2009a). Early Neolithic Discoveries at İstanbul, *Antiquity*, 83(320), 154-157
- Aydingün, Ş. (2009b), Some Remarkable Prehistoric Finds at İstanbul Küçükçekmece, In XII Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA 2008), Eastern Mediterranean University/Famagusta, 5-8 March 2008, TRN Cyprus, *British Archaeological Research International (BAR) Series*, London, 154-157.
- Aydingün, Ş. (2008). İstanbul'da Neolitik Bir Yerleşme Avcılar-Firuzköy, *KOU Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (1), 93-100.
- Aydingün, Ş. (2007), A New Prehistoric Settlement near Küçükçekmece Lake in İstanbul; Avcılar-Firuzkoy, *Boletín de la Asociacion Espanola de Orientalistas (BAEO)*, XLIII, 11-23.
- Aydingün, Ş., H. Kaya, H. Aydingün, A. Enez, O. Özdemir (2020). İstanbul Tarihöncesi Projesi 2018 yılı Büyükçekmece İlçesi Araştırmaları, *37.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, 389-406.
- Blackwell, B. A. B., H. P. Schwarcz, W. R. Farrand, J. Lundburg, A. R. Skinner, M. N. Divjak, J. I. B. Blickstein (2010). Electron Spin Resonance (ESR) and ²³⁰Th/²³⁴U dating in the Lower Chamber at Yarımburgaz, Turkey, In F. C. Howell, G. Arsebük, M. C. Stiner, M. Özbaşaran, S.L. Kuhn (Eds.), *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave - Thrace, Turkey*. 51-72
- Bamyacı, O. (2018). Öğütme Taşları:Tipolojik Sorunlar, Çalışma Metodolojisi ve Analitik bir Yaklaşım Modeli, *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler*, Ankara, Bilgin Yayınevi, 272-303.

- Crow, J., Bardill, J., Bayliss, R., (2008). The Water Supply of Byzantine Constantinople, Oxbow Books Limited,
- Crow, J. (2012). Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, ad 330–1204. *Water History*, 4, 35-55.
- Galili, E., B. Rosen, J. Sharvit (2002). Fishing-Gear Sinkers Recovered from an Underwater Wreckage Site, off the Carmel Coast, Israel, *International Journal of Nautical Archaeology* (31), 182-201.
- Galili, E., M. Weinstein-Evron, I. Hershkovitz, A. Gopher, M. Kislev, O. Lernau, L. Kolska-Horwitz, H. Lernau (1993). Atlit-Yam: A Prehistoric Site on the Sea Floor off the Israeli Coast, *Journal of Field Archaeology*, (20), 133-157.
- Güldoğan, E. (2019). İstya, 2016-2017 Büyükçekmece Arazi çalışmaları, *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017, Büyükçekmece*, İstanbul, Büyükçekmece Yayınları, 35-51.
- Hirschfeld, Y. (2006). The Crisis of the Sixth Century: Climatic Change, Natural Disasters and the Plague, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 6(1), 19-32
- Kaya, H., A. Enez, Ş. Aydingün, O. Özdemir (2019). İstanbul Büyükçekmece Lagününde Jeoarkeolojik Bulgular Işığında Sürtme Taş Aletler/ Istanbul Büyükçekmece Lagoon in the Light of Geoarchaeological Findings Stone Tools”, *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, Ankara: Bilgin.Yayınevi, 261-276.
- Kaya, H. (1999). Morfodinamik Süreçlere Dayanarak 1/50000 Ölçekli İstanbul İli ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası (Büyükçekmece Paftası) ve Açıklaması, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fiziki Coğrafya Ana Bilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kızıltan, Z. (2011). Yenikapı Kurtarma Kazılarında Bulunan Neolitik Döneme ait Ahşap bir Figürin, *TUBA-Ar*, 14, 305-308.
- Korfmann, M. (1973). The Sling as a Weapon. *Scientific American* 229(4), 35-42.
- Kubíkova, B. (2013). Re-assessment of Objects Referred to as Sling Missiles in the Prehistoric Archaeology of the Near East, *Masaryk University Faculty of Arts Institute of Archaeology and Museology Department of Prehistoric Archaeology of the Near East*, Brno, Yayınlanmamış master tezi
- Özdoğan, M. (1982). Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVI/1: 37-55.
- Özdoğan, M. (1983a). Trakya’da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10/11, 21-58.
- Özdoğan, M. (1983b). Trakya Araştırmaları ve Taşlıcabayır Kurtarma Kazısı, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I: 63-68.

- Özdoğan, M. (1984). 1983 Yılı Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II: 221-232.
- Özdoğan, M. (1986a). 1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, III: 409-420.
- Özdoğan, M. (1986b). Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları, *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, IX/1: 29-39.
- Özdoğan, M. (1988a). Yarımburgaz Mağarası 1986 yılı Kazı Çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V-II: 323-346.
- Özdoğan, M. (1988b). 1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V/II: 157-174.
- Özdoğan, M. (1990). Yarımburgaz Mağarası, *X. Türk Tarih Kurumu Kongresi I*, 1990, 373-388
- Özdoğan, M. (1992). Tarihöncesi Dönemde İstanbul, *Semavi Eyice Armağanı – İstanbul Yazıları*, TTOK Yayınları, İstanbul, 39-54.
- Özdoğan, M. (2008). İstanbul'un Tarih Öncesine Bakış, *Aktüel Arkeoloji* (8)74-84.
- Özdoğan, M. (2013). Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar, In M. Özdoğan, M, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds), *The Neolithic in Turkey V: Northwestern Turkey and Istanbul*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 167-269.
- Özdoğan, M. (2016). Hammadde olarak Taş ve Kayaçlara Genel Bakış, In P. Ayter, Ş. Demirci (Eds.), *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı - Türkiye Arkeolojisiinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna 7-9 Mayıs 2015*, Bilgin Kitapevi, Ankara, 27-34.
- Özdoğan, M. (2019). İstanbul Bölgesinin Kültür Tarihi İçindeki Yerini Tanımlamak, *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece*, İstanbul, Bilnet Matbbacılık ve Yayıncılık A.Ş., 35-51.
- Özdoğan, M.** ve M. Akman (1992). 1990 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, IX: 405-423.
- Pliny the Elder's Natural History: Murphy, Trevor (2004). the Empire in the Encyclopedia. Oxford University Press. ISBN 0-19-926288-8.*
- Prokopius, De Aedificiis, (Kullanılan Metin ve Çeviri: Prokopius, Buildings. With an English Translation by H. B. Dewing with the collaboration of G. Downey, vol. VII), Cambridge, London, 2002
- Ptolemaei, C. (1845). Geographia 3. (Trans. C. F. Augustus Nobbe), Lipsiae. Prokopius, Periktismaton-De Aedificiis, Buildings, IV/3: 289 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4C*.html
- Strabon (1993). Geographica XII , XIII, XIV.(Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII,XIII,XIV). (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sakıncı, M., C. Yaltırak, C. Zabcı, U. B. Ülgen, S. A. Ön (2011). Marmara

Denizi'nin Paleocoğrafik Evrimi ve Küresel Deniz Seviyesi Değişimleri.
12. *Paleontoloji – Stratigrafi Çalıştayı*, 30 Eylül – 2 Ekim 2011, Muğla
Üniversitesi.

Takaoğlu, T., 2006 Ground Stone Grooved Hammers From Coşkuntepe. In: Öktü, A., Erkanal, H and Avunç B. (eds.) “Hayat Erkanal’a Armağan : “ Kültürlerin Yansıması ” Homer Kitabevi, 705-708.

Takaoğlu, T, ve A. Özdemir (2013). Coşkuntepe: A Neolithic Village in the Coastal Troad. In: M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.). *The Neolithic in Turkey*, Arkeoloji ve Sanat yayınları, 211-215.

Usacheva, I. (2020). The Earliest Transverse Grooved Stones of Eurasia: Near Eastern Distribution, Types and Chronology, *Journal of Lithic Studies*, 7(3), p.20 <

Bölüm 5

KHADAK FİLMİNDE YER ALAN MİTOLOJİK UNSURLAR VE BU UNSURLARIN ANALİZİ

Fatih KÖKSAL¹

1 Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. fatihkoksal@bayburt.edu.tr. ORCID 0000-0003-3101-6008

Giriş

Bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri kendine özgü yöntemlerle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve bunları bir bütün olarak değerlendirmeyi amaçlayan bir bilim dalı olarak tanımlanan (Örnek, 2000: 15) halkbiliminin sözlü, yazılı, görsel ve maddi olmak üzere dört başlıkta sınıflandırılan kaynakları bulunmaktadır (Ekici, 2011: 23). Sedat Veyis Örnek, halkbilime içerik sağlayan sinemayı, belgesel nitelikli filmleri, televizyon yayınlarını, minyatürleri, halk resimlerini, çağdaş resim sanatını, gravürleri, resimli kitapları, afişleri, şenlikleri, bayramları ve yerel günleri görsel kaynaklar kapsamında değerlendirmekte; görsel kaynakları halkın geleneksel değerlerine, kırsal alanda etkinliğini sürdüren töre ve âdetlerine, kurumlarına, günlük ve töresel yaşamına, düş gücüne ve beğenisine ayna tuttuğu, tanık olduğu gerekçesiyle kayda değer bulmaktadır (Örnek, 2000: 41-47). Görsel kaynaklar kapsamında değerlendirilen sinema ise çağımızda kültür endüstrisinin önemli bir aracı haline gelmiştir.

Sinemanın halkbilimiyle ilişkisini konu edinen Ahmet Özgür Güvenç'in "Folklor ve Sinema" adlı eserinde, sinemanın halkbilimi ile karşılıklı etkileşim halinde olmasından yola çıkılarak bir halkbilimcinin alana veri sağlayacağını düşündüğü sinemaya yaklaşımının yöntemi üzerinde durulmaktadır. Sinema sanatının üretim aşamasında halkbilimi kadrolarından bilinçli ya da bilinçsiz olarak yararlanıldığına, eserin izleyiciyle buluştuktan sonra ise halkbilimi araştırmalarına kaynaklık ettiğine değinen yazar, halkbilimi sinema ilişkisinin iki yönlü olduğunu altını çizer. Çünkü sinema sektörünün halka olan ihtiyacı, halkın alâkasını diri tutmakla kayıtlıdır. Bu da halkbilimin araştırma alanına giren konulara sinemada yer vermeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sinemada yer alan halk kültürü unsurları kendi döneminin şahidi olmakta; halkbilimi araştırmalarına veri sağlamaktadır (Güvenç, 2020). A. Ö. Güvenç, folklorun araştırma alanına giren tüm başlıkların -ki bunlar oldukça fazladır- ilgili film ya da filmlerde tespiti ve incelemesi güç olacağından, öncelikle tespit edilmek istenen materyalde ve görsel kaynakta sınırlandırılmaya gidilmesinin önemli olduğunu söylemektedir. Yazar, sınırlandırma yapılırken cevaplanması gereken ilk sorunun "neyi inceleyeceğim?" olması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte araştırmacı seçim yaparken sevkitebii ile hareket ederek ilgili görsel kaynakta folklorik malzemenin fazlalığından yola çıkmamalı, bilhassa filmlerin neye göre seçildiğini açıklamalıdır. Zira her filmde belli başlı kültürel unsurlar ön plana çıkmaktadır (Güvenç, 2020: 64, 138). Öne çıkan kültür unsuru doğrultusunda incelenmek üzere seçilen filmlerin tahlilinde sinemanın üç boyutlu yapısı (görüntü, ses ve metin) dikkate alınarak filmlerde yer alan

kültürel öğelere ilişkin görsellerin tahlilinde görüntü merkezli yaklaşım; kültürel kimliği olan, kültürel çağrışımlar uyandıran doğal ve yapay seslerin tahlilinde ses merkezli yaklaşım; senaryo ortaya konulurken yararlanılan konuların, metinlerin tahlilinde ise metin merkezli yaklaşım araştırmacılar için önerilmektedir (Güvenç, 2020: 67).

Khadak Filmi ve Halkbilimi

Bu çalışmada, “Folklor ve Sinema” adlı eserin rehberliğinde, önerilen üç yaklaşım da kullanılarak, “Khadak” adlı filmde öne çıkan halkbilimi materyallerinden mitolojik unsurlar tespit edilip incelenmiştir. 2006 Belçika-Hollanda-Almanya ortak yapımı olan filmin senaristleri ve yönetmenleri Peter Brosens ve Jessica Hope Woodworth’tur. Filmde Bagi adlı şaman adayı gencin (Batzul Khayankhyarvaa) kadın şaman (Tserendarizav Dashnyam) rehberliğinde şamanlık yolundaki mistik tecrübelerinin kendisi, ailesi ve halkı için önemi anlatılmaktadır. Uluslararası pek çok film festivalinden ödül alan “Khadak”, ülkemizde 26. Uluslararası İstanbul Film Festivali’nde “Suyun Rengi” adıyla gösterilmiştir. “Khadak”ta halkının yaşam biçimine, inançlarına, örf, âdet ve geleneklerine, ahlakına yabancılaşmış bir rejimin yozlaşması; bu yozlaşmanın halkın üzerinde baskıya dönüşmesi anlatılmaktadır. Yaşamın katlanılması gereken güçlüklerini, insanın insanla, doğayla, metafizik âlemle ilişkilerini doğal yollarla düzenleyen bağın, rejim tarafından göz ardı edilmesi mutsuz yığınların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Filmde ele alınan söz konusu problemin çözümü Bagi’nin ve halkın uyanışına, öz değerlerine sahip çıkmasına bağlanmıştır. Bu çalışmada “uyanış”ı gerçekleştirecek bir çağrı olarak görülen Moğol şamanizmine ait öne çıkan unsurlar görüntü, ses ve metin bağlamında tespit edilip Türk mitolojisi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Resim 1, 2 – Khadak Filmi Afişleri

“Khadak” filmi adından başlamak üzere her sahnesinde mitolojik unsurlarla örülmüş bir filmidir. Burada filminden söz edilirken özel adıyla “Khadak” şeklindeki kullanımı, diğer hallerde ise Moğolca sözlükte ele alındığı şekli ile “kadak” sözcüğü tercih edilmiştir. İlerleyen sayfalarda bir inanç unsuru olan “kadak”ın mahiyetine de değinilecektir. Moğol şamanizminden kaynak olarak yararlanan “Khadak” adlı filmin gerek temasının şamanizm olması, gerek kökleri çok eskilere uzanan ve modern zamanlarda da devam eden geleneksel dini kültürel motifleri doğal mekânlarında kullanması dolayısıyla yukarıda da söz edildiği gibi izleyici ile etkileşime geçtikten sonra halkbilimi çalışmalarına filmin kendisinin bir kaynak olması durumu hâsıl olmaktadır. Bununla birlikte Moğol şamanizminin eski Türk dini ile ortak pek çok unsur barındırdığı gerçeğinden yola çıkarak, filmi, Türklerin ve Moğolların eski dinini sinema teknolojisindeki-fikriyatındaki yeni gelişmeler yardımıyla daha yakından tanımak, hissetmek adına kurgusal hareketli görüntüler eşliğinde izlemek kayda değer bir tecrübe olacaktır. Zira gelişen görüntü elde etme teknikleriyle “anlatılmak istenen konu, verilmek istenen mesaj, hissedilmesi ya da farkına varılması istenen ayrıntılar, duygular ve düşünceler en etkili şekilde aktarılmış olur.” (Güvenç, 2020: 71). Filmde kullanılan müzikler da halkbilimi araştırması için önem arz etmektedir. Sinemada sesin görüntüyü pekiştiren önemine binaen, doğal ve yapay seslerin eski Türk ve Moğol dinindeki mistik tecrübelerde yararlanılan bir unsur oluşu filme de yansımıştır. Seslerin filmde etkileyici bir şekilde yerinde kullanıldığı (ayın müzikleri, şamanın eş ruhu olan kartalın sesi

vs.) görülmektedir. Böylece A. Ö. Güvenç'in belirttiği gibi halk müziğinin sinemada kullanılmaya başlanmasıyla anlatının kültürel dokusu ile müzikal yapı birleşerek görsel ve müzikal anlatım geleneksel unsurların yardımıyla izleyici üzerinde daha da etkili olmakta, filmin anlatım gücünü daha da kuvvetlendirmektedir (Güvenç, 2020: 282). Filmin senaryosunun da halkın yüzyıllardır kültürel kodları olarak ördüğü inanç sistemini tahrif etmeden ideolojik bir zeminde yorumlandığı görülmektedir. Halk anlatılarından, mitolojisinden yararlanılan ciddi yapımlarda zaten halkın duyarlılığına seslenerek bir etkileşim hedeflendiğinden bunu geleneksel motifleri yok sayarak gerçekleştirmek işin tabiatına aykırıdır. “Temelinde inanç unsuru olan anlatıların sinema uyarlamalarının asıl metne yakın bir şekilde gerçekleştirildikleri gözlemlenmiştir. Senaristlerin bu metinlerde serbest uyarlama yapamamalarının sebebi, anlatıyı halkın inandığı motifler zincirinin oluşturmuş olmasıdır.” (Güvenç, 2020: 318). Böylece sinemanın üç boyutlu yapısının ayrı ayrı halkbilime veri sağlayacağını akıldla tutarak “Khadak” filminde görüntü, ses ve metne yoğunlaşmak suretiyle film, sahnelerin ilgisi gözetilerek 11 bölüme ayrıldı ve her bölümde önce olay örgüsü sonra da gönderme yapılan mitolojik unsurlar 35 başlıkta incelendi. Filmdeki mitolojik unsurları daha iyi kavramak adına çalışmada, önce 11 bölüme ayrılan olay örgüsünün, sonra da mitolojik öğelerin tahlilinin okunması önerilmektedir. Zira 35 başlıkta ele alınan unsurlar olay örgüsünün çizgisinden çıkarak meseleyi filmin bütününde kavramayı gerektirmektedir.

Khadak Filminde Yer Alan Mitolojik Unsurlar

Birinci Bölüm

Filmin ana karakterleri genç şaman adayı Bagi, usta şaman, Bagi'nin annesi, dedesi ve kız arkadaşı Zolzaya'dır. Filmde ilk sahne, şamanın Bagi'ye anne babasının evliliğini ve ölümünü anlatmasıyla başlamaktadır. Bagi'nin babası posta pilotudur. Annesi ise posta işçisidir. Pilot olan babanın “uçma”sı ve “haberci” olması gök, aynı görevi yerde ifa eden annenin ise yer unsuru olarak kabul edilip onların bu evliliklerini gökle yerin birleşmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Şamanın sözlerinden de bu evliliğin göksel olduğu anlaşılmaktadır. Şaman, Bagi'ye babasının asil bir görev ifa ettiğini ve uçak kazasında öldüğünü söylemektedir. Babanın anneye şu sözleri söylediğini de şaman aktarır: “Ona, birleşmelerinin semadan bir armağan olduğunu ve bir gün taşta kazanacağını fısıldadı.” Göksel bir evlilikten ise yine kutsanmış bir evlat, şaman adayı Bagi dünyaya gelmiştir. Şaman, Bagi'ye kendisinin de babası gibi göksel olduğunu söylerken sahnede dallarına kadak bağlı bir ağaç belirlemekte “Sen de onun gibisin. Ataların seni düşünüyor, seni bekliyor ve seni çağırıyor.” dediğinde ise Bagi'nin ataların çağırısını duymak için ağaca sarılıp kulak verdiği görülmektedir. Bagi bu esnada mistik bir deneyim

yaşar ve buzlu bir göl görür. Sonra kamera birkaç balığa odaklanır. Bu bölümde şu hususlar dikkat çekmektedir: 1. *Kutsal evlilik ve doğum, gök kültü*, 2. *Ağaç kültü*, ağaç kültürüne bağlı olarak filmin adı da olan “*kadak*” bağlama inancı 3. Kadakların uğruna bağlandığı kimi zaman ağaçta kimi zaman suda (balık) ikamet eden *Yer-Su*’lar, şaman atalar, 4. *Şaman atalar ve çağrısı*.

1. Kutsal evlilik ve doğum, gök kültü:

“Khadak” filminde Bagi kutsal bir doğumla dünyaya gelmektedir. Bagi’nin doğumu tıpkı Türk ve Moğol köken mitlerinde kahramanların doğumlarında görüldüğü gibi bir doğum olarak evrenin unsurlarının birleşimini gerektirmiştir. Bagi’nin babası göğe ait unsurları bünyesinde taşır ve gökle ilişkili olduğu filmde belirtilir. Ayrıca babanın mesleği olan pilotluk da göksel yani tanrısal ilişkiye işaret etmektedir. Anne ise aynı işin (Postacılık) yerdeki temsilcisidir. Burada anne ile toprağı doğurganlık açısından birbirine eş tutan mitolojik düşünce yapısına da gönderme vardır. Bagi’nin tanrısal çağrışı kabul ettikten sonra kullanmayı tercih ettiği isim Gökyüzü’dür. Bagi, sevgilisini kömür yığınlarının arasında kendi elleri ile bulup kurtarmıştır. Böylece kutsal bir evlilik yapan anne babadan doğan Bagi’nin kendisi de kutsal bir birlikteliğe doğru yol alır. Ona da tıpkı mitolojideki kurucu atalar gibi halkı için tarihsel bir rol biçilmiştir: Moğol halkını yozlaşmış rejimden kurtarmak.

Resim 3 – Zolzaya Kömür Yığınları Arasında

Mitolojik anlatılarda kahramanlar mucizevi doğum ile “soy bağıyla üstün bir ögeye bağlanabilmiş, tanrısal kökenleri olduğunu ileri sürebilmiş ve topluma hâkim olduklarını iddia edebilme hakkını kendilerinde bulabilmişlerdir.” (Roux, 2005: 272). Soy bağı ile bağlanılabilecek en üstün varlık ise göğün en üst katında bulunduğu inanılan Gök Tanrı’dır. A. İnan, tanrı kelimesinin bütün Altay uluslarında telaffuzu aşağı yukarı benzer olmak üzere ortak bir terim olarak kullanıldığını, “gök” ve “Allah” anlamlarını ifade ettiğini belirtir. Eski Türkler göğü maddi bir varlık şeklinde düşünerek tanrı ile özdeşleştirmişlerdir. Gök ve tanrı tek bir

kelime “tengri” ile ifade edilmiş, mavi anlamındaki gök kelimesi ise bu kelimenin sıfatı olarak kullanılmıştır (İnan, 1986: 28).

Tanrı katı olan gökle ilişki kurabilme yetisine sahip olanlar hakan, şaman gibi ayrıcalıklı kişilerdir. Bu kişiler mucizevi evlilikle ve doğumla dünyaya gelmektedir. Çin kaynaklarında Hun hakanının gök ve yer tarafından doğurulduğuna, göğün oğlu kabul edildiğine inanıldığı bilgisi yer almaktadır (Taş, 2017: 42). Oğuz Kağan’ın ilk eşi gökten gelmiştir. Dolayısıyla gökseldir. Bu eşinden Gün, Ay ve Yıldız hanlar doğmuştur. İkinci eşi ise yer unsuru ile ilişki içerisinde ki bu eşinden doğan çocukların adları: Gök, Dağ ve Deniz hanlardır. J. P. Roux’nun belirttiği üzere bu durum kozmik bölgelerin doğumuna işaret etmektedir (Roux, 2005: 356). “Türk milletini meydana getiren şeyler, yer (micro-cosmos) ve gök (macro-cosmos)’ün hem kutsal hem de maddî varlıkları idiler.” (Ögel, 2003: 139). Cengiz Han’ın doğumunda annesinin çadırına inen kurt-köpek biçimindeki ışık huzmesi etkili olmuştur. Uygurların kağanı Böğü Kağan’ın doğumunda da göksel bir ışığın etkili olduğu destanlarda geçmektedir (Ögel, 2003: 74). Kısacası sosyal, politik, kültürel nedenlerle toplumların inançlarında mucizevi doğum görülmekte; bu doğumlar tanrısal olanla ilişki içerisinde gösterilmektedir. Kurt, kartal, ağaç, ışık da bu tür doğumlarda vasıta olabilmektedir. İlk şamanın dünyaya gelişi hakkında da böylesi bir anlatı mevcuttur. Kötü ruhlardan sıkıntı çeken insanoğluna yardım etmek isteyen tanrı dünyaya bir kartal göndermiştir. Kartalın yeryüzünde bir kadını gebe bırakmasıyla dünyaya gelen kişi yeryüzünün ilk şamanı olur (Ögel, 2003: 596).

2. *Ağaç kültü, ağaç kültüne bağlı olarak filme adını da veren “kadak” bağlama inancı:*

Resim 4 – Bagi ve Kadak Bağladığı Kutsal Ağaç

Filmde ağacın bir kült unsur olarak kabul edildiği hemen her sahnede inanış bağlamında ona başvurulmasından anlaşılmaktadır. Filmde kutsal kabul edilerek başvuru yapılan Bagi’nin yurdundaki ağacın, Yer-Su iyelerinin ve ataların makamı olarak kabul edildiği görülmektedir. Filmde dilek dilendiğinde, kurban adandığında, çaput -kadak- bağlandığında, ataların

çağrısına kulak verildiğinde ona başvurulur. Ağaç adeta tanrısal güçlerin bir temsilcisi gibi somutlaşmıştır. Filmin son sahnesinde Bagi'nin ölümüne dahi ağlayan bir ağaçtır söz konusu olan. Bu noktada şaman ile ağacın özdeşleştiği görülür ki çağdaş Türk şaman inanışlarında da gökte ebedi olan ve yerde şamanın hayatı ile bağlı şaman ağacından söz edilmektedir (Dilek, 2014: 146). Ağaç kozmik bölgeler arasındaki iletişimi de sağlamaktadır. Bagi yeraltına geçtiğinde (kozmik ağaç tasavvuru) ters ağaç ekrana gelmektedir ki bu görüntü tam da yeraltına geçişle birlikte yansır ekrana. Kısacası filmde ağaç, iyeli bir ağaç, şaman ağacı ve kozmik ağaç olarak ele alınmıştır.

Ağaç, insanlığın “türeyiş”, “beslenme”, “tanrı ile irtibat kurma”, “cennete ulaşma”, “şifa” ve “dilek” gibi tasavvuru ve temennileri ile inanç dünyasında aracı rol üstlenmiştir (Ergun, 2012: 25). Yakut mitolojisinde Tanrının ilk şamanı yarattığı zaman onun için gökte ebedi yaşayan bir ağaç ve şaman yarattığına, insanların ruhlarının bu ağaçta uçuşup durduğuna inanılır. Yeryüzünde sıkıntı içinde olan insanlara yardım etmek isteyen tanrı, onlara şaman gönderir ve yeryüzünde de ölümlü şaman ağacı yaratır (Ögel, 2003: 93-94; Dilek, 2014: 146). Ağaç, hayatın kaynağı olarak tasavvur edilmekte, türeyiş mitlerinde işlevsel rol üstlenmektedir. Filmde hayat ağacı tasavvuru geçmemektedir. Ağaç, kozmik ağaç olarak gökyüzü, yeryüzü ve yer altı arasında bir kozmik bölgeden bir başkasına geçişi de mümkün kılmaktadır (Eliade, 1991: 17) ki filmde ağacın bu hususiyetine vurgu yapılmakla birlikte en çok onun iyeli oluşu üzerinde durulmaktadır. İye “tabiat unsurları veya herhangi bir nesneyle bütünleşik olarak düşünülen görünmez, koruyucu ruh.”tur (Dilek, 2014: 89). Eski Türkler tabiatdaki her nesneyi canlı bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir. Filmde de ağaç, Yer-Su (1. Bölüm 3. Madde) iyelerinin yerleşik olduğu bir unsur olarak yer almaktadır. Bu sebeple insanlar ona adaklar adamakta, saygılı davranmakta, öfkesinden çekinmektedir. Rejim askerlerinin Yer-Su'ya kurban olarak adanan ıduku -canlı kurban- (5. Bölüm 14. Madde) ve göçerlerin diğer hayvanlarını öldürmeleri, rejimin doğayı tahribatı vs. Yer-Su'yun öfkesini artırmış ve filmin sonunda Yer-Su onların cezalarını vermiştir. Filmde Yer-Su ve koruyucu ata ruhların makamı olarak beliren ağaca kurban adandığı ve bu adanan bez parçalarının adının filmin özel adı “Khadak” (kadak) olduğu belirtilmişti. Moğolların kadak bağlama inanışı Türk topluluklarında da mevcuttur. Kadak bağlama inanışı hakkında kaynaklarda epeyce bilgi bulunmaktadır.

Filmin adı olan Moğolca “khadak” sözcüğü Moğolca sözlükte “resmi durumlarda saygı göstergesi olarak veya özel bir olayın anısına sunulan dar ve uzun bir ipek veya başka bir kumaş parçası, kadak.” (Lessing, 2003: 1391) şeklinde açıklanmaktadır. Türk topluluklarında da mahiyeti aynı olmakla birlikte farklı ifadelerle anılan bezlerin (Kıyra, Delbirge,

Calama-Salama gibi), kutsal kabul edilen ağaçlara, obolara, kurbanlara saygı ifadesi ve saçı olarak bağlandığı, bırakıldığı görülmektedir. İ. Dilek, Altay / Yakut mitoloji sözlüğünde, “kıyra”nın (Alt.) ağaçlara bağlanan bezler olduğunu; Altay iyesi için bağlandığını; yolculuğa çıkıldığında, göç vaktinde dağların ve suların geçit vermesi, varılacak yere sağlıklı varılması için dualar eşliğinde bağlandığını; bağlanmasının da bazı kaidelere tabi olduğunu belirtir. Uzunluğu 50-60 cm, genişliği 2,5-3 cm ve açık renkli -beyaz, mavi, sarı- olmalıdır. (Dilek, 2014: 107-108). “Delbirge” ve “Salama” da benzer işlevi yerine getirmektedir (Dilek, 2014: 67, 156). Bu itibarla filmde ad olarak kullanılan ve filmin pek çok sahnesinde kullanılacak olan Moğol kadakının Altay ve Yakut topluluklarındaki kıyra, delbirge ve salama ile aynı işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Günümüzde aynı inanış ağaçlara bez, çaput bağlama şeklinde Anadolu’da da varlığını sürdürmektedir.

3. Yer-Su:

Filmde Yer-Su ruhları insanoğluna yakın tanrısal varlıklar olarak duaların en çok yöneldiği varlıklardır. Filmde ele alındığı şekli ile onlar yani iyeler, gölde balık, yeryüzünde ağaç suretindedirler. İyeler için yaygın olarak ağaçlara kadak bağlanır. Dağların ve geçitlerin de sahibidirler. Filmde dağ zirvelerinde ve geçit yerlerinde obolara (6. Bölüm 16. Madde) dilekte bulunulur adak yapılır. Çünkü obolar iyelerin eğleştikleri mekânlardır ve yolculuk inanmaları bağlamında gidilecek yere selamlele gidilmesi için ona başvurulması gerekir (Dilek, 2014: 137). Yer ve Suların aynı zamanda vatan olarak kabul edildiğini dedenin şu sözlerinden anlarız: “Kendimizi savunmada ne kadar da zayıfız. Doğduğumuz yerin ve çimdiğimiz suyun ve hatta ırmak yatağındaki taşların ruhları bizi düşlüyor. Atalarımızın ruhları bile bizi düşlüyor.” Böylece filmde Yer-Su iyelerinin, göçerlerin terk etmek zorunda kaldığı vatana sahip çıkmaları yönündeki arzusu üzerinde durulmaktadır. Onlarla irtibata geçebilme yetisine sahip olan şaman adayı Bagi’ye iş düştüğü “Ye-Su’yun ve ataların çağırısı” ile ifade edilmektedir. Vatan ruhu (Yer-Su’yun toplamı) da doğaya ve doğada bulunan canlılara saygısızlığı affetmez ki bu noktada doğanın tahrip edilmesi ve Yer-Su’ya adanan ıduk kurbanın öldürülmesi onun intikamını tetikler. Kısacası filmde Yer-Su iyeleri, iyelerin sureti, iyelere kurban adama, dilek dileme biçimleri, Yer-Su’nun vatani temsil etmesi mitolojideki hususiyetleri ile örtüşmektedir.

Resim 5 – Balık Suretindeki İyeler; Resim 6 – Bagi Kutsal Ağacına Kulak Vermekte

Türklerde ve Moğollarda bir gök kültü mevcuttur fakat yeryüzünde de insanlara yardımcı olduğuna inanılan kutsal varlıklara inanılır, onlara dualar edilir, kurban verilir. İ. Dilek'in Yakutlardaki koruyucu ruhlara müracaat etme motivasyonunu açıklayan sözleri bu noktada Yer-Su'ya olan yönelişe de uymaktadır: “Yukarıdaki tanrılar ve ruhlar ne kadar iyiliksever olurlarsa olsunlar, ne yazık ki tembel ve eylemsizdirler. Dolayısıyla insan varoluşunun dram ve dertlerine hiç deva olmazlar.” (Dilek, 2014: 40). Doğanın içerisinde ona bağımlı yaşayan insan onunla bir inanç, sevgi ve korku bağı da kurmuştur. “Altaylı, evrende algılanabilen her şeyin kendisine benzediğine inanır. Madde ile manevi, canlı ile cansız arasında hiç ayrım yapmaz (Roux, 2005: 31). A. İnan'ın özlü bir şekilde belirttiği üzere çağdaş şamanist Türk halkları dağları, gölleri, ırmakları canlı birer varlık olarak tasavvur eder, onların evlenip çocuk sahibi olabileceklerine, konuşup duyabileceklerine inanırlar (İnan, 1986: 51). V. İ. Verbitskiy tarafından derlenen Altay Yaratılış mitinde iyelerin, kötü ruhların başı Erlik'in Tanrı tarafından gökten kovulduğunda onunla birlikte dolu ve yağmur gibi düşen hizmetkârları olduğu anlatılır ki bunların kimi su iyesi, kimi dağ iyesi, kimi de yer iyesi olmuştur. Dolayısıyla iyeler düştükleri yerin sahipleri olmuşlardır (Dilek, 2014: 69). Altaylılara göre Yer-Su: “Üzerinde insanların yaşadığı yer. İnsanlara iyilik yapan ruhlar topluluğu ile ilişkilendirilir ve Cer Suu adında kutsanır. O, yer ve su iyelerinin toplamı yani dağları ve sularıyla bütün Altay'dır” (Dilek, 2014: 52). A. İnan'a göre Gök Türkler “ıduk yer-sub” ifadesi ile hem koruyucu ruhları hem de vatan mefhumunu karşılamaktadır. Günümüz şaman toplumlarında rastlanan dağ, ağaç, su kültürleri eski Türk yazıtlarında bütüncül olarak Yer-Su ile ifade edilmiş; Yer-Su kültü büyük imparatorluklar devrinde gelişerek vatan kültü olmuştur (İnan, 1986: 48). Tonyukuk yazıtında Yer-Suların Türklere vatan savunmasında yardım ettiği anlatılmaktadır: “Tanrı, Umay, kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaffet verdi (Orkun, 1994: 113).” Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye İlteriş Hakan'ın ve İlbilge Hatun'un “Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) tarafından

seçildiği anlatılmaktadır (Tekin, 2020: 27, 53). Filmde de gerek iye olarak gerek bulundukları yerlerin sahibi yani vatan olarak saygınlığına halel getirenlere karşı seçilmiş kişileri (Bagi ve çevresi) kullanan Yer-Su savaşa taraf olur.

Resim 7 – Öldürülen İduk; Resim 8 – Yer-Su’yun Tahribi

4. Şaman atalar, ataların çağrısı ve şaman olma:

A. İnan, şamanları “ruhlarla fâni insanlar arasında aracılık eden adam” olarak tanımlamaktadır (İnan, 1986: 72). Şamanlık daha çok ata şaman ruhları tarafından seçilme yoluyla olmaktadır. Aday, 15-16 yaşlarında bir hastalığa tutulur. Hastalık süreci bir yıl sürebilir. Bu süreçte anlamsız haykırımlar, nöbetler, uzun süre evden uzaklaşmalar, yarı şuurla koşmalar, düşmeler hastayı takip eder. Ailenin usta bir şamana başvurusu ile aday, şaman olma yolunda eğitime başlanır (Dilek, 2014 95, 147).

Film boyunca ataların çağrısı Bagi’ye hatırlatılmıştır. Ataların çağrısıyla ve göksel olduğunun altı çizilerek onun seçilmiş kişi olduğu vurgulanmaktadır. Şaman, Bagi’ye babasını hatırlatarak “Sen de onun gibisin. Ataların seni düşünüyor, seni bekliyor ve seni çağırıyor.”, “Ataların seni düşünüyor. Gök seni izliyor.” demektedir. Bagi, ataların çağrısı ona her hatırlatıldığında nöbet geçirmektedir. İlk nöbetinden sonra Bagi’yi tedavi eden şaman şunları söyler: “Bu seferlik onu geri almayı başardık. Atalarından kalma bir şey var onda. Açık söyleyeyim çocuk mutlaka gelip beni görmeli.” Bagi nöbetler esnasında acı çekmekte, koruluklarda sersem

bir şekilde koşturmakta, kehanet görmektedir. Ancak doktorların hastalığın bir elilepsi nöbeti olduğu kanısı ne Bagi'yi ne de izleyiciyi tatmin etmez. Zira Bagi bu nöbetler esnasında çeşitli mistik deneyimler yaşamaktadır. Nihayetinde hem kendi hem halkının sağlığı için bir yeraltı yolculuğunda usta şamandan alamet alarak çağrıyı kabul etmek zorunda kalır. Bagi'nin şaman olma süreci, şaman olmakla ilgili kaynaklarımızda yer alan bilgilerle örtüşmektedir.

İkinci Bölüm:

Sonraki sahnede Bagi için şamanlık yolunda daha önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bagi koyunları ile ağacın yanından ayrılıp yurduna (çadır) döndüğünde bir koyunun eksik olduğunu fark eder. Koyunu aramak için dedesinden izin istediğinde, dede ile dostları arasında geçen konuşma Bagi hakkındadır ki bu da onun erginleme yaşına geldiğine işaret eder: “Canım Bagi'miz artık delikanlı oluyor.” Koyunu aramaya koyulan Bagi onu bulduğunda mistik bir deneyim daha yaşar. Bagi yurdunun yandığını görür. Bu, ilerleyen sahnelerde problem olarak ele alınan, rejimin göçerleri yerleşik hayata zorlayacaklarına, yurtlarından çıkaracaklarına bir işaret olarak yorumlanabilir. Bagi daha sonra doğada ilk nöbetini/krizi geçirir. Sahnenin sonunda Bagi doğada bilincini yitirmiş bir durumda yatar vaziyettedir. Bu sahnede 5. *Erginleme*, 6. *Ateş/Ocak kültü*, 7. *Şamanların kehanet* edebilmeleriyle ilgili hususlar dikkat çekmektedir.

5. *Erginleme*:

Filmde Bagi'nin şaman adaylığına, göksel olduğuna dair henüz hiçbir emare yokken onun artık delikanlılık yaşına geldiğine bir sohbet esnasında işaret edilmesi boşuna değildir. Bagi'nin artık ergin yaşa geldiğine dair kanıya, ata şaman ruhları da kanaat getirmiş olacaklar ki Bagi'de bu konuşmanın hemen akabinde şaman hastalığı zuhur eder. Kişinin şaman adayı olması için belli bir yaşa gelmesi beklenir. 7-9 yaşlarında ilk belirtileri yaşamaya başlayan aday, bir süre devam eden bu evreden sonra 15-16 yaşlarında ruhlardan seçilir (Dilek, 2014: 147, 95). Erginleme yaşı aslında bir geçiş dönemidir. S. V. Örnek, geçiş dönemlerinde her kültürün kendine özgü inanç, âdet ve törenlerle kişiyi yeni durumuna, yeni durumun tehlikelerine kutsamak yoluyla hazırladığını belirtir. Çünkü geçiş dönemlerinde insanlar zararlı etkilere karşı daha savunmasızdır (Örnek, 2000: 131). Bagi de şaman adayı olarak seçildiği bu evrede savunmasız kalmıştır. Nöbetleri istemsiz geçirmektedir. Şaman hastalığına ilk yakalandığında usta şaman onu tedavi edip ruhların elinden zorlukla kurtardığını belirtir. Adayın nöbetleri bilinçli bir şekilde ve aslında kendi sağlığı için istemli yönetmesi gerekir ve bunun için de usta bir şamandan eğitim alması gerekmektedir. Usta şaman da bu sebeple “Bu seferlik onu geri almayı başardık. Atalarından kalma bir şey

var onda. Açık söyleyeyim çocuk mutlaka gelip beni görmeli.” diyerek aslında şamanlığa geçiş için hazırlık yapmaya, ayin yapma eğitimlerine ve nihayetinde de şamanlığa kabul törenine işaret eder. Bu tören de bir erginleme töreni sayılmaktadır: “Ergin yaşa giren çocukları toplumun gerçek üyesi yapmak için, onları dinsel ve dünyasal bilgilerle eğitme sırasında düzenlenen törenler.” (Örnek, 1973: 25).

6. *Ateş/Ocak kültü:*

Ateş insanoğlunun uygarlıklar kurmasında temel unsur olduğu için doğal olarak bu önem inanışlara da yansımıştır. Ateşin insanlara tanrısal güçler tarafından verilmesi hakkında mitolojik anlatılar meydana gelmiştir. İnsanoğlunun yaşamını kolaylaştırdığı ve aynı oranda tehlike de oluşturduğu için ateşe bağlı olarak türlü saygı ve korku içeren inanışlar ortaya çıkmıştır. Türk kültüründe ateşin arındırıcı olduğuna dair inanışa, kehanette bulunmak için kullanıldığına çok eski kaynaklardan itibaren rastlanır. Ateşin iyeli olduğuna, iyelerin aile ocağında bulunarak aileyi koruduğuna, soyun devamını ve bereketi sağladığına inanılır. Bundan dolayı Türk mitolojisinde ve aynı dine sahip Moğollarda aile ocağının, ateşinin büyük bir önemi vardır. Evin ek küçük çocuğuna soyun devamı olduğu için od-tegin denmektedir (Ögel, 1995: 502). Bağlı olacakları önceden görebilme yeteneği ile metafizik olarak yurdunun yandığını görür ki bu ateşin iyesinin olağan durumun dışına çıktığını gösterir. Tıpkı mitolojide suyun kozmosun ve kaosun baş elementi olması gibi hem kurucu hem de yıkıcı bir özelliği vardır ateşin de. Kısacası ateşin evi esir alması ailenin evinden, yurdundan olacağına işarettir. Bu noktada ateşin mitolojik tasavvurundan yararlanılarak bir sahne planlanmıştır.

Resim 9 – Yurt Yangını

7. *Kehanet:*

Aslında şaman olacak kişi daha 7-9 yaşlarından itibaren bunun belirtilerini yaşamaya başlar. 5-6 yıl süren bu belirtiler, nöbetler döneminde kişi şamanlık yapamasa da kehanetlerde bulunabilir (Dilek, 2014: 147).

Kehanette bulunma ise tedavi, ölünün ruhuna refakat, kurbana refakat gibi şamanların temel görevlerindendir (Örnek, 1971: 217). Erken çağlardan itibaren kaynaklar (11. yy'da İbni Sina, Marvazi bu ayinlerin mahiyetini anlatmıştır.) şamanların kehanette bulunabilmek için ayin yaptığına dair bilgi vermektedir (Roux, 1994: 55-56).

Üçüncü Bölüm:

Bagi ilk nöbetini geçirdikten sonra (Kim tarafından nasıl yurda götürüldüğü gösterilmiyor.) bilincini kaybetmiş vaziyette yurttan yatmaktadır. Dedesi Bagi'nin rahatsızlığı için şaman çağırır. Şaman tedavi ayini düzenler. Şaman geleneksel müzik eşliğinde Bagi'nin kaybolan ruhunu arar. Bagi'nin ruhu, yurttan uzakta ağaçlık bir alanda koşturmaktadır. Bedeni ise yurttan cansız vaziyette yatmaktadır. Şaman gerçek dünyada Bagi'nin bedenine vurarak, sembolik bir süpürme eyleminde bulunarak onu esir alan ruhları kovar. Ardından şamanın kendisi de ruhun koşturduğu koruluğa gider. Bagi'ye yırtıcı bir kuş sesi çıkararak seslenir ve şu sözlerle dua eder: “Kutsal ağaç ana, bu çocuğun kayıp ruhu uzak bozkırlardan hemen buraya geri dönsün! Buraya gelsin! Rüzgârı dinlesin! Rüzgârı dinlesin!”. Şaman, ritüelin sonunda yorgun düşerek bayılır. Bagi'nin ruhu da bedenine geri döner. Şaman, Bagi'nin dedesine yine ataların çağrısını hatırlatır: “Bu seferlik onu geri almayı başardık. Atalarından kalma bir şey var onda. Açık söyleyeyim çocuk mutlaka gelip beni görmeli.” Bu sahnede ise şu hususlar dikkat çeker: 8. *Şaman tedavi ayini*, 9. *Müzik*, 10. *hayvan eş-ruh*, 11. *Rüzgâr*, 12. *Şaman ataların çağrısı*.

8. *Şaman tedavi ayini:*

Eski Türk ve Moğol inanışlarında hastalıkların müsebbibi olarak kutun yani ruhun gezintiye çıkması, kaybolması ve kötü ruhların tasallutundan kurtulamaması görülmüştür. “İnsan hayattayken onun sünesi (ruh) vücuttan ayrılıp kırlara, ovalara uçup gidebilir. O zaman insan aklını kaybedebilir veya bilincini yitirebilir. Sünesi bedenden ayrılan ve uzun süre geri dönmeyen insanların öleceğine inanılır” (Dilek, 2014: 164). Bu noktada ruh eğer kötü ruhlar tarafından alıkonulmuşsa onu kurtarmak için bir şamana ihtiyaç vardır. Hastaya acı veren ruhu tanımlamak zordur. Koruyucu ruhların yardımı ile onlarla savaşan şaman, tedavi ayininin sonunda bitkin düşer (Eliade, 1999: 261). Filmde de kadın şaman baygın düşer. Ayrıca hastalıkların tedavisinde kötü ruhlarla onları tatmin eden bir kurban da vermek gerekebilir. Örneğin Cengiz Han'ın oğlu Ögedey'in hastalığı, ancak Tuluy'un canını kardeşi Ögedey için kötü ruhlarla kurban olarak sunması ile geçmiştir (Temir, 1986: 193). Babür Şah, oğlu Hümayün'ü kurtarmak için oğlunun etrafında üç kere döner ve hastalığı üzerine alır (Roux, 1994: 67). Deli Dumrul da kendi canı için başka can aramıştır (Erşin, 1989).

Resim 10 – Bağî'nin Ruhu Doğada; Resim 11 – Şaman Ruh Bulma Ayini

Filmde iki kere tedavi ayini gerçekleştirilmiştir. İlki ruhlara karşı nasıl savaşılacağını bilmeyen tecrübesiz şaman adayı Bağî'nin ilk nöbetinde ruhlar tarafından alıkonulması sonucunda gerçekleştirilir. Usta şaman bir ayin ile Bağî'nin ruhunu arar ve koruyucu ruhlarından yardım ister: “Kutsal ağaç ana, bu çocuğun kayıp ruhu uzak bozkırlardan hemen buraya geri dönsün! Buraya gelsin! Rüzgârı dinlesin! Rüzgârı dinlesin!”. Bağî'nin canını ruhlardan kurtarmak için savaşan usta şaman ritüelin sonunda yorgun düşerek bayılır. İkinci ayin ise artık halkını kurtarmak üzere şaman olan Bağî'nin, halkını esaretten kurtarma ayinidir. Ayinin son sahne boyunca devam eden bir tedavi ayini olduğu söylenebilir. Ayinin ve filmin sonunda Bağî halkı için yorgun düşer, canını feda eder.

9. Müzik:

Şamanların ayin müziklerinin ve ayin esnasında kullandıkları müzik aletlerinin işlevsel bazı özellikleri vardır. Müzik aletleri bir topluluktan diğerine değişiklik gösterse de ayin için gereken coşku haline kavuşmada, ruhlara karşı savaşmada, onları hapsedmede, korkutmada, koruyucu ruhları çağırma, izleyiciyi olaya dahil etmede ve dahi binek hayvanı olarak yahut aracı olarak müzik aletinden yararlanır. Müzik aletinin bir koruyucu ruhu da vardır ve kutsal kabul edilmektedir (Çoruhlu, 2002: 76, 82; İnan, 1986: 92-96; Harva, 2015: 424). Filmde de Müzik aleti (yay) ve ayinsel müzikler mitik ritüellerde kullanıldığı şekli ile işlevsel olarak kullanılmıştır. Bağî'nin kayıp ruhunu arayan usta şaman yay ile mistik bir müzik çalmaktadır. Filmin aşağıda ele aldığımız

onuncu bölümünde Bagi nöbetlerine hükmetmeye başladığında nöbeti bir ayine dönüştürürken en büyük yardımcısı kalorifer peteklerinden gelen mistik ses olur. Petek sesi ile vecde gelen Bagi için ve izleyici için bu ses bir süre sonra usta şamanın ilk ayında çaldığı yay sesi ile özdeşleşir. Aynı mistik ses üçüncü bir evreye geçerek çoksesli, coşkulu bir rock müziğe dönüşür ki bu çokseslilik halkın toplu biçimde ayine katılımını amaçlamaktadır. Bir kadın da coşkulu biçimde bu ayine katılımı sağlamak için şarkı söylemektedir. Şarkının son sözleri: “Bir ırmak sularının ölümünü bekliyor! Bir gök şafağın ölümünü bekliyor! Yanlış giden bir şey var.”

10. *Hayvan eş-ruh:*

Eski Türk inançlarında ruhlar hayvan biçimli, en çok da kuş suretinde tasavvur edilmiştir. Ata şaman ruhları ya da şamanların bir hayvanda tecessüm etmiş canı olarak düşünülen bu hayvanların hayatı ile şamanların yaşamı birbirine bağlıdır. Bu hayvanlar şamanın eş-ruhudur. Altaylılar hayvan biçimli bu ruha “Töz”, Yakutlar “İye Kıl”, “Emeget”, Kırgızlar “Arvak” demektedirler. Şamanlar için hayvan eş-ruhların köpek olması bir zayıflık iken boğa, aygır, geyik, kartal gibi hayvan eş-ruhlar ise güç ve kudret anlamına gelir (İnan, 1986: 82; Dilek, 2014: 91). Hayvan eş-ruhlarla ilgili inanışlar İslam menkıbelerine (donuna girmek) de eski dinin kalıntıları olarak yansımıştır. Filmde usta şamanın eş-ruhunun yırtıcı bir kuş olduğu anlaşılmaktadır.

11. *Rüzgâr:*

Filmde iki yerde rüzgârın yönlendiriciliğinden söz edilmektedir. Bagi’nin kayıp ruhunu arayan usta şaman koruyucu iyelere dua eder: “Kutsal ağaç ana, bu çocuğun kayıp ruhu uzak bozkırlardan hemen buraya geri dönsün! Buraya gelsin! Rüzgârı dinlesin! Rüzgârı dinlesin!”. Bu sözlerden rüzgârın da bir koruyucu ruh mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. İ. Dilek, Yakutlarda çalidan, ota, taştan, kayaya, dağa, ırmağa, göle, evdeki alet ve nesnelere, baltaya, tüfeğe hatta ağgözlülük gibi insani özelliklere kadar her şeyde bir iyenin mevcut olduğuna inanıldığını belirtir. Onlara dair söylenen sözler, iyeli oldukları için bir tesir de uyandırmaktadır. Ayrıca Altay Türk topluluklarında şamanın atalarının dünyada hafif esinti, rüzgâr olarak da kaldıklarına inanılır. Bu nedenle ölmüş kam atalara yel, rüzgâr anlamında “cel salkın” denir (Dilek, 2014: 50, 89). Başka bir sahnede Bagi, iyelere canlı kurban olarak atını adadığında (ıduk) ona şöyle seslenir: “Göğün altında, toprağın üstünde ancak rüzgâr seni yönlendirebilecek. Bundan böyle kimse sana zarar veremeyecek. Kaç! Kaç!”.

12. *Şaman ataların çağrısı: Birinci bölüm 4. maddeye bakınız.*

Dördüncü Bölüm:

Bagi ilk nöbetten sağlıklı kurtulup iyi olduktan sonra kutsal ağacın yanında dede ile torunun sohbet sahnesi yer almaktadır. Sohbet, şamanların atalar tarafından seçilmiş kişiler olmalarıyla, adayların ve ailelerin bu duruma bakışıyla ilgili kaynaklarımızda yer alan bilgileri doğrulamaktadır. Kaynaklarda, şaman olarak atalar tarafından belirlenen kişilerin ve ailelerin bu durumdan rahatsızlık duydukları, ama kaçınılmaz sondan, rahatsızlık ve nöbetlerden kurtulup feraha kavuşmak için de bu durumu kabullendiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Dede ile Bagi'nin ataların çağrısı ile ilgili diyalogu:

— Evlat gerçekten kamın yanına gitmelisin. Onun her sözünde her hareketinde senin için taşıdığı büyük endişeyi gördüm.

— O olsun ya da olmasın, iyi olacağım ben.

— Hayır, kam olmadan hiçbir şeye gücün yetmez; bir karar alamaz; bir yere de ulaşamazsın. Kâinatın kesin yasasıdır bu. Bu yasaya saygı göstermezsen tehlike hep peşinde gezer. Ölürsün.

— Babam bu yasa yüzünden mi öldü?

— Ben öyle inanıyorum. Babanı uzun zaman izledim. Bence atalarının ruhları onu ahrete götürdü. Çünkü çağrılarına kulak vermedi.

Yukarıdaki diyalog sahnesinden de anlaşıldığı üzere 13. *Ataların çağrısı* ile şaman olma hususuna dikkat çekilmiş, önceki sahnedeki çağrılar yinelenmiştir.

13. Şaman ataların çağrısı: Birinci bölüm 4. maddeye bakınız.

Beşinci Bölüm:

Bagi ataların çağrılarına kulak tıkadığından olacak gördüğü yurt yangını gerçekleşir ve rejim askerleri salgın bahanesi ile hayvanların itlaf edileceğini, insanların da şehre taşınması gerektiğini bildirir. Bagi, Yer-Su'yu ve ataları kızdığını düşünerek onların gönlünü alma şeklinde yorumlanabilecek ya da atını askerlerin itlafından korumak fikriyle bir eylem gerçekleştirir: Kır atının boynuna kadak bağlayıp onu serbest bırakır. Böylece kır atını kutsal Yer-Su ve atalara canlı hayvan olarak kurban eder. Türk mitolojisinde bu kurban etme biçimine ıduk denmektedir. Atını kutsal güçler için serbest bırakan yani ıduk yapan Bagi, ona şu sözleri söyler: “Göğün altında, toprağın üstünde ancak rüzgâr seni yönlendirebilecek. Bundan böyle kimse sana zarar veremeyecek. Kaç! Kaç!”. Ancak rejim askerleri ıduku öldürürler. Bu da aslında rejim için sonun başlangıcıdır. Zira ıdukların Altay ulusları tarafından kutsal ve dokunulmaz kabul edildiğine dair inanış tarihi ve çağdaş kaynaklarla sabittir. Sahnede 14. *Iduk* kurbanına, 15. *Rüzgâra* dikkat çekilmiştir.

14. Iduk:

Iduk terimi Tanrı için adanmak, serbest bırakılmak suretiyle hem mekân sıfatı olarak (Göktürk yazıtlarında: “üze türük teñrisi türük iduk yiri subı / Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları)”, “ıduk ötüken yış bodun / Kutsal Ötüken dağları halkı” (Tekin, 2020: 27, 31) hem de canlı kurban hayvanı olarak kullanılmaktadır. Yazıtlarda iduk kelimesi mukaddes, kudsi, mübarek anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır (Orkun, 1994: 808). Yazıtlarda ayrıca id- fiil kökü göndermek, sevk etmek, yollamak anlamında kullanılırken iduk ile ilişkili olan “idi” kelimesi de sahip, efendi, rab anlamında kullanılır (Ergin, 2020: 125-126).

Divânu Lugâti't-Türk'te iduk kelimesi Kaşgarlı Mahmud tarafından şöyle açıklanır: “Kutlu ve mübarek her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985a: 65). J. P. Roux “Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar” kitabının “Yasaklanan ve Kutsanan” adlı bölümünde iduk meselesini ayrıntıyla ele almıştır. Kısacası dünyevi amaçlara yasaklanıp kutsallara adandığı için aslında serbest bırakmak anlamında olan iduk kavramı sonradan kutsal, mübarek sıfatını da kazanmış; Tanrı için adanan hayvanları da ifade eder olmuştur. Türklerde ve Moğollarda bu inanış ortakdır. Iduk yerler ve iduk hayvanlar tanrısal güçlere adanmış olduğu için dünyevi amaçlarla onlardan faydalanmak, o yerlere ait olan hayvanlara ve bitkilere zarar vermek yasaktır. Adanacak hayvanların da belli özelliklere sahip olması gerekmektedir (Roux, 2005: 168-185).

Resim 12, 13 – Kadak Bağlanan Iduk Hayvanları

Filmde Bagi kır atını kutsal ağacın yanı başında serbest bırakmaktadır. Bagi’nin atının boynuna kadak bağlamasından ve “bundan böyle kimse sana zarar veremeyecek” diyerek kutsal ağacın yanı başında hayvanı salıvermesinden kır atını iduk yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat filmde rejimin Moğol gelenek ve inançlarından uzaklaştığı, yozlaştığı görülmektedir. Iduk olan ata ve göçebelerin sürülerine zarar veren, doğayı tahrip eden rejim güçleri aslında tüm bu yerlerin ve hayvanların yani vatanın sahibi, iyesi Yer-Su ruhlarına savaş açmıştır. Yer-Su ruhları ve atalar da Bagi aracılığıyla, onu şaman yaparak rejimden intikamını alır, ölen hayvanları

(34. Madde) diriltilir, göçebeleri yurtlarına dönderir.

15. *Rüzgâr: Üçüncü bölüm 11. maddeye bakınız.*

Altıncı Bölüm:

Rejim askerleri tarafından yurtlarından çıkarılan göçerlerin kamyonlarla şehre taşındığı sırada kamera yol kenarındaki taş yığınının (obo) odaklanır ve şamanın buradaki dua sahnesini gösterir. Obalar yolculukla ilgili inanmalar bağlamında ele alınmaktadır. Sahnede dikkat çeken nokta Altay Türklerinin obo adını verdikleri yol kenarında ve geçit yerlerinde bulunan taş yığınlarıdır: 16. *Obo kültü.*

16. Obo kültü:

U. Harva, dağ sırtlarında, nehir kenarında, ulaşılması güç yerlerde taş yığınlarından meydana getirilen obo/oba adlı yapıların meydana getirilmesindeki asıl maksadın ruhlar dünyası ile ilgili olduğunu söylemektedir. Obalar yolculukların tehlikeli mahallerinde her geçen bir taş koyması ile oluşur. İnsanlar obolara çeşitli saçılar, sunular yapar. U. Harva böylece insanların ruhlar tarafından gelecek kötü etkiyi gidermeye çalıştıklarını belirtmektedir. Etrafta dolaştıklarında zarar verebilecek olan varlıklar bu yapılar sayesinde belli bir yerde tutulmaktadır (Harva, 2015: 320-322). Obo kültü atalar kültünün, atalara tapınmanın bir yansımasıdır aynı zamanda. Bu mekânlar kahraman ataların mezarı sayılmaktadır (Günay, & Güngör, 2003: 85). A. İnan'ın Moğol bilim adamı D. Banzarov'dan aktardığına göre şamanist topluluklarda her boya ait bir obo bulunmakta ve bu obalar birer tapınak olarak işlev görmektedir, boyun koruyucu ruhunun oboda bulunduğu inanılmaktadır (İnan, 1986: 60).

Resim 14, 15 - Obo

Filmde iki sahnede obo görünmektedir. İlki göçerlerin şehre taşındığı esnada yol kenarında görünür. Burada şaman dua etmekte oboya taş koymaktadır. Bu sahnede oboda dua etmekten kastın yol, geçit iyesinin izni ve yardımıyla varılacak yere sağlıklı gitme ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır ki obo burada yol kenarında bulunmaktadır. Obonun ikinci kez görüldüğü sahnede ise (11. bölüm 31. madde) Bağî'nin önderliğinde gerçekleşen rejime karşı isyan hareketinde kutsal dağın

zirvesinde bulunan oboda dağ iyesine, ata ruhlarına dua ederek onun izni ve yardımıyla hedefe yönelinmiştir.

Yedinci Bölüm:

Yolculuktan sonra kömür madeni sahnesi yer almaktadır. Doğanın oldukça tahrip edildiğine dikkat çekmek üzere kamera onlarca metre derinlikteki oyuklara, patlamalara, makinelerin seslerine odaklanır. Eski Türk ve Moğolların dinlerinde doğanın canlı bir varlık olarak tahayyül edildiği, doğaya saygı duyulup öfkesinden çekinildiği bilinmektedir. Bu sahnede 17. *Yer-Su*'yun incitildiğine dikkat çekilmek istenmiştir.

17. Yer-Su: Birinci bölüm 3. maddeye bakınız.

Sekizinci Bölüm:

Maden sahnesinden sonraki sahne toplu konutlarda geçmekte; dedenin, doğasından yani Yer-Su'dan ayrılışını hüznle ifade etmesini içermektedir. Fakat buraya kadar gelinen süreçte eski Türklerin Gök Tanrı dinine kıyasla Moğol şamanizminin “iptidai” olarak nitelenişini haklı çıkaracak gelişmeler de dikkat çekmektedir. Film baştan itibaren sorunsal olarak görülen yerleşik hayata zorlanıştan kurtulma umudunu bir şaman adayı olan Bagi'nin şaman olmayı kabul edişine, Bagi'nin siyasi bir figür gibi hareket ederek gençlere önder olmasına bağlamıştır. Oysa şamanların rolü hastaları tedavi etmek, ölünün ruhuna refakat etmek, kehanette bulunmak, kurbanı refakat etmek gibi ayinsel işlemlerden ibarettir (Örnek, 1971: 217). U. Harva normal şartlar altında, ruhlar âlemiyle bağlantıya geçmeden çözülemeyeceğine inanılan durumlar dışında hayatın her alanında şamana ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir (Harva, 2015: 427). Bu durum siyasi dönüşümün mitik bir idarecilik (Oğuzların teşkilat sistemi) tasavvuruna değil iptidai bir halk tasavvuruna (Hatta bir dış tesire dayandığını da söylemek mümkün. Zira filmin Avrupa yapımı olmasından hareketle Batı'nın üstü örtülü şekilde Çin hegemonyasına karşı mitik tasavvurdan yararlandığı düşünülebilir.) dayandığını göstermektedir. Erken çağlarda siyasi birliklerini kuran Türklerde Gök Tanrı kültü gelişmiş ve şamanların rolü sınırlanmıştır. Türklerin şamanizmi ve totemizmi monarşi karşısı olduğu gerekçesiyle kontrol altında tutma eğilimine karşılık Moğollarda şamanların siyasi bir figür olarak öne çıktığını tarihi vakalara dayanarak (Cengiz Han'a darbe girişimi planlayan şaman Kökücü vakası, Juan Juanlarda kadın şamanın tesiri altında kalan hakanın kendi oğlunu öldürme vakası gibi) kaynaklar ve araştırmacılar dikkat çekmektedir (Kabak, & Köksal, 2021: 36-42).

Resim 16, 17 – Salgın Bahanesi ile Yer-Su’yundan Ayrılmak Zorunda Bırakılan Bagi’nin Dedesi

Şaman adayı Bagi’nin ve gençlerin düzen değiştirici olarak görülmesine karşın yaşlılar eylemde bulunacak güçte gösterilmez. Yurdundan çıkarılan dede hiçbir eylemde bulunmaz. Yurdunda oturduğu iskemleden kalkmayan dedeyi askerler Budavari bir bilge gibi taşır ve kamyonu koyarlar. Yaşlılar, rejim tarafından yer ve suyundan koparılıp yerleştirildikleri toplu konutlarda pencerelerin ardında gününü geçirmektedir. Yaşlı bir kadın bu duruma katlanamayarak balkondan atlamak suretiyle canına kıyar. Dede bu intihardan sonra Bagi’ye şunları söyler: “Kendimizi savunmada ne kadar da zayıfız. Doğduğumuz yerin ve çimdiğimiz suyun ve hatta ırmak yatağındaki taşların ruhları bizi düşlüyor. Atalarımızın ruhları bile bizi düşlüyor.” Dede tarafından ataların çağrısı Bagi’ye tekrar hatırlatıldıktan sonra, önceki çağrılardan sonra da vukua geldiği gibi Bagi tekrar nöbet geçirir. Bu sahnede dikkat çeken hususlar: 18. *Yer-Su*, 19. *Ataların çağrısı*.

18. Yer-Su: Birinci bölüm 3. maddeye bakınız.

19. Şaman ataların çağrısı: Birinci bölüm 4. maddeye bakınız.

Dokuzuncu Bölüm:

Bagi’nin sevgilisi Zolzaya bu sahneden sonra devreye girecektir. Nöbet geçirdiği sırada tekrar mistik bir deneyim yaşayan Bagi, kömür hırsızlığı yapan Zolzaya’nın kaza sonucu kömür yığınlarının altında kaldığını görür. Babası gibi göksel olan Bagi, annesi gibi yer unsuruna ait olduğu çok açık şekilde görünen Zolzaya’yı kömür yığınlarının altında eliyle koymuş gibi bulur ve kurtardıktan sonra rejim askerleri tarafından hırsızlık yaptıkları gerekçesiyle ikisi birlikte toplum hizmeti ile cezalandırılırlar. Diğer tutuklulardan salgının gerçek olmadığını, hayvanların canlı olduğunu, belirli merkezlerde tutularak karaborsa yapıldığını öğrenen Bagi’nin yerleşik düzenin yozlaşmışlığına dair kanaatleri belirginleşmeye başlar. Koşullarında sayım sırasında söz Bagi’ye geldiğinde kendisi için “Gökyüzü” rumuzunu seçer. Bagi’nin kendisi için “Gökyüzü” sıfatını kullanmasıyla onun göksel çağrısı, ataların çağrısını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bagi böylece şaman olma

yolunda ilk iradeyi göstermiştir. Bu sahnede 20. *Kutsal evlilik ve doğuma*, 21. *Şamanların kehanet* edebilme yeteneklerine ve 22. *Gök kültüne* işaret edilmiştir.

20. *Kutsal evlilik ve doğum: Birinci bölüm 1. maddeye bakınız.*

21. *Kehanet: İkinci bölüm 7. maddeye bakınız.*

22. *Gök kültü: Birinci bölüm 1. maddeye bakınız.*

Onuncu Bölüm:

Bagi toplum hizmetindeyken tekrar nöbet geçirir. Hastaneye götürülür. Doktor nöbetin sebebinin epilepsi olduğunu ve kendisine hiçbir şamanın yardımcı olamayacağını söyler. Fakat artık yerleşik düzene ve onun temsilcilerine güveni kalmayan Bagi, kendisi gibi hastanede tutulan ruh sağlığı bozulmuş, hayvanları ellerinden alınmış hastaları uyarmaya, uyandırmaya girişir; ataların çağrısını kabul eder. Odasındaki kalorifer peteklerinden gelen ve yeraltından geldiği de gelişen kamera teknolojisi ile gösterilen mistik ses ile uyarılan Bagi (ki bu petek sesi bir süre sonra da gerçek bir şaman ayin müziği ile özdeşleşir), tıpkı bir şamanın kendi mistik müziği ile transa geçmesi gibi transa geçer. Ancak artık istemsiz bir nöbet hali değildir vukua gelen. Bu sırada usta şaman içki şişelerini kırmaktadır. İçki şişelerinin uzun bir süre şaman tarafından kırılıyor olması yozlaşmış rejimin sembolik olarak yıkılması anlamına gelmektedir. Bagi transa geçtikten sonra tıpkı şamanların Erlik'in makamına ayinle inmeleri gibi hastane bahçesindeki bir çukura atlayarak “yeraltı”na iner. Mitolojide yer altı kötü ruhların mekânı olarak geçer. Şaman tedavi ayinlerinde şamanlar yeraltına inerek kötü ruhların elinden hastaların canını kurtarmaktadırlar. Çünkü hastalıkların sebebi olarak kötü ruhların insanların ruhunu çalması olduğuna inanılmaktadır. Burada da şaman Bagi'nin tedavi ayini tüm halk içindir. Bagi yeraltına iner ve kötü ruhların elinden hasta olan halkının canını kurtarır. Yeraltında, Bagi'nin yurdunda bulunan kadak bağladığı ağaç ekranda ters olarak görünmektedir. Bu doğaldır çünkü eski Türk ve Moğol inançlarında öteki âlemdeki her şey dünyadaki tersi olarak tasavvur edilmektedir. Bagi yeraltı yolculuğunda usta şamanla karşılaşır ve onun elinden bir nesne alır. Bu nesne Yakut Türklerinde usta şaman tarafından şamanlığa kabul edilen kişilere verilen emeget benzeri bir nişan olmalıdır. Usta şaman Şöyle der: “Ataların seni düşünüyor. Gök seni izliyor.” Nişanı alan Bagi tekrar bir çukura atlayarak dünyaya geri döner. Bu sahnede dikkat çeken mitolojik ayrıntılar şunlardır: 23. *Şaman hastalığı, ataların çağrısı*, 24. *Müzik*, 25. *İçki*, 26. *Şamanın yeraltı yolculuğu, yer deliği*, 27. *Terslik*, 28. *Şamanlığa kabul edilme, emeget*, 29. *Ataların çağrısı*.

23. *Şaman hastalığı, ataların çağrısı: Birinci bölüm 4. maddeye bakınız.*

24. *Müzik: Üçüncü bölüm 9. maddeye bakınız.*

25. *İçki:*

Filmde içki yozlaşmanın sembolü olarak yansıtılmıştır. Bagi'nin, atalarının çağrısını kabul edip şaman olmak ve akabinde halkını kurtarmak için ayine başladığı sahnede usta şaman da rejimin sembol mekânı toplu konutların önünde hedefi göstermekte ve hedefin içki şişeleri gibi kırılacağını Bagi'ye ve izleyiciye uzun bir süre boyunca şişe kırarak göstermektedir. Altay Türklerinde arakı içkisinin kötü ruhların başkanı tarafından insanlara verildiğine inanılır. Aslında bu yüzden kutsal da kabul edilir ve saç olarak kullanılır. Ancak içki sakınılan bir içecektir de. Çünkü kötü ruhlu kabul edilir. Sarhoşluk halinin kötü ruhları davet edeceğine inanılır (Dilek, 2014: 23).

Resim 18 – Şaman Tarafından Kırılan İçki Şişeleri; Resim 19 – Bagi'nin Yeraltı Yolculuğu, Yer Deligi

26. *Şamanın yeraltı yolculuğu, yer deliği:*

Türk mitolojisinde kozmogoniye dair elde edilen bilgilerden eski Türklerin evreni, dünyayı, gökyüzünü, yeryüzünü, yeraltını nasıl tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır. Göktürk yazıtlarındaki “Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında” (Tekin, 2020: 25, 51) ifadesinden de anlaşıldığı üzere Türkler evreni önce iki ana bölgeye ayırmışlardır. Yazıtlarda ve Oğuz Kağan destanında görüldüğü üzere iki unsur birbirine zıt unsurlar değildir. Sonraki yüzyıllarda derlenen yaratılış mitlerinde yer-su unsurunun yanında üçüncü bölge olarak yeraltı tasavvuru geliştiği görülür. Yer ile birlikte göğün zıt gücü ve onun temsilcisi olarak kötülük ilahı, kötü ruhların başkanı Erlik öne çıkmıştır (Çoruhlu, 2002: 168).

Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere bu üç kozmik bölge arasında kozmik yolculuğun mümkün olduğuna inanılmıştır. Bu yolculuk bir geçit aracılığıyla, var olduğuna inanılan muhayyel bir yol ile yani “eksen” ile gerçekleştirilmektedir. Bir ucu yeryüzünün merkezinde olan eksen, kutup yıldızına (demir kazık) kadar uzanmaktadır. Şamanlar

ayın esnasında yeteneklerine göre gök katlarına çıkmakta, yeraltına inmektedirler. “Evrenin iki basamağı arasında bir bağ kurmak, ancak konuya hâkim olanlar, yani hükümdarlar, göksel güçler ve cinler için mümkündür.” (Roux, 2011: 66). Bu yoldan kuşlar, ölümler, kurban edilen hayvanların ruhları gibi dünya düzlemini terk edebilen varlıklar da geçebilir. Yeryüzünün merkezinden göğün merkezine uzanan yol, eksen, tek olmakla birlikte dağ, büyük bir ağaç, alev, duman, direk eksen olarak kullanılabilir. (Roux, 1994: 86). Yer deliği de eksenin yeraltı ile olan bağını mümkün kılmaktadır. Şamanlar ayın esnasında yeraltı dünyası ile ilişki kurmak için yer deliğinden geçebilirler. Yer deliği bu suretle şaman elbiselerinde tasvir edilmiştir. Şaman elbiselerindeki ortası delik metal diskler yeryüzünü sembolize etmekte ve ortasındaki delik şamanın bir dalgıç kuşu gibi yeraltına inmesini sağlamaktadır (Harva, 2015: 413).

Filmde Bagi yer deliğinden yeraltına geçmekte, yeraltında usta şamanın elinden bir alamet (emeget) alarak şaman olmaktadır. Bagi'nin şamanlığa yeraltında geçmesi kara şaman olmakla ilgili olabilir; fakat bu konuya dair kesin bir bulgu filmde bulunmamaktadır. Zira konu kara şaman olmaktan ziyade yeraltındaki kötü ruhlardan halkının ruhunu kurtarmakla ilgilidir. Çünkü yeraltı delikleri aracılığıyla kötü ruhlar “Aşağı Dünya’dan Orta Dünya’ya çıktıkları gibi kişiye hastalık aşılayan ruhu da şaman hasta yanından alarak bu delikten aşağıya getirmekte ve ruhlar tarafından hastadan çalınan canı onlardan kurtararak aynı delikten Orta Dünya’ya dönmektedir” (Dilek, 2014: 14).

27. Terslik:

Eski Türk inanışlarında terslik yeraltı dünyası ile ilişkilendirilmiştir. Yeraltı dünyası ise öbür dünya olarak kötü ruhların, demonolojik varlıkların mekânı olarak düşünülmekte ve tasvir edilmektedir. Yeryüzü aydınlık, yeraltı karanlıktır. Yeraltı varlıkları yeryüzündekinin aksine asimetric, değişken tabiatlı ve görünmezdir. Demonolojik varlıkların dünyasında hareket edebilmek için bu dünyada yapılanların tersini yapmak, tersine konuşmak vs. gerekir. Rüya öteki âlemle ilişkili olduğu için tersine yorumlanır. Ölüm kültü bağlamında yapılan davranışlarda, yas alametlerinde de elbiseyi ters giymek, ölen kişinin atının eyerini ters takmak, mezara ölü için koyulan eşyaları kırmak vs. hep yeraltı dünyasının ters olarak düşünülmesi ile ilgilidir (Beydili, 2004: 452, 557). Filmde de Bagi yeraltı dünyasına yolculuk yaptığında kutsal ağacın ekranda ters olarak görünmesi yeraltı dünyasının ters olarak tasavvur edilmesi ile ilişkilendirilmelidir.

Resim 20 – Yeraltında Bulunan Ters Ağaç; Resim 21 – Şamanlık Nişanesi

28. Şamanlığa kabul edilme, emeget:

Yakutlarda şamanı koruyan ruha emeget denmektedir. Şamana zor zamanlarında yardım eden, koruyan ata şamanın ölmüş canı olarak da düşünülür. Zor zamanlarda şaman emeget vasıtasıyla görür ve duyar. Bununla birlikte emeget şamanlığa kabul edilen şaman adayına yaşlı bir şaman tarafından verilen bir alamettir (Dilek, 2014: 74). Filmde yaşlı şaman genç şaman Bagi'ye bir nesne vermiştir. Bu nesneyi Yakutlardaki gibi şaman adayını şamanlığa kabul etme nişanesi olarak kabul etmek mümkün zira Bagi artık nöbetini yönetebilmektedir.

29. Ataların çağrısı: Birinci bölüm 4. maddeye bakınız.

On Birinci Bölüm:

Filmin son sahnesinde Moğol halkı için uyanış, göçerlerin hayvanlarına kavuşması ile gerçekleşir. Öte âlemde usta şaman elinden nişanı (emegeti) alıp ataların çağrısını kabul eden ve şaman olan Bagi için artık halkını kurtarma vakti gelmiştir. Kız arkadaşı Zolzaya'nın kulağına avuçlarını koyarak su sesi dinleten (Bu ses Yer-Su'yun sesidir. Sesi, çağırıyor duyan Zolzaya "Hissettim. Seni duydum" der.) ve ona oboya koyması için taş veren (Taş ise yolculuk inanmaları bağlamında bir inanma olarak ele alınmalıdır. Gençlerin hareketinin başarıyla tamamlanması için taşı kutsal dağ başındaki oboya koymaları gerekmektedir.) Bagi, Zolzaya'nın şahsında gençler örgütünü harekete geçirir.

Resim 21, 22 – Ataların Çağrısı

Rejimin termik santralde tuttuğu göçebelerin hayvanlarını serbest bırakmak için harekete geçen gençler önce oboya taş koyarlar. Obodan

aldıkları ayna parçalarını santraldeki askerlerin gözlerine tutarak güneşi yansıtan gençler, askerleri iş göremez hâle (putlaştırır) getirirler. Santralde tutulan hayvanların öldürüldüğünü gören Zolzaya tam ümitsizliğe kapılmışken Bagi tekrar devreye girer ve hayvanları ayna ile canlandırır. Bu sırada gökyüzünden yüzlerce kadak (bez parçası) yere iner. Kadakların inme sebebi hayvanların boyunlarına bağlanarak onların birer canlı kurbanı (ıduk) dönüştürülmesi içindir. Böylece Yer-Su, hayvanlarını rejimden geri alır. Önceki sahnelerde rejim askerlerinin, Yer-Su'ya Bagi tarafından adanan canlı at kurbanını öldürdüğü de dikkate alındığında ıdukların bir kez daha dokunulmaz olduğu böylece hatırlatılmış olmaktadır. Gençler örgütü artık her biri Yer-Su'ya ait olan kutsal ve dokunulmaz ıduk hayvanları salıverirler. Hayvanlarını (atlar ve küçükbaş hayvanlar) gören göçerler üzerlerindeki ölü toprağını atar, doğayla aralarına beton bir perde çeken toplu konutlardan kurtulurlar. Fakat tüm bu son sahne bir şaman tedavi ayini (halkın ruhunu kötü ruhlardan kurtarma) mahiyetinde olduğundan her şamanın ayinden sonra güçten düşmesi gibi Bagi de hastanedeki odasında gücünü yitirir ve halkı için ölür. Böylece Moğol halkının kurtuluşu gerçekleşmiş olur. Son sahnede oldukça yoğun bir mitolojik içerik mevcuttur: 30. *Yer-Su*, 31. *Obo*, 32. *Ayna ve güneş*, 33. *Kadak*, 34. *Iduk*, 35. *Şaman tedavi ayini*.

30. *Yer-Su*: Birinci bölüm 3. maddeye bakınız.

31. *Obo*: Altıncı bölüm 16. maddeye bakınız.

32. *Ayna ve güneş*:

Bagi'nin şaman olmasından sonra gençlik örgütünü halkı kurtarmak üzere harekete geçirdiği görülmektedir. Ancak koruyucu iyelerden destek alınması için Zolzaya'nın önüne fizik ötesinde bir taş verir. Bu taşı oboya koyan Zolzaya ve arkadaşları obodan ayna parçaları alır ve rejim güçlerini ayna ile yansıttıkları güneşle etkisiz hale getirirler.

Yukarıda da ele alındığı gibi yeraltı karanlıklar dünyasıdır. Güneş ise aydınlık dünyaya aittir ve iyi güçlerle ilişkili olarak tanrısaldır. Hun hakanının çadırının kapısının doğuya açıldığı, sabah doğan güneşe akşam batan aya saygı gösterdiği bilinmektedir (Taş, 2017: 39). Mitolojik tasavvurda renklerin sembolizminde siyahın kuzeyle ve Erlikle ilişkilendirilmesinin aksine doğu yönü ve doğunun rengi olan ak ve sarının tanrısal olduğu düşünülür. Örneğin güneş tutulmasının karanlık güçler tarafından gerçekleştirildiğine inanılır. Kısacası aydınlık dünyanın ve tanrısal olanın sembolü olan güneş, ayna ile yansıtılmak suretiyle karanlık tarafta gösterilen rejim güçleri yenilmiştir.

Ayna da bu noktada güneş gibi önemli bir rol üstlenmekte ve mitolojik sembolizmde birbiri ile ilişkilidir. Büyük bir tedavi ayini olarak kabul

edilebilecek son sahnede, ayna, şaman tedavi ayinlerinde kullanıldığı şekli ile kullanılmıştır. Ayna bu dünya ile öbür dünya arasındaki sınırı, ruhlar âlemine açılan pencereyi sembolize eder. Şaman ayna ile öteki âlemle ve varlıklarıyla ilişkiye geçer (Beydili, 2004: 80). Şaman elbiselerine ruhlar dünyasında işe yarayacağı düşünülen pek çok nesne de dikilmektedir. Kötü ruhlarla mücadelede kullanılacak yay ve ok, çeşitli madeni eşya, ayna ve metal disk şeklinde ay ve güneş figürleri bulunmakta, cübbede temsil edilmektedir (İnan, 1986: 91-92). Bunların her birinin bir anlamı bulunmakta öte dünyada şamana yardımcı olmaktadır. Güneş ve ay bir ayna olarak tasavvur edilerek kıyafetlerde sembolize edilmiştir. Şamanlar kehanetlerinde aynaya başvurur. Zira dünyada olan biten her şey şamanın evreni yansıtan aynasına aksetmektedir. Ayna ve güneş figürleri geleceğe ilişkin kehanette bulunmak için önemli bir nesnedir (Harva, 2015: 145-146).

33. *Kadak: Birinci bölüm 2. maddeye bakınız.*

34. *Iduk: Beşinci bölüm 14. maddeye bakınız.*

35. *Şaman tedavi ayini: Üçüncü bölüm 8. maddeye bakınız.*

Sonuç

Vizyona girme yılı 2006 olan “Khadak” filmi, halkbiliminden hem yararlanması hem de halkbilimine kaynaklık etmesiyle dikkate değer niteliktedir. “Khadak” filminin tarihsel zamanı yakın bir dönemde, 20. yüzyılın ikinci yarısında geçmekle birlikte, asırlar boyu yaşayan inançları konu edinmesi bakımından ve en önemlisi de eski Türk dini ile olan bağı, Anadolu’da bugün bile yaşayan inançlarla ilintisi nedeniyle Moğol mitolojisinin yanında Türk mitolojisi için de önem arz etmektedir. Bu sebeple film, Türk mitolojisindeki unsurlar dikkate alınarak görüntü, metin ve ses boyutlarıyla incelendi. Görüntü ve metin örnekleri okuyucuya imkânlar ölçüsünde sunulmaya çalışıldı. Fakat mitolojik bakımdan önem arz eden sese ilişkin formların örnekleri verilemeyeceğinden işlevleri üzerinde durmakla yetinildi.

Günümüz dijital çağında bir konunun ilgililerine veya kamuoyuna anlatılabilmesi için görselliğin önemi yadsınamayacak durumdadır. Bu sebeple “Khadak” filminin Türk ve Moğol mitolojisinin mitoloji meraklılarına anlatılmasında önemli bir yeri vardır. “Khadak”ın hem senaryo hem sesler hem de görüntü açısından başarılı bir film olduğunu söylemek mümkündür. İlgili literatürden yaptığımız karşılaştırmalardan da görüldüğü gibi filmin senaryosunda yer alan mitolojik bilgiler doğru bilgilerdir. Senaristler özünde mitolojiden aldığı doğru bilgileri kurgu ile birleştirerek sağlam bir senaryo oluşturmuştur. Filmin yönetmenleri de bu sağlam senaryoyu doğru seçilmiş görseller ve ses efektleriyle

başarılı bir şekilde beyaz perdeye aktarmayı başarmışlardır. Filmde başta Bagi karakterini canlandıran oyuncu olmak üzere diğer oyuncuların da canlandırdıkları karakteri yansıtmakta başarılı olduklarını söylemek gerekir.

Günümüz sinema dünyasında kültür endüstrisinin de etkisi ile başta Hollywood sineması ve dizi film sektörü olmak üzere pek çok platformda mitoloji ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. “Yüzüklerin Efendisi” gibi filmlerin dünya çapında milyonlarca insan tarafından izlenmesi yapımcıların dikkatini bu yöne çekmiş ve Yunan ve İskandinav mitolojilerini işleyen onlarca yapım ortaya çıkmıştır. Bu yapımlar sadece maddi gelir sağlamakla kalmamış örneğin İskandinav mitolojisinin bütün dünyada bilinen bir mitoloji haline gelmesini de sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında zaman “Khadak” filminin Türk ve Moğol mitolojisinin dünyaya tanıtılması noktasında önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir. Mitolojik gerçeklere uygun sağlam bir öz üzerine kurulmuş senaryosu ile Altay halklarının mitolojisinin dünyaya tanıtımında örnek gösterilebilecek bir film olan yapımın bundan sonra yapılacak olan çalışmalar için de iyi bir örnek olacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynakça

- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Ekici, M. (2011). *Halk Bilgisi (Folklor)*. Ankara: Geleneksel.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (M. A. Kılıçbay, çev.). Ankara: Gece.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (İ. Birkan, çev.). Ankara: İmge.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK.
- Ergin, M. (2020). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ergun, P. (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM.
- Günay, Ü., & Güngör, H. (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve Sinema*. İstanbul: Ötüken.
- Harva, U. (2015). *Altay Panteonu*. (Ö. Suveren, çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK.
- Kabak, T., & Köksal, F. (2021). *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kaşgarlı, M. (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. (B. Atalay, çev.). Ankara: TDK.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca Türkçe Sözlük*, (G. Karaağaç, çev.) Ankara: TTK.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: TTK.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üni. DTCF.
- Örnek, S. V. (1973). *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (A. Kazancıgil, çev.). İstanbul: İşaret.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (A. Kazancıgil, & L. Arslan, çev.). İstanbul: Kabcacı.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (M. Y. Sağlam, çev.). Ankara: Bilgesu.

Taş, İ. (2017). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji*. Konya: Palet.

Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.

Temir, A. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK.

Bölüm 6

KARABAĞLI UNUTULMUŞ BİR ŞAİR: MÜCTEHİDZÂDE MEHMED AKA (MÜŞTERÎ) VE DİVANI

*Metin HAKVERDİOĞLU*¹

¹ Metin HAKVERDİOĞLU (Doç. Dr.), Amasya Üniversitesi, orcid.org/0000-0002-9674-3292

GİRİŞ

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi tarih boyunca âlim ve şairler için önemli bir merkez olmuştur. Burada yetişen âlimler, Azerbaycan ve Anadolu'da adını duyurmuş, hayatın her sahasında insanları irşat etme imkanı bulmuşlardır. Karabağ, Mir Hamza Nigârî gibi tüm Osmanlı ve Azerbaycan coğrafyasını şiiri ve ilmi ile etkileyen ünlü şahsiyetler yanında adı daha az duyulmuş pek çok âlim ve şairi de yetiştirmiş mümbit bir bölgedir. Müctehidzâde Mehmet Aka da bölgede yetişmiş ancak hak ettiği ilgiyi görememiş âlim, şair ve tezkirecilerdendir. Onun, Tezkiretü's-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn adlı tezkiresi ve divanı yeterince ilgi görmemiştir. Tezkiresi üzerine Aljira Topolova tarafından yapılan bir yüksek lisans çalışması haricinde bir çalışma bulunmamaktadır. Recep Toparlı ve Sadi Çögenli tarafından hazırlanan tezkirenin eski yazı baskısı da yeterince ilgi görmemiştir. Divanı ise halen el yazısıyla ve oldukça yıpranmış bir şekilde yayımlanacağı günü beklemektedir. Bu çalışmada, Karabağ'ın bu önemli şahsiyetinin divanı hakkında bilgi verilecektir. Divan üzerine yaptığımız çalışmada büyük bir şairin divanında bulunması gereken her özelliğin bu divanda da olduğunu gördük. Şairin hayatı ve şahsiyeti hakkında bulunabilen bilgiler yanında divanının sayısal özellikleri de gözler önüne serilmeye çalışıldı.

Şair Hakkında:

Şair hakkında Azerbaycan kaynaklarında çok kısa olarak şu bilgiler yer almaktadır: Müctehidzâde Mehmed Aka, Karabağ'da yetişmiş önemli bir âlimdir. Mirza Mehmed Aka Mirva Sedray oğlu 1869 yılında Şuşa şehrinde doğmuştur. İbtidai tahsilini babasından almıştır. Sonra medresede okumuştur. Tarih ve tezkire ile ilgili çalışmalara meraklıdır. “Tezkiretü's-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn” adlı eserini yazmıştır. Bu kitap 1910 yılında İstanbul'da basılmıştır. Müctehidzâde 1958 yılında vefat etmiştir. Müctehidzâde aynı zamanda şairdir, “Müşteri” mahlası ile klasik üslupta şiirler yazmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Karabağ'da doğan ve yaşayan Müctehidzâde kendi döneminin ve coğrafyasının şairlerini kayıt altına almayı bir görev bilmiş ve Tezkiretü's-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn adlı eserini yazmıştır. Eser “belli bir bölgede yaşayan şairlerin biyografilerini vermesiyle daha önceki yazılan tezkirelerden ayrılır” (Kılıç 2007, 555). Eser 78 Karabağlı şairi tanıtmaktadır. Ancak bu eserin elimizde sadece birinci cildi mevcuttur. Müctehidzâde'nin ikinci bir cilt yazıp yazmadığı bilinmemektedir. Eğer eserin devamı varsa bu sayı çok daha fazla olacaktır.

Yirminci yüzyılın başında, İstanbul'da Karabet Matbaasında (M.1911-H.1328) basılan eser, mahalli özellikler taşıyan bir tezkiredir. Tezkire hakkında ilk çalışmayı Erzurum'da Atatürk Üniversitesinde, Sadi

Çögenli ve Recep Toparlı (1992) yapmış ve eser eski yazı aslı ile basılmıştır. Daha sonra Prof. Dr. Mustafa İsen tarafından Aljira Topolova (1999)'ya yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmıştır.

Müctehidzâde'nin asıl önemli eseri “Divân”ıdır. Bu eser henüz Türk edebiyatı dünyasına tanıtılmamıştır.

Divan Hakkında:

Eser, 19. yüzyılın sonlarında doğan bir şairin 20. yüzyılın başlarında divan şiirini yaşatmaya çalışan bir hüviyet, bir ceht taşımaktadır. Müctehidzâde, artık divan şiirinin son büyük temsilcilerinin sahneyi terk ettiği bir dönemde, o hoş sadaları tekrar etmek sevdasındaki şairlerin son örneklerindendir. Burada ilginç bir durumu tespit ettikten sonra eser hakkındaki bilgilere geçmek uygun olacaktır. Müctehidzâde'nin Tezkiretü's-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn adlı eserinde Mir Hamza Nigârî gibi büyük bir Karabağ âşığı şair hakkında bilgi bulunamadı demesi çok tuhaftır. Nigârî ki sadece Karabağ'ın değil tüm Azerbaycan ve tüm Anadolu insanının şiirlerini ezbere okuduğu hatta zikirlerde besteli olarak meşk ettiği bir şairi âzamıdır. Bu şairi tanımadığını ve şiirlerini bulamadığını söylemesi Müctehidzâde'nin Rus baskısından nasıl etkilendiğinin açık bir delilidir. Azerbaycan'ın Rus işgalinden kurtulması için her türlü faaliyetin içinde olan İsmail Şirvânî ve onun öğrencisi Mir Hamza Nigârî'nin o devirde anılması ve anlatılması tabii ki büyük sıkıntılar doğuracaktır. Karabağlı 78 şairin tanıtıldığı bu eserde Mir Hamza'nın sadece adının anılıp bilinmeyen bir şair gibi gösterilmesi aslında bir gizli protestodur. Böylesine bilinen bir şairin karartılması, devrin baskısının geldiği boyutu sonraki yüz yıllara kanıtlamak amaçlıdır. Tıpkı Gün Olur Asra Bedel adlı romanda Cengiz Aytmatov'un en önemli karakter hakkında hikayeyi yarım bırakması gibidir. Bir zaman gelecek bu tezkire de en değerli şairlerden bir olan Mir Hamza Nigârî yazılacaktır, demek istemektedir.

Divan, yirminci yüzyılın tüm çalışmaları gibi büyük şairlerin şiirlerinin gölgesinde kalmış orta düzeyli bir eserdir. Şiirler vasatın üzerine çıkmayan bir sanat değerine haizdir. Eserin basılmamış olması ve dağınık bir defter hükmünde olması yine yukarıdaki baskılarla açıklanabilir. Bir anlamda Hamza Nigârî ve onun takipçilerini hatırlatan bu gibi eserler Rusları rahatsız etmiş ve onlar da bu eserlerin gün yüzüne çıkmasını ellerinden geldiğince önlemiştir. Bahsi geçen Tezkiretü's-Şu'arâ Riyâzü'l-Âşıkîn adlı eserin gizlice İstanbul'da basılabilmiş (Hakverdioğlu 2021) olması da bu durumun bir diğer kanıtıdır.

Divanın başında kaside, terakib-i bend gibi nazım şekilleri ile tevhid, naat, Karabağ sevgisi, nefis terbiyesi konularını anlatan 48 şiir mevcuttur.

Gazâliyat bölümünde müretteb bir divanda olması gereken sıra ile

elif'ten ye'ye kadar gazeller sıralanmıştır. Şair gazâliyâta bir başlık vermemiştir. Gazeller 26b sayfasından başlayıp 109b sayfasına kadar devam etmektedir. Toplam 285 gazel mevcuttur. 109. varaktan itibaren musammatlar başlamaktadır ve 138. varakta bitmektedir. Terkiib-i bend, murabba, muhammes, müseddes gibi 30 adet musammat mevcuttur.

Divanda şairin bazen Fuzûlî gibi rint ve lirik, bazen Nâbî gibi hikemî ve ders verici bir üslup tercih ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Fuzûlî etkisinde şiirlerin en iyi nazirecilerinden biri olan Mir Hamza Nigârî etkisi doğal olarak kendini göstermektedir. Bunun şair tarafından dillendirilmesinin, açıklanmasının imkansız olduğu yukarıda belirtilmişti. Dil özelliği olarak şiirlerde Azerbaycan Türkçesinin bazı hususiyetleri ortaya çıkmaktadır.

“Perîşân hâtır **istersense** uşşakı seni târi

Dü zülf-i ‘anber-efşânı gül-i ruhsâre efşân it”

“Bu o **şâhenşahdı** kim kemter gulâmından biri

Yâsuf-ı **Mısrîdi** kim mülk-i melâhetden çıkup”

Divan tarafımızdan Türkiye’de yayıma hazır hale getirilmiştir. Başka nüshalarının da bulunması halinde tam bir metin elde edilmesi için araştırmalarımız devam etmektedir.

Divanın Özellikleri:

İstinsah tarihi: Belli değil

Müstensih: Müctehidzâde Mehmed Aka (?)

Divanın Ölçüleri: 21,5x34,5 cm ebadındadır

Cilt: Siyah meşin cilt, şirazesi dağınık, sayfaların bazıları yırtık.

Varak: 138 varak

Satır: Her sayfada 14-15 satır bulunmaktadır. Siyah ve mavi mürekkep tercih edilmiştir.

Yazı: Nestalik yazı.

Kağıt: Sarı kağıt, yer yer yırtık sayfalar mevcut, şirazesi bozuk, sayfalar sonradan numaralandırılmış bir eserdir.

Temellük kaydı: Mevcut değil.

Baş: Bismillahirrahmanirrahim

Ey olan bende ber-hüdâvende

Hükm-i nâ-fer zî-fer Hüdâvende

Son: Gül zamânında şaķın yıķma gönöl göncasını

Bize ezhâr-ı feraħ ile desin hûnçe seni

Eserin tek nüshası Bakü El Yazmaları Enstitüsündedir. Kayıt şöyledir:

“Dîvân-ı Müşterî 19 (No: D-622): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairi Muhammed Ağa Müctehidzâde Müşterî’ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 138 varak, muhtelif satırlar ve 21,5x34,5 cm ebadındadır.”

Divandaki Şiirler ve Örnekler:

Divanın başında bir tevhid vardır:

Fâilâtün Mefâilü Feilün

...

Ne buyurmuşsa tâ‘at eyle ona

Gice gündüz ‘ibâdet eyle ona

Çünkü o lâıyık-ı ‘ibâdetdir

Tâlib-i bende gibi tâ‘atdır

Hem çünîn pâdişâh-ı ‘âdildir

Luţfı mecmû‘-ı halka şâmildir

Kim ki kılsa itâ‘at ona müdâm

Olar ‘âlemde lâzımü’l-ikrâm

... (Divan 2a)

Her klasik divanda olduğu gibi bu tevhidi müteakiben naatlar sıralanmıştır:

Müfteilün Fâilün Mefâilü Feilün

(İlk iki beyit eksiktir.)

Men nice vaşf eyleyüm cemâl-i cemâlin

Reng-i gül-i hulddür cemâl-i Muhammed

Âye be âye bahılsa muşhaf-ı haķķa

Keşf olunar kim nedür kemâl-i Muhammed

Restelenür görse ser ü bâğ-ı haķķat

Elf-i kadi ham olar çü dal-i Muhammed

Ey kamerin şâķ olmasını dânnân kes
 Bedri hilâl eyleyer belâl-i Muḥammed
 Hulķ-ı ‘azîm ile vaşf idüp anı Hallâķ
 Muşḥaf-arâ ey soran hışâl-i Muḥammed
 Faķr ile faḥr itmeseydi ol şeh-i yektâ
 ‘Arz kııldım nedür celâl-i Muḥammed
 Devlet eger faḥri olsa idi o şâhın
 Şarf olunmazdı mülk ü mâl-i Muḥammed
 Ey tanımak isteyen o dürr-i yetîmi
 Gör ne saçup derc-i pür-lâl-i Muḥammed

Müşteri cibril-i vehme söyle ḳapasun
 Ḳoyma o yerde geze ḥayâl-i Muḥammed
 Vaşf-ı resûl-i Hüdâdan ‘atf-ı ‘inân it
 Muşḥaf idüp çünkü vaşf-ı ḥâl-i Muḥammed (Divan 2b)

Diğeri,

Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

...

Ravza-i kūyna kim ḳoysa ḳadem çün âdem
 Tâlib-i ḥuld-i berîn ravza-i rıdvân olmaz
 Çeşm-i yuhuya eger sürme ola ḥâķ-i deri
 Mâyil-i dîden ravî-yi meh-i Ken‘ân olmaz
 Hızr ger olsa anın şerbet-i güftârından
 ‘Ömrde tâlib-i ser-çeşme-i ḥayvân olmaz
 ... (Divan 3a)

Gazâliyât bölümü bir Rubâi ile başlamıştır:

Mefûlü Fâilâtü Mefâilü Fâilün

Zülf-i siyâhı kimseni pâ-y-bend kılmaya
 Âşüfte ḥâl ḳulları bî-ķıl ü ḳâl ola
 Tolanı isteme Müşteri söz mahfî gerek

Mahbûb-ı bî-misâl odı kim ehl-i hâl ola (Divan 26b)

Sonra, elif'ten ye'ye diğer şiirler sıralanmıştır:

Mefûlü Fâilâtü Mefâilü Fâilün

Ey yâr-ı bî-vefâ niye kıldın cefâ bana

Gördün bu kadr-i cevî ü cefâyı revâ bana

Benden be-ğayr-i mihr ü muhabbeti görmesen

Bir bunca sengden ki virürsin ezâ bana

Yohsa bu resm-i mihr ü muhabbetdi kim özin

Bîgâne olub ğamın idesin âşinâ bana

Ġam melci' ger Hudâyâr idüp yohsa kim beni

Etfâl-i ğam görüp de idür ilticâ bana

Qalır belâda yohsa belâyâ belâ diyüp

Bî-çâre dil maqarrı olupdur belâ bana

Bunca cezâ bana ki virürsün 'aceb degil

Rûz-ı cezâda virmese tanrım cezâ bana

Tufân görüp de keşti-i 'ömrüm şikest olur

Bahr-i belâda cem eyle ey nâ-hüdâ bana

Budur derûn-ı 'aşkını beyhûde çeker renc

Yohdur ölümden özge tabîbim devâ bana

Âşüfte hâl olsam eger elif tek kula

Mihr ü muhabbetin ola ger reh-nümâ bana

Ger yâr olsa yâr bana havf itmezem

Olsa tamâm halk-ı cihân müdde'â bana

Fa'fûr-ı Çine Kayser-i Rûma baş egmezem

Min bâb-ı lutfı söylese şâhım gedâ bana

Eş‘âr-ı âbad ararsa her kimse Müşterî

Olursa müşteri virir çok bahâ bana (Divan 27b-28a)

Diğeri,

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Bana Mecnûn söyle ey meh ger disem Leylâ sana

Gün gibi rûşendi bu Leylâ degil hem-tâ sana

Leyliye var idi bir Mecnûn diyâr-ı ‘aşkda

Varmayın Mecnûn benim tek âşık-ı şeydâ sana

Hîç bir gülde tapulmaz gönçe leb gülzâr-arâ

Bu le‘âfet kim virüpdür Hâlîk-ı yektâ sana

Boylanup serv-i çemen ruhsârına seyr eyliyor

Pâ-be-bend olmuş meger ol serv-hoş bâlâ sana

Hâne-i dilde ki sâkinse di ref‘ olsun gâmin

Koyma olsun kesret-i gâmdan ‘azîzim câ sana

Sed çek ey dürr-i-girân bir lahza eşk-i çeşmime

Korkaram vîrsün zarâr âhîrde bu deryâ sana

Rûz-ı rûşen târ olar çeşminde ey meh leyl-veş

Eylesem derd-i gâ-ı hicrânı ger ifşâ sana

‘Aşk bâzârında az sat sîm ten kendin bana

Müşterî tek müşteri olmaz yakın peydâ sana (Divan 28a-28b)

Diğeri,

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün

Cihânda bulmadım ümmîd-i gâ- cânânenen başka

Bu vîrân mülkde yer bulmadım gâ-hânenen başka

Dil-i ser-geşteni yağıdıkdâ şem-i ‘ârızın şavkı

Düşündüm remz-i aşkı yok belî pervânenen başka

Şabâdan şormayun yârân perîşân hâtır ahvâlin

O şân şân olmuşun hâlin belî yok şânenen başka

‘Azîzân şorsanız kimler alubdur yârin etrâfın

Gözüme çarpmıyor bir kimsene bîgânenen başka

Cihânın cümle evrâk-ı kitâbın birbirin açdım
 Ne kıdrı bağıdım anda görmedüm efsânenen başka
 Gönül zencîr-i zülfine giriftâr olmayan bilmez
 Cihânda yokdur ‘âkıll kimsene dîvânenen başka
 Nola mül şîşe içre kıana dönse **Müşterî** çün mey
 Neden yârin lebin yok bûs iden peymânenen başka (Divan 26b)
 Diğeri,
 Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün
 Nigârâ çâr meh-i sîmâ sana aşlâ degil hem-tâ
 Biri Leylâ biri Selmâ biri Şîrîn biri ‘Azrâ
 Lebinden ayru vardır çâr-ı dil-hûn bezm-i ‘işretde
 Biri sâkî biri bâde biri şîşe biri şahbâ
 ‘Azîzim her seher dört şey mu‘azzez feyz alur senden
 Biri vesme biri sürme biri şâne biri mer’â
 Felekde çâr-ı kevkeb nûr-ı rûyundan olur hâkî
 Biri mihr ü biri mâh u biri zühre biri şîrâ
 Melek-sîmâ behiştten sende dört göyçek nişân vardır
 Biri peykân biri rümmân biri kirpik biri tûbâ
 Nigârâ la’line yok nisbeti aşlâ bu dört şeyin
 Biri kıand ü biri şekker biri şehd ü biri helvâ
 Gönül dört faşldan dâ’im alayım ders idem desdân
 Biri verd ü biri bürd ü biri berf ü biri sermâ
 Kemân ebrû visâlinde beni dört şey ider tehdîd
 Biri kayd u biri tîr ü biri tığ u biri îmâ
 Firâkında çehâr ‘asr gibi olur kıâmetim üzre
 Başa hâk vü döşe bâda tene ateş dü-çeşm-i mâ
 Raķîbimden bu dört işâr şudurumda olup peydâ
 Biri mihnet biri zillet biri ‘illet biri ezâ
 ‘Azîzâ dört şeyin cezb eyleyübdî bu dil-i zârî
 Biri hüsn ü biri şûret biri hıl’at biri gûyâ

Olupdur **Müşterî** vaşında yârin çâresiz ‘âciz
 Biri âme biri hâme biri nâme biri inşâ (Divan 26b-27a)
 Diğer,

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün
 Ol dür-i yektâ kim o deryâ-yı rahmetden çıkup
 Gevher-i zât-ı şerîfi baħr-ı hikmetden çıkup
 Öyle bir vâlâ güherdür kim nihân bir fahrini
 Halka zâhir etmek için dür-i gaybetden çıkup

Öyle bir dürr-i girândür zâten ol dürr-i yetim
 Kim onun kemter bahâsı hadd-i kıymetden çıkup
 Bir dür-i yektâdı kim hâk-i Necefde mislini
 Bulmak için bül-beşer gülzâr-ı cennetden çıkup
 Men nice vaşf eyleyüm bir zâtı kim anın
 Zâhire vaşf-ı şıfâtı si hakikatden çıkup
 Bu hemân şems-i hakikatdür k’anın bir zerresin
 Mihr-i pür-envârdur kim câh-ı zulmetden çıkup
 Bu o şâhenşahdı kim kemter gulâmından biri
 Yâsuf-ı Mısrîdi kim mülk-i melâhetden çıkup
 Bu o bir maħbûbdur kim kâmet-i zîbâsına
 Beli hil‘at-i ser-â-pâ dest-i kudretten çıkup
 Ey güneş git hâne-i ‘iyânı rûşen kıl bugün
 Başka gün dünyâya çün çarh-ı nübüvvetden çıkup
 Yâ Muhammed Ahmedin medhinde tek bu söz yeter
 Kim anın vaşfı dem-â-dem-i ‘azâmetden çıkup (Divan 32a)
 Diğer,

Mefûlü Fâilâtü Mefâilü Fâilün

Ol mâh-veş ki rûyını şeb-reng mû dutup
 Gün karşusunda sanki dü rûşeng bû dutup
 Gûyâ çemende yârim ile yâr olupdı gül

Andan leîâfeti ahz kılup reng diyu dutup
 Cânım fedâ o yâre ki nezzâregân yolun
 Rûyâda dâ'imâ olan ol âb-ı rû dutup
 Mâr-âb çeşm-i çeşme-i çeşmâne seddi çek
 Serv-i revânımın yolunu çünkü su dutup
 Korkum odur ki âyine tâb itmeyüp sine
 Mihrimle çün meşâta anı rû-be-rû dutup
 La'lin şarâbı ta'ne daşın at şikest kıl
 Sâkî bir elde câm bir elde sebû dutup
 Bîgâne yâre kânımı tökdürdi dil-hoşum
 Çün rûşt-i kâr-ı sehv ile kâr-ı nigû dutup
 Dünbâl-i çeşm üzre siyeh hâli kim görüp
 Söyler ki âhu-yı beçe Hindûya mû dutup
 Hayrânım ol gazâle ki şayyâd-ı hışm anın
 Bî âb-ı dâne mûrg-i dilim gibi av dutup
 Âhû bahuşlu yârine sayyâddur gözün
 Gönlüm kuşun salup tura bî-mâ-yı mû dutup
 Vahşî gazâl kendine râm eyle gönlümü
 Çün 'aşk-ı dâdı sende o dürdâne hû dutup
 Şubh u mesâlidür söyle ol mâha Müşterî
 Bah gör gelen bana gam-ı bahrin ne tû dutup (Divan 33b)

Diğeri,

Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

Benüm tek hiç kes dünyâda nâ-şâd olmasun yâ Rab
 Beni nâ-şâd iden bîgâne dil-şâd olmasun yâ Rab

Beni eltâf-ı şâh-ı hüsnden mahrûm iden kisler
 Sipâh-ı gam elinden hiç âzâd olmasun yâ Rab
 Vücûdum kişveri kim pâ-y-mâl-i leşker-i gamdur
 Mehimden ayru obalara âbâd olmasun ya Rab

Urarken tîşe daşe kerheki guyâ biledir imiş
 Dil-i şehd zîb-i şîrîn-i çuğulad olmasun yâ Rab
 Gönül mürğ-i kafes tek sînede ez bes kılup nâle
 Olur kaç'-ı nefes bir bunca feryâd olmasun yâ Rab
 Diyorlar Müşterî şi'irim yetişmiş bezm-i 'îrfâne
 Anın çün derdim olmuş cây-ı îrâd olmasun yâ Rab (Divan 36a)

Diğeri,

Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

Bahâr eyyâmıdır gel gül-ruhum seyr-i gülistân it
 Kızıl gül gıncası tek göğsümü şâdân u handân it
 Olupdur 'ârızım gül gül sirişk-i lâle-gûn eyler
 Gel ey serv-i gül endâmım bu tırfa bağı seyrân it
 Tabîbâ nergisin bîmârıyam bir dem bana sârî
 Teveccüh eyle nabzım dut bu mühlik derde dermân it
 Güzeller mahfelin gel rûşen it şem'-i şebistânım
 Bu cem'in rişte-i câhın mişâl-i şem'-i sûzân it
 Perîşân hâtır istersense uşşakı seni târî
 Dü zülf-i 'anber-efşânı gül-i ruhsâre efşân it
 Bütâ zulmât-ı zülfünde diler dil âb-ı hayvânı
 Leb-i la'lin şarâbından ona bir cür'a ihsân it
 Bahâr eyyâmı geçdi yârsız gel Müşterî her dem
 Gülistân-ı gam içre bülbül-âsâ âh-ı efgân it (Divan 36b)

Diğeri,

Fâîlâtün Fâîlâtün Fâîlâtün Fâîlün

Bu harâb-âbâd-arâ ey dil be-kân itdin 'abes
 Bu binâ-pezirde fikr-i hânümân itdin 'abes
 Şahn-ı gülzâr-ı cihâna bî-hude koydun qadem
 K'o bahâr-ı gülşen-i 'ıyşî hazân itdin 'abes
 Nâ haq uydun andelîb-âsâ vefâsız güllere
 Nahl-i gülzâr-ı gam üzre âşiyân itdin 'abes

Bağladın meyl bî-vefâ dünyâyâ devr-i çarḥdan
 Olmadın âgah kadi mişl-i kemân itdin ‘abeş
 Gül gibi gökçek pezîrin gonca lebler anlara
 Tapşydın dil mürğini âh u fiğân etdin ‘abeş
 Cenk urdun ḥârik-i gül-ruhların dâmânına
 Ğonce-veş gam gülşeninde gögsü kan itdin ‘abeş (Divan 38a)

Divan bu tertip üzere şu beyitle son bulmuştur:

Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

Gül zamânında şaḡın yıkma gönül goncasını

Bize ezhâr-ı feraḥ ile desin ḥünçe seni (Divan 138b)

SONUÇ:

Dîvân-ı Müşterî adıyla Muhammed Ağa Müctehidzâde (Müctehidzâde Mehmed Aka) tarafından tertip edilen divanın tanıtımının yapıldığı bu çalışma ile Türk edebiyatının unutulmuş bir şairi daha hatırlatılmış olacaktır. Şair, 1869’da Karabağ/ Azerbaycan’da doğmuş ve 1958’de vefat etmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmayan sanatçı, sessiz ama önemli eserler bırakmayı başarmış bir şahsiyet olarak görülmektedir. Müctehidzâde’nin iki önemli eseri bilinmektedir. Birincisi Tezkiretü’ş-Şuarâ Riyazü’l-Âşîkîn adlı Karabağ şairlerini bir araya getiren ve haklarında kısa bilgiler veren, şiirlerinden örnekler sunan tezkire eseridir. İkincisi Müşterî mahlası ile yazdığı divanıdır. Tezkiyesinin eski yazı bir basımı İstanbul’da yapılmıştır. Bu eski yazı eseri yine eski yazı ile Recep Toparlı ve Sadi Çöğenli (1992) Erzurum’da neşretmiştir. Tezkire üzerine Prof. Dr. Mustafa İsen tarafından Aljira Topolova’ya bir de yüksek lisans çalışması yaptırılmıştır. Ancak henüz bu değerli eserin Latin alfabesi ile yayımı gerçekleşmemiştir. Divan ise adeta unutulmuş ve hakkında hiç çalışma yapılmamıştır. Oldukça bozuk bir nestalik yazı ile yazılan ve eksik sayfaları çok olan bir nüshası Bakü El Yazmaları Enstitüsünde tarafımızdan bulunmuş ve yayıma hazırlanmıştır. Divanın kısa tanıtımını yaptığımız bu yazımız ile eserin bir nebze de olsa tanıtımının sağlanmasına çalışılmıştır. Divandaki şiirlerden örnekler verilen çalışmamızda, eserin içeriği ve bazı sayısal özelliklerine de değinilmiştir.

KAYNAKÇA

- ÇÖGENLİ Sadi, TOPARLI, Recep (1992), Tezkiretü’ş-Şuarâ; Riyâzü’l-Âşıkîn-Karabağlı Müctehidzâde Mehmed Aka, Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Divan (Yazma), Müctehidzaâde Mehmed Aka, Dîvân-ı Müşterî 19 (No: D-622) Bakü El Yazmaları Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan.
- HAKVERDİOĞLU, Metin (2021) “Karabağlı Mehmed Ağa Müctehidzâde’nin Riyazü’l Âşıkîn Adlı Tezkiresi ve Vâkıf’ın Bir Tiflis Güzellemesi”, Edebiyatta Karabağ Mevzusu Sempozyumu, 2021. Bakü, Azerbaycan.
- KILIÇ Filiz (2007), Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynaklar: Şair Tezki-
releri, “Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi”, Cilt 5, Sayı 10, 2007, 543-564.
- TOPOLOVA Aljira (1999), “Karabağlı Muhammed Aka Müctehidzâde, Riyazü’l-Âşıkîn”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

Bölüm 7

COVID-19 VE OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

Burcu GÜLEY¹

Bayram DELEŞ²

1 Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Muş / Türkiye, e-mail: b.cosanay@alparslan.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-8337-3851

2 Ardahan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Ardahan / Türkiye, e-mail: bayramdeles@ardahan.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-7507-240X

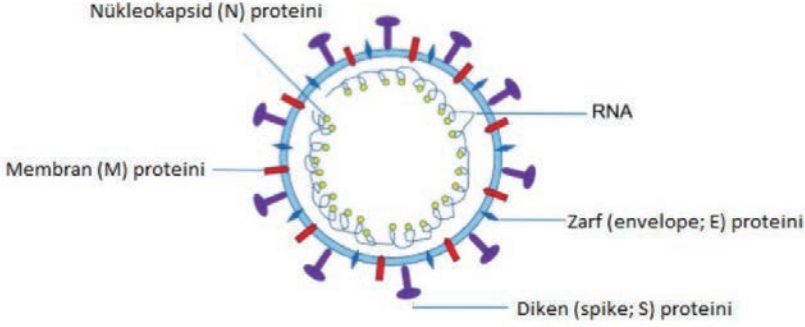
GİRİŞ

Başlangıç yeri Çin olan ve tüm dünya ülkelerine hızlı bir şekilde yayılan koronavirüs ülkemizi de etkisi altına almıştır. COVID-19'un bilinmeyen bir virüs olması, damlacık yolu ile bulaşması, hızlı bir şekilde yayılması, etkilerinin uzun zaman devam etmesi ve tedavi şeklinin hala tam olarak bulunamamış olması küresel anlamda tüm insanlığın kaygı durumlarını arttırmıştır. Virüsün yayılım hızından ötürü bu yayılımı azaltmak mümkünse durdurmak için tüm dünya ülkeleri farklı kısıtlamalar getirmiş ve evlerde geçirilen zaman artmıştır bunun neticesinde insan fizyolojisi, psikolojisi ve ekonomisi bu durumdan derinden etkilenmiştir. İçinde bulunduğumuz çağın teknoloji ve sağlık alanında ilerlemelerin en ileri seviyede olduğu bir çağ olmasına rağmen bu salgın karşısında çaresiz kalınması bireyleri tedirgin etmiştir. Özellikle salgından dolayı ortaya çıkan kısıtlamaların tüm hizmet sektörlerini etkilediği bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden birinin de eğitim olması eğitimcileri, ebeveynleri ve öğrencileri uzaktan eğitim süreci ile tanıştırmıştır. Eğitimin ilk kademesi olan ve öğretmenler ile ilk defa tanışılan okul öncesi dönemde bu süreçten etkilenerek uzaktan eğitim ile karşılaşmışlardır. Yaklaşık iki yıla yakın bir süredir eğitimin uzaktan devam etmesi birçok sorunun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu nedenle bu bölümde COVID-19 süreci ve okul öncesi eğitim ele alınmıştır.

COVID-19 Pandemisi

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin Ülke Ofisi, 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen pnömoni vakalarının görüldüğünü bildirmiştir. Bu vakaların belirtileri ise nefes darlığı, ateş, öksürük ve bilateral akciğer pnömonisi ile uyumlu görüntüler olarak saptanmıştır. 7 Ocak 2020 tarihinde ise bu pnömoni kümelenmelerinin etkisinin insanlarda ilk kez tespit edilen yeni tip koronavirüs olduğu belirlenmiştir. Bu virüsün SARS-CoV ile benzerlikleri bulunduğu için ilk olarak SARSCoV-2 olarak adlandırılmış Şubat 2020'de ise DSÖ tarafından 2019 koronavirüs hastalığı anlamına gelen "COVID-19" ismi verilmiştir (Api ve Ceyhan, 2020).

Pozitif polariteli, tek zincirli ve zarflı RNA virüsleri olan koronavirüsler pozitif polariteli olduklarından dolayı RNA'ya bağımlı RNA polimeraz enzimi içermemekte ama genomlarında bu enzimi kodlamaktadırlar. Ayrıca bu virüslerin yüzeylerinde çubuksu uzantılar bulunmaktadır (Şekil 1). "Corona" kelimesinin Latince karşılığının "taç" olmasından dolayı bu virüslere "taçlı virüs" anlamına gelen "Coronavirüs" ismi verilmiştir.¹

Şekil 1. Koronavirüsün şematik yapısı¹

COVID-19 salgını 30 Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından “uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu” olarak sınıflandırılmıştır. Salgının ilk başladığı yer olan Çin dışında 113 ülkede vakaların görülmesi ile virüsün çok hızlı bir şekilde yayılım gösterdiği belirlenmiştir. Bunun neticesinde virüsün şiddeti ve yayılım hızı göz önüne alınarak 11 Mart 2020 tarihinde “küresel salgın (pandemi)” olarak tanımlanmıştır (Singhal, 2020; Ünal, 2020).

COVID-19’un kaynağı henüz netleşmemekle beraber toplanan veriler Çin’de deniz ürünlerinin satıldığı bir pazardaki vahşi hayvanlardan kaynaklandığını göstermektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Virüsün insandan insana bulaş yoluyla yayılması nedeniyle pozitif kişilerin virüsün kaynağı olduğu düşünülmektedir. İlk başlarda damlacık yolu ile yani pozitif bireylerin hapsirme ve öksürme yolu ile etrafa yaydığı damlacıklara diğer bireylerin temas etmesiyle virüsün bulaştığı düşünülürken sonraki süreçlerde dolaylı bulaşmanın da (virüs bulaşmış lavabo, kapı kolu, asansör düğmesi gibi ortak kullanılan eşyalara dokunulduğunda virüsün bulaşması) görüldüğü belirlenmiştir. Kısacası COVID-19 farklı yüzeylerde uzun süre aktif olmakta ve havada asılı damlacık şeklinde kalabilmektedir bu da bulaş riskini arttırmaktadır (Özlü ve Zorlu, 2021). Koronavirüsün öksürük, ateş, boğaz ağrısı, nefes darlığı, tat ve koku kaybı, kas ağrıları ve baş ağrısı gibi semptomları bulunmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Pasifik’te yer alan farklı ülkelerde vakaların bildirilmesi ile COVID-19’un Ocak 2020’den itibaren yayılım hızının arttığı belirlenmiştir. Dünya ülkelerinde vaka sayıları her geçen gün artış gösterirken Türkiye’de ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür (Aktaş ve Daştan, 2021; Hotar vd., 2020). İlk koronavirüs vakasının görülmelerinden itibaren ülkemizde toplam vaka sayısı 5 milyonu, vefat

1 <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid19rehberigenelbilgilerepidemiyolojiyetan.pdf.pdf>

edenlerin sayısı ise 46 bini geçmiştir. Bu süreçte dünya genelinde 169 milyondan fazla vaka ve 3 milyondan fazla kişinin vefat ettiği bildirilmiştir (TRT Haber, 2021). Küçük büyük her yaş grubunda ciddi etkiler gösteren COVID-19'un çağımızın en önemli sağlık problemi olduğu düşünülmektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020).

Günümüzün en büyük sağlık problemlerinden biri olarak kabul edilen COVID-19 ile mücadele edebilmek için Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Rusya, Almanya ve Büyük Britanya başta olmak üzere farklı birçok ülke bu virüse karşı aşı bulmak için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) ile iş birliği programlarına başladı (Cohen, 2020). Büyük Britanya'da Oxford Üniversitesinin Astra Zeneca ile birlikte yürüttüğü çalışmada 9 Eylül'de olumsuz bir olay yaşanmasından dolayı 3. aşama çalışmasını duraklatmış ve üç gün sonra tekrar çalışmalara başlanmıştır.² Rusya ise COVID-19'u önlemek ve durdurmak için ilk aşısını onaylamış fakat aşının faz III klinik denemelerine başlamamıştır. 31 Ağustos tarihinde ise faz III denemesini başlatmışlardır (Burki, 2020). Çin ve ABD'de büyük ölçekli aşı çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamıştır (Coustasse vd., 2021).

Aşı geliştirme çalışmalarında Sinovac aşısını geliştiren Çin etkili sonuçlara ulaşmış ve uygulanmaya başlanmıştır daha sonra ise New York merkezli Pfizer firması ve Türk doktorlar Uğur Şahin ve Özlem Türeci'nin sahibi olduğu Alman BioNTech adlı medikal şirketin ortak çalışmalarının ürünü olan Pfizer/ BioNTech (BNT162b2) aşısı geliştirilmiştir. BioNTech COVID-19 aşısı Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (U.S. Food and Drug Administration/FDA) tarafından onaylanan ve kullanımına izin verilen ilk aşıdır (Okyay, 2020; Sharma vd.,2020; Uçkaç, 2021). Çoğu ülkede uygulanan ve hızla uygulanmaya devam eden aşı türüdür.

Dünya genelinde ülkelerin DSÖ'ne bildirdikleri vaka sayıları ve ölüm oranlarının artmasından dolayı aşılama kampanyaları düzenlenerek Aralık 2020'den itibaren aşı uygulanmaya başlamıştır. Uygulanan aşılarla rağmen vaka sayılarında artışın hala devam ettiği görülmektedir. DSÖ'nün en son yayınladığı COVID-19 verilerinin yer aldığı tablo aşağıda gösterilmektedir.

2 <https://www.astrazeneca.com/content/astraz/media-centre/press-releases/2020/covid-19-vaccine-azd1222-clinical-trials-resumed-in-the-uk.html>

Resim 1. 12 Kasım 2021 Dünya Sağlık Örgütü Verilerine Göre Ülkelerin COVID-19 Verileri³

Name	Cases - cumulative total	Cases - newly reported in last 24 hours	Deaths - cumulative total	Deaths - newly reported in last 24 hours
Global	251.788.329	514.819	5.077.907	7.508
Americas	94.820.509	122.034	2.315.823	2.168
Europe	80.316.815	334.388	1.473.105	4.094
South-East Asia	44.227.520	20.575	698.809	575
Eastern Mediterranean	16.535.655	10.154	304.761	188
Western Pacific	9.704.901	25.616	133.833	411
Africa	6.182.165	2.052	151.563	72
United States of America	46.501.534	87.871	752.960	1.350
India	34.414.186	12.516	462.690	501
Brazil	21.909.298	12.273	610.036	280
The United Kingdom	9.448.406	42.401	142.533	195
Russian Federation	8.992.595	40.123	252.926	1.235
Turkey	8.340.322	24.898	72.910	197

DSÖ (2020), bireylerin maske kullanmaması, hijyen kurallarına dikkat etmemeleri ve sosyal mesafe kurallarına uymamaları COVID-19 virüsünün bulaşma hızını arttırdığını belirtmektedir. Tablo 2 incelendiğinde verilerin seviyesinin hala yüksek olduğu görülürken bu artışın önüne geçebilmek için aşılama seviyesinin artırılması, sosyal mesafenin korunması, maske ve temizliğe dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü bu konuda yapılan araştırmalar pandemi sürecinde toplumların ilk ihtiyaçlarından birinin sağlık hizmeti olduğu ve pandeminin yayılımını kontrol edebilmek için sosyal izolasyonun oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Hotar vd., 2020).

COVID-19'un Etkileri

Aralık 2019 tarihinden itibaren küresel çapta bir sağlık sorunu olan ve ekonomik sorunlara da yol açan COVID-19'un sosyal hayat üzerindeki etkilerinin araştırıldığı araştırmalarda sosyal izolasyon şartı, kalabalık yerlerin kapatılması, seyahatlerin yasaklanması gibi kısıtlamalardan ülke ekonomisi, üretim, tarımsal faaliyetler, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim sistemi ve insan psikolojisi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Caoa vd., 2020; Mustafa ve Mazari, 2020; Pulla,2020; Rubin ve Wessely, 2020; Sood, 2020).

COVID-19 pandemisi yediden yetmişe herkesi etkileyen bir süreç olarak kabul edilmektedir. Özellikle bu süreçte sağlık hizmetlerinin azalması, ekonomik zorluklar, artan stres ve kaygı durumları çocukların gelişimini olumsuz etkilemiştir. Psikolojik ve ekonomik sıkıntıların ebeveynler üzerinde yarattığı endişe, kaygı ve stres düzeyi arttıkça bu durumlar çocuklara

3 <https://covid19.who.int/table>

da yansımaktadır. Bununla birlikte eğitimin uzaktan yürütülmesi ile akran gruplarından ve sosyal çevrelerinden uzaklaşan çocuklarda sosyal ilişkiler zayıflamış, teknolojik ürün (telefon, tablet, bilgisayar vb.) kullanımı ve internette geçirilen zaman artmıştır (Aktaş ve Daştan, 2021).

Pandemi nedeniyle ev dışında geçirilen sürenin kısıtlı olması, sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması, parkların ve bahçelerin kullanılamaması gibi durumlar neticesinde çocukların hareket alanı azalmıştır. Gelişimin en hızlı ve önemli olduğu erken çocukluk döneminde bu tür kısıtlamaları yaşayan çocukların tüm gelişim alanları (bilişsel, dil, psikomotor, sosyo-duygusal gelişim ve öz bakım becerileri) bu durumlardan olumsuz etkilenmiştir (Yoshikawa vd., 2020). Dahası pandeminin travma sonrası stres bocukluğu, anksiyete, depresyon, panik bozukluğu gibi ruhsal sorunlara neden olduğu belirlenmiştir (Caoa vd., 2020; Mustafa ve Mazari, 2020)⁴.

Bilimsel yaklaşımların hepsi çocukların sağlıklı psikolojik gelişimleri ve refahı ile ilgilenmektedir. Pandemiden dolayı bakım veren kişilerden ayrılma, izole olma, karantinaya alınma gibi durumlarla karşılaşan çocukların %30'unda adaptasyon sorunları, akut stres bozuklukları ve travma sonrası stres bozuklukları gibi klinik durumlar gözlenebilmektedir. Ayrıca bu tür durumlar yaşayan çocuklarda kaygı, korku ve farklı psikolojik problemler gözlenmektedir (Liu vd., 2020). Pandemi salgınının neden olduğu ekonomik problemler ebeveynlerde stres ve kaygı durumlarını arttırdığı için bu dönemde ebeveynlerin çocuklarına yönelik şiddet ve istismar vakalarında artış görülmüştür (Cluver vd., 2020).

Okul Öncesi Eğitim

Dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren çevresini keşfeden ve tüm öğrenmelerini çevre keşfi sayesinde gerçekleştiren birey tecrübelerini duyarlı, istikrarlı ve zengin uyarıcıların olduğu ortamlarda gerçekleştirdiğinde fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda daha sağlıklı olmaktadır. Hayatının ilk dönemlerinde olumsuz deneyimler yaşayan bireyler ise yetişkinlikte kronik hastalık, gelişimsel gerilikler ve kalıcı stres gibi problemlerle karşılaşabilmektedir (Poyraz ve Dere, 2003).

Beyin gelişiminin en hızlı olduğu dönem olan 0-8 yaş aralığı Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından erken çocukluk dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁵ Bu dönemde çocukların yaşadığı olumlu deneyimler daha sonraki yıllarda başarı oranlarını artırırken olumsuz deneyimler başarısızlıklarını tetiklemektedir. Çocuklara sunulan zengin uyarıcıların olduğu eğitim ortamı ve öğretmenlerin çocukları iyi yönlendirmeleri ile yüksek kalitede bir okul öncesi eğitimi mümkün ol-

4 <https://medium.com/atolye-icgoruler/covid-19-tutum-davranis-beklentiler-89a7a7c79214>

5 <https://en.unesco.org/themes/earlychildhood-care-and-education>

makta bu da çocukların öğrenme ve motivasyonlarını kalıcı bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle erken çocukluk döneminde verilen okul öncesi eğitim yalnızca çocukları ilkökula hazırlamamakta aynı zamanda çocuklara hayat boyu kullanacakları alışkanlık ve temel becerileri de kazandırmakta ve tüm gelişim alanlarını desteklemektedir. Bu nedenle okul öncesi eğitim ertelenecek bir durum değildir ve eğitimin en temel basamağını oluşturmaktadır bu eğitimi almayan/alamayan çocuklar olumlu tecrübelerden de mahrum kalmaktadır (Sikandar, 2015; Uyanık Balat, 2016).⁶

COVID-19 ve Okul öncesi Eğitim

Okul öncesi dönemde çocuklarının bu dönem içerisindeki gelişimsel özelliklerine bakıldığında, virüs ve pandemi gibi soyut bir kavramı algılamak onlar için oldukça zordur. Yetişkinler algılanması zor olan pandemi dönemini çocukların gelişimsel durumlarını düşünmeden çocuklara anlatmaya çalışmakta bu da çocukların korku, kaygı durumlarının artmasına davranışsal ve duygusal sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Aynı zamanda okul öncesi eğitim dönemindeki çocuklar bu sürecin ebeveynlerini, akrabalarını ve akranlarını kaybetmelerine neden olacağını düşünmektedir. Bu durum çocuklarda evden çıkma korkusu, beslenme ve uyku bozuklukları, hareketsizliğe bağlı olarak fiziksel gelişim geriliği, ebeveynlerden ayrı kalma korkusu, sosyalleşme ve uyum sorunlarına neden olabilmektedir (Boyras ve Legros, 2020; Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020; Dalton vd., 2020; Ghosh vd., 2020; Guan vd., 2020; Jiao vd., 2020).

DSÖ'nün yeni koronavirüsün neden olduğu küresel salgını pandemi olarak ilan etmesi ile ülkelerdeki yönetimler farklı tedbirler almaya başlamışlardır. Bu süreçte birçok ülke karantina ve sosyal izolasyon tedbirleri almış maske ve hijyen kurallarına mutlaka uyulması gerektiğini belirtmişlerdir. UNESCO verilerine göre dünya üzerindeki çoğu ülke COVID-19 salgınına kontrol edebilmek için kalabalık yerlerin kapatılması, sokağa çıkma yasakları, evden çalışma ve eğitim kurumlarının geçici olarak kapatılarak yüz yüze eğitime ara verilmesi gibi kararlar almıştır. Bu tür kararlar bireylerin hayatını etkilerken yaklaşık 1,6 milyar öğrencinin de eğitim ve öğretimi bu durumdan etkilenmiştir (Selman, 2021; UNESCO, 2020).

Pandemi döneminde yüz yüze eğitime ara verilerek eğitimin uzaktan eğitim şeklinde devam etmesi eğitiminin tüm basamakları için farklı öğrenme modellerinin geliştirilmesine neden olmuştur. Uzaktan eğitim döneminde çevrimiçi öğrenme modellerinin, hangi pedagojik yaklaşımlar ve teknolojiler kullanıldığı zaman çocukların öğrenme ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacağı düşünülmüştür. Daha üst eğitim basamağındaki öğrencilerle karşılaştırıldığında, okul öncesi dönem çocuklarının genellikle bilgisayarla daha az ilgilenen oyun temelli etkinliklere ise daha fazla

6 https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195712275243-okuloncesi_egitimprogrami.pdf

katıldıkları ayrıca ekran karşısındaki dikkat sürelerinin oldukça kısa olduğu görülmektedir (Huber vd., 2016). Bu nedenle, okul öncesi eğitimin pandemi döneminde etkili bir şekilde devam etmesi için çocukların yaş ve gelişimsel özelliklerini göz önünde bulunduracak şekilde planlamalar yapılması gerekmektedir.

COVID-19 sürecinin başlamasıyla birlikte dünyanın birçok yerinde çocukların eğitim süreci çarpıcı bir biçimde değişmiştir. Salgının seyrini azaltmak için okullar geçici süreliğine kapatılarak yüz yüze eğitime ara verilmiş çevrimiçi ve uzaktan eğitim sürecine geçilmiştir (Bao vd., 2020). Bu nedenle ebeveynlerin rolleri de değişmiştir. Yüz yüze eğitim sürecinde ebeveynlerin çocukların okul içinde öğrendiklerini evde desteklemeleleri beklenirken uzaktan eğitim sürecinde çok daha büyük roller alarak bir eğitimci gibi çocukları ile ilgilenmeleri gerekmiştir (Schmidt vd., 2020). Yüz yüze eğitim uygulamaları olmadığı için çocukların bu süreci olumlu deneyimlerle geçirmesi adına okul öncesi öğretmenleri, ebeveynlerin çocukların öğrenme etkinliklerine katılmalarına yardımcı olmak adına uzaktan eğitim döneminde ebeveynlerin çocukları ile evde yapılabilecekleri etkinlik türleri planlanmıştır (Hu vd., 2021).

Okul öncesi eğitimin çocukların gelişim alanlarına olumlu etki yapmasının yanında akademik olarak başarılarının artmasına, hayata hazırlanmalarına, temel becerileri kazanmalarına ve sosyal etkileşimlerini arttırmalarına katkı sağlamaktadır. Özellikle bu yaş grubu çocuklar için akademik becerilerden ziyade sosyo-duygusal becerilerin kazanılması daha önemlidir. Okul öncesi eğitim kurumlarında diğer çocuklar ve yetişkinlerle sosyal iletişime giren çocuklar zengin kelime haznesine sahip olmakla birlikte toplum içerisinde kendini ifade etme yeteneği kazanmakta, grup içerisinde söz hakkı alabilmekte ve paylaşma, yardımlaşma gibi temel becerileri kazanabilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda okul öncesi eğitim alan çocukların akademik ve erken okuryazarlık becerilerinin gelişmesinin yanı sıra sosyal beceri düzeylerinin de arttığı saptanmıştır (Ramsook vd., 2020).

Okul öncesi eğitim çocuğun aileden sonra programlı ve planlı bir şekilde eğitim aldığı ilk basamaktır. Bu bağlamda çocukların tüm gelişim alanlarının olumlu bir şekilde etkilendiği kritik bir eğitim dönemidir. Bu dönemde çocuklar kalem tutma, makas tutma, parmaklarını kontrol etme, kesme, yapıştırma, yaratıcı nesneler oluşturma, sosyalleşme davranışları, sağlıklı arkadaşlık ilişkileri, oyun oynama, grup aktivitelerine katılma, Türkçe'yi doğru ve etkili kullanma, günlük yaşam becerileri ve öz bakım becerileri gibi birçok kazanım elde etmektedir. Okul öncesi eğitim dönemi bu tür kazanımların sağlanması ve çocukların gelişimsel kapasitelerini en üst düzeyde kullanmaları için kritik bir evre olarak kabul edilmektedir. Bu süreçten sağlıklı bir şekilde yararlanmaları için okul öncesi eğitimin yüz yüze olarak devam etmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir (Yılmaz vd., 2021).

SONUÇ

COVID-19 pandemi süreci bilinmeyen bir virüsün ve bu virüsün neden olduğu etkilerin tüm insanlığı etkilediği ve etkilemeye devam ettiği bir süreçtir. İçinde bulunduğumuz çağın teknolojik ilerlemelerin en fazla olduğu çağ olmasına rağmen bu virüsle hala etkin şekilde mücadele edilememekte bu da belirsizliklere ve dolayısıyla kaygı ve korku durumlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Yetişkinlerin bile psikolojilerini olumsuz etkileyen bu sürecin hayatın işleyişini anlamlandırmakta zorlanan çocuklar üzerinde bıraktığı tahribatlar daha ağır olmaktadır.

Pandemi sürecinde salgının seyrinin azaltılması için pek çok ülke farklı politikalar geliştirmiş ama genel olarak maske, mesafe ve hijyene dikkat edilmesi gerektiği, kalabalık yerlerin bir süre kapatılması, işlerin uzaktan yürütülmesi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin olduğu ortamların geçici süreliğine kapatılması, yüz yüze eğitime ara verilerek uzaktan eğitime geçilmesi gibi kararlar alınmıştır. Bunun sonucunda eğitimin her kademesindeki milyarlarca öğrenci bu durumdan etkilenmiştir. Özellikle eğitimin ilk basamağı olan ve bir eğitici kontrolünde alınması gereken bir eğitim olan okul öncesi eğitim dönemi bu süreçten en olumsuz etkilenen grubu oluşturmaktadır. En temel becerilerin kazanıldığı bu dönemde çocukların ekran maruziyetlerinin az olması gerekirken uzaktan eğitim sürecinde çocuklar ekranla daha fazla zaman geçirmekte bu da gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu yaş grubu çocukların dikkat sürelerinin kısa olması nedeniyle verilen uzaktan eğitim sağlıklı olmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, B. ve Daştan, N. B. (2021). Covid-19 pandemisinde üniversite öğrencilerindeki oyun bağımlılığı düzeyleri ve pandeminin dijital oyun oynama durumlarına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 129-138. doi: 10.51982/ba-gimli.827756
- Api, O. ve Ceyhan, M. (2020). *COVID-19 doğum ve sezaryen uygulamaları*. Gökaslan H, editör. Kadın Hastalıkları ve Doğum- COVID-19. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri, 21- 8.
- Bao, X., Qu, H., Zhang, R., and Hogan, T. P. (2020). Modeling reading ability gain in kindergarten children during COVID-19 school closures. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 6371. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176371>
- Boyraz, G., and Legros, D. N. (2020). Coronavirus disease (COVID-19) and traumatic stress: Probable risk factors and correlates of posttraumatic stress disorder, *Journal of Loss and Trauma*. <https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1763556>
- Burki, T. K. (2020, September 4). The Russian vaccine for COVID-19. *Lancet Respiratory Medicine*. Retrieved September 10, 2020, from [https://www.thelancet.com/journals/lanres/article/PIIS2213-2600\(20\)30402-1/full-text](https://www.thelancet.com/journals/lanres/article/PIIS2213-2600(20)30402-1/full-text)
- Caoa, W., Fanga, Z., Houc, G., Hana, M., Xua, X., Donga, J., and Zhenga, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287(112934), 1-5.
- Cluver, L., Lachman, J.M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., and Rakotomalala, S. (2020). Parenting in a time of COVID-19. *Lancet*, 395: e64.
- Cohen, J. (2020). Russia's approval of a COVID-19 vaccine is less than meets the press release. *Science*. Retrieved August 16, 2020, from <https://www.sciencemag.org/news/2020/08/russia-sapproval-covid-19-vaccine-less-meets-press-release>
- Coustasse, A., Kimble, C., and Maxik, K. (2021). COVID-19 and vaccine hesitancy: a challenge the United States must overcome. *The Journal of Ambulatory Care Management*, 44(1), 71-75.
- Çaykuş, E. T., ve Mutlu Çaykuş, T. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler [Ways to promote children's resiliency to the COVID-19 pandemic suggestions for families, teachers and mental health specialists]. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7(5), 95-113.
- Dalton, L., Rapa, E., and Stein, A. (2020). Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19. *The Lancet*

- Child & Adolescent Health*, 4, 346-347. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30097-3](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30097-3)
- Ghosh, R., Dubey, M. J., Chatterjee, S., and Dubey, S. (2020). Impact of COVID-19 on children: Special focus on psychosocial aspect. *Minerva Pediatrica*, 72. <https://doi.org/10.23736/S0026-4946.20.05887-9>
- Guan, H., Okely, A. D., Aguilar Farias, N., Pozo Cruz, B., Draper, C. E., Hamdouchi, A.,... Veldman, S. L. C. (2020). Promoting healthy movement behaviours among children during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Child & Adolescent Health*. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30131-0](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30131-0)
- Hotar, N., Omay, R. E., Bayrak, S., Kuruüzüm, Z. and Ünal, B. (2020). Pandemi- nin toplumsal yansımaları. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2). 211-220.
- Hu, X., Chiu, M. M., Leung, W. M. V., and Yelland, N. (2021). Technology integration for young children during COVID-19: Towards future online teaching. *British Journal of Educational Technology*.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F.Y., Pettoello Mantovani, M., and Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19. *European Pediatric Association*, 221. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>
- Liu, J.J., Bao, Y., Huang, X., Shi, J., and Lu, L. (2020). Mental health considerations for children quarantined because of COVID-19. *Lancet Child Adolesc Health*, 4:347-349.
- Mustafa, A. B., and Mazari, A. A. (2020). The psychological and physiological responses in population exposed to COVID-2019 pandemic. *Curr Tre Biosta & Biometr*, 3(1). doi: 10.32474/CTBB.2020.03.000155.
- Okuy, P. (2020). *COVID-19 Aşı Çalışmaları, Türk Tabipler Birliği Pandemi Altıncı ay Değerlendirme Raporu*. Ankara
- Özlü, T., ve Zorlu, Ö. Ü. D. (2021). 3. *Güncel Tehdit: Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19) ve Türkiye Deneyimi*.
- Poyraz, H., ve Dere, H. (2003). *Okul öncesi eğitimin ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pulla, P. (2020). Covid-19: India imposes lockdown for 21 days and cases rise. *BMJ*, 368:1251.
- Rubin, G.J., and Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *BMJ*, 368:313.
- Ramsook, K. A., Welsh, J. A., and Bierman, K. L. (2020). What you say and how you say it: Preschoolers' growth in vocabulary and communication skills differentially predict kindergarten academic achievement and self-regulation. *Social Development*, 29(3), 783–800. <https://doi.org/10.1111/sode.12425>
- Selman, B. (2021). COVID-19 Pandemisinde Okul Öncesi Çocuklara Teleterapi Hizmeti Sunan Dil ve Konuşma Terapistlerinin Bu Sunum Yöntemine

İlişkin Deneyimleri ve Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Sharma, O., Sultan, A.A., Ding, H., and Trigg, C.R. (2020). A Review of the Progress and Challenges of Developing a Vaccine for COVID-19. *Front Immunol*, 11:585354.

Schmidt, A., Kramer, A. C., Brose, A., Schmiedek, F., and Neubauer, A. B. (2020). *Homeschooling and affective well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: A daily diary study*.

Sikandar, A. (2015). John Dewey and His Philosophy of Education. *Journal of education and Educational Development*, 2(2), 191-201.

Singhal, T. (2020). A review of coronavirus disease-2019 (COVID-19). *Indian J Pediatr*, 87, 281- 286. doi: <https://doi.org/10.1007/s12098-020-03263-6>

Sood, S. (2020). Psychological effects of the Coronavirus disease-2019 pandemic. *Research & Humanities in Medical Education-RHIME*, 7, 23-26.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 enfeksiyonu) genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı*. Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. Ankara.

Uyanık Balat, G. (2016). *Okul öncesi eğitime giriş* (Cilt 6). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ünal, H. (2020). Yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19) hakkında aile hekimliği uzmanlık öğrencilerinin bilgi düzeyi, algı ve davranışı. Tıpta uzmanlık tezi. T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, İstanbul.

Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması [Özel sayı]. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (1), 142-153.

Yılmaz, İ., Yılmaz, E., ve Savaş, B. (2021). İlkokul 1. Sınıf Öğretmenlerinin Pandemi Döneminde Yüz Yüze Eğitime İlişkin Görüşleri. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 38-50.

Yoshikawa, H., Wuermli, A. J., Britto, P. R., Dreyer, B., Leckman, J. F., Lye, S. J., Ponguta, L. A., Richter, L. M., and Stein, A. (2020). Effects of the global coronavirus disease-2019 pandemic on early childhood development: Short-and long-term risks and mitigating program and policy actions. *The Journal of Pediatrics*, 223, 188-193.

İNTERNET KAYNAKLARI

AstraZeneca (2020, September 12). COVID-19 vaccine AZD1222 clinical trials resumed in the UK. Retrieved September 29, 2020, from <https://www.astrazeneca.com/content/astraz/media-centre/press-releases/2020/covid-19-vaccine-azd1222-clinical-trials-resumed-in-the-uk.html>, (E.T. 09.11.2021).

- Atölye (2020). COVID-19: Tutum, Davranış ve Beklentiler Araştırması. <https://medium.com/atolye-icgoruler/covid-19-tutum-davranis-beklentiler-89a7a7c79214>, (E.T. 10.11.2021).
- <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid19rehberigenelbilgilerepidemiyolojivetan.pdf.pdf>, (E.T. 11.11.2021).
- MEB. (2013). https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195712275243-okulonce-si_egitimprogrami.pdf, (E.T. 13.11.2021).
- UNESCO. (2020). Early childhood care and education. <https://en.unesco.org/themes/earlychildhood-care-and-education>, (E.T. 11.11.2021).
- World Health Organization (WHO). (2020d). *Vaccine adverse event rates*. Retrieved September 3, 2020, from https://www.who.int/vaccine_safety/initiative/tools/vaccinfosheets/en, (E.T. 10.11.2021).
- World Health Organization (WHO). (2021). <https://covid19.who.int/table>, (E.T. 13.11.2021).

Bölüm 8

KARAR ANALİZİNDE KARAR AĞAÇLARI- WEKA UYGULAMASI

Serpil SEVİMLİ DENİZ¹

¹ Dr. Öğr. Ü.Serpil SEVİMLİ DENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gevaş MYO, Bilgisayar Teknolojileri, Orcid: 0000-0002-8559-1107

Giriş

Karar; bir konu, bir sorun üzerinde düşünülerek varılan nihai bir yargı iken karar verme, bir durumu veya sorunu çözmek için yapılan bir eylemdir. Karar verme, iki veya daha fazla seçenek arasından olasılık değerlendirilerek seçim yapabilmek amacıyla kullanılan yetenek, süreç veya yöntem olarak tanımlanmaktadır. Karar analizi, sistematik işlemler ve istatistiksel analizler kullanılarak matematiksel modelin ortaya çıkarılması olarak tanımlanabilir (Simon, 1997).

Herhangi bir konuda karar vermek disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir. Bazı durumlarda bilimsel yöntemler yeterli olurken bazı durumlarda da meselenin bir çok boyutta incelenmesi gerekir. Kararlar duruma göre bireysel veya grup halinde alınır. Karar vericiler, mevcut kaynaklarını ve eylem alanlarını, diğer insanları ve birimleri nasıl etkileyeceğini gözden geçirirler. Bu nedenle önemli konularda karar vermeden önce kararın sonuçlarını dikkatlice gözden geçirmek oldukça doğaldır. Genel olarak, bu tür durumlarda izlenen yol veya gerçekleştirilen faaliyetler, kararlardan beklenen faydalarla uyumludur (Heizer ve Render, 2004).

En genel haliyle karar verme, mevcut seçenekler arasında bir seçim, sıralama veya sınıflandırma yaparak bir problemi çözme sürecidir. Karar bir problem çözme aracıdır. Karar verme, belirli bir amaca yönelik ve sonunda eyleme dönüşecek seçeneklerden birinin seçilmesidir. Konuların doğru yerde, doğru sırada, doğru zamanda belirlenerek ve araştırmaya dayalı olarak gerçekleştiği bir süreçtir. Karar vermede seçeneklerden birini seçmek sadece bir tercih olayı değildir. Seçim süreci her zaman geri alınabilir. Henüz herhangi bir işlem yapılmadığı için ileri ve geri dönüşler zihinde rahatlıkla yapılabilir. Bazı durumlar karara diğer üyeleri ikna etme sürecini gerektirebilir veya geçici mahiyette, yargılama amaçlı, zorlama, ön karar olarak veya personelin tepkilerini belirleme amaçlı olabilir (Irmak ve Ercan, 2017).

Karar Analizi Süreci

Karar analizi süreçleri aşağıdaki aşamaları içerir;

1. Problemin tanımlanması -Amaçların belirlenmesi -Verilerin toplanması
2. Alternatiflerin belirlenmesi- Problemin alt parçalara ayrılması
3. Problem yapılandırma belirsizlikler-Tercihler duyarlılık analizi
4. En iyi seçeneği belirleyerek kararın verilmesi
5. Kararın uygulanmaya konulması, takip ve kontrolü

Karar Verme Sürecinin Özellikleri

1. Kararların bedeli yüksektir. İstenilen amaca ulaşmanın yolları çok ve çeşitli olduğundan, bunlarla ilgili bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi çok zaman, geniş bir personel kadrosu ve teknik araç gerektirir.

2. Planlanma yönü gelecektir.

3. Karar bir plandır ve geleceği öngörmeye dayalıdır; Karar ve plan aynı kabul edilebilir. Aralarındaki temel fark, planın daha detaylı ve bilimsel olmasıdır. Bu açıdan her plan bir karar niteliği taşıırken, her karar bir plan niteliği taşımamaktadır.

4. Karar süreci bir “Problem Çözme” sürecidir; Karar vermenin temeli sorunların, yani engellerin üstesinden gelmektir. Hedefe ulaşma yolundaki zorlukların ortadan kaldırılması ve çözümlerin belirlenmesi ile ilgilidir.

5. Psikolojik zorlukları vardır; Karar, bilinçli bir çaba gerektirir. Kişi karar verirken birçok alternatiften birini seçmek zorundadır.

6. Karar süreci verimlilik ve akılcılığa dayanır (Savaş ve ark., 2012).

Karar Ağaçları

Karar biliminde kullanılan en klasik yöntemlerden biri karar ağaçlarıdır. Verilen bir kararın önceden belirlenmiş olasılıklar dahilinde, başka karar noktalarını tetiklediği ardışık karar verme süreci, karar ağaçları yöntemi ile kolayca görselleştirilip hesaplanabilir.

Bir karar ağacı, doğal bir ağaçta olduğu gibi kök, dal ve yapraklardan meydana gelmektedir. Bir karar ağacında bu ifadeler kök düğüm, yaprak olmayan veya ara düğüm ve bir karar ağacının sona erdiği noktalar olan yaprak düğüm kavramları ile ifade edilir. Kök düğümden başlanarak, her hiyerarşide veri dizisinin belirli kriterlere göre bölünmesi gerçekleşmektedir. Uygun bir karar ağacı algoritması seçilerek bölünme işlemi aşama aşama ikili, üçlü veya çoklu olabilir (Doetsch ve ark., 2009).

Karar ağacı, böl ve yönet yaklaşımı ile yürüyen ağaç yapılı bir yapıdır. Hem sınıflandırma hem de regresyonda kullanılabilecek etkin bir yöntemdir ve girdi dağılımından bağımsızdır. Verilerin dağılımlarıyla ilgili bir varsayım gerektirmez. Ağaç yapısı baştan sabit değildir. Verinin altında yatan fonksiyonun karmaşıklığına göre dallar ve yapraklar eklenerek ağaç büyür. Algoritmalar birkaç özellikle birbirinden ayrılır (Alpaydın, 2011). Bunlar;

1. Kullanılan ölçü skalası
2. Her düğümden ortaya çıkan yeni düğümlerin sayısı
3. Ağacın büyümesini durdurma kriteri

4. En iyi bölen özniteliğin seçilmesi

5. Budama süreci

Kullanılan ölçü skalası nominal veya ordinal olmak üzere kategorik veya sürekli olabilir. Her düğümden ortaya çıkan yeni düğümler seçilen algoritmaya göre ikili, üçlü veya çokludur. Ağacın büyümesi veya düğümlerin bölünmesi süreci, aşağıdaki kriterlerden birinin sağlanması durumunda sona erer.

- Bulunan düğümdaki tüm nesneler tek bir kategoriye aittir.
- Başlangıçta tanımlanan ağacın azami seviye sayısına erişilmiştir.
- Bulunan düğümdaki nesnelerin sayısı, önceden tanımlanan asgari sayıdan daha küçüktür.
- Bulunan düğüm bölündüğünde, ortaya çıkacak yeni düğümlerde nesnelerin sayısı, önceden tanımlanan asgari sayıdan küçüktür.
- En iyi bölen kriteri, her bölme işlemi sonucunda homojenleşmenin belirli bir düzeyde artması gibi, önceden belirlenen eşik değerin altındadır.

En iyi bölen Özniteliğin Seçilmesi

En iyi bölen özniteliğin seçilmesinde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Kategorik değişkenler için Entropi Endeksi, Gini Endeksi, Sınıflandırma hatası endeksi, Twoing veya Ordered Twoing; sürekli değişkenler için En Küçük Kareler Sapması kullanılan yöntemlerdir (Alpaydın, 2011).

Entropi Endeksi

Entropi yasası, madde ve enerjinin yararlıdan yararsıza; pozitiften negatife ya da düzenliden düzensize doğru sadece bir yönde değiştirilebileceğini açıklar. Tesadüfi bir değişkendeki belirsizliğin ölçüsüdür entropi. Bu değer aynı zamanda bir mesajın içerdiği enformasyonun beklenen değeridir. Bir özniteliğin kategorilerinin entropi değerleri $H(t)$, aşağıdaki eşitlik ile hesaplanır;

$$H(t) = - \sum_{i=0}^{c-1} p\left(\frac{i}{t}\right) * \log_2 p(i/t)$$

Bu eşitlikte t , veri dizisindeki toplam gözlem sayısını; i , ilgili kategorideki gözlem sayısını; c , toplam kategori sayısını; $p(i/t)$ ise ilgili kategorideki gözlem sayısının toplam gözlem sayısına oranını temsil etmektedir. Enformasyon kazancı en yüksek olan öznitelik, en iyi bölen olarak seçilir.

Gini Endeksi

$g(t)$ gini endeksi, p_i her bir kategori için olasılık değeri ve c kategori sayısı olmak üzere,

$$g(t) = 1 - \sum_{i=1}^c p_i^2$$

Eşitliği kullanılarak hesaplanır.

Karar ağaçlarında en iyi bölen özneliliğin bulunmasında kullanılan gini endeksi, entropi endeksi gibi belirsizlik ölçüsüdür.

Sınıflandırma Hatası Endeksi

Sınıflandırma hatası endeksi

$$= 1 - \max \{p_i\}$$

Eşitliği kullanılarak hesaplanır (Akpınar, 2009).

Budama Süreci

Karar ağaçlarını optimize etmek için budama süreci kullanılır. Aynı doğal ağaçlarda olduğu gibi ağacın daha sağlıklı olması için, giderek incelen dalların kesilmesi işlemidir. Doğal süreçten önemli farkı, uzaklaştırılan yaprak veya dallarda bulunan nesnelerin hiyerarşik bir düzende kendilerinden üstte yer alan düğümlere ilave edilmesidir. Bir karar ağacının büyümesi önceden tanımlı kriterlere uygun olarak sonlandırılabilir. Başka bir strateji de bu kriterleri olabildiğince esnek tanımlayarak, karar ağaçlarının olabildiğince büyümesi ve daha sonra optimize edilmesidir. Durdurma kriteri ile büyümesi sonlandırılan karar ağaçları için de budamaya gerek olabilir. Optimum ağaç büyüklüğünün elde edilebilmesi, ancak bir ağacın tüm büyüklükler için üretilmesi ve farklı kriterlerde üretilen her ağacın bir hata kriteri ile test edilerek en küçük hata oranına sahip ağacın seçilmesi ile mümkün olacaktır. Bu amaçla çeşitli budama teknikleri geliştirilmiştir. Maliyet-karmaşıklık, kötümser-hata, hata-karmaşıklık, kritik-değer, azaltılmış hata başlıca yöntemlerdir (Kavzoğlu ve Çölkesen, 2010).

Karar Ağacı Algoritmaları

Karar ağacı algoritmaları regresyon ve sınıflandırma amaçlı kullanılırken genel olarak kök düğümden yapraklara doğru, bütünü en iyi bölen özneliliği bularak kendini tekrarlayan süreçlerdir. Tek değişkenli karar ağaçlarında tek değişkenli, doğrusal çok değişkenli ya da doğrusal olmayan çok değişkenli karar düğümleri bir arada bulunabilir. Ağaç büyürken her karar düğümünde o düğüme ulaşan veri farklı bir problem tanımlar

ve farklı bir model gerekebilir. Her düzeyde aynı tür düğümü kullanmak girdi uzayının her yerinde aynı varsayımları yapmaya karşılık gelir. Karmaşık düğümlerin ağacın üst düzeylerinde, köke yakın yerlerde kullanıldığını ve aşağı indikçe basit, tek değişkenli düğümlerin yeterli olduğunu göstermektedir (Özkan, 2008). Yapraklara yaklaştıkça problem basitleşmekte ve aynı anda elimizdeki veri azalmaktadır. Böyle bir durumda karmaşık bir model aşırı öğrenir ve istatistiksel sınama tarafından reddedilir. Ağaçta aşağı indikçe düğüm sayısı üstel arttığından düğümlerin çoğu tek değişkenli olur ve karmaşıklık fazla olmaz. Karar ağaçları veri dizisinin olabildiğince homojen sınıflandırılmasını sağlayan sınıflandırma ve tahmin modellerinin kurulması hedeflenen regresyon modellerinde kullanılır. Karar ağaçları sınıflandırma için, regresyondan fazla kullanılır. Karar ağacı modellerinin anlaşılması ve yorumlanması kolaydır. Öğrenmeleri hızlıdır, deneme zamanı kısadır ve birçok uygulamada başarılı sonuç verirler (Niuniu ve Yuxun, 2010). Diğer yöntemler verilerin dağılımına veya eksik veriler duyarlı iken karar ağaçları daha toleranslıdır. Hem sürekli hem de kategorik değerleri birlikte veya ayrı ayrı kullanabilen çeşitli algoritmalar geliştirilmiştir. Çeşitli istatistiksel testler kullanılarak modelin güvenilirliği sınanabilir. Bütün bu avantajlarına rağmen karar ağaçlarının birtakım dezavantajları da vardır. Bunlar;

-Veriler genelleştirilemediğinden ezbere öğrenme yoğundur. Budamanın etkin yapılması gereklidir.

- Öznitelik seçiminde kullanılan yöntemlerin yetkinliği önemlidir.

- Bazı çözümü zor problemlerde istatistiksel ilişkisel öğrenim gibi öğrenme algoritmaları kullanılmalıdır (Safavian ve Landgrebe, 1991).

Karar Ağacı Algoritmaları

Farklı veri yapılarına bağlı farklı zamanlarda geliştirilmiş FACT, TI, CALC5, OCI, LMT, MARS, PUBLIC, SPRINT, CLS, ID3, Random Tree, C4.5, TimeSleuth, C5.0, AID, CHAID, CART, QUEST, REPTree algoritmalarıdır. Çok fazla kullanılan bazıları;

Random Tree; bu algoritma sonucunda oluşturulan ağaç sayısı, olası ağaç kümesinden rastgele seçilir. Burada ağaç kümesindeki her ağacın örnek olarak denenme şansı eşittir. Ağaçların dağılımı üniformdur. Rastgele ağaçlar verimli bir şekilde oluşturulabilir ve birçok rastgele ağaç tarafından oluşturulan modellerin genellikle doğruluğu yüksektir (Fan ve diğ., 2003).

C4.5 algoritması en iyi bilinen karar ağacı algoritmalarından biridir. C4.5 algoritmasında, test özelliği seçim kriteri olarak bilgi kazanım oranı kullanılır ve her bir küme için bilgi kazancı oranı en yüksek olan özellik seçilir. C4.5 algoritması hem sürekli hem de ayrık değişkenlerle çalışabi-

lir. Ayrıca, eksik değerleri içeren eğitim veri kümeleriyle de çalışabilir. Karar ağacı oluşturma sırasında veya sonrasında bazı düğümleri veya alt ağaçları silerek aşırı uyum sorununu ortadan kaldırır ve eğitim setindeki istisnai ve gürültülü değerlerin kaldırılmasını sağlar (Quinlan, 1986).

LMT (Logistic Model Trees) algoritması, karar ağacı tümevarım ve lojistik regresyon modellerini birleştiren bir yöntemdir. Bu algoritmada ağaç yapısı C4.5 algoritmasına benzer şekilde genişletilir. Her parçada, üst düğümün lojistik regresyonları alt düğümlere iletilir. Böylece yaprak düğümlerin tüm üst düğümler hakkında bilgi içermesi ve her sınıf için olasılık tahminleri üretmesi sağlanır. Algoritma sonucunda oluşturulan ağaç yapısına budama uygulanarak model sadeleştirilir ve genelleme performansı artırılmış olur (Doetsch, 2009).

REPTree algoritması, hızlı karar ağacı sınıflandırma algoritmalarından biridir. Algoritma, karar veya regresyon ağacının oluşturulmasında bilgi kazancı kriterini kullanır ve elde edilen ağacı azaltılmış hata budama yöntemine göre budanır. REPTree algoritmasında yalnızca sayısal öznitelikler sıralanır. Eksik değerler için, örnekleri karşılık gelen parçalara bölmek için C4.5 algoritmasının yaklaşımı uygulanır. (Zhao ve Zhang, 2008).

Karar Ağaçlarının Doğruluğunun Test Edilmesi

Karar ağaçlarının doğruluğunun test edilmesinde, ortalama mutlak hata, doğru sınıflandırma yüzdesi, ortalama karesel hata değerinin karekökü, kesinlik, geri çağırma ve F-ölçütü kullanılır.

Doğru sınıflandırma yüzdesi, belirli bir ikili sınıflandırma yönteminin bir şartı hangi oranda doğru olarak saptadığını belirleyen istatistiksel bir ölçüttür. Doğruluk, doğru pozitifler ve doğru negatiflerin toplamının, doğru pozitif yanlış pozitif, yanlış negatif ve doğru negatifler toplamına oranlanması ile hesaplanır.

Ortalama mutlak hata (OMH), tahminlerin elde edilen sonuçlar ile ne kadar yakın olduğunu ölçmek için kullanılır. Ortalama mutlak hata aşağıdaki formülle hesaplanır.

$$OMH = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |f_i - y_i| = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |e_i|$$

Bu formül, f_i , tahmini, y_i ise gerçek değeri simgeler.

Ortalama karesel hatanın karekökü (OKHK), tahminler ile gerçek sonuçlar arasındaki farkın ölçülmesi için kullanılan diğer bir ölçüttür.

Kesinlik oranı, doğru pozitifin, doğru pozitif ve yanlış pozitif toplamına oranı ile geri çağırma ise, doğru pozitifin, doğru pozitif ve yanlış negatif toplamına oranı ile hesaplanmaktadır. F-ölçütü ise kesinlik ve geri çağırma değerlerini bir araya getirir. F-ölçütü değeri, aşağıda belirtilen formüle göre belirlenmektedir.

$$F \text{ ölçütü} = \frac{(1 + \beta) * \text{Kesinlik} * \text{Geri Çağırma}}{\beta * \text{Kesinlik} + \text{Geri Çağırma}}$$

Burada, β değeri genellikle $\beta=1$ olarak alınarak, kesinlik ve geri çağırma değerlerinin eşit ağırlıklı olarak hesaplanması sağlanmaktadır. F-ölçütü, 0 -1 aralığında değerler almaktadır ve yüksek başarımlı bir sınıflandırmada F-ölçütünün bire yakın bir değer alması beklenmektedir (Breiman, 2001).

Karar Ağaçlarında Kullanılan Yazılımlar

Karar verme süreçlerinde karar ağaçları analizi için **IBM SPSS, RapidMiner, SAS, R, WEKA, ORANGE, KNİME, PHYTON, SCIKIT-LEARN** yazılımları kullanılabilir.

UYGULAMA

Veri seti Futbol oynayıp oynamayacağımıza karar vereceğimiz bir veri kümesi olup havanın durumuna göre karar verilmesi sağlanacaktır. (<https://medium.datadriveninvestor.com>)

Görünüm	Sıcaklık	Nem	Rüzgar	Futbol oynanıp oynanmayacağı
Güneşli	Sıcak	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	Sıcak	yüksek	güçlü	hayır
Bulutlu	Sıcak	yüksek	zayıf	evet
Yağmurlu	hafif	yüksek	zayıf	evet
Yağmurlu	serin	normal	zayıf	evet
Yağmurlu	serin	normal	güçlü	hayır
Bulutlu	serin	normal	güçlü	evet
Güneşli	hafif	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	serin	normal	zayıf	evet
Yağmurlu	hafif	normal	zayıf	evet
Güneşli	hafif	normal	güçlü	evet
Bulutlu	hafif	yüksek	güçlü	evet
Bulutlu	sıcak	normal	zayıf	evet
Yağmurlu	hafif	yüksek	güçlü	hayır

Burada bağımsız değişkenler Görünüm, Sıcaklık, Nem ve Rüzgar. Bağımlı değişken futbol oynayıp oynamamaktır. İlk adım olarak karar ağacımızın ana düğümünü bulmalıyız. Bunun için: Sınıf değişkeninin entropisi bulunur.

$$E(S) = -[(9/14)\log(9/14) + (5/14)\log(5/14)] = 0.94$$

Burada tipik olarak logu 2 tabanına alacağız. Burada toplam 14 evet/ hayır var. Bunlardan 9'u evet ve 5'i hayır. Ona dayanarak yukarıdaki olasılığı hesapladık. Outlook için yukarıdaki verilerden aşağıdaki tabloya kolayca ulaşabiliriz

oyun		evet	hayır	toplam
Görünüm	güneşli	3	2	5
	bulutlu	4	0	4
	yağmurlu	2	3	5
				14

Ortalama ağırlıklı entropi hesaplanır. Yani olasılıklarla çarpılan her bir özelliğin ağırlıklarının toplamı bulunur.

$$E(S, \text{görünüm}) = (5/14)*E(3,2) + (4/14)*E(4,0) + (5/14)*E(2,3) = (5/14)*(-(3/5)\log(3/5)-(2/5)\log(2/5)) + (4/14)*(0) + (5/14)*((2/5)\log(2/5)-(3/5)\log(3/5)) = 0.693$$

Bir sonraki adım, bilgi kazancını bulmaktır. Yukarıda bulduğumuz ana entropi ile ortalama ağırlıklı entropi arasındaki farktır.

$$\text{BİLGİKAZANCI}(S, \text{görünüm}) = 0.94 - 0.693 = 0.247$$

Benzer şekilde, aşağıdakiler için Bilgi kazancını bulunur: sıcaklık, nem ne rüzgarlı durumlar için;

$$\text{BİLGİKAZANCI}(S, \text{Sıcaklık}) = 0.94 - 0.911 = 0.029$$

$$\text{BİLGİKAZANCI}(S, \text{Nem}) = 0.94 - 0.788 = 0.152$$

$$\text{BİLGİKAZANCI}(S, \text{Rüzgarlı}) = 0.94 - 0.8932 = 0.048$$

En büyük entropi kazancına sahip özellik Görünüm. Böylece karar ağacının ilk düğümünü (kök düğümünü) oluşturur. Şimdi veriler aşağıdaki gibi görünür;

Görünüm	Sıcaklık	Nem	Rüzgar	Futbol oynanıp oynanmayacağı
Güneşli	Sıcak	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	Sıcak	yüksek	güçlü	hayır
Güneşli	hafif	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	serin	normal	zayıf	evet
Güneşli	hafif	normal	güçlü	evet

Görünüm	Sıcaklık	Nem	Rüzgar	Futbol oynanıp oynanmayacağı
Bulutlu	Sıcak	yüksek	zayıf	evet
Bulutlu	serin	normal	güçlü	evet
Bulutlu	hafif	yüksek	güçlü	evet
Bulutlu	Sıcak	normal	zayıf	evet

Görünüm	Sıcaklık	Nem	Rüzgar	Futbol oynanıp oynanmayacağı
Yağmurlu	serin	yüksek	zayıf	evet
Yağmurlu	hafif	normal	zayıf	evet
Yağmurlu	hafif	normal	güçlü	hayır
Yağmurlu	serin	normal	zayıf	evet
Yağmurlu	serin	yüksek	güçlü	hayır

Görünüm yalnızca ‘Evet’ sınıfının örneklerini içerdiğinden, evet olarak ayarlanabilir. Yani hava kapalıysa futbol oynanacak. Karar ağacı aşağıdaki gibi görünüyor.

Bir sonraki adım, karar ağacında bir sonraki düğümü bulmaktır. Güneşli altında bir tane düğüm bulunacak. Aşağıdaki Sıcaklık, nem ve rüzgar değişkenlerinden hangisinin daha yüksek bilgi kazancına sahip olduğu belirlenir.

Görünüm	Sıcaklık	Nem	Rüzgar	Futbol oynanıp oynanmayacağı
Güneşli	sıcak	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	sıcak	yüksek	güçlü	hayır
Güneşli	hafif	yüksek	zayıf	hayır
Güneşli	serin	normal	zayıf	evet
Güneşli	hafif	normal	güçlü	evet

$$E(\text{Güneşli}) = -(3/5)\log(3/5) - (2/5)\log(2/5) = 0.971.$$

Sıcaklık bilgi kazancını hesaplayalım. BİLGİKAZANCI (Güneşli, Sıcaklık)

		oyun		
		evet	hayır	toplam
Sıcaklık	sıcak	0	2	2
	serin	1	1	2
	hafif	1	0	1
				5

$$E(\text{Güneşli, Sıcaklık}) = (2/5) * E(0,2) + (2/5) * E(1,1) + (1/5) * E(1,0) = 2/5 = 0.4$$

$$\text{BİLGİKAZANCI}(\text{Güneşli, Sıcaklık}) = 0.971 - 0.4 = 0.571$$

$$\text{BİLGİKAZANCI}(\text{Güneşli, Nemli}) = 0.971$$

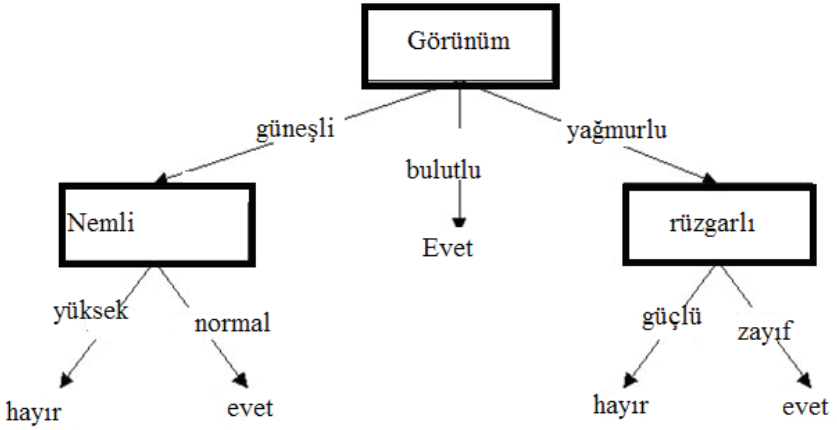
$$\text{BİLGİKAZANCI}(\text{Güneşli, Rüzgarlı}) = 0.02$$

Burada BİLGİKAZANCI (Güneşli, Nemli) en büyük değerdir. Bundan dolayı Nemli, Güneşli altında kalan düğümdür.

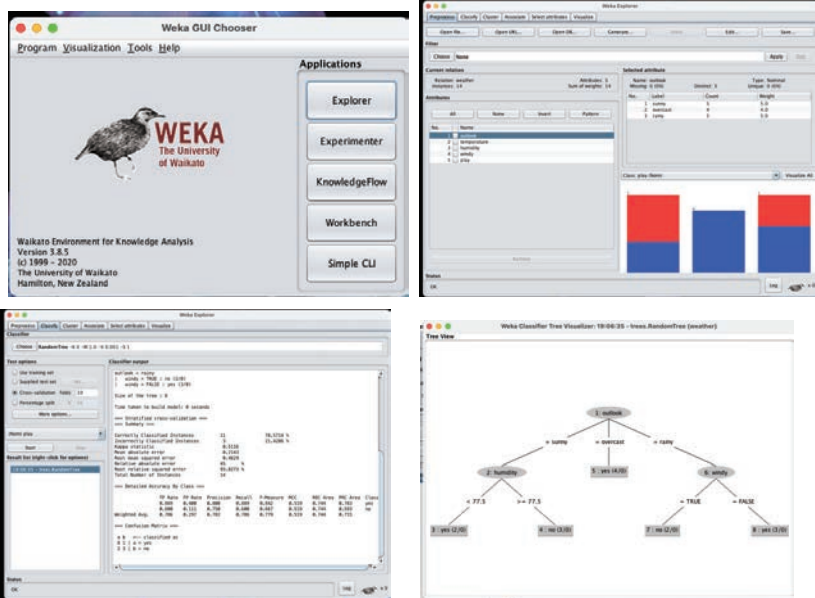
		oyun	
		evet	hayır
nem	yüksek	0	3
	normal	2	0

Entropisi 0'dan büyük olan bir dalın daha fazla bölünmesi gerekir.

Son olarak karar ağacı aşağıdaki gibi olacaktır:

WEKA Uygulaması

KAYNAKLAR

- Akpınar H., Alpaydın, E. (2011). Yapay Öğrenme. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Breiman, L. (2001), Random Forests, Machine Learning, 45 (1): 5-32.
- Doetsch P., Buck C., Golik P., Hoppe N., Kramp M., Laudenberg J., Oberdörfer C., Steingrube P., Forster J., Mauser A., (2009). “Logistic Model Trees with AUCsplit Criterion for the KDD Cup 2009 Small Challenge”, JMLR: Workshop and Conference Proceedings, 77-88.
- Fan W., Wang H., Yu P.S, Ma S., (2003). “Is Random Model Better? On Its Accuracy and Efficiency”, The Third IEEE International Conference on Data Mining, 51-58.
- Heizer J. ve Render, B., (2004). Operations Management, 7e.
- https://www.saedsayad.com/decision_tree.htm Internet: Precision and Recall, http://en.wikipedia.org/wiki/Precision_and_recall, Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- <https://medium.datadriveninvestor.com/decision-tree-algorithm-with-hands-on-example>, Erişim Tarihi: 01.02. 2021.
- Irmak, S. ve Ercan, U., 2017, Karar Ağaçları Kullanılarak Türkiye Hanehalkı Zeytinyağı Tüketimi Görünümünün Belirlenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (3), 553-564.
- Kavzoğlu, T. ve Çölkesen, İ., 2010, Karar Ağaçları ile Uydu Görüntülerinin Sınıflandırılması: Kocaeli Örneği, *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 2, 36- 45.
- Niuniu X. ve Yuxun L., (2010). “Review of Decision Trees”. The Third IEEE International Conference on Computer Science and Information Technology, 105- 109.
- Özkan, Y., (2008). “Veri Madenciliği Yöntemleri”, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.
- Pal M., Mather P.M., 2003, “An assessment of the effectiveness of decision tree methods for land cover classification”, Remote Sensing of Environment, 86, 554-565
- Quinlan J.R., (1993), “C4.5: Programs for Machine Learning”, Morgan Kaufmann, San Mateo, CA, 302.
- Quinlan. J., (1986). “Induction of Decision Trees”, Machine Learning, 1(1), 81-106.
- Safavian S.R., Landgrebe D., (1991). “A survey of decision tree classifier methodology”, IEEE Transactions on Systems Man and Cybernetics, 21, 660-674

- Savaş, S., Topaloğlu, N. ve Yılmaz, M., (2012). Veri Madenciliği ve Türkiye’deki Uygulama Örnekleri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11, 1- 23.
- Simon, H.A. (1997). Models of bounded rationality. Cambridge: MIT Press.
- Team, X., (2019). “Introduction to boosted trees”. (2019), [Online]. Available: <https://xgboost.readthedocs.io/en/latest/tutorials/model.html>. Access date: 19.03.2019.
- Witten I.H., Frank E., (2005). Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques, 2. Baskı, San Elsevier, Francisco.
- Zhao Y. ve Zhang Y., (2008). “Comparison of Decision Tree Methods for Finding Active Objects”, *Advances in Space Research*, 41(12), 1955-1959.

Bölüm 9

ANADOLU - TÜRK EVİ; SÜSLEME VE RENK UNSURLARI (BİRGİ-ÇAKIRAĞA KONAĞI ÖRNEĞİ)¹

Saadet Nihal COŞKUN^{2}*

1 Bu çalışma 1-3 Kasım 2019 tarihlerinde düzenlenmiş olan III. Uluslararası EUREFE'19 Kongresinde sunulan bildiriden türetilmiştir.

2 □ Öğr.Gör. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu, Aydın / Türkiye. coskunn@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3275-8775>

Kültür; toplumların sosyal olarak nesilden nesile aktardığı somut ve somut olmayan değerler bütünü, sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı; insan faaliyetinin toplumsal olarak aktarılan yönlerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Koyuncu Okca vd. 2020:1761). Kültür aynı zamanda toplumun yaşayış şekillerini aktaran, ulusların tarihi gelişme süreci içinde yarattığı maddi ve manevi değerlerdir. Bu değerler, uygarlığın gerektirdiği bilim ve sanat dalları ile toplumun yaşamı için önem taşıyan din, duygu düşünce, gelenek, ahlak, terbiye gibi kavramları içerir.

Kültür toplumda sadece mevcut durumu içermez. Aynı zamanda sürekli yenilendiği için bulunduğu toplumun yaşam sürecini de ortaya koyar(Dilek ve Coşkun, 2018:239). Bir toplumun modern yaşama ayak uydurabilmesi için ekonomi, eğitim ve teknoloji alanındaki başarıları kadar kültürel yapısı ve sanat alanındaki başarıları da önemli yer tutmaktadır(-Dilek ve Coşkun, 2008:546). Kültür değerlerinin zamanla gelişmesi ve yücelmesi uygarlığın en önemli göstergesidir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren uygarlık kavramı kent olgusunun içeriğini belirlemede ve kent ile ilişkili bir kavram olarak oldukça etkili olmuştur (Koyuncu Okca vd, 2019:406). Selçuklu döneminde başlayan Türk kent kimliği ve imar faaliyetleri ile kentleşme başlamıştır. Türk evi, doğal çevre ve kültürün özelliklerine uyumludur. Yapı, tarih boyunca, salt insan yaşantısının mekanik gereksinimlerini karşılayacak bir işlevsellik anlayışı ile çözümlenip bırakılmamıştır. Düzenleme ölçü, oran, modül, simetri, birlik, ritim, uyum, denge, renk gibi kavramlar yapının görsel etkisini yoğunlaştırıcı öğelerdir.

ANADOLU-TÜRK EVİ ÜZERİNE

Türkçede ev sözcüğü Latince'deki "domus"a, yani ailenin barındığı yapı terimine eşittir. Ev, geleneksel kent görüntüsünün temel bileşenidir. Toplumda ailenin merkezi önemi göz önüne alınırsa ev biçimi, anlaşılması güç bir süreç değil, yaşamın özdeksel ve tinsel koşulları neticesinde ortaya çıkan bir sonuçtur. Ev kavramı kuşkusuz toplum psikolojisi ve insan ruhu ile derinden ilişkilidir. Anonim mimari, sıradan konut anlamında kullanıldığında, insanların kullanımına yönelik yaygın mimari uygulama olarak anlaşılmalıdır. Anıtsal olmayanı içerir. Fakat "anonim" sıfatı yapının belli olmayan anlamı taşırsa, bu onu yapıldığı koşullardan ayırmak olur. Her yapının sahibi ve bir yapıcısı vardır. Anonim sıfatı genellikle yapımcı konusunda bir belirsizliği olduğu kadar, daha büyük ve homojen bir gruba ait farklılaşmamış bir yapı biçimini de ifade eder. Türk Anadolu'sundaki ev biçimlerinde binlerce yıllık yapı geleneklerinin anıları vardır. Bunların kullanımları tarihi koşulların oluşturduğu kültürel değerler sonucu oluşmuştur. Anadolu – Türk çağında gelişen hayatlı evin oldukça uzun bir geçmişi vardır(Kuban,2013:6-8). Anadolu'yu yurt edinen Türkler 'de yazlık ve kışlık konut anlayışı bulunmaktadır. Kışlık evler daha korunaklı, soğuğa, kar ve yağışa dayanıklı evler iken; yazlık evler, daha korunaksız

hatta çadır diye adlandırılan, kurulup sökülebilen, yapıya sahiptir(Karpuz, 1993:4). Türk göçerler ahşap mimarisini Orta Asya, İran, Horasan toprak malzeme ülkeleridir. Göçer Türklerin Anadolu'daki kurdukları beylikler döneminde yapılan bütün yapılar ise taş malzeme ile yapılmıştır. Bu taş yapı mimarisi kaynağı ise doğu Anadolu, Orta Anadolu, Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Batı Anadolu ülkeleridir(Kuban,2013:7). Türk ev mimarisinin başlangıcı olarak Orta Asya'da kurulmuş çadırlar, gösterilmektedir. Türklerin kullandığı çadırlar işleyiş ve kullanım bakımından yerleşik hayata geçişte de yani Türk Evinde de özelliğini kaybetmemiştir.

Yapılarda, mimari plan olarak iç sofalı plan şeması dikkat çekmekte olup, kullanılan en yaygın plan iki oda bir mabeyn şeklindeki evlerdir. Mabeyn, avlu ve bahçe yönüne açılırken odalardan biri avluya, diğeri bahçeye yönlendirilmiştir. Mabeyn solundan bir merdivenle üst kata çıkılır birinci kat Sofanın, etrafına dizilen simetrik odalardan oluşur. Mabeyn ve odalarda doğal natürel renkler hâkimdir, zemin ahşap kaplı; odalar sedir, dolap, yüklük, gusülhane ve çiçeklik gibi elemanların şekillendirdiği sade, ahşabın kendi doğal rengiyle süslemeli bir kurguya sahiptir. Evlerde görülen bol renkli veya ajurlu oyma tekniğindeki süslemeler ise kapı karnatlarında, çiçekliklerde, dolap kapaklarında, tavanların tüm yüzeyinde ve tavan göbeklerinde kullanılmıştır (Kunduracı, 2016:3). Türk evlerinde duvarlar genellikle düz, açık, renkte ve süsten uzaktır. Ancak barok devrinde duvarlara fresk'lerle manzara resimleri ve kalemkâri nakışlar yapılmıştır (Yazıcı, 1970:32-33). Türk evi içinde yer alan sofa, bugünkü salon ismi verilen oda karşılığını taşımaktadır. Odaların kuruluş ve yapı içindeki planları incelendiğinde; kendi başlarına belirli eylemleri karşılayan bütünler olduğunu, iç düzenlerinin belirli ilkelere dayandığını, içerisinde ortak kullanma alanı olduğu ve bu ortak alanın yapı içindeki yeri, durumu ise çeşitli etkenlerle değişmeler gösterdiğini görmekteyiz (Küçükerman, 1985:69). Türk mimarisinde eskiden beri var olan salon bölümü Çin kültüründen geçmiştir. Tören salonu anlamına gelen “Tang” adı Uygur metinlerinde salon karşılığı ile görülmektedir. Daha sonra “sofa” veya “ayvan” sözleri ile Türkçeye girmiştir. Salon Türklerde kapıdan giriş yeri veya ön oda anlayışı ile adlandırmışlardır (Ögel, 1988:25). Anadolu Türk sivil mimari olarak karşımıza çıkan geleneksel Türk evi modelini incelediğimizde; Teknik ve uygulama açısından tavanlarda künde-kari tekniği, oyma tekniği boyama tekniği (aşı boyası kullanılarak çeşitli renklerde ve şekillerde süslemeler yapılması) ve kalem işi tekniği şeklinde uygulanmıştır (Bozkurt, 2013:50). Türk evini diğer mimari eserlerden ayıran birçok özellik bulunmaktadır pencereler, dolaplar, ocaklar kapılar her biri ayrı ayrı ele alınabilecek nitelikte zengin süsleme ve sanat eseri özelliğindedir

1 Fresk, ıslak kireç sıva üstüne, ezildikten sonra su ya da su ve kireç bileşimi bir bağlayıcı ile karıştırılan pigmentlerle yapılan resim. Yüzey kurdukça kireç, pigmentin sıvaya nüfuz etmesini sağlar(www.uludagsözlük.com)

Türk evinin en fazla özen gösterilen yerlerinden biri de tavanıdır. Tavanlar daima boyalı ve süslüdür. Geniş bir coğrafyada yaşamakta olan Türk milleti köklü bir tarihe ve zengin bir kültüre sahiptir.

TÜRK EVİNDE RENK

İnsanoğlunun var oluşundan beri tabiattaki renkler, çiçekler ve doğadaki her türlü renkli şeyler insanların dikkatini çekmiş, gün geçtikçe bu ilgi ve merak zevk unsuru haline gelmiştir. Diğer milletlerde olduğu gibi Türk milleti de, en eski zamanlardan başlayarak tarihi seyir içinde renklerle çeşitli anlamlar ile milli ve manevi değerler yüklemiştir (Genç, 1999:1). Kültürlerin incelenmesinde kullanılabilecek en iyi ölçütlerden olan o kültürün mimarlığını oluşturan izler ve toplumun yaşam biçimlerini göz önüne almaktır. Günümüz Anadolu Türk kenti tarihi Orta Asya'dan gelme yapı geleneğinin, gelenek ve göreneklerin izlerini taşımaktadır. Renklerin psikolojik etkileri toplumdan topluma ya da kültürden kültüre, kişilik oluşumları, eğitim durumları, bilinçaltında bastırılmış olan duyguları gibi birçok nedenle değişiklik gösterse de insanı tanımlamada, sarı, kırmızı, mavi ve yeşil kişilik olmak üzere dört renk seçilmiştir. Kırmızı: Kendine güven, Mavi: Hoşnutluk, kendinden ödün verme, feragat etme, Yeşil: Kendine saygı, haysiyet, Sarı: Özgürlükçü, kendini aşan kendinden kaçma.

İç mekânda yer alan donatı elemanları dâhil bütün "öğelerin renk, doku, malzeme seçimlerinin yapılması ve uygulanması mekân kimliği düşünülerek yapılmış bütüncül bir tasarım anlayışının sonucu olmalıdır (Turgay ve Altuncu, 2011:167). Kırmızı, mavi ve sarı ana renklerdir. Yeşil, turuncu ve mor ise ana renklerden türeyen diğer renklerdir. Renkler, insanlar üzerinde yaratmış oldukları psikolojik etkilere göre de sıcak renkler (kırmızı, turuncu) ve soğuk renkler (yeşil, mavi) olarak iki gruba ayrılır. Sıcak renkler genellikle canlılık, neşe, heyecan ve hareket, soğuk renkler ise sakinlik, rahatlık ve dinlendirici etki yaparlar. Sıcak, koyu ve parlak renklerden oluşmuş yüzeyler, olduklarından yakında, soğuk, açık ve mat renklerle oluşmuş yüzeyler ise olduklarından daha uzakta algılanırlar (Altınçekiç, 2000:79). Renk, mekânın işlevini ifade etmek ve gerçekleştirmek yoluyla mekân algılamasına katkıda bulunur. Seçeceğimiz rengin mekândaki işleve uygunluğu eylemlerimizi rahatlıkla sürdürebilmemize yardımcı olur. Dolayısıyla o renk tarafımızdan beğeni kazanır. Konut özelinde ele aldığımızda, konutlar özellikle dinlenme amaçlı kullanılan mekânlar olduğundan tezat renkler çok dikkatli kullanılmalıdır. Mekânın boyutları renk seçiminde etken faktörlerden biridir. Renk tercihi, özellikle bir mekânın boyutlarının daha küçük-daha büyük, daha alçak-daha yüksek veya daha dar, daha geniş gibi olduğundan farklı algılatmak istediğimiz durumlarda oldukça önemlidir. Genel olarak sıcak renklerin daha yakın, soğuk renklerin ise uzak hissi verdikleri.

Renklerin tavan, duvar ve döşemelerde, mekân boyutlarının algılanmasına etkileri şöyle özetlenebilir:

-Yüksek tavanlar, sıcak renk ve koyu değerler ile daha alçak algılanırlar.

-Alçak tavanlar ise soğuk renk ve açık değerler ile daha yüksek algılanırlar.

-Yan duvarlar, soğuk renk ve açık değerler ile birbirlerinden daha uzak algılanırken, sıcak renk ve koyu değerler ile birbirlerine daha yakın algılanırlar.

-Karşı duvarlar, sıcak renk koyu değerler ile daha yakında algılanırken, soğuk renk koyu değerler ile daha uzakta algılanırlar.

-Döşemeler, sıcak renk koyu değerler ile kuytu ve emniyetli algılanırken, soğuk renk ve açık değerler ile temizlik ve genişlik etkisi uyandırır.

-Tavanda, duvarda, döşemede, sıcak açık ve koyu değerler ile soğuk açık ve koyu değerlerin kullanılması sonucu bireyde uyanan psikolojik etkiler Tablol'de görülen şekilde özetlenmiştir (Özdemir, 2005:393).

Tablo1: Yapı Elemanlarında Kullanılan Sıcak ve Soğuk Renklerin Açık-Koyu Değerlerinin Kişilerde Gösterdiği Psikolojik Etkiler(Özdemir, 2005:393).

Renk Türleri ve Değerleri	Sıcak Renk Koyu Değer	Soğuk Renk Koyu Değer	Sıcak Renk Açık Değer	Soğuk Renk Açık Değer
TAVANDA	Kasvetli, Tehdidkar	Kapatıcı, Örtücü	Manevi Baskı Verici	Yükseltici
DUVARDA	Çevreleyici, Sarımsı	Soğuk	Hareketlendirici	Yönlendirici, Serin
DÖŞEMEDE	Tutucu, Sağlam, Emniyetli	Ağır	Yükseltici, Kaldırıcı	Emniyetsiz, Koşmaya Teşvik Edici

Türk tarihinde ve kültüründe renklerin sembolik anlamları ilk olarak batılı Türkologların dikkatini çekmiştir. Alman Türkolog A.Von Gabain'e göre; "Çinlilerin de renklerle ilgili bir takım inanmaları ve değerlendirmeleri vardı. Onlar, çeşitli yönleri renklerle ifade ederlerdi. Çinlilerin sıralamasında doğu tarafının sembol rengi yeşil (gök, Bazen Mavi) batıninki ak (beyaz), güneyinki kırmızı (al-kırmızı) kuzeyinki kara (siyah) ve merkezin rengi de sarı idi. Aynı kozmolojik görüşler Türk ve Moğol halkları tarafından da bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Ancak Türk lehçelerindeki çok sayıda renk adları arasında kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarının her yerde yaygın olduğunu ve her şey için kullanılabileceğini tespit ettiğini" belirtmektedir. Bu bilgilere dayanarak Türkler tarihlerinin en eski zamanlarından başlayarak, uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkleri esas görmüş ve bu renklerden her birini Çinlilerin inanışları ile aynı şekilde, dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanmış-

ladır. Bunun yanı sıra Türkler İslamiyet öncesinde uzun yüzyıllar kendi hayatlarında milli motifler olarak rol oynamış olan bazı renkleri dini motif olarak algılamışlardır. Bu yüzden o renklerin İslamiyet öncesinde milli hayatlarında oynadıkları rolü yer yer unutarak, sadece İslami dönemin renkleri gibi algılamışlardır. Örneğin ak rengin Türklerin en eski inanışlarından olan Şamanist dönemle ilgili manevi inanmalarından ululuk, adalet, güçlülük anlamları taşıdığı görülmektedir. Temizlik, yücelik simgeleyen ak renk Türklerin en eski milli ve manevi inançlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümdarlık sembolüdür. Al (kızıl-kırmızı) renkleri Türklerde birbirinden farklı olup al renk koyu turuncuya yakın, kızıl ise parlak kırmızı renk anlamında kullanılmaktaydı. Türklerin en eski devirlerden beri Al bayrak kullanmalarının hem uğur saydıkları hem de Al-ateşin gücünden yakmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Osmanlılarda baş sancaklar her zaman al ve ak sancaklar olarak kalmıştır. Türk mitolojisine göre yeşil koruyucu ruh anlamını taşımaktadır. Diğer taraftan yeşil gök tabirinin Türklerde gökyüzü anlamında kullanıldığını bugünde göğe ermek sözcüğünün yeşermek anlamında kullanıldığı malumdur. İslamiyet'te yeşil rengin Hazreti Peygamber'in üç sancağından birinin rengi olarak ayrı bir manevi değer kattığı ve Peygamber sülalesi diğer insanlardan kendilerini ayırt etmek için başlarına yeşil sarık sarmaları yeşil renge dini manalar yüklemiştir. Bu yüzden ki türbe cami gibi dini yapılarda yeşil renk ruhani renk kutsal renk sayılmasından tercih edilmektedir. Gökleri tutan kızıl bayrağın sembolü olarak başlarına kızıl börk; dünyanın merkezinin ifadesi olarak ta ayaklarına Sarı renk çizme giymişlerdir. Aynı zamanda dünyanın merkezi düşüncesi Türklerde sarı rengi hükümdarlık rengi olarak görülmektedir(Geç, 1999:10-50).

Renk kullanımı Anadolu konut geleneğinin bir özelliği değildir. Batı ve Kuzey Avrupa'nın griliğinden gelen Avrupalılar için İstanbul evlerinin renkli görmüşlerdir. G.Grelot,1672'de İstanbul'u ziyaret ettiğinde renk, evlerin önemli bir özelliği olarak görmüştür. C. Salaberry, At Meydanı'nda ki evleri garip bir şekilde boyanmış olduğunu yazmıştır. Castellan ise Türk evlerini beyaz ve her türlü parlak renk ile boyama çılgınlığının bütünü uyumu bozduğunu, kente garip bir hava verdiğini söylemiş, bunun ancak bir marküteri ile tasvir edilebileceğini belirtmişti. Kullanılan renkler Türkler için kırmızı, sarı, mavi ve beyaz. Hristiyanlar ve Yahudiler için gri kahverengi ve siyahtı. 19. Yüzyılın büyük konakları Orta Avrupa'dan 18.Yüzyılda geldiği düşünülen barok zevklerini yansıtan pembe, her tür kırmızı, zeytin yeşili ve sarının tonlarında boyamışlardır. Taşra mimarisinde ise renk kullanma eğilimi azdır. Yalnızca ahşap öğelerin kireçle boyandığı görülmektedir. Ev cephelelerinde mistik ya da batıl inançlara hitap eden bazı öğeler vardır. Bunlar; muskalar, geyik boynuzları, nazar boncukları vb. (Kuban,2013;167-168). Anadolu'da Türk ev mimarisi gelişimi

Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri kültür izlerini taşımaktadır. Odaların içerisindeki pencereler, yüklükler, ahşap dolaplar, yüklük içi banyolar, sofalar, hatta çiçeklikler yer almaktadır. Erken dönemlerde kerpiç kalın duvarlar sonrasında taş, ahşap, tuğla yapılar olarak karşımıza çıkmakta ise de iç mekân tasarımı genel anlamda özelliğini korumuştur (Seyidov, 1988:35-52). Yöresel yaşamdaki bireylerin, doğumdan ölüme hayatın her safhasında gerçekleştirdiği gelenek, görenek ve adetlerin, toplumsal uygulama ve estetik değerlerini yansıtan el sanatları ürünlerinde ve mekânda kullanılan renkler kişisel izlenimler açısından mekâna kimlik kazandırmıştır. Kimi zaman üzüntülerini kimi zaman sevinçlerini dile getirdikleri o anki psikolojik durumlarına göre renkleri tercih ettikleri görülmüştür. Kısaca diyebiliriz ki renk, günlük yaşantımız içerisinde bir anlatım dilidir. Görüldüğü gibi her kültürde renkler, farklı anlamlar taşımıştır. Türk kültürünü renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar da etnolojik, sosyolojik ve kültürel manada bizim için önemlidir. Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, ayınlara, savaşla ilgili çeşitli uygulamalara, kültürel dokuya; bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere, Türk dünyasının millî bayramlarından Nevruz kutlamalarına doğrudan yansımıştır (Seyidov, 1988:33). Halkların ve kültürlerin renklere yaklaşımı birbirinden farklıdır; ancak asıl farklılık renkleri bir araya getirişleri sırasındadır. Sarı, kırmızı ve yeşil bir inanış ve varlık dünyasını yorumlayış sonucunda, yeşili dirilik, tazelik, gençlik; sarıyı, merkez, hükümdarlık; kırmızıyı, tanrı, koruyucu ruh, ocak (ev), dirlik, bağımsızlık, hürriyet anlamlarının sembolü halinde yorumlayan sadece Türk kökenli halklardır (Genç, 1999:1-89). Korta Türk mimarlığında cephe renklerini; Eski Anadolu Mimarlığı ve Cephe Renkleri, Osmanlı Mimarlığı ve Cephe Renkleri, Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı ve cephe renkleri olmak üzere üç ana bölüme ayırmıştır (Baran ve Yıldırım, 2008:226).

1. Eski Anadolu Mimarlığı ve Cephe Renkleri

Eski Anadolu'daki yapılar kerpiç ve taş duvarlardan yapılmıştır. Duvarlar, içten ve çoğu yapıda dıştan, neme karşı sıvanmıştır. Çatal Höyük'te, demir oksidi (kırmızı, kahverengi ve sarı toprak boya) bakır (açık gök mavisi, malaşit yeşili), cıva oksidi (zincifre kırmızısı), hamatit kırmızısı, manganer moru ya da erguvan, gri için kurşun gibi madenlerden elde edilen çeşitli renkli boyalar kullanılıyordu. Fildişi ve beyaz renk deniz kumundan, siyah ise odun isinden elde edilmekteydi. Ayrıca, yer yer yapıların cephelerinde çeşitli duvar resimleri ve kabartmalarda yer almaktaydı. Eski Anadolu Mimarlığında, yapıların duvar dikmeleri ve kapı söveleri kırmızı renge boyanmaktaydı. Daha sonraları, gelişmelerle birlikte sıva kalınlaşmaya başlamış ve cephelerde beyaz renk kullanılmıştır (Baran ve Yıldırım, 2008:226).

2. Osmanlı Mimarlığı ve Cephe Renkleri

Osmanlı mimarlığı, ana ilke olarak “insanları etkileyecek güzellik duyguları, süsleme ve bezemelerle sağlanabilir” ilkesini benimsemiştir ve bundan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Süsleme içte ve dış cephede yapılmaktadır. Yapı örtüsü olan kubbeler, dış duvarlar renkli sırlı tuğla kullanılarak, çok ince bir biçimde bezenmiştir. Doğal olarak cepheler, malzemenin kendi rengindeydi.

Yeni düşüncelere göre değiştirip kullanabilirler” ilkesiyle oluşmuştur. Daha önce kullanılmayan kıvrımlı, girintili çıkıntılı, yapı öğeleri, taşmalar, bitkisel süslemeler, yuvarlak minare altlıkları, süslü girişler bu dönemde, yalın ama etkileyici bir kubbe kurmaktan daha önemli olmuştur. Doğal taş ve mermerin yontulmasıyla yapılan bu süslemelerle, cephe bu doğal malzemelerin renginde oluşmaktaydı. Ayrıca Türk Mimarlığın en önde gelen süsleme sanatlarından biri de çini ile sırlı tuğla kullanılarak yapılan süslemelerdir.

Osmanlı Döneminde süslemelerin en yoğun olarak kullanıldığı yapı alanları tavanlardı. Osmanlıda özellikle yaldızlı, kırmızı, sarı ve yeşil renklerin kullanıldığı tavan göbekleri çok kullanılmıştır. Duvar ve cephelere göre çok yoğun olarak süslemenin bulunduğu tavanlar yapım sisteminin de değişimi ile birlikte, cumhuriyet dönemine doğru giderek sadeleşmeye başlamıştır. Küçük parçalar biçiminde hazırlanan çiniler kapladıkları yüzeyi bir pano gibi örterler. Bunların üstünde organik bitkisel ya da geometrik, yazı, hatta çeşitli renklerde somut figürlü resimler bulunmaktadır (Baran ve Yıldırım, 2008:226).

3. Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı ve Cephe Renkleri

Bu dönem mimarisi genel olarak sivil yapıların özellikle hükümet konakları, köşkları, vakıf hanları, bankalar, oteller, eğitim kurumları vb. tanınmasıyla birlikte yapılar dış cephe mimarileriyle dikkati çeker. Yapıların cepheleri, girişleri, bazen de köşeleri kubbelerle hareketlendirildi. Klasik Osmanlılar dönemine ait çiniler, kırmızı mavi, yeşil, siyah ve beyaz renklerin ağırlıkta olduğu çağdaş bir düzenlemeyle Kütahya atölyelerinde yaptırılarak cephelerde kullanıldı. Yapı planları, bölmeler, çok katlı inşaat tekniği batıdan alınırken süsleme, klasik dönemin etkisinde gerçekleştirildi. (www.kulturelbellek.com/cumhuriyet-dönemi-mimarisi)

Anadolu’da Türk ev mimarisi gelişimi Türklerin Orta Asya’dan getirdikleri kültür izlerini taşımaktadır. Odaların içerisindeki pencereler, yük-lükler, ahşap dolaplar, yüklük içi banyolar, sofalar, hatta çiçeklikler yer almaktadır. Erken dönemlerde kerpiç kalın duvarlar sonrasında taş, ahşap, tuğla yapılar olarak karşımıza çıkmakta ise de iç mekân tasarımı genel anlamda özelliğini korumuştur. Yöresel yaşamdaki bireylerin, doğumdan

ölüme hayatın her safhasında gerçekleştirdiği gelenek, görenek ve adetlerin, toplumsal uygulama ve estetik değerlerini yansıtan el sanatları ürünlerinde ve mekânda kullanılan renkler kişisel izlenimler açısından mekâna kimlik kazandırmıştır. Kimi zaman üzüntülerini kimi zaman sevinçlerini dile getirdikleri o anki psikolojik durumlarına göre renkleri tercih ettikleri görülmüştür. Kısaca diyebiliriz ki Renk, günlük yaşantımız içerisinde bir anlatım dilidir. Bayanların yemenilerinde kullandıkları renkler karşı tarafa mesaj verir niteliktedir. Sevgilisine sarı bir çevre gönderen genç âşıktır, sararıp solmaktadır. Eğer bu çevre Selvilerle bezenmişse hasretinden ölmeyi düşünmektedir. Yeşil ise arzulu; mavi ve çiçek bezemeli ise ümitli ve şevklidir. Anadolu erkeği, sevgilisinden gelen işlemleri okumasını bilir, bu gizli deyişler Anadolu'nun her bölgesinde ayrı ayrı sembollerle söylenir. Yeşilin çeşitli tonlarıyla işlenmiş bir ibrişim oyası “yeni evimden memnunum, orada herkesle aram çayır çimen gibi ...” anlamına, başına kırmızıbiber motifleri sıralanmış bir yazma bağlayan gelin “aramız biber gibi acı” demek istemiştir (www.kulturelbellek.com).

Görüldüğü gibi her kültürde renkler, farklı anlamlar taşımıştır. Türk kültürünü renk kavramını yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için çeşitli coğrafi unsurlar, kıyafetler, kullanılan eşyalar da etnolojik, sosyolojik ve kültürel manada bizim için önemlidir. Çünkü Türklerin renklerle ilgili davranışları, eski çağlardan günümüze kadar günlük hayatlarına, ayinlere, savaşa ilgili çeşitli uygulamalara, kültürel dokuya; bayram törenlerine ve merasimlere, kullanmış oldukları çadır, bayrak, elbise vb. araç ve gereçlere, Türk dünyasının millî bayramlarından Nevruz kutlamalarına doğrudan yansımıştır (Seyidov, 1988:35-52). Hatta Karahanlı dönemi eserlerinden Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde yer alan ilk Türk Dünyası Haritasında ise yönler renklerle belirtilmemiştir. Haritada kullanılan kırmızı, dağları; sarı, yerleşim yerlerini, kumsal, sahra ve bozkırları; boz (gri), ırmak ve nehirleri; yeşil, denizleri, siyah ve kırmızı, coğrafî sınırları ifade eder (Küçük, 2010:196).

ANADOLU-TÜRK EVİ MİMARİSİNDE SÜSLEME

Sanat, evreni ve hayatı anlamamanın, yorumlamanın farklı bir yöntemi olarak kabul edilmektedir. Bir iletişim biçimi olarak sanat insanların gör-sel ve işitsel duyularına derin ve estetik izler bıraktığında anlam kazanmaktadır. Kitlelere ulaşmanın farklı bir biçimi olan sanatın kullanıldığı en önemli araçlardan biri de süslemelerdir(Coşkun ve Kılıçaslan, 2019:177). Süsleme yani bezeme sanatı insanlık tarihi ile başlar. Kendini çevresini ve kullandığı eşyayı göze hoş gelecek biçimde süslemek insanın doğal tutkusudur. Bu tutkuyu gelmiş geçmiş uygarlıklar arasında en iyi uygulayan ve bu sanat alanına en güzel eserler kazandıran ulusların başında kuşkusuz Türkler gelir. Türklerin mimari eserleri süslemeleri dönemlere göre farklılık göstermektedir. Selçuk mimarisinde görülen süsleme şekilleriyle

Osmanlı devri süslemeleri arasında bariz farklılıklar görülmektedir. Selçuklular bütün yüzeyi en ince ayrıntılara kadar abartılı bir şekilde süsleme ile binaların ikinci planda kaldığı, kapı, pencere, sütun gibi unsurların süse boğulmuş olduğu görülür. Anadolu Selçuklularının genellikle kullandıkları süsleme eski hayvan şekillerinin yapış tarzından meydana gelen RUMÎ kıvrımlar GRİFT dallar vardır. Geometrik desenler, sekiz, on, on iki uçlu yıldızlar ve dairelerden oluşmaktadır. Osmanlı devrinde ise güzellik aşırı süste değil, çizgilerin ve şekillerin arasında sadeliği göstermiştir. En çok kullanılan süs unsuru bitkilerin üsluplaştırılmış şeklidir. Üsluplaştırılmış bitki örgüleriyle işlenen ve orta Asya'dan geldiği için HATAİ denilen süslemedir. Melek ve hayvan suretleri Selçuklu mimarisinde kabartmalı teknikte görülmekte Osmanlı mimarisinde hiç görülmemektedir. Türk mimarisi Osmanlılar devrinde erişilmez orijinal eserler vermiştir. Osmanlılarda dış ve iç duvar yüzeyleri genellikle sadedir. Osmanlı devrinde geometrik şekiller mimber, sanduka, muntazam açıklıklar isteyen pencere parmaklıklarında, sütun boşluklarında kullanılmıştır. Yazı süslemelerinde ise en çok kullanılan KUFİ ve NESHİ isimlerini taşıyan yazılar mevcuttur. Köşeli olan KUFİ yazı mozaik tarzında işlenmeye elverişli olduğundan bilhassa minarelerde karşımıza çıkmaktadır. Kitabelerde ise NESKİ yazı kullanılmıştır. Bu yazı çeşidi de kalınlaşarak SÜLUS ve CELİ tarzına ayrılmıştır. Mimari eserlerin çoğunda görülen CELİ yazı kalın sülüs yazıdır. Uzaktan okunabilecek yazı anlamına gelen celi sülüsün büyütülmüş şekli olmayıp kendisine has orantıları olan yazıdır. Osmanlılar bütün bu yazıları Arap'lar da olduğu gibi başka süs motifleriyle karıştırmadan başlı başına kullanmışlardır. Bütün bu süs çeşitlerinin en güzel örneklerini fruze- koyu mavi – yeşil ve domates kırmızısı gibi renklerin hâkim olduğu çinilerde görmekteyiz. Bu çiniler yapıların dışından çok iç bölümlerinde yer almış mozaik tarzında değil ya baştanbaşa yahut kısmen kaplanmış. (Örn: Bursa yeşil cami- Topkapı sarayı harem dairesi-çinili köşk- Bağdat köşkü) (Yazıcı, 1970:32-33).

Osmanlı devri eserlerinin şaheserlerini İstanbul Topkapı saray müzesinde, Selçuklu devri eserlerinin şaheserlerini Konya müzelerinde görmekteyiz (Öney, 1992:4). Anadolu mimari süsleme unsurlarından biride nakışlı camlardır. Gerek dini gerek sivil mimari de hatta ahşap binalarda iki çeşit pencere kullanılır. Yüksektekine “kafa penceresi” denir genellikle alçıdan yapılmış renkli camlarla motif yapılarak tanzim yapılmıştır. Osmanlılarda alçı kapılar arasına takılan renkli camlarla gayet güzel süslemeler bulunmaktadır. Osmanlılar binaların el değmeyecek kadar yüksekte olan kısımlarına genellikle kalem nakışlarıyla süslemişlerdir (Yazıcı, 1970:32-33).

Türklerin mimari eserleri süslemek için tatbik ettikleri süsleme, çeşitli devirlere göre değişiklik göstermektedir. Selçuklu mimarisinde görülen

süsleme şekilleriyle Osmanlı devri süslemeleri arasında bariz farklar görülür. Bu farklar, bezeme şekillerinden ziyade onların fazlalığı veya basitliğindedir.

Selçuklular bütün yüzeyleri süsleme ile doldururlar ve güzelliği süslemede ararlardı. Osmanlılar güzelliği aşırı süslemede değil, çizgilerin ve şekillerin arasında, sadeliğinde, onların ahenginde aramışlardır. Mimari süslemede kullanılan öğeler, İslam sanatının çeşitli bölgelerinde görüldüğü üzere bitki, çizgi yazı unsurlarından meydana gelir. Selçuklu binalarında kütle ve hacimden önce süsleme göze çarpar. Binanın mimarisi ikinci derecede kalır. Kapı, pencere, sütun gibi unsurlar aşırı denecek kadar süse boğulmuştur. Osmanlı devrinde en çok kullanılan süs unsurları üsluplanmış bitkilerdir. Tabi şekillerini kaybeden bitkiler arasında yapraklar, çiçekler ve meyveler bulunmaktadır. En çok kullanılan yapraktır. Üsluplanmış bitki örgüleriyle işlenen ve orta Asya'dan geldiği için Hatai denilen tarzın yanında Anadolu Selçukluların genellikle kullandıkları, hayvan şekillerinin oluş veya yapış tarzından meydana gelen Rumi denilen kıvrımlar yer alır. Geometrik süsleme poligonlar, sekiz, on, oniki uçlu yıldızlarla dairelerden oluşmaktadır. Osmanlılar devrinde bilhassa geometrik şekiller isteyen yerlerde kullanılmıştır. Örneğin; minberlerde, sandukalarda muntazam açıklıklar isteyen pencere parmaklıklarında, sütun boşluklarında geometrik şekiller kullanılmıştır. Mimari süsleme unsurlarının biride nakışlı camlardır. Gerek dini, gerek sivil mimaride iki tür pencere kullanılır. Yüksektekine “Kafa Penceresi” denir. Bunlar genellikle alçıdan yapılmışlardır. Arasına renkli süslü cam takılmıştır. Osmanlılar binaların el değmeyecek kadar yüksekte olan kısımlarına genellikle kalem nakışlarıyla süslemişlerdir. Türk evlerinde duvarlar düz ışığı rahat ileten açıklıkta ve süslemesizdir. Birgi’de bulunan “Çakırağa konağı” Türk süsleme sanatında önemli bir yer işgal etmektedir. Tavanlar oldukça renkli ve özenli süslenmişlerdir. 18.yy a kadar kuvvetli ve kontrastlı renkler tatbik edilmiş, kubbe ve göbek kısımlarına çoğu zaman altın tezhib yapılmıştır. Baroklaşma ile renkler de pastelleşmiş, satırlar ince çiçek tasvirleriyle bezenmiştir. Bundan sonra degrade renkler moda olmuş ve bir süre bu şekil devam ettirilmiştir. Ampir tarzında daha sade ve az farklı renk kombinasyonları tercih edilmiştir (Eldem, 1984;128). 18.yy da ise Avrupa akımlarının etkisiyle bir kurdeleyle bağlanıp buket yapılan ve vazo içine konulan “S” ve “C” kıvrımlı çiçek dalları ve değişik kaplara yerleştirilen meyve resimleri yapılmıştır. 19.yy a gelindiğinde tüm bu desen kompozisyonları yerini etraflarında tüm yüzeyi kaplayan çiçek motifleri olan madalyon içindeki resim ve armalar almıştır (Bozkurt, 2013:50).

Mimari bezeme üç yöntemde uygulanır:

1. Yapım süreci içinde malzemenin doğal renk dokusu ile yapım tekniğinin özelliklerinden yararlanılarak yüzeyler üzerinde bezeme etkisi yaratılır.

2. Yapım sürecinden sonra yapım öğeleri başka malzeme ve biçimlerle bezenir.

3. Yapım sürecinden sonra oluşmuş olan yüzeylerde bezeme amacıyla yontma, oyma, kazıma vb ek işlemler yapılır.

Yapım süreci içinde ortaya çıkan bezeme, taş, tuğla gibi öğelerin alması dizilişlerine dayanarak elde edilir. İkinci yöntemde duvar yüzeyleri boyanır (fresk), ya da başka malzemelerle kaplanır. Üçüncü yöntemde sütun kaidesi, gövdesi ve başlığı ile konsol, pencere doğraması, korkuluk, parmaklık vb yapı öğeleri süslemeleridir. Bu öğeler hem işlevsel hem de süsleme amacını birleştiren biçimler oluştururlar. Türk mimarisinin bezeme sözlüğünü oluşturan öğeler soyut, doğal, yapısal ve belgesel olarak dört grupta değerlendirilebilir. Soyut öğeler üçgen, dörtgen, baklava, çokgen ve çok köşeli yıldızlarla oluşan geometrik biçimli öğelerdir. Bitki hayvan ve insan figürleri doğal örgü grubunu oluştururlar yapısal öğeler sütun, sütun başlığı, kemer korniş, silme gibi öğelerdir. Belgesel olanlar ise yapım ve onarım tarihini yaptıranı ve yapanı belirten yazıtlar ve dinsel içerikli kutsal sözlerin aktarıldığı yazılardır(Hassan, vd.1987:442-455).

ANADOLU-TÜRK EVİ; BİRGİ, ÇAKIRAĞA KONAĞI ÖRNEĞİ

Tarihte uygarlıklar varlıklarını kendilerinden önceki uygarlıklara, onların kültür ve yeniliklerine borçludur. Toplumların kendi tarihini bilmesi, kültürel bilincin oluşması ve çağa ayak uydurabilmesi için gereklidir(Dilek, Coşkun ve Akkan, 2018a:396). Sağlıklı birey ve toplumlar ancak bu şekilde oluşur(Dilek, Coşkun ve Akkan, 2018b:220)

Tarihi kentler ve dokuların, kültürel peyzajların, anıtsal yapıların, sivil mimari örneklerin ve arkeolojik alanların kültürel mirasın önemli değerleri olduğu kaçınılmazdır. Kültürel miras olarak günümüze aktarılmış örnekler tarihi değerlerimizi yansıtmaları ve gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önemlidir(Coşkun ve Dilek, 2017:39-40). İzmir-Ödemiş’de bulunan Çakırağa Konağı da bu örneklerden biridir.

Yapımının başlamasında ismi geçen Abdullah Ağa 1818 yılında vefat etmiştir. Daha sonra Konak, Çakıroğlu Şerif Ali Ağa tarafından 1830 yılında bitirildiği literatürlerde geçmektedir.

Konak Türk evi mimari yapısının tüm ayrıntılarına sahiptir. Resim stili incelendiğinde 19. Yüzyılın başlarına kadar inmektedir. (Ünal, 2001:141). (Fotoğraf 1). 1950 yılına kadar konut olarak kullanılan Konak bu tarihten sonra Kültür Bakanlığı’na devredilmiştir.

Fotoğraf 1: Birgi Çakırağa Konağı Dış Mekân Kaynak; Coşkun, S.N 17.12.2016

Çakırağa Konağı; Türk konut mimarisinin en heyecan verici yapılarından birisi olan Çakırağa Konağı hayatın kenarında dizilen odaların sayısını artırma sorunu “U” şeklinde plan ile çözülmüştür. Bu şekilde ki planda hayat kalıyor, evin uzunluğu artmıyor oda sayısı artıyor. Çakırağa Konağı’nda taht ve köşk gibi klasik hayatın bazı öğeleri odalara dönüşmektedir. Hayatın ortasında küçük bir köşk motifi bulunmaktadır. Ana eyvana ek olarak odalar arasındaki iki boşluk da küçük eyvanlar olarak tasarlanmıştır. Bu geniş hayatın hacimsel karmaşıklığı hayatlı evin iç mekânsal olanaklarının zenginliğini göstermektedir. Genişletilmiş hayat için sultani bir örnek I.Mahmut’un, III.Ahmed’in kompleksidir. P.Gudenus tarafından verilen planlar Eldem tarafından tekrar çizilmiştir. “U” şeklindeki plan, daha sonraki eksensel ve merkezi tiplerin gelişmesi için bir basamak olmuştur. 19.yüzyılda asimetrik olarak yerleştirilmiş üç odalı hayatlı evler en yaygın tiplerdir. Bu yapılar, 19.yüzyılın ikinci yarısında yapılmış eksensel, simetrik planlı kent evleri döneminden önceki bir aşamayı temsil etmektedir. Çakırağa Konağı gibi büyük konutlarda hayatlı evin bazı özgün mekânsal özellikleri görülmektedir. Hayat kırsal tarımsal yaşamda bahçeye açık ve yoğun olarak kullanılan gölgeli, büyük galerili, çok kullanışlı bir alandır. Evin mekânsal biçimlenişi içinde merkezi bir konuma sahiptir. Hayat giriş katı ile birinci katlarla olan mekânsal sürekliliği dışında düşey ulaşımın sahnesidir. Hayatın bahçeye açılan cephesi dışındaki yüzeyler genellikle duvarlarla kapatılmıştır. Ev yarı açık veranda çevresinde düzenlenmiş odalar, bağımsız birimler olarak bu merkezi yaşam mekânı ile bütünleştirmiştir. Tasarımın diğer önemli ögesi, bağımsız birimler olarak görülen odalardır. Hayat bütün öğeleri kucaklayıp bütünün yani evin

parçası yapmıştır(Kuban, 2013:69-70). Üç katlı, dışarıda sofası katlarda eyvanı olan plandadır. Hayat'ın ideal biçimi eyvan-dan ayrılamaz aslında hayat bu dikdörtgen şeklindeki boşluğun uzantısı ya da tersine söylenirse eyvan, yarı-açık galerinin evin içine doğru olan mekânsal uzantısıdır. Zemin katta bulunan duvarlar siyah boyayla dikdörtgen panolara bölünmüş ve kesme taş örgü görünümünde şekillendirilmiştir. Orta ve üst kattaki duvarlarda ahşap dekoratif süslemeler vardır(Ünal, 2001:141). Üst katın tavan ve duvarları, şehir panoramaları, zengin bitki ve meyve motifleri ile süslüdür (Fotoğraf 2). İç ve dış duvarların tavanlarında yer alan kalem işi süslemeler dikkat çekmektedir. Üst kat eyvanında, odalarda ve sofada bereket sembolü olan kesilmiş (karpuz, nar, incir, üzüm) meyve motifler görülmektedir. Çakırağa Konağı, Türk evi örneklerinin içerisinde en güzel, en görkemli olanlarındandır(Gültekin, 2008: 19) (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 2-3: Çakırağa Konağı Detay Kaynak Kaynak;Coşkun, S.N 17.12.2016

Beyaz rengin ana hat olarak kullanıldığı ve desenleri belirginleştirmek için siyah rengin kontur olarak kullanıldığı Çakırağa Konağı eşsiz bir süsleme ve mimari özelliklerini günümüze kadar korumuş ender örneklerdendir(Coşkun,2019:180-1090).

Fotoğraf 4: Çakırağa Konağı Detay Kaynak Kaynak; Coşkun, S.N 17.12.2016

Üç katlı konağın, birinci ve ikinci katları, “dış sofalı” plan tipindedir. Üst katta iki tane büyük iki tane küçük olmak üzere dört odadan oluşmaktadır. Konağın iki kapısı vardır. Bu iki girişi örten ahşap kapı kanatları birbirine benzemektedir. Kanatlardan her biri üzerinde, yatay ve dikey panolar içine yerleşmiş süslemeler bulunmaktadır. Çakırağa Konağı’nın hem cephelerinde hem de iç mekânlarında, çeşitli duvar resimleri yer alır. Resimlerde, tek yapı tasvirleri, manzaralar, çeşitli natürmortlar, çiçekler, kartuşlar, boş madalyonlar, girlandlar, perde ve sütun motifleri konu olarak işlenmiştir. Yapının ana cephesini ve ikinci katın sofa duvarlarını süsleyen tek yapı tasvirlerinde, çeşitli köşkler betimlenmiştir. Birer çerçeve içinde betimlenmiş olan bu köşkler yeşil zemin üzerine yerleştirilerek yandan ve arkadan ağaçlarla sınırlandırılmıştır. Köşklerden bazıları, birer küçük kubbe veya külahla taçlandırılmış; bazıları da kule gibi ince – uzun kütleli, birkaç katlı birer bina olarak resmedilmiştir. Konağın üst kat odalarından birinde İstanbul, diğerinde İzmir, sofada ise nereye ait olduğu belirlenemeyen Kaleli bir kent panoraması işlenmiştir. Çakırağa Konağı’nda tek yapı ve panoramik kent görüntüleri dışında, çeşitli natürmortlar ve çiçek kompozisyonları dikkat çekmektedir. Duvar resimlerinde asal bezeme ögesi olarak kullanılan bol miktarda çiçek motifleri konağın hem iç mekânlarını hem de dış cephelerini süslemektedir. Dış cephede yer alan tek ya da çift kulplu değişik formlardaki vazolar antik kapları anımsatmaktadır. Bunlardan bazıları, kurdelelerle süslenmiştir. İstanbul odasının tavanında, merkezdeki oval madalyon içine işlenmiş natürmort, çeşitli meyvelerden oluşmaktadır. Çakırağa Konağı duvar resimlerinde perde motifleri, kompozisyonları zenginleştiren bir unsur olarak sıkça kullanılır.

mıştır. Ayrıca perde motifleri başlı başına birer süsleme ögesidir. Diğer bir süsleme ögesi de hem cephelerde hem de iç mekânlarda kullanılan boyama sütun motifleridir. İzmir odasında bulunan sütun başlıkları kompozit diğerleri iyon üslubundadır. Çakırağa Konağı süslemelerinde kartuş “S” kıvrımı, girland, sepet örgüsü, yelkenli, ağaca dayanmış seyyar merdiven, serenli kuyu, ağaç dalına asılmış kova, yel değirmeni vb. değişik unsurlar da dikkati çekmektedir. Batı cephesinin alt kesiminde siyah boyayla dikdörtgen panolara bölünmüş ve kesme taş görünümünde duvar izlenimi verilmesi ilgi çekici bir yapıdadır. Çakırağa Konağı süslemelerinde ahşap işçiliği dikkat çekmektedir. Üst kata bulunan ahşap tavanlar, çıtalarla kare, üçgen ve baklava deseni ile bölünmüş bu bölmelerin içlerine ay, yıldız, çeşitli meyve ve çeşitli çiçek motifleri resmedilmiştir. Yine tavan bordürlerinde çeşitli meyve ve çiçek, vazo ve sepet örgüsü motifleri ile bezenmiştir(Ünal, 2001:141-151).(Coşkun,2019:180-1090).

SONUÇ

Halk mimarisinin üzerindeki araştırmalar, değerlendirmeye ilişkin sağlam bir yöntem olmamasının sıkıntısını her zaman çekmiştir. Ev sıradan kültürün dokusunu yansıtan ve simgeleyen kısaca kültürel bir alanın maddi yaşamının iskeletidir. Evin sahipleri bildikleri şemalara göre programlarını saptamış, yapımında onların bildikleri ve anladıkları bir teknik sonucu gerçekleştirmiştir. Yapı ustasından marangozdan, taşçıdan vb. diğer zanaatkarlardan ne beklemeleri gerektiği bellidir. Çünkü yaşamdan ve kültürden kaynaklanan bir süreç söz konusudur. Barınak olarak kullanım bağlamında ev, toplumun ortak aklını ve estetik eğilimlerini yansıtır(Kuban,2013:3). Bu bağlamda diyebiliriz ki; Bir toplumun kültür ve sanat tarihi sürecinde; bölgenin, coğrafyanın, yörenin ya da grubun sosyo- kültürel ve ekonomik yapısını yansıtan eserler, yapıldıkları dönem ile bugün arasında bir köprü olmaktadır (Dilek, 2012:409). Son yıllarda hızla değişim ve gelişim gösteren yaşam biçimlerinin ortaya çıkardığı yaşam sorunları arasında yer alan kent kimliğini korumak için ortaya çıkan sürdürülebilir kentsel koruma veya kentsel bütünleşik koruma gibi kavramlar aslında her geçen gün silikleşen kent kimliğini yaşatmada büyük bir önem taşımaktadır (Koyuncu Okca ve Bilici, 2019:30). Anadolu-Türk kentlerinde sivil mimarının temel unsuru olan Türk evinin iç ve dış mekânlarında görülen süsleme öğeleri insanın fizyolojik, sosyolojik, ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı ve bu ihtiyaçlarına göre şekil verdiği görülmektedir. Türk evinde önemli bir yere sahip Çakırağa Konağı eşsiz bir süsleme ve mimari özelliklerini günümüze kadar korumuş geçmişten yazılmış bir mektup gibi okunabilecek güzel bir sivil mimarlık örneğidir. Türk konut geleneği, temel düzenini ve öğelerin yerleşimindeki özgünlüğünü yüzyıllarca korumuştur. Oda mekânının kökeninde, göçer geleneklerinin varoluş biçimi yata; yaşam ve form iç içe geçer. Göçer pragmatizm ve

İslam soyutlamasının örtüşmesiyle zenginleşen bu konut, Anadolu Türk toplumunun yerel özelliklerini de yansıtır. 16.yy ikinci yarısında Osmanlı egemenliğinin sağlamlaşmasıyla doruk noktasına ulaşarak “hayatlı ev” de özgün ifadesini bulur. Tür evi beş yüz yıldır seyahatnamelere, gravür ve resimlere konu edilerek betimlenmiş olmasına karşın özellikle ahşap olan yapı malzemelerinin kısıtlı ömrü, bu mimariyi tüm detaylarıyla inceleyecek yeterlikte veri bırakmamıştır(Kuban,2013;222). Türk ahşap konut mimarisinin, kapsamlı bir tarih araştırması ve derinlemesine bir kuramsal yaklaşımla değerlendirmeye çalışılması gerekmektedir.

Birçok kentin kimliği, değişen ve gelişen bilim, sanayi ve iletişim teknolojileri doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. Son yıllarda yaşanan bu değişim ve gelişimler kültürel, sanatsal değeri olan tarihi öneme sahip birçok geleneksel değeri ya ortadan kaldırmış (dönüşüme uğratmış) ya da işlevselliğinin yitirilmesinde ve çağın gerisinde kalmasına neden olmuştur (Öz vd. 2018:167). Anadolu–Türk kentlerindeki konut mimarisinde, bitki örtüsü iklim koşulları, cephelerde yapı malzemelerine göre süsleme ve kaplamalarda farklılıklar gözlenmiştir. Türk kültürünün en iyi şekilde yansıtıldığı Çakırağa Konağı özgün niteliklerine uygun ve geleneksel mimarinin izlerini taşımaktadır. Anadolu–Türk evinin temel karakteristikleri kuramsal araştırmalar kapsamında incelenmesi, gelecek nesillere aktarılması, korunması ve yaşatılması için gerekli olan tüm çalışmalar ortak bir görev olarak kabul edilmelidir(Coşkun,2019:180-1090).

KAYNAKÇA

1. Altınçekiç, Hakan (2000) “Peyzaj Mimarlığında Renk Ve Önemi” İstanbul Ün. Orman Fak. Dergisi. İstanbul Ün. Yayınları seri:B cilt:50 Sayı:2, 79-83 İstanbul.
2. Atalay, Besim (1998-1999) Dîvânu Lûgâtî't-Türk Tercümesi I-IV, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, 4bs, Ankara.
3. Atalay, Besim (1998-1999) Dîvânu Lûgâtî't-Türk Tercümesi I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4bs, Ankara.
4. Baran, Mine ve Yıldırım, Mücahit. (2008) Geleneksel Türk Evi ve Renk Kullanımı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* Güz-2008, Dicle Üniversitesi Müh.ve Mim. Fakültesi Mimarlık Bölümü, C:7, Sayı:26, Sayfa: 223-226, Diyarbakır.
5. Botton, Alain de (2007) *Mutluluğun Mimarisi*, Kitap matbaası Sel yayıncılık, 2.baskı, İstanbul.
6. Bozkurt, Gülçin (2013) “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi” *Journal of the Faculty of Forestry*, Istanbul University, 62 (2): 37-70, İstanbul.
7. Cansever, Turgut (1999) “Osmanlı Evi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.10, Edt: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 440-449, Ankara.
8. Coşkun, Saadet Nihal (2019). Taras Shevchenko 4th International Congress On Social Sciences. Proceeding Book December, 1090.
9. Coşkun, Saadet Nihal. ve Dilek Aylin. (2017). “Kültürel Mirasımız Mekiklikli Dokumalar: Karacasu Etnoğrafya Müzesi Örneği”, *Use I. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tam Metin Kitabı*, 24-26 Kasım 2017, S.38-47, Kayseri.
10. Coşkun, Saadet Nihal., Dilek, Aylin.(2008). “Karacasu’da Unutulmaya Yüz Tutmuş Dokumaların Çeşitli Derilerle Modernize Edilerek Canlandırılması, *I Ulusal El Sanatları Sempozyumu (24-26 Nisan 2008)*. Ankara, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları-1, Ankara
11. Coşkun, Saadet Nihal., Kılıçaslan, Emine., (2019), Siyasal İletişimde Güncel Yaklaşımlar, Kit. Böl. *Gösterge Bilim Yaklaşımı Bağlamında Sanat ve Siyasal İletişim İlişkisi*, Paradigma Akademi. S.177-203.
12. Dilek, Aylin, Coşkun, Saadet Nihal, & Akkan, Yılmaz. (2018a). “Müze Yöneticilerinin Müze-Toplum İlişkisini Geliştirici Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme: Aydın Arkeoloji Müzesi Örneği”, *Jass-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 73, p. 395-408.
13. Dilek, Aylin, Coşkun, Saadet Nihal, & Akkan, Yılmaz. (2018b). “Role Of Museum Managers On Improvement Of Museum-Society Relations: Mu-

- seums Of Aydın Province”, *XV. European Conference on Social and Behavioral Sciences* (1-3 February 2018)| Kusadası, Turkey.
14. Dilek, Aylin. ve Coşkun, Saadet Nihal. (2018). “Kırsal Kalkınmada Kadın Girişimciliği: Eğridere Zeybek Kıyafetleri Üretimi” *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt 2).
 15. Dilek, Aylin.(2012). “Karacasu Etnografya Müzesinde Sergilenen El dokumalarından Örnekler”, *Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*, 17-21 Eylül 2012, S.409-414, Anka Basım Yayın Ltd. Şti., Milano, İtalya.
 16. Eldem, Sedad Hakkı (1984) *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Güzel Sanatlar Matbaası İstanbul.
 17. Eldem, Sedad Hakkı (1987) *Türk Evi – Osmanlı Dönemi III*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
 18. Genç, Reşat. (1999) *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Alp Ofset, 3.Baskı S:1-89. Ankara
 19. Gültekin, R. Eser (2008) “Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri Ve Mimaride Değerlendirilmesi” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/5 Fall, Ankara.
 20. Günay, Reha (1998) *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yem Yayınları, İstanbul.
 21. Günşen, Ahmet (2000) *Kırşehir Ve Yöresi Ağzıları: İnceleme, Metinler, Sözlük* 745. Cilt/Türk Dil Kurumu Yayınları Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara.
 22. Hassan. Ümit, Berkday, Halil.,Ödekan Ayla (1987) *Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler*. Doğan Ofset. İstanbul.
 23. Karpuz, Haşim (1993) “*Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*” Kültür Bakanlığı Yayınları: 562, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Sanat Tarihi Dizisi:5-4, s.4, Ankara.
 24. Karpuz, Haşim. (1993) “*Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*” Kültür Bakanlığı Yayınları:562, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Sanat Tarihi Dizisi:5-4, s.4 Ankara,
 25. Koyuncu Okca, A. Elibol Tüfekçi, A. ve Erten, G. (2020). Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Yorgancılık Mesleğinin Değişim ve Dönüşümü-The Cultural Heritage That Has Been Faced to Disappearance: The Change and Transformation of The Quilting Profession, *Akademik Tarih*

- ve Düşünce Dergisi*-Academic Journal of History and Idea, Cilt: 7, Sayı: 3,
26. Koyuncu Okca, Ayşegül (2019). “Yerel Yönetimlerin Kent Belleğine Katkısı: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi-Contribution of Local Administration to the Urban Memory: Ödemiş Municipality Yıldız Urban Archive and Museum”, *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24.
 27. Koyuncu Okca, Ayşegül ve Bilici, Bengin (2019). “Denizli’de Sürdürülebilir Kentsel Koruma için Kent Müzesinin Gerekliliği-The Necessary of The Urban Museum oor Sustainable Urban Protection in Denizli”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34.
 28. Kuban, Doğan (2013) “*Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar*” Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul.
 29. Kunduracı, Osman (2016) “Geleneksek Konya Evlerinde Çiçeklik” *Uluslar Arası Kültür, Sanat, Folklor Kongresi, Sanat Etkinlikleri*, Ankara Basım Yayın, Konya.
 30. Küçükerman, Önder (1985) *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi 2*. Basım Euromat Entegre Matbaa Yayınları, İstanbul.
 31. Ögel, Bahaeddin (1988) “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları*, 1988, s.133, İstanbul.
 32. Öney, Gönül. (1992) *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Doğu Matbacılık. Ankara.
 33. Öz, Naime Didem, Koyuncu Okca, Ayşegül ve Uygur, Hatice Kübra (2018). Block Printing: One of Lost Treasures of Mardin-Mardin’in Kaybolan Değerlerinden Yazmacılık, *Asia Minor Studies International Journal of Social Science*, Cilt: 6, Sayı: AGP Özel Sayısı.
 34. Özdemir, Tülay (2005) “Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler” Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s.391-402 Adana
 35. Pir, Meral (2012) Renk Teorilerine Tarihsel Bir Bakış, *Yedi Sanat Tasarım Ve Bilim Dergisi*, Sayı.8 yaz-2012.
 36. Seyidov, Mireli. (1988) Gök, Ak ve Kara Renklerin eski İnançlarla Alakası, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları*, İstanbul.
 37. Turgay, Orkunt ve Altuncu, Damla (2011) “İç Mekânda Kullanılan Yayıp Aydınlatmanın Kullanıcı Açısından Etkileri” Çankaya Ün. Journal of Science and Engineering, Çankaya Ün. Yayınları cilt 8, No. 1, 167–181. Ankara).
 38. Ünal, Hüseyin Rahmi (2001) *Birgi Tarihi*, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

39. Yazıcı, Mustafa (1970) “Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde Tezyinatın Mukayesesi” *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi*, Haziran, Sayı: 208, Matbaa Sanat Enstitüsü Döner sermaye, S:32-33, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 26.12.2016)

<http://www.uludagsozluk.com/k/kalemkari/> (Erişim tarihi: 22.12.2016)

Bölüm 10

TÜRKİYE’DE GENÇLERİN SİYASİ ÖRGÜTLENMELERİ VE SİYASETE KATILIM ARAÇLARI: 1960-1980 DÖNEMİ

Ali ERKEN¹

¹ Doç. Dr. Ali Erken, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, (ORCID:0000-0001-8292-2022)

Giriş

Bu makale 1960 sonrası gençlerin siyasete katılım metotlarını ve araçlarını incelemeyi amaçlar. 1960 sonrası dönemde sonrası gençlerin siyasete örgütlü olarak girmelerinin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kendilerine atfedilen özel konum ile beslendiğini söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında devam eden uzun savaşlar neticesinde imparatorluğun genç nüfusunda ciddi bir azalma meydana gelmiş, savaş koşullarının ağırlaşmasıyla beraber Osmanlı ordusundaki personel yetersizliği sonucunda eğitilmiş gençler de cepheye gitmek zorunda kalmıştır. Nitekim bu eğitilmiş genç nüfus birçok farklı cephede şehit olmuş ve sonuç olarak savaş sonrası ülkenin idaresi ve gelişmesinde ciddi bir sıkıntıyla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici kesim kendi fikir ve ideolojilerine uygun yeni bir gençlik yetiştirmenin çok önemli olduğunu farkına çabuk varmışlardır. Cumhuriyetin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk, 1927 senesinde yazdığı 'Gençliğe Hitabe'sinde Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini gençliğe emanet ettiğini belirtmiştir (Mustafa Kemal Atatürk, 1927).

Kısa zamanda eğitim alanında yapılan reformlardan sonra Cumhuriyet yönetiminin arzuladığı gibi bir genç nesil yetiştirmek mümkün hale gelmiştir. Öncelikle ülke çapında ciddi bir okullaşmaya gidilmiş ve okullara giden gençlerin sayısı arttırılmıştır. Millet Mektepleri, Köy Enstitüleri ve Halkevleri üzerinden, daha önce eğitim olanaklarına sahip olmayan önemli bir genç nüfus okulla tanıştırılmıştır. Aslında genel ülke nüfusu na bakıldığında çok büyük bir oranda olmasa da okuma yazma bilen ve yüksek eğitim alma hakkı kazanan gençlerin sayısında ciddi bir artış sağlanmıştır. Bu yetişen gençlik Batılılaşmayı hedefleyen bir vizyona sahip olmuş, yani Cumhuriyet ideolojisi genç kitleler arasında daha hızlı kabul görmüştür. Ancak 1923-1950 yılları arasında devam eden tek parti hükümetleri boyunca gençlerin siyasete aktif katılımından söz etmek mümkün değildir.

1950 senesinde iktidara gelen Demokrat Parti iktidarında benzer durum devam etmiştir. 1950'li yıllara kadar Türkiye'deki üniversite sayısı sadece 3'dür. Ancak üniversiteli gençlik arasında da Cumhuriyet yönetiminin kendilerine aşladığı misyonu benimseyenler ağırlıklı olmuştur. Demokrat Parti'nin uzun süren iktidarı süresinde siyasete dâhil olmayan bu kitle 1960 senesine doğru iktidar partisine karşı muhalefetin parçası olmaya başlamıştır. Böylece üniversiteye giden gençliğin ilk kez siyasete aktif olarak katılımı gerçekleşmiştir. Nitekim 27 Mayıs darbesinden kısa süre önce meydana gelen üniversite olaylarına hükümetin sert müdahalesi uzun süre gündemi meşgul etmiş, darbeye zemin hazırlayan önemli olaylar arasında yer almıştır (Milliyet, 29.04.1960). 1960'a yaklaşırken üni-

versite kampüsleri hareketlenmiş, gençlerin iktidar karşısı gösterileriyle Türkiye tarihi açısından yeni bir döneme girilmiştir.

1960 sonrası dönemde gençlerin siyasetteki örgütlenmeleri, yöntemleri ve katılım araçları çeşitlilik göstermiştir. Bugüne kadar 1960-1980 arası siyasi ve toplumsal tarihe dair ciddi çalışmalar ortaya konmuştur, ancak gençlerin odakta olduğu çalışmaların henüz yeni olgunlaştığını söylemek mümkündür. Özellikle yakın dönemde yayınlanan biyografi ve hatırat kitapları bu açıdan çok verimli birer kaynak oluşturmaktadır. Biyografik anlatılar ışığında dönemin gençlik yapılanmalarının iç işleyişleri, siyasi partilerle ve rakip gruplarla ilişkileri hakkında detaylı verilere ulaşmak mümkündür.

İdeolojik Çatışma ve Siyasi Şiddet Döneminde Gençlik

27 Mayıs Askerî Darbesi'nden sonra hazırlanan 1961 Anayasası askerî bir anayasa olmasına rağmen sivil topluma geniş haklar tanımıştır. Darbeyi yapan askeri yönetim ve anayasayı hazırlayan hukukçular artık siyaset dışındaki sivil hareketlere daha fazla hak ve yetki verilmesi taraftarı olmuştur. Bu haklardan en çok yararlananların başında üniversite öğrencileri ve gençlik dernekleri gelmiştir. Artık üniversite içinde siyasi içerikli faaliyet yapmak kolaylaşmış ve gençler daha rahat bir şekilde görüşlerini ifade edebilme fırsatına kavuşmuştur. Bu yasal düzenlemenin etkisi kısa sürede kendini göstermeye başlamış, üniversite fakültelerinde kurulmaya başlayan öğrenci kulüpleri etkinliklerini arttırmış ve siyasi ideolojik faaliyetlere girişmişlerdir. Bu derneklerde ağırlıklı olarak Cumhuriyet devrimlerini benimseyen ve sol düşünceye yakın öğrenciler faaliyet göstermişlerdir.

1960 senesi ve sonrası dünya siyasetinde yaşananlar da Türkiye'deki öğrenci hareketleri ve gençliğin siyasete katılımı açısından dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya çift kutba bölünmüş, liberal-kapitalist blok karşısında sosyalist-komünist blok yer almıştır. Savaş sonrası Türkiye, Amerika ve Avrupalı devletlerin başını çektiği liberal kapitalist blokta yer almayı tercih etmiştir. 1960'lı yıllara kadar Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler oldukça iyi denebilecek bir seviyede devam etmiştir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'ne komşu bir ülke olarak Türkiye'nin sınır pozisyonunda yer alması ve Arap devletlerinin 1950 ile 60'lar da Amerikan-Batı kontrolünden çıkması Türkiye'deki siyasi atmosferi de etkilemiştir. İki kutup arasındaki ideolojik mücadelenin kızıştığı bir ülke haline gelmeye başlayan Türkiye'de yaşayan gençler de doğal olarak bu gelişmeleri yakından takip etmişlerdir.

Aslında 1961'de ABD başkanı seçilen ve dinamik ve idealist bir profil çizen John F. Kennedy genel olarak Türkiye kamuoyunda bir sempati oluşturmuştur. Ancak genel anlamda algıları değiştiren olay 1964 sene-

sinde Kennedy'den sonra gelen Amerikan başkanı Johnson'un dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye Kıbrıs meselesi hakkında gönderdiği mektup olmuştur (Milliyet, 14 Ocak 1966). Türkiye'ye karşı bir kaba bir üslup ile tehdit içeren ifadeler kullanan Johnson'un mektubu ulusal basında geniş yankı bulmuştur. Bu mektup özellikle aydın kesim ve gençler arasında Amerika'ya karşı bir tepki uyandırmış, Amerikan karşıtı söylemler farklı bir ivme kazanmıştır (Yön, Temmuz, 1965).

İç siyasette 27 Mayıs darbesinden sonra kısa süreli CHP-AP koalisyonu iktidara gelmiş, 1965 seçimleri ile birlikte Adalet Partisi tek başına hükümet kuracak çoğunluğa sahip olmuştur. Partinin yeni genel başkanı Süleyman Demirel 1965-1971 yılları arasında Başbakanlık görevini yürütmüş, ancak Adalet Partisi iktidarı yüksek bir seçmen desteğine sahip olmasına rağmen askeriye, bürokrasi ve gençlik örgütleri nezdinde aynı popülerliği yakalayamamıştır. Adalet Partisi'nin bir kitle partisi olarak hareket etmesi milliyetçi muhafazakar kesimde Alparslan Türkeş başkanlığında Milliyetçi Hareket Partisi ve Necmettin Erbakan başkanlığında Milli Selamet Partisinin kurulması ile birlikte ideolojik söylemlere kendilerini yakın hisseden genç kitleler bu partilere doğru yaklaşmıştır. Özellikle MHP de bu konuda bilinçli bir şekilde gençlik çalışmalarına ağırlık vermiştir. Sol siyasette ise CHP'nin dışında 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi ilk yıllarda güçlü bir gençlik ağına sahip olmuş, ancak daha sonra bu yapılanma yaygınlaşmış ve TİP'in de güç kaybetmesiyle kendi başlarına örgütsel gelişmelerini sürdürmüşlerdir (Baykam, 2004). Bütün bunların dışında 1960lı yıllarda henüz 27 Mayıs sonrası askerin siyaset üzerindeki etkisi henüz kuvvetli bir şekilde devam etmiş, siyaset ve sivil toplum da askeri siyasette önemli bir güç olarak dikkate almak zorunda kalmıştır.

Üniversitelerdeki ideolojik heyecan 1967 yılından sonra artmaya başlamıştır. Aslında bu durum bütün dünyayı saran gençlik olayları ile paralel devam etmiştir. 1968 senesinde öncelikle Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyadaki üniversite kampüslerinde öğrenciler kitlesel gösterilere başlamışlardır. Gençlik eylemlerini bastırmakta zorlanan hükümetlerin kimi istifa etmek zorunda kalmıştır, kimi de gençlerin taleplerini uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu süreçte 2. Dünya Savaşı sonrası doğan jenerasyon artık toplum ve siyasette söz sahibi olmak istediğini söylemek mümkündür. Gelir adaletsizliği, bireysel haklar, eğitim politikaları gibi konularda değişim talepleri savaş sonrası yaralarını tedavi edip yeniden ayağa kalkmaya çalışan Avrupa kıtasında sarsıcı etkilere sebep olmuştur (Gildea, Mark ve Warring, 2013).

1965 sonrasında öncelikle sol görüşte olan iki önemli kuruluş olan FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) ve DEV-GENÇ (Devrimci Gençlik) Türkiye sathına yayılmış, hızlıca örgütlenme başarısı göstermiştir. Bu dernekler öncelikle üniversite öğrenci kulüpleri olarak teşekkül etmiş, ar-

dından yurt çapındaki diğer benzeri gruplarla birleşmiş ve faaliyet alanlarını genişletmişlerdir (Feyzioğlu, 2003; Baykam, 2004). 3-4 sene içerisinde binlerce öğrencinin üye olduğu bu yapılar 1968-1969 senesinden itibaren kendi içlerinde ayrılmaya ve bölünmeye başlamıştır. Bunun önemli bir sebebi gençlik hareketlerinin siyasete karşı olan yaklaşım tarzlarındaki farklılık olmuştur. Nitekim 1968 sonrasında Türkiye'deki öğrenci hareketleri farklı bir boyut kazanmıştır. Öğrencilerin kurduğu örgütler şiddet uygulamaya hatta silah kullanmaya başlamışlardır. Polise ve jandarmaya karşı direniş gösteren öğrenci grupları yabancı ülke diplomatları ve çalışanlarına saldırılar düzenlemişlerdir. Üniversite kampüsleri kurtarılmış bölge ilan edilmiş, okuldaki dersler boykota uğramış, hocalar ve yöneticiler tehdit edilmiştir (Feyzioğlu, 2003, 2011; Güven, 2006, Turhan, 2010). Bu durumda eğitim öğretim devam edemez hale gelmiş öğrenciler tamamen siyasi gündem ve eylemlerle meşgul olmaya başlamıştır.

Süreç içerisinde sol görüşlü gençlik hareketlerine karşı sağcı öğrenci hareketleri de gelişmeye başlamıştır. Önce sol hareketten sağ görüşlü öğrencilerin kontrolüne geçen Milli Türk Talebe Birliği, ardından da Ülkü Ocakları kurulmuş, 1969 yılı ile birlikte bu yapılar da giderek popülerlik kazanmıştır. Karşıt görüşteki öğrenciler arasında çatışmalar cereyan etmesiyle 1969 senesinden sonra bu çatışmalarda öğrenci ölümleri meydana gelmeye başlamıştır (Feyzioğlu, 2003, 2011; Baykam, 2004; Güven, 2006). Ancak özellikle İstanbul ve Ankara'da yaşanan bu çatışmalar diğer şehirlere ve halkın geneline sirayet etmemiş, daha sınırlı bir bölgede ve sınırlı sayıda öğrencinin dahil olduğu olaylar olarak kalmıştır. Yine de üniversitelerde yaşanan hadiseler ve ardından tırmanan şiddet olaylarının gençlerin ülke siyaseti üzerindeki etkileri açısından ilk kez yaşanan tecrübeler olduğunu söylemek mümkündür.

1971 senesine gelindiğinde sol görüş ağırlıklı öğrencilerin kurdukları gerilla örgütleri silah yoluyla hükümeti ve düzeni değiştireceklerini vaad eder hâle gelmişlerdir (Feyzioğlu, 2007, 2011). Şehir içinde ve kırsalda silahlı eylem düzenleyebilen öğrenci gruplarına karşı hükümet ve güvenlik güçleri cevap vermekte yetersiz kalmışlardır. Gelişen şiddet olayları karşısında tecrübesiz yakalanan ve herhangi bir çözüm geliştiremeyen Adalet Partisi iktidarı ve bürokratik kurumların yaşadıkları tıkanma askeri müdahale açısından yeniden bir zemin hazırlamıştır. Nitekim 27 Mayıs sonrası askerin siyasetteki etkisi devam etmiş ve bu baskı 1970 senesinden sonra artmaya başlamıştır (Cemal, 2009). Nihayetinde 1971 senesi Mart ayında muhtıra yayınlayan Silahlı Kuvvetler iktidar partisini istifaya zorlamış ve ülkede sıkıyönetim ilan etmiştir. Askerin kontrolü ele almasından sonra ilk olarak öğrenci hareketleri hedef alınmış, gençlik örgütlerinin hepsi kapatılmıştır. Gerilla örgütleri kuran öğrenci grupları ile güvenlik güçlerinin girdiği çatışmalar sonucunda bu öğrenciler arasından

hayatlarını kaybedenler olmuştur (Feyzioğlu, 2007, 2011).

1965-1971 senelerinde yaşanan hadiseler gençlerin siyasete katılımı açısından ciddi bir tecrübe oluşturmıştır. Modern Türkiye tarihine baktığımızda gençler siyasete karşı ilk kez bu kadar ilgi duymuşlardır. Ancak kurdukları gruplar ve hareketleri zaman içinde bağımsız kitle örgütlere dönüşmeye başlamış, düşünce kulüplerinin yerini silahlı örgütler almıştır. Yine ilk zamanlar birbiriyle tartışabilen karşıt fikirlerdeki öğrenci grupları dergi yazılarını ve tartışma forumlarını terk edip bırakıp fiziksel mücadeleye girişmiştir. Diğer bir ifade ile gençlik hareketleri ‘yapıcı’ özellikteki faaliyetlerini terk edip ‘yıkıcı’ bir karaktere büründüğünü söylemek mümkündür. 1971 askerî müdahalesinden sonra siyasi örgütlere katılan binlerce öğrenci tutuklanmış veya yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır; gençlerin şiddet içerikli siyasi-ideolojik hareketlere girmesinin ağır bir bedeli olmuştur. Aslında ideolojik çatışmaların birincil sorumlusu gençler olmasa da sonuçlara bakıldığında süreçten gençlerin ciddi olarak zarar gördüklerini söylemek mümkündür.

1973 senesinde tekrar normale dönmeye başlayan siyasi hayat seçimler ile beraber işler bir hal almıştır. 1973 sonrasında devam Milli Nizam Partisi’nin yerine kurulan Milli Selamet Partisi’nin genel başkanı Necmettin Erbakan ile İsmet İnönü’nün siyaseti bırakmasının ardından Cumhuriyet Halk Partisi’nin başına geçen Bülent Ecevit koalisyon kurmuş, ancak bu hükümet kısa süreli olmuş, ardından Milliyetçi Hareket Partisi, Adalet Partisi ve Milli Selamet Partisi 1975-1977 yılları arasında Milliyetçi Cephe hükümetlerini kurmuşlardır. 1977-1979 seneleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi tek başına iktidarı yaşanmıştır. Ancak 1979 sonrası hükümetin düşmesi ile birlikte tekrar bir boşluk olmuş, Adalet Partisi’nin dışarından destekli azınlık hükümeti kurulmuştur. Anlaşılacağı üzere 1974-1980 arası dönemde sık sık değişen koalisyon hükümetleri özellikle yönetsel açıdan istikrarı yakalayamamıştır. Bu dönemde MHP’nin paralelinde faaliyet gösteren Ülkü Ocakları, MSP’ye yakın çizgide kurulan Akıncılar milliyetçi muhafazakar gençlik örgütleri olarak öne çıkmıştır (Erken, 2014; Zengin, 2021). CHP ise farklı sol gençlik grupları ile irtibatlı olmuş, ancak resmen bu örgütlerle arasında bir bağ olmamıştır. Yine genel anlamda gençlik örgütleri bağımsız dernekler olarak faaliyetlerini sürdürmüş, bu durum onlara özgün bir kimlik verdiği gibi, kontrol edilmesini de zaman zaman güçleştirmiştir. Aynı şekilde derneklerin kendi iç işleyişinde de farklı hiyerarşiler oluşması mümkün hale gelmiş, hiyerarşik yapılanmalar da zamanla siyasi kontrolün dışında gerçekleşmiştir.

Ancak aynı yıldan itibaren üniversiteler de yeniden siyasi hareketliliğin merkezi olmaya başlamıştır; 1971 öncesinden kurulan öğrenci dernekleri ve hareketleri farklı isimler ile tekrar faaliyete geçmiştir. Dernekler ve örgütlerin hızlıca yaygınlaşması şiddet olaylarını tekrar alevlendirmiş,

üniversite kampüslerindeki karşıt görüşlü öğrenciler fiziksel mücadeleye başlamışlardır. 1971 öncesi gençlerin çatışmaları daha ziyade büyük şehirler ve il merkezlerinde rastlanan hadiseler olmuştur, ancak üniversite ve öğrenci sayısının artması sonucunda olaylar daha yaygın bir hâl almış ve Türkiye'nin birçok iline sıçramıştır. Rakamlara göre 1977 yılına gelindiğinde ülke çapında sadece 1 guruba ait 1.000'den fazla gençlik derneği şubesi açılmıştır (Erken, 2013). 1980 senesine yaklaşırken diğer grupları da dâhil edildiğinde bu rakamın 2.000'e ulaştığını tahmin etmek mümkündür. Bu şubelere giden gençleri hesaba kattığımızda Türkiye genelinde siyasi gençlik yapılanmalarına temas edenlerin sayısının 100.000'leri aştığını söylenebilir. Nitekim basılan gençlik dergileri büyük tirajlara ulaşmış, düzenlenen gençlik organizasyonlarına on binlerce genç katılmıştır. (Çağlayan, 2010). 1970'lerde ülke nüfusunun 40 milyon olduğu düşünülürse bu rakamın ciddi bir oran teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Gençler arasındaki şiddet eylemlerinin artmasında aslında ülkede gittikçe keskinleşen siyasi kutuplaşmanın da etkisi olmuştur. Ideolojik kutuplaşma sadece kampüslere değil sokaklara, iş muhitlerine ve devlet kurumlarına da yansımıştır. Siyasi kutuplaşma arttıkça gençler arasındaki kutuplaşma da artmış, bu ayrışma derinleştikçe arada kalan birçok genç kendini bir tarafa ait olmak zorunda hissetmiştir. Gençler artık kendi kurtarılmış bölgelerini ilan etmişler, kendi güvenliklerini kendileri sağlar duruma gelmişlerdir. Bu muhitlerde karşıt görüşlü kimselerin barınmasına izin vermemişlerdir. Yaşanan süreçte gençlik yapılarının kontrolsüz şekilde büyümesi ve içlerine provokatif amaçlı sızmalara da kapı açmıştır. Nitekim yaşanan birçok öldürme ve yaralama hadisesi fail-i meçhul kalmış ve suçlular yakalanamamıştır. Bu kamplaşma ortamı bazı şehirlerde mezhepsel ayrılıkları tetiklemiş ve Maraş, Çorum, Malatya, Sivas illerinde Alevi-Sünni çatışmasına sebep olmuştur (Milliyet, 27 Aralık 1978, 19 Nisan 1978-23 Nisan 1978, 04 Eylül 1978-09 Eylül 1978; 03 Temmuz 1980-05 Temmuz 1980).

Formel siyasetin içindeki kadrolar açısından bakıldığında gençlerin siyasete katılım sağlaması genel itibarıyla olumlu karşılanmıştır. Özellikle parti teşkilatlarını canlı tutulmasını sağlayan gençlik teşkilatlarına dönemin bütün partileri önem vermiştir. Ancak zaman zaman gençlerin sebep olduğu beklenmedik olaylar ile karşılaşmak zorunda kalmak yöneticiler açısından sıkıntılı bir durum olmuştur. Gençler açısından bakıldığında güncel parti siyaseti zaman zaman ikincil planda kalmış, hatta siyaset yapan vekiller ve parti yetkililerini kendilerine göre daha pragmatist olarak değerlendirmişlerdir. Gençler ise kendi idealleri peşinde koştuklarına, kısa süreli siyasi hesapları önemsemediklerine, dolayısıyla partili siyasilerden daha önemli işler ile uğraştıklarına inanmıştır. (Çağlayan, 2010; Çakır, 2010, Çağlayan, 2010). Aradaki jenerasyon farkı ve bu farklı bakış açısı

neticesinde gençler ile siyasiler arasında mesafe oluşmuş, sürtüşmeler ve tartışmalar yaşanmıştır (Çakır, 2010; Bostancıoğlu, 2011).

Nitekim 1980 öncesi çatışma hali statükoculuk ile anarşizme yaklaşan iki uç kutup meydana getirmiş, bu gerginlik ve kutuplaşma değişim isteyen gençlerin pozitif enerjisinin doğru bir şekilde değerlendirilmesine engel olmuştur. Aksiyon ve şiddete dayalı siyaset metodu gençlerin siyasete olan ilgisini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu ortam Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren özel bir anlam yüklenen gençlerin siyasete müdahil olma motivasyonunu arttırmış, parti yöneticilerinin de teşkilat ve oy kaybı ile olumlu yaklaştığı durumlarda gençler daha öne çıkmışlardır. Ancak zamanla gençlerin kendilerini geliştirmelerinden ziyade kısa yoldan siyasi sonuç elde edici tercihler kabul görmüştür. Diğer taraftan, dönemin siyasilerinin hadiselerle yönelik tavırları da eleştiriye açıktır; gençlerin siyasete meşru yollardan katılım yollarını açmak konusunda gerekli adımların atılmadığını söylemek mümkündür. Siyasi liderleri zaman zaman yaşanan şiddet dalgası yeterince önemsememiş, siyaseten sakin bir üslup kullanmamış ve gençleri sokaktan içeri çekmeyi başaramamışlardır. Nitekim yüzlerce insanın öldürüldüğü olaylarda sadece gençlerin dahli olmasa da gençlik örgütleri başrol oynamıştır. Gençlerin şiddet içerikli siyasete girmesinin geldiği noktada 1975-1980 yılları arasında 3 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir (Öznur, 1999; Bostancıoğlu, 2011). Nihayetinde 12 Eylül 1980’de askerî kuvvetler bir kez daha idareye el koymuş ve ülkedeki siyasal parti ve derneklerin faaliyet göstermelerini yasaklamıştır.

Gençlerin Siyasete Yönelimi ve Toplumsal Ağlar

1960-1980 arası en belirgin sosyal değişim köyden kente göç ve değişen şehir nüfusedir. 1960’dan 1980’e kadar şehir nüfusu 8 milyondan 20 milyona çıkmış, şehirde yaşayan insan sayısı iki katına ulaşmıştır. Kırsal hayatta insanların, özellikle de gençlerin, siyasete katılımı yollar kısıtlıyken siyasi katılım açısından çok önemli olan ulaşım ve iletişim kanalları gelişmemiştir. Yazılı ve görsel materyaller kırsala ulaşmamakta, siyasi parti ve dernek binaları şehir merkezlerinde yer almaktadır. Bu şartlarda insanlar ancak yerel gündemleri ile meşgul olabilmişlerdir. Şehirleşmeyle beraber artan okullaşma neticesinde eğitim alan genç sayısı da artmış, 10 sene içinde Türkiye’de lise öğrencisi sayısı 6 misline, üniversiteye giden öğrenci sayısı da 3 misline ulaşmıştır (Williamson, 1987, ss. 143-205). Açılan üniversite sayısı 1960’dan 1980’e kadar 7’den 19’a, üniversite öğrencisi sayısı da 65.000’den 159.000’e çıkmıştır (Williamson, s. 143-205). Kırsal kesimde siyasi katılıma yönelik engeller ise şehir hayatında söz konusu değildir. Gençler diledikleri materyale ulaşabilmiş, toplantı, gösteri veya farklı aktiviteleri düzenleme imkanına sahip olabilmişlerdir.

Köydeki kontrollü ortam yerini şehirdeki geniş ve özgür arkadaş çev-

resine bırakması sosyal ve siyasal meselelere daha aşına olabilmelerini de beraberinde getirmiştir. Gençler Türkiye'nin değişen şehir yaşamına, gecekondu kültürüne, giderek artan gelir adaletsizliğine birebir tanık olmuşlar, yine kırsalda göremeyecekleri Batılı kültür davranışlarına şehir hayatında rastlamışlardır. Bu açıdan gençlerin siyasi ve toplumsal meseleler olan alakası artmış, siyasi örgütlere katılım imkânları kolaylaşmıştır. Anadolu'da lise eğitimi alma imkanına sahip yeni jenerasyon 1960'dan sonra yüksek eğitim için büyük şehirlere gelmiş, dönemin siyasi atmosferi içinde bu gençler siyasi hareketlere katılım göstermeye başlamış, daha ziyade geleneksel kültür öğelerine yakın milliyetçi muhafazakâr görüşleri benimsemiştir. İlk kez şehirde karşılaştıkları farklı düşünceler ve hayat stillerine karşı reaksiyon gösterenler, zaman içinde bu reaksiyonlarını siyasal mücadelenin içine girerek ifade etmişlerdir. Nitekim dönemin gençlik liderlerine baktığımızda çoğunun taşra kökenli olduğu dikkat çekmiştir (Baykam, 2004; Turhan, 2006; Öznur, 2009)

Gençler için öğrenci hareketlerine katılmanın sadece ideolojik bir mesele değil aynı zamanda bir çevre edinmek, güven kazanmak ve kendilerini güçlü hissetmeleri için bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Sosyalleşmek, çevre edinmek için de siyasi gençlik hareketlerinde zemin sağlamışlardır. Yoğun geçen siyasi ve fiziksel mücadelenin bir tezahürü olarak, can kayıpları, cenaze merasimleri, yaralanmalar ve diğer eylemler gençler arasındaki ilişkiyi ideolojik bir birlikteliğin ötesine taşımıştır (Muradoğlu, 2011). Aynı zamanda gençler bu ortamlarda yeni davranış kalıplarına alışmış, gelecekte içinde olacakları sosyal ağları şekillendirmişlerdir. Gençlerin bu "cemiyet" yaşamında sadece ideolojik veya kişisel menfaat kaygıları ile hareket etmemişler, daha ziyade semt, mahalle veya akrabalık bağları ile de motive olmuşlardır (Güven, 2006; Bostancıoğlu, 2011). Siyasi örgütlenmelerin kendi içlerindeki bu sosyal etkileşim ve hiyerarşik yapı zaman zaman ideolojik kaygıların önüne geçmiş, harekete yeni katılan herhangi bir genç için öncelik birlikte olduğu örgüt büyükleri haline gelebilmiştir. 1980 öncesi şiddet eylemlerinin kontrolden çıkmasının bir sebebinin de bu yapılanmaların kendi iç dinamiklerindeki faktörler olduğunu söylemek mümkündür.

Aslında gençlerin bu kadar yoğun bir şekilde siyasi hareketlerin içine girmelerinde kendilerini ifade edebilecekleri, sosyalleşebilecekleri veya sosyal sorumluluklarını ifade edebilecekleri farklı seçeneklerin az olmasının önemli bir payı vardır. Alternatif kurumlar zaman içinde zayıfladığı için gençler ile çok kısıtlı bir temas kurabilmiş ve onların ihtiyaçlarını, beklentilerini, hedeflerini tatmin edecek faaliyetler geliştirememişlerdir. Gençler bu süreçte farklı fikir ve sivil toplum hareketleri ile de irtibat içinde olsalar da dönemin gençleri açısından bakıldığında en makul ve popüler seçenekler siyasi partilerin gençlik organları veya diğer ideolojik

gençlik hareketleri olmuştur. Diğer taraftan bu aktivizm eğitici rol de oynamış, okuma, yazma ve kendilerini geliştirmeleri açısından karşıt fikirler ile rekabet içinde olmak gençlere katkı sağlamıştır. Yerel ve diğer güncel meselelere dair daha çok ilgi duyanlar kendilerini bu alanlarda geliştirmeye çalışmışlar, sol görüşlü öğrenciler dünyadaki benzeri hareketleri dikkatle incelemiş, sosyalist modelleri öğrenmiş, milliyetçi-muhafazakar öğrenciler de İslam ve Türk dünyasının gündemlerini yakından takip etmişlerdir. Yine benzer olarak tarihe dair ciddi bir ilgi uyanmış, Osmanlı tarihine hem milliyetçi-muhafazakar hem de sosyalist öğrenciler tarafından kendi bakış açılarına göre daha çok ilgi gösterilmiştir (<https://katalog.idp.org.tr/dergiler/2/akincilar>; <http://devrimciyolararsi.org/>; Öznür, 1999). Ancak gençlerin siyasete katılım tercihlerinde ve araçlarında fikir dünyalarındaki tartışmalardan çok sahadaki aktivizmin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda altını çizdiğimiz gibi gençlerin herhangi bir siyasi harekete katılırken sadece ideolojik veya fikirsel olarak etkilendikleri için tercihte bulunduklarını söylemek mümkün değildir. Özellikle geleneksel toplum yapısının güçlü olduğu yerlerde siyasi lider imgesi de gençlerin siyasal katılımında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim modern Türkiye tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ten itibaren gençler karizmatik liderler ile siyasete adapte olmuşlar, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan gibi siyasetçiler de gençliği etkilemeyi başarmışlar, gençlik hareketlerini motive ve organize bir şekilde harekete geçirmeye çalışmışlardır.

Siyasi liderler ile gençler arasındaki bu ilişkinin rasyonel ve ideolojik olmasının yanında duygusal bir bağ olduğunu iddia etmek de mümkündür. Dönemin genel yapısına mukayeseli bir örnek olarak, 1961 senesinde ABD başkanı olan John F. Kennedy Amerikan gençleri arasında çok popüler olmuş ve onları etkilemiş, başlattığı Barış Gönüllüleri programı sayesinde binlerce genç ABD adına yurtdışına gitmiş ve bu ülkelerde ABD adına hizmet vermişlerdir. Programa katılan gençlerin çoğu ilk katılımlarının Kennedy'in idealizminden etkilenerek olduğunu söylemişlerdir (<http://www.peacecorps.gov/about/history/speech>). 1960-1980 arası siyasetçilerden özellikle Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan'ın bu açıdan gençler nezdinde popüler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 1960'lı yıllarda dünyada genel anlamda ideolojik ayrışmasının artması siyasetçiler açısından gençleri siyasete motive etmenin daha kolay bir hale gelmesine de zemin hazırlamış, parti yöneticileri gençlere daha iyi hitap etmeye gayret etmişlerdir.

Gençlerin etkilendiği bir diğer önemli kaynak okul hocaları ve kitaplar olmuştur. Özellikle Türk eğitim sisteminde hoca ve öğretmene atfedilen önem ve saygı gençlerin gözünde hocalarını otorite olarak görmelerini

sağlamıştır. Okullaşmanın daha az yaygın olduğu yıllarda Anadolu şehirleri ve beldelerinde öğretmenler ayrıca itibar görmüştür. Okul öğretmenlerinin öğrencilerini siyasete ısındırması için çok donanımlı olmaları da gerekmemektedir. Öğretmenler öğrencilerini belli kaynaklara veya aktivitelere yönlendirerek onlar üzerinde etki bırakmışlardır. Nitekim özellikle 1980 öncesi gençlerin belli siyasi fikirleri farklı bir kaynaktan ilk kez duymaları öğretmenler vasıtasıyla olmuştur. Siyasi hareketlerde bulunan çoğu genç kendi siyasi fikirlerinin oluşmasında okulda etkilendiği bir hocasının rolü olduğunu belirtmiştir (Kösoğlu, 2010; Güven, 2006).

Siyasi kutuplaşmanın arttığı bölgelerde ise okul ortamı ve öğretmenler daha da etkin bir rol sahibi olmuş, öğrencilerin farklı fikirdeki gençlik oluşumlarına katılması zorlaştığı gibi zaman zaman bu durumda kalan birçok öğrenci okul değiştirmeyi tercih etmiştir. Kimi zaman da bunun tersi bir durum söz konusu olmuş, öğrenciler üniversite ve bölüm seçimlerinde kendilerine yakın gördüğü siyasi hareketin ve hocaların hakim olduğu yerlere gitmeyi tercih etmişlerdir. ODTÜ, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesinin belirli fakülteleri arasında sağcı veya solcu öğrencilerin hakimiyeti baskın bir hal almış, bu şekilde okullarda da zamanla ideolojik ayrışma artmış, farklı fikirleri temsil eden hareketlerin birbirleriyle rekabeti giderek nadir bir hale gelmiştir. Buna ilaveten, üniversitelerdeki öğrenci kulüpleri de okullarda ilgi çekici yerler olmuş, 1965’de kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu ve sonrasında bu faaliyetler daha da yaygınlık kazanmış ve üniversitede ortak fikirdeki öğrencilerin daha yoğun birlikte olduğu yerler haline gelmiştir. Daha faal kulüplerin olduğu bölümler ve fakültelerin bilinirliği artmış, öğrenciler arasında tercih sebebi olmuştur

Gençlerin siyasetini katılımında önemli bir başka etken aile ve yakın çevreleri olmuştur. Türk toplumunda genel olarak cemaat bağları ve beraber hareket etme güdüsü güçlü olduğu için bireylerin çevresindeki kişilerin katıldığı faaliyetlere katılımı daha kolay olmaktadır. Zaman zaman da geline nokta gençleri siyasi-ideolojik bir tercih yapmaya zorlamıştır. Anadolu kasabalarında, şehirlerin semt ve mahallelerinde gençler çok da farkında olmadan kendilerini ideolojik bir grubun içinde bulur hale gelmiştir. Türkiye’nin birçok yerinde siyasete başlangıcın ve ilk eğilimlerin hemşeri ve mahalleli büyüklerinden etkilenmeyle başladığını söylemek mümkündür.

Özellikle medya gücü ve dış etkilerin daha az hissedildiği kırsal bölgelerde bu eğilim daha baskın olmuştur. 1960-1980 arası siyasetin aksiyoner tarafının ağır basması da bunu güçlendirmiştir. Yakınları ile beraber faaliyet yapma, organizasyon düzenlenme hatta yeri geldiğinde kavga etme gençler açısından çekici hale gelmiştir. Hatta bazı gençler açısından kendini ispatladıkları, çevreleri tarafından takdir gördükleri bir fırsat olarak değerlendirilmiştir (Çalık, 1995). Siyasi fikirlerine tam olarak ikna

olmasa da yakın arkadaşları veya akrabalarına yardımcı olma gayesiyle siyasi hareketlere katılmıştır. Nitekim 1980 öncesi gençlik hareketlerine katılan isimlerden birçoğu kendi geçmişini anımsarken içinde bulundukları ortamları yeterince tanımadan siyasi hareketlerin içine girdiklerini ifade etmektedir (Feyizoğlu,2003; Baykam, 2004; Güven, 2006). Bu noktada gençlerin sorumluluk almak, çevresine katkı sağlamak veya kendisinin ait olduğunu düşündüğü kimliğe sahip çıkmak adına tercihte bulunması daha hızlı ve kolay olmuştur.

Sonuç

12 Eylül 1980 darbesi ülkedeki şiddet ve çatışma ortamını durdurmakta başarılı olmuş, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren TSK mensupları 12 Mart müdahalesine nazaran daha sert cezai tedbirler uygulamış ve sivil özgürlükler kısıtlamıştır. Askerî yönetim kendi idaresini uygulamaya başladıktan sonra çoğunluğu öğrenci yüzün üzerinde kişi idam edilmiş, binlerce insan tutuklanmış, hapishanelerde işkenceye maruz bırakılmıştır. Şüphesiz ki genç yaştaki insanlara yapılan işkenceler kalıcı psikolojik ve fizyolojik etkiler bırakmıştır. Üniversiteyi kazanma başarısı göstermiş, belli bir eğitim seviyesindeki gençlere karşı takınılan bu tutum Türkiye'nin gelecek yılları açısından önemli bir kayıp oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, 1980 öncesi gençliğinin tecrübeleri kendilerinin 1980 sonrası hayat tercihlerini ve gençlere bakışlarını da etkilemiştir. Toplumsal hafızanın devamı ile birlikte kendi dönemlerinde yaşanan yanlışların tekrar meydana gelmemesi, gençlerin şiddet olaylarına ve ideolojik kamplaşmalara düşmemesi için '80 öncesine dönülmemesi' refleksi ağır basmıştır. Nitekim 1980 öncesi siyasi mücadele içinde olan gençler 1980 sonrası toplumsal ve siyasal hayata dâhil olmaya başlamış, cezaevinde ve yurtdışında kaçak olarak geçen süreler önemli bir dezavantaj oluşturmuştur. Ancak zamanla birlikte gerek siyasette gerek devlet bürokrasisinde gerek üniversitede gerek de ticari hayatta tekrar boy göstermeye başlama imkanı olmuştur. Nitekim aktif siyaset ve bürokrasi içinde 1980 öncesi gençlik hareketlerinde bulunanlar önemli bir sayı oluşturmuştur.

Son olarak, 1980 sonrası küresel ideolojik rekabetin azalması ve sosyalist bloğun zayıflaması ile başlayan süreç 1989 senesinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla son bulmuş, Sovyetlerin çöküşü bir anlamda soğuk savaşın ve ideolojik rekabetin sona ermesi anlamına gelmiştir. Sovyetlerin dağılmasını Yugoslavya'nın parçalanması ile Çin'in katı sosyalist politikaları terk etmesi izlemiş ve ideolojik kamplaşmanın zemini giderek kaybolmuştur. 1980'ler global ölçekte neo-liberalizmin yükselişine ve Türkiye'deki siyasi ve bürokratik tarafından benimsenmesine şahit olmuştur. Bu yönelim insanların ideolojik kaygılar ile hareket etmesine karşı birey-

sel başarı odaklı, maddi refah vadeden ve tüketim kalıplarını değiştiren bir vizyon sunmuştur. Bireylerin toplumsal olaylara karşı daha az kaygılı olduğu bu dönüşümden gençler de ciddi olarak etkilenmiştir. 1980 sonrası şehirleşme ve artan nüfusun siyasal katılıma 1960 sonrasına mukayeseyle ters etki yaptığını söylemek de mümkündür. Kişiler ve grupların birbirleri arasındaki mekânsal uzaklık düzenli ortak hareket etme imkânını sınırlarken, lise ve üniversiteye gidecek nüfus artmış, ancak okullardaki kapasite aynı oranda artmamasıyla rekabet yoğunlaşmıştır. Bireysel başarının daha önemli önemsendiği bu dönemde artan rekabet gençlerin eğitim dışı faaliyetlere zaman ayırmasına engel olmuştur. Spor ve eğlence kültürünün gelişmesibu eğilimi arttırmış, kulüpler arası rekabetin kızışması¹, pop ve eğlence kültürünün kısa yoldan başarı imkanını kolaylaştırması da gençlerin yaklaşımını etkilemiştir.

Özetle, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren siyasî beklentiler açısından özel bir misyon atfedilen gençler 1960 anayasası ile birlikte gelen serbestlik ortamında siyasî partilerin de olumlayıcı tavrı ile daha etkin bir örgütlenmenin içine girmiştir. Ancak 1960 sonrası gelişmeler siyasetteki mücadele metodunu etkilemiş, gençlerin siyasete katılımına fırsat sunması kadar şiddet olaylarına da kapı aralamıştır. Bunun yanında, gençlerin 1960-1980 döneminde siyasete dahil olma tercihlerinde ideolojik etkenler olduğu kadar siyasetteki mücadele metodu ve toplumsal ağlar da belirleyici olmuştur. Öğrenim görülen okul, ailevi ve lokal ilişkiler bu açıdan önem kazanmıştır. Ancak 1980 önce siyasete katılım araçları olan birçok unsur 1980 sonrasında dönüşüme uğramıştır. Toplumsal bağların eski gücünü kaybettiği 1980 sonrası siyasete katılım eğilimi azalmış, araçları da farklılık göstermiştir. Bu durum kısmen global gelişmelerden kısmen de 1980 sonrası yönetime gelen askeri ve bürokratik idarenin tercihlerinden kaynaklanmıştır.

1 Önde gelen taraftar gruplarından Çarşı'nın kuruluş tarihi 1982'dir.

Kaynakça

- Bostancıoğlu, O. (2011) *Oğuzhan Müftüoğlu: Bitmeyen Yolculuk*, İstanbul: Ayrintı
- Bayat, A. (2010). *Life as Politics*. California: Staford University Press.
- Baykam, B. (2004), *68'li Yıllar Eylemciler*, İstanbul, İmge
- Cemal, H. (2009), *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul, Doğan
- Cengiz, O. (2015), *Alpaslan Türkeş*, İstanbul
- Çağlayan, H. (2010), Mülakat
- Çakır, O. (2010), *Nevzat Kösoğlu ile Söyleşiler: Bir Vatan Kurtarma Hikayesi*, Ankara: Ötüken
- Çalık, M. (1995). *Kaynaklarıyla MHP Hareketi*. Ankara, Cedit Yayıncılık.
- Erken, M (2021), “Gündelik Yaşam”, *Kamusallaşan İslam Görsellerde 1960-1980 Arası Toplumsal Tezahürler*, İstanbul: İlem
- Feyzioğlu, T. (2003). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*. İstanbul: Ozan Yayıncılık
- Feyzioğlu, T. (2017), *Mahir: On'ların Öyküsü*, İstanbul: Totem
- Feyzioğlu, T. (2011), *Sinan: Nurhak Dağlarından Sonsuzluğa*, İstanbul: Alfa
- Feyzioğlu, T. (2003), *Fırtınalı Yılların Gençlik Liderleri Konuşuyor*, İstanbul: Ozan
- Gildea, R., Mark J., Warring A. (2013). *Europe's 1968*. Oxford: University Press.
- Günay D., Günay, A. (2011). “1933'ten günümüze Türk Yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler”. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 2011, Cilt 1, Sayı 1.
- Güven, T. (2006). *İnsan Gelecekte Yaşar*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Muradoğlu, A. (2011), Mülakat
- Öznur, H. (1999) *Ülkücü Hareket*, Ankara: Alternatif
- Turhan, M. (2010), *Ülkü Ocakları*, İstanbul: Bilgeoğuz
- Williamson, B. (1987). *Education and Social Change in Egypt and Turkey*. London: Palgrave.
- Zengin, E. (2021), *Akıncılar Hareketi 1970'lerde İslamcı Gençliğin Oluşumu ve Eylemi*, İstanbul: İletişim
- <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/2/akincilar> (Erişim, 9.12.2021)
- <http://devrimciyolarsivi.org/> (Erişim, 9.12.2021)
- <http://www.peacecorps.gov/about/history/speech> (Erişim, 9.12.2021)

Milliyet, 14 Ocak 1966

Milliyet, 27 Aralık 1978

Milliyet, 19 Nisan 1978-23 Nisan 1978

Milliyet, 04 Eylül 1978-09 Eylül 1978

Milliyet, 03 Temmuz 1980-05 Temmuz 1980

Yön, Temmuz, 1965

Bölüm 11

GEREDE RÜŞTİYE MEKTEBİ (1877-1913)

Tahir BİLİRLİ^{1}*

¹ * Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tahirbilirli@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5275-4654

Giriş

Gerede tarihi M.Ö. 3. asırlara kadar giden çok eski bir yerleşim yeridir. Gerede Türkler tarafından yerleşim yeri haline gelinceye kadar tarih boyunca Bithnia, Roma, Pontus ve Bizans İmparatorluklarının kontrolü altında olmuştur. 1081 yılından itibaren Gerede ve Bolu Türkler ile Bizanslılar arasındaki mücadelenin yaşandığı yer olmuştur. 1176 yılında Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan Gerede ve Bolu bölgesini fethetmesi ile birçok Türk boyu bölgeye yerleştirilmiş ve Anadolu beyliklerinden Candaroğulları'nın hakimiyeti de bölgenin Türk yurdu haline gelmesini hızlandırmıştır (Aycan, 2000: 11). 1354 tarihinde Gerede, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. 1812 yılına kadar Bolu sancağına bağlı olan Gerede bu tarihten itibaren yeni oluşturulan Viranşehir sancağına bağlanmıştır. 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnamesi'ne göre Gerede tekrardan Bolu sancağına bağlı olarak Kastamonu vilayetine bağlı mülki bir idare haline getirilmiştir. 1893 yılında Gerede'nin genel nüfusu 41.523 olurken 1896 yılında Gerede kaza merkezinin nüfusu 3.463'tür (Erhan, 2018: 166). XIX. yüzyılın sonları itibari ile Gerede'de Müslüman nüfusun dışında 160 civarında Rum, Ermeni ve Katolik Gayrimüslim nüfus da bulunmaktadır (Aycan, 2000: 15).

XVII. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler karşısında yaşadığı yenilgiler devleti yenilgileri önlemek adına çözüm yolları aramaya sevk etmiştir. Devlet çözüm yolunu ise ilk olarak orduda olmak üzere karşısında yenilgi yaşadığı Avrupa tarzı modernizasyon ve reform çalışmalarında bulmuştur. Fakat askeri alanda yapılan düzenlemeler ve yenilikler yenilgilere ve toprak kayıplarına engel olamayınca askeriye'nin dışında mülki, idari ve eğitim alanlarında da reformlar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın başında III. Selim (1789-1807) ile birlikte hızlanan reform hareketleri II. Mahmud (1808-1839) döneminde birçok alana yayılırken 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında toplumun ve devletin her alanında yaygınlaşmıştır.

Eğitim alanında yapılan reformlar geleneksel eğitim kurumlarını olumsuz etkilerken yerlerini Avrupa tarzı modern eğitim kurumları almaya başlamıştır. Geleneksel eğitimin merkezinde yer alan medreseler bundan en çok etkilenen kurumların başında gelmiştir. İslamiyet sonrası birçok Türk-İslam devletinde ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar eğitim ve öğretimin temelini oluşturan medreseler uzun bir süre mülki ve askeri alanda toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek seviyede çok sayıda devlet adamı ve idareci yetiştirerek hizmet vermiştir (Ürekli, 2002: 385). Medreseler, ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurum olmuştur (İpşirli, 2003: 332) Ancak Tanzimat ve sonrasında modernleşme yolunda açılan eğitim okulları ile medreseler geri planda bırakılmıştır. Medreselerin kendilerini yenileyeme-

mesi, var olan sistemin doğru bir şekilde işletilememesi gibi iç nedenlerin yanında Avrupa kamuoyunun baskısı gibi dış nedenlerden dolayı devrini tamamlayan medreseler (Şen, 2013: 481). son olarak 1924 yılında çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Maârif Nezareti'ne devredildi, kanunun neşrinden 13 gün sonra da kapatıldı. Böylece eğitim öğretimde ikiliğe son verilmiş oldu (Memioğlu, 2003: 245).

II. Mahmud zamanında idari yapıda yapılan düzenlemeler devletin merkezileşme adımlarını hızlandırmış bu doğrultuda Babıali bürokrasisi denilen memur sınıfı ortaya çıkmıştır. Artan ihtiyaçlarını karşılamak ve merkezi yönetimi daha etkin kullanabilmek için memur/bürokrat yetiştiren kurumların açılması zorunluluğu ortaya çıkmış bu durumda geleneksel sivil eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinin gözden geçirilmesi mecburiyetini doğurmuştur. Dolayısıyla modern eğitim kurumları olan okullarda temel hedef sivil bürokrasinin personel ihtiyacını göz önüne alarak devlet kadrolarına eleman yetiştirmek olurken (Uyanık, 2009: 92) aynı zamanda bu dönemde farklı etnik ve dinî yapıda olan ülke insanların bir arada tutması amaçlanan Osmanlılık ideali de bu okullar aracılığı ile uygulanmaya çalışılmıştır (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, 2014: 3)

I. Osmanlı Devleti'nde Rüştîye Mekteplerinin Açılması

Rüştîye mekteplerinin ilk örnekleri II. Mahmud'un yapmış olduğu yenilik hareketlerinin bir sonucu olarak saltanatının sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. 1838 yılında kurulan Meclis-i Umur-ı Nafia tarafından verilen teklif üzerine sıbyan mekteplerinin üzerinde yüksek öğretime öğrenci yetiştirmek amacı ile "selâtin-i izâm" adıyla bir mektep kurulmuştur (Öztürk, 2008: 300). Adı ilk olarak sınıf-ı sani olmuş ardından rüştîye olarak değiştirilmiştir (Kodaman, 1991: 91). 1838 yılında Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye ve Mekteb-i Maarif-i Adliye açılarak devletin memur ihtiyacı bu okullardan karşılanmaya başlamıştır (Findley, 2011: 142). 1839 yılında Sultan Ahmet Camii'nde Mektebi-i Maarif-i Adliye açılmış daha sonra bu okul ikiye ayrılmış ve ikincisine Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adı verilerek (Altınova, 2010: 100), Süleymaniye Camii Külliyesi'nde açılmıştır (Altınova, 2010: 115). Daha sonra darülmâarif ve rüştîye mekteplerinin açılması ile buralardan mezun olanlar öğretmen, memur gibi görevlerde istihdam edilmiştir (Akyıldız, 1993: 57).

Sultan Abdülmecid (1839-1861) 1845 yılı Meclis-i Valâ açış konuşmasında Tanzimat Fermanı'ndan beklentilerin yerine gelmediği ya da getirilmediğinden şikâyetçi olurken eğitimde de yetersiz kaldığına vurgu yapmıştır. Konuşmasında kalkınmaya yönelik her türlü teşebbüste bulunduğu ancak askeri düzenlemeler dışında hiçbir olumlu netice alınmadığından şikâyet etmiştir. Konuşmasında vurgu yaptığı konulardan birisi

de devletin mamur hale getirilmesinde esas olan ülkenin imar edilmesi olduğu, devletin ve tebaanın mamur hale getirilmesi ve halkın cehaletinin ortadan kaldırılmasının ilim ve fennin kaynağı olan mekteplerin inşa edilmesine bağlı olduğudur (Bilirli, 2019: 17). Abdülmecid'in bu isteği ve uyarıları üzerine 1845 yılında Muvakkat Maarif Meclisi tarafından rüştiyeler Darülfünun'a öğrenci yetiştiren orta dereceli okul olarak kabul edilmiştir (Kodaman, 1991: 92). 1846 yılında Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı'nın kurulmasından sonra rüştiye mekteplerinin sayısı artmaya başlamıştır. Rüştiye mekteplerinin sayısının artmasında Tanzimat'ın reformist paşalarının özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın (1800-1858) gayretleri etkili olmuştur (Ülken, 1994: 50). Rüştiye mektepleri modern eğitimin simgesi haline gelerek eski geleneğin aksine cami ve mescit dışında müstakil olarak inşa edilmeye başlanmışlardır (Alkan, 2008: 15).

1847 yılında kurulan rüştiyeler Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye okullarından sonra eğitim alanındaki ikinci önemli basamağı oluşturmuştur (Alkan, 2008: 25). Öğrencilere, sıbyan mektebinde dört yıl okuduktan sonra rüştiye mektebine devam zorunluluğu getirilmiştir (Uyanık, 2009: 94). Dolayısıyla dinsel kaynaklı medreselerden yetişenlerin öğretmen olarak istihdam edilmesinin yerini dinsel etkiden uzak rüştiye okulları almaya başlamıştır (Alkan, 2008: 15). Mekâtib-i Rüştiye Nezareti, 1849 yılından itibaren Evkaf Nezareti'nden alınarak Mekâtib-i Umûmiye Nezareti'ne devredilmesi neticesinde medrese zihniyetinin tesirinden özellikle medrese ulemasının denetiminden kurtarılmıştır (Ürekli, 2002: 392).

1848 yılında açılan Darümuallimin-i Rüşdi ilk mezunlarını vermeye başlayınca taşranın büyük kentlerinde de açılmaya başlamıştır (Akyüz, 2007: 164). 1852 yılında İstanbul'da 10 rüştiye bulunurken 1853 yılında taşrada 25 rüştiye açılmıştır. 1859 yılında kız çocuklarının da öğrenimi için İstanbul Sultanahmet'te Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi açılmıştır (Hayta, 1995: 64). Rüştiye sayısı 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi yayımlandığı sırada İstanbul'da 13, taşrada 87 olmuştur (Kodaman, 1991: 92).

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim ve öğretim ile ilgili çok önemli düzenlemeler yapılmıştır. 198 maddeden oluşan nizamnamede Osmanlı eğitim sistemi genel ve özel mektepler olarak iki kısımda ele alınırken tahsil aşamaları da üç aşamada değerlendirilmiştir. Birinci aşama sıbyan ve rüştiye mektepleri, ikincisi idadiye ve sultani mektepler olurken son olarak üçüncü aşamada yüksek mektepler yer almıştır (Gönüllü, 2017: 69). Bu nizamname ile erkek ve kız rüştiyelerinin program ve açılış esasları yeniden düzenlenmiştir (Alkan, 2008: 25). Nüfusu 500 haneyi geçen her yerleşim yerinde birer erkek rüştiye ve vilayet merkezlerinde birer kız rüştiyesinin açılmasına karar verilirken yine nüfusu 500 haneyi geçmek şartı ile Gayrimüslimlerinde rüştiye mektebi açılmasına izin verilmiştir (Öztürk, 2008: 301). Tüm şehirlerin tamamında

sıbyan mekteplerinin sayısının 35-50 bine çıkarılarak masraflarının tamamen halka bırakılmasına, yeni açılacak rüştiye ve idadilerin masraflarının da ¼'ünün devlet hazinesinden, geri kalanının da halk tarafından karşılanmasına, rüştiye sayılarının tüm memlekette yaygınlaştırılmasına, rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için yeni darülmuallimlerin açılmasına, okutulacak derslerin bir nizama sokulmasına karar verilirken muallimlerde de aranacak şartlar belirlenmiştir (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi-nde Modernleşme, 2014: 101). 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesine göre kız rüştiyelerinde öğretmenlerin kadınlardan olmasına, öğretmen açığı olan yerlerde ise yaşlı ve bilgili erkek muallimlerden yararlanılmasına karar verilmiştir (Kurt, 2012:4). Nüfusu 500 hanenin altında kalan yerlerin eğitimden mahrum kalmaması için Babıâli, muallim-i sâni ile bir hizmetli idaresinde “yarım” olarak adlandırılan bir rüştiye tipi daha açma yoluna gitmiş, nüfusları 500 haneyi bulduğu takdirde bu yarım lar tam rüştiyeye dönüştürülmüşlerdir (Uyanık, 2009: 105-109).

Yükseköğretime öğrenci yetiştirmek üzere kurulan rüştiyeler zamanla bu görevi yerine getiremeyeceği anlaşıncı rüştiye üstünde bir okula ihtiyaç duyulmaya başlamış ve bu ihtiyaç mekteb-i sultani okulları ile giderilmeye çalışılmıştır (Hayta, 1995: 67). Dolayısıyla rüştiyeler ilköğretim seviyesine inmiş, II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında devlet dairelerine memur yetiştiren kurumlar haline gelmiş ve nihayet 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanûn-ı Muvakkati ile öğretim süresi altı yıla çıkarılan ibtidai mekteplerin çatısı altına alınarak tarihe karışmışlardır.

Kastamonu vilayeti sınırları içinde Kastamonu merkez sancağı ile İnebolu, Taşköprü, Araç, Tosya, Küre, Abana, Daday, Safranbolu, Cide kazalarında; Sinop sancağı merkezi ile Gerze ve Ayancık kazalarında; Çankırı sancağı merkezi ile Çerkeş kazaları; Bolu sancağı merkezi ile Gerede, Mudurnu, Akçaşehir, Ereğli, Bartın, Düzce, Çaycuma, Devrek ve Göynük kazalarında rüştiye mektepleri açılmıştır (Sarıköse, 2020: 3130). Erkek rüştiyelerin yanında kız rüştiyeleri de ilk olarak Kastamonu ve Sinop'ta açılmış (Ünal, 2015: 160), daha sonra Taşköprü, Tosya, Düzce, Akçaşehir, Göynük, Çerkeş ve Gerze kazalarında açılmıştır (Sarıköse, 2020: 3130). Ancak Gerede kazasında kız rüştiyesine dair herhangi bir belgeye tesadüf edilmediğinden bu okulun açılmadığı söylenebilir.

II. Gerede Rüştiye Mektebi

Gerede'de rüştiye mektebinin açılmasına kadar sıbyan mektepleri ile medreseler bölgenin eğitim ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. 1869 tarihli Maârif-i umumiye Nizamnâmesi ile her mahalle ve köyde, masrafları halk tarafından karşılanmak şartı ile, dört yıl eğitim veren sıbyan mekteplerinin açılması kararı neticesinde Gerede'de daha sonra adı ibtidai olan bu mekteplerin sayısı hızla artmıştır. Yıldırım Bayezid (1360-1403) zamanında ilk

olarak açılan medreseler 20. yüzyılın başına kadar Gerede’de eğitim vermiştir. Bu medreseler ise Medrese-i Atik, Medrese-i Cedid, Debbağhane Medresesi, Danişmend Medresesi, Dörtdivan Medresesi, Çağa Medresesi, Hoşad Medresesi, Müezzın Ali Efendi Medresesi, Mengen Medresesi olarak dokuz adet medrese bölgede faaliyet göstermiştir. 1900 yılında bu medreselerde öğrenim gören öğrenci sayıları şu şekildedir: Medrese-i Atik (Orta Mahalle’de): 215, Medrese-i Cedid (Demirciler Mahallesi’nde): 190, Debbağhane Medresesi: 294, Danişmend Medresesi: 312, Dörtdivan Medresesi: 230, Çağa Medresesi: 60, Hoşad Medresesi: 47 (Erşahin, 2000: 75-79).

Gerede’de modern eğitim kurumlarından olan rüştiye mektebinin ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilememiştir. İlk olarak 1297/1880 yılına ait Kastamonu Vilayet Salnamesi’nde izine rastlanılmış olsa da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde Nadir Eserler envanterinde bulunan “*Maarif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüştiye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiye’nin ve Dersa’âdet’te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği*” adlı eserde Gerede Rüştiye Mektebi’nin açılışı H. 1294/M.1877 yılı olarak verilmiştir (Maarif Nezareti Kütüphaneler İstatistiği, 1318: 35). Rüştiye mektebi müstakil bir bina olarak 1879 yılında bölge halkının yardımları ile yapılmıştır (BOA. MF. MKT. 62/37). Dolayısıyla 1879 öncesinde bir iki sene mektep geçici olarak farklı bir bina içerisinde hizmet vermiştir.

Mektebin öğrenci miktarı yıllara göre değişmiş olsa da ortalama öğrenci sayısı 40 ile 50 arasında olmuştur. 1910 yılında bu sayı 60’a çıkınca üçüncü bir sınıf açma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (BOA. MF. İBT), 395/45). Dolayısıyla bu tarihe kadar mektepte iki derslikte eğitimin sürdürüldüğü söylenebilir. 1911 yılında mektebin tamirâtı için bir girişimde (BOA, MF. İBT., 332/23) bulunularak bir keşif defteri hazırlattırılmış ancak tamirâtın yapılıp yapılmadığı tespit edilememiştir.

A. Gerede Rüştiye Mektebi Muallimleri

Tespit edilen ilk muallim-i evveli Hafız Habib Efendi’dir (BOA, MF. MKT., 62/37). 1879 yılında Gerede’de halkın yardımları ile inşa edilen rüştiye mektebine Darümuallimin mezunlarından Bolulu Hafız Habib Efendi aylık 600 kuruş maaşla muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. Ayrıca açıldığı günden itibaren 80 kuruş kapıcı maaşı, mektebin çeşitli masrafları için 1.000 kuruş ayrılması Maarif Nezareti tarafından uygun görüldüğü Kastamonu vilayetine bildirilmiştir (BOA, MF. MKT., 62/37). Habib Efendi’nin vefat etmesi üzerine 1890 yılında Ahmet Hamdi Efendi tayin edilmiştir. Hafız Mehmet Habib Efendi 1879-1890 yılları arasında yaklaşık 11 yıl rüştiye mektebinde muallim-i evvel olarak görev yapmıştır (Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS), 1297/1880: 142; KVS, 1298/1881:

148; KVS, 1306/1889: 417). Habib Efendi bu görevinin yanı sıra mektebin sülüs ve rika muallimliğini de yerine getirmiştir. Habib Efendi'ye yapmış olduğu uzun hizmetleri sebebiyle ölümünden sonra 20 Kasım 1890 tarihinde oğlu, kızı ve karısına 30'ar kuruştan 90 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA, ŞD, 903/92)

Mektebe muallim olmak isteyen kişiler tarafından farklı dönemlerde taleplerde bulunulmuştur. Bunlardan birisi olan Darümuallimin diplomalı Bolulu Hüseyin Efendi Gerede rüştiye mektebine 27 Mayıs 1890 tarihinde muallim olma isteği üzerine verdiği arzuhal, yapılan incelemede yetersiz olduğu tespit edilerek kabul edilmemiştir (BOA, MF. İBT., 25/50). Ankara Nallıhan Rüştiye Mektebi'nde sekiz sene çalışan muallim-i evvel Mahmut Efendi yörenin havasına alışamadığından görev yerinin Gerede Rüştiye Mektebi'ne olarak değiştirilmesi yönündeki isteği 19 Temmuz 1890 tarihinde Gerede Rüştiye Mektebi'ne yakın zamanda birisinin tayin edilmesi sebebi ile kabul edilmemiştir (BOA, MF. İBT., 25/86). Yakın zamanda tayin edilen kişi ise Ahmet Hamdi Efendi'dir. Ahmet Hamdi Efendi 1 Temmuz 1890 tarihinde muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir. Ahmet Hamdi Efendi becayiş yoluyla İnebolu Rüştiye Mektebi'nden Gerede Rüştiye Mektebi'ne geçmiştir (BOA, MF. MKT., 118/118).

1306/1889 yılı Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde (KVS, 1306/1889: 417.) muallim-i evvel olarak Mehmet Habib Efendi ile birlikte muallim-i sani olarak Mustafa Efendi Gerede Rüştiye Mektebi'nde görev yapmıştır.

1890 yılında rüştiye mektebine tayin edilen Ahmet Hamdi Efendi 1900 yılına kadar Mehmet Habib Efendi gibi uzun bir süre mektebin muallim-i evveli olarak görev yapmıştır (BOA. MF. MKT., 534/23). Ancak bu uzun sürenin kesintisiz olarak devam etmediği 11 Mart 1897 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu tarihte mektebin muallim-i evveli Nuri Efendi'dir. Aynı yıl Mudurnu Rüştiye Mektebi muallim-i evveli Mustafa Efendi ile yapılmak istenen becayiş talebini kabul etmeyip, bu atamanın yerel memurların işi olduğu iddiasında bulunarak şikâyetçi olması Ahmet Hamdi Efendi'den başka birisinin de muallim olarak hizmet ettiğini göstermektedir (BOA, MF. İBT., 59/26). Ahmet Hamdi Efendi bir süre birinci muallimliğinin yanında mektebin hüsnühat muallimliğini de yapmış ancak 1896 yılında hüsnühat muallimliği yazısının elverişli olmaması sebebi ile bu görevden alınarak yerine İsmail Vehbi Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF. MKT., 317/12).

Ahmet Hamdi Efendi 3 Temmuz 1900 tarihinde vefat ettiğinden, onun yerine vekaleten atanan Muallim-i Sani Mustafa Efendi'ye vekalet için maaş verileceği anlaşılmış, bunun üzerine Maarif Nezareti rüştiye muallimlerinin ortak vazifeleri için bir şey verilmemesi gerektiği şayet verildi ise verilen miktarın geri alınması gerektiği yönünde Kastamonu Ma-

arif Müdürlüğü'nü uyarmıştır (BOA. MF. MKT., 534/23). Ahmet Hamdi Efendi'nin ölümünden sonra Habib Efendi'de olduğu gibi Ahmet Hamdi Efendi'nin iki kızı ve eşine 12 Ağustos 1900 tarihinde 32'şer kuruştan 96 kuruş maaş bağlanmıştır. Ahmet Hamdi Efendi toplamda 24 sene hizmette bulunmuştur (BOA, ŞD., 985/44).

Ahmet Hamdi Efendi'den sonra 13 Eylül 1900 tarihinde Gerede Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliğine Mudurnu Rüştîye Muallimi-i evveli Mehmet Emin Efendi ve onun yerine de Abana Rüştîyesi Mektebi Muallim-i evveli Abdullah Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF. MKT., 530/41).

Rüştîye mektebinin muallimleri hakkında zaman zaman şikâyetler söz konusu olmuştur. Şikâyet edilenlerden birisi mektebin muallim-i sanisi olan Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi'nin kaza erkanın önünde edepsizce sözler söylediği, aynı zamanda Batı hayranı birisi olduğu gerekçesi ile Maarif Nezareti'ne şikâyet edilmiştir. Şikâyetle geçen iddiaların araştırılması için Kastamonu Maarif Müdürlüğü 9 Aralık 1905 tarihinde görevlendirilmiştir (BOA, MF. MKT., 900/38; BOA, MF. İBT., 171/14). Bu iddiaların araştırılıp araştırılmadığı tespit edilememiştir. Ancak kendisinin 1908 yılında göz rahatsızlığı nedeni ile İstanbul'da tedavi edilmek için izin isteğinde bulunduğu (BOA, MF. MKT., 1048/33) göz önünde bulundurulursa hakkındaki şikâyetlerden beraat ettiği anlaşılmaktadır. Muallim-i sani olan Mustafa Efendi yaptırdığı muayene neticesinde sol gözünde görünen bir hastalık tespit edilemese de görme yetisini kaybettiği, sağ gözünün görmesinde de sıkıntı olabileceği ihtimali üzerine Mustafa Efendi'nin uzman bir hekim tarafından muayene edilmesi gerektiği şeklinde bir sağlık raporu 20 Şubat 1908 tarihinde oluşturulmuştur. Bu muayene ve sağlık raporu üzerine Mustafa Efendi Kastamonu Maarif Müdürlüğü'nden, 20 seneden fazla severek muallimlik yaptığını ancak iki seneden beri görmesindeki zayıflama nedeni ile görevini yapmasının zorlaştığını, geçiminin görmesine bağlı olduğunu dolayısıyla bir an evvel tedavi olması gerektiğini, iki ay süre ile tedavi için İstanbul'a gitmesine izin verilmesini aldığı raporu da sunarak 19 Şubat 1908 tarihinde talep etmiştir. Kastamonu Maarif Müdürlüğü bu talebi 10 Mart 1908'de Maarif Nezareti'ne bildirmesi üzerine Maarif Nezareti 11 Nisan 1908 tarihinde bu isteği olumlu karşılayarak tedavisine İstanbul'da devam etmesine izin vermiştir (BOA, MF. MKT., 1048/33). 21 Haziran 1909 tarihli bir belgeye (BOA, MF. İBT., 235/73) göre Muallim-i sani Mustafa Efendi'nin tekrardan Gerede Rüştîye Mektebi'ndeki görevine devam etmesi göz tedavisinin başarılı geçtiğini, şikâyetlerinin giderildiği göstermektedir.

Hakkında şikâyet olan bir diğer rüştîye mektebi muallimi Emin Efendi'dir. Muallim-i evvel olan Emin Efendi hakkındaki iddialar ise ciddi suçlamalardır. Emin Efendi hakkında çocuklara karşı su-i hal ve ahlak dışı davranışlar sergilediği gerekçesi ile 28 Şubat 1909 tarihinde şikâyet

vuku bulmuştur. Bunun üzerine bölgede bulunan bir müfettiş bu iddiayı araştırmak için 14 Mart 1909 tarihinde görevlendirilmiştir. Okulun muallim-i sanisi Mustafa Efendi konu ile görüşlerinin sorulması üzerine 16 Mart 1909'da Bolu müfettişliğine görüşlerini içeren bir yazı göndermiştir. Yazısında 25 senedir Gerede Rüştîye Mektebi'nde çalıştığını, daha yeni önceki muallimlerden Bolulu Habib Efendi ve Ahmed Hamdi Efendi'yi toprağa verdiklerini, Muallim-i evvel Emin Efendi fevkalade iyi, işinin hakkını layıkıyla yerine getiren birisi olduğu için onu çekemeyen kişilerin atmış oldukları bir iftira olduğu ve bunun kesinlikle kabul edilebilecek bir yanının olmadığı yönünde düşüncelerini belirtmiştir. Emin Efendi hakkında açılan davada iddiayı ortaya atanlar ve şahitler 27 Mart 1909 tarihinde de Emin Efendi savunmasını yazarak kendisinin büyük gayretler içinde görevini yerine getirmeye çalışan birisi olduğunu, kendisine atılan çirkin iftiranın kesinlikle kabul edilebilir tarafın olmadığını ifade etmiştir. İddiayı ortaya atanların ve şahitlerin mahkemedeki ifadelerinin kanıtlanamaması sebebi ile Emin Efendi hakkındaki iddiaların doğru olmadığı neticesine varılmıştır (BOA, MF. İBT., 235/73).

Muallim-i sani Mustafa Efendi ile Muallim-i evvel Emin Efendi hakkında yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu ortaya çıkarılarak suçlamalardan beraat etmişlerdir. Ancak 27 Mayıs 1912 tarihinde mektebin muallim-i evveli olan Halil Hayri Efendi bunlar kadar şanslı olamayacaktır (BOA, MF. İBT., 376/42). Halil Efendi'nin hakkında iddia edilen suçlama ise vazifesinin ehli olmadığı, eğitim verdiği öğrencilerin hiçbir şekilde kendisinden istifade edemedikleri yönündedir. Yapılan soruşturmada bu suçlamalar kendisinde kesin olarak tespit edilmiş, kendisi her ne kadar on sene önce idadi mektebinden mezun olmuş ise de tahsilinin zayıf olmasının yanında aradan geçen zamanda askerlik ve aşar mültezimliği yapmasından dolayı da okula dair bilgilerini de tamamen unutmuştur. Kendisine ahalinin de teveccüh ve itimad kalmadığı ve hoşnutsuzluklarının gittikçe artması sebepleri ile bulunduğu görevde kalmasının doğru olamayacağı dolayısıyla kendisinin de mağdur edilmeden başka bir memuriyete verilmesi ve yerine ehliyetli bir muallimin hızlı bir şekilde tayin edilmesi yönünde 26 Ağustos 1912 ve 31 Ekim 1912 tarihli iki adet tahrirat Bolu mutasarrıflığından gönderilmiştir. Bunun üzerine yapılan inceleme neticesinde Halil Efendi hakkındaki iddiaların doğruluğu tespit edilerek 12 Ocak 1913 tarihinde görevinden alınmıştır (BOA, MF. İBT., 410/74). Halil Efendi'nin azledilmesi sonucu boşalan muallim-i evvel kadrosuna Ankara Darülmualimin'in rüştiye kısmı mezunlarından olup arkadaşları tayin edildiği halde kendisinin İstanbul'da bulunmaması sebebi atanma fırsatı yakalayamayan, bir süre önce Rumeli'den dönen Sami Efendi 500 kuruş maaşla (BOA, MF. İBT., 411/66) 14 Ocak 1913 tarihinde tayin edilmiştir (BOA, MF. İBT., 411/31).

Rüştiye mektebinin muallimlerinin zaman zaman maaşlarının kesilmesi söz konusu olmuştur. 8 Mayıs 1906 tarihinde rüştiye mektebi hat muallimi İsmail Efendi'nin hat muallimliği maaşının kesilme sebebini sorarak kesilen maaşının iade edilmesini istemiştir (BOA, MF. İBT., 176/6). Yine rüştiye mektebi hat muallimi Kemal Efendi yazdığı dilekçede kendisinin 25 Mayıs 1906 tarihinde mektebin hüsnuhat muallimi olduğunu bu tarihten beri görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirdiğini ancak Kastamonu Maarif Müdürlüğü tarafından 20 Eylül 1906 tarihinde Gerede Rüştiye Mektebi'ne gönderilen telgrafta hat muallimine maaş verilmemesi bildirildiği, buna rağmen kendisinin vazifeye devam ettiğini ancak o tarihten beri maaş alamadığından çocuklarının mağdur olduğunu ifade ederek kendisine verilmeyen maaşın verilmesini talep etmiştir. Kastamonu Maarif Müdürlüğü'nün yanlış değerlendirmesi sonucu maaşlarının diğer on altı kazada olduğu gibi 1905 yılı bütçesine dahil edilmemesi sonucu açıkta kalmış ancak alacakları rüştiye mektepleri tasarrufundan karşılanması ile yanlışlık düzeltilmiştir (BOA, MF. MKT., 1022/48). Kemal Efendi'nin yaşadığı sıkıntıyı kendisi gibi hat muallimi olan İsmail Vehbi Efendi de yaşamıştır. Kendisinden sonra rüştiye mektebine hat muallimi olan İsmail Vehbi Efendi'nin 6 Nisan 1908 tarihinde uhdesinde bulunan hat muallimliği maaşının kesilmesi sonucu düştüğü perişanlığı ifade eden arzuhalı üzerine maaşının tekrar bağlanmasına ve ödenmeyen maaşlarının ödenmesine karar verilmiştir (BOA, MF. İBT., 206/31).

Gerede rüştiyesi muallimliğine 27 Ocak 1910 tarihinde Ahmet Fevzi Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF. MKT., 1134/24). Fakat Ahmet Fevzi Efendi'nin muallim-i evvel mi yoksa muallim-i sani mi olduğu tespiti yapılamamıştır.

18 Ekim 1911 tarihinde Bolu'nun Üskübi (Konuralp) kazası rüştiye mektebinin hem muallim-i evveline hem de hüsnuhat hocalığına Gerede Rüştiye Mektebi Muallim-i evvel Emin Efendi tayin edilirken Emin Efendi'den boşalan kadroya da Kastamonu İdadi Mektebi mezunlarından, bu işi yapabilecek vasıflarda olan Halil Efendi tayin edilmiştir (BOA, MF. İBT., 343/46). Halil Efendi'nin 1912 yılı ilk yarısında mektepte görev yapmış ancak yukarıda da ifade edildiği üzere hakkında muallimlik konusunda yetersiz olduğu şikâyeti üzerine görevden alınmıştır. Bu tarihlerde mektepte görev yapan muallimlerin şikâyetler üzerine sık sık değiştiği görülmektedir. Halil Efendi'den sonra 1913 yılında Balkanlarda yaşanan savaş nedeni ile Rumeli'den İstanbul'a göç eden muallimlerden bir kısmı Kastamonu'da istihdam edilmek üzere ayrılmıştır. Bu muallimlerden Kumanova Rüştiyesi Muallim-i evveli Enis Nazmi Efendi, Gerede Rüştiyesi muallim-i saniliğine tayin edilerek 5 Nisan 1913 tarihinde yeni görevine başlamıştır (BOA, MF. İBT., 431/7). Enis Nazmi Efendi de kısa bir süre muallimlik yaptıktan aynı yılın sonunda yerine muallim-i sani olarak Ha-

lim Efendi tayin edilmiştir. Halim Efendi hakkında da yetersizlik şikâyeti olmuş ancak yapılan incelemede şikâyetin tezvirattan başka bir şey olmadığı, kendisinin idadi mezunu ve ehliyetli birisi olduğu Gerede ve Mudurnu maarif encümenleri tarafından 27 Ocak 1914 tarihinde tespit edilmiştir (BOA, MF. İBT., 480/53).

B. Gerede Rüştîye Mektebi Öğrenci ve Ders Durumları

Erkek rüştiye mekteplerinde okutulacak dersler Maârif Umûmiye Nizamnamesi'nde şu şekilde belirlenmiştir: Mebâdî-i ulûm-ı diniyye, lisân-ı Osmânî kavâidî, imlâ ve inşâ, kavâid-i Arapça ve Farsça, tersim-i hutut, mebâdî-i hendese, defter tutma usulü, tarih-i umûmî, tarih-i Osmânî, coğrafya, jimnastik, mahalli dil, Fransızca'dır. Kız rüştiyelerinde ise bu derslerden farklı olarak resim, ameliyyât-ı hayâtiye, tedbir-i menzil ve musiki dersleri okutulacaktır (Öztürk, 2008: 302). Rüştiye mekteplerine, 1847 yılında ilk açıldıklarında dört yıllık sıbyan mekteplerinden sonra iki yıl okuma zorunluluğu getirilmiştir (Ürekli, 2002: 392). 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ile eğitim süresi iki yıl daha artırılarak dört yıl olarak belirlenmiştir. 1892 yılında eğitim süresi üç yıla indirilse de bazı taşra rüştiyelerinde dört yıl olarak eğitim verilmeye devam edilmiştir (Altınova, 2010: 260). Rüştiye mekteplerinde okuyacak öğrencilerin yaşı en fazla 15 ya da 16 olabilecek şekilde belirlenmiştir (Altınova, 2010: 310). 1867 yılından itibaren sadece Müslüman öğrencilerin kabul edildiği rüştiye mekteplerine Osmanlı tebaası arasında bir fark olmadığını göstermek için Türkçe imtihanı geçmek şartı ile Hristiyan öğrenciler de kabul edilmeye başlanmıştır (Kodaman, 1991: 93). Rüştiye mekteplerinin sorumluluğu muallim-i evveline bırakılmıştır. Muallim-i evvel öğrenciyi kontrol altında tutacak, belirlenen gün ve aylarda mektebi açık tutarak eğitimin yapılmasını sağlayacaktır. Mekteplere ait devam cetvelleri İstanbul ve bilâd-ı selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) bulunan rüştiye mekteplerinin muallim-i evveleri tarafından ayda bir, taşra rüştiye mektepleri muallim-i evveleri tarafından üç ayda bir hazırlanarak merkeze gönderilmek zorundadır (Kaya Doğanay, 2011: 231). Rüştiyelerin genel tatili ağustosun ilk gününden üçüncü haftasına kadar iken, Ramazan Bayramı tatili beş gün, Kurban Bayramı için yedi gün, cuma ve kandil günleri de birer gün tatil edilmektedir. Bunlardan başka padişahın doğum ve tahta çıkma yıldönümleri de tatil kapsamına alınmıştır. Derslerin başlama saati bölgelere göre değişiklik gösterirken dersin bitiş zamanı genel olarak ikinci vakti olarak belirlenmiştir (Sarıköse, 2020: 3130).

1898 yılı Maarif Salnamesi'ne göre rüştiye mekteplerinde okutulacak dersler aşağıdaki tablo1'de verilmiştir (Maarif Salnamesi, 1316/1898: 358-393).

Tablo1: Kastamonu Maarif Salnamesine göre okutulan dersler ve saatleri

Ders adı	Birinci sınıf	İkinci sınıfa	Üçüncü sınıf
Kur'an-ı Kerim Tecvit ve Ulum-ı din	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arapça	1	2	2
Farsça	-	1	2
Fransızca	-	-	3
Hesap	2	2	2
Hendese	-	-	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	2	2
Malûmât-ı Nâfia	1	1	1
Hüsnü Hat	1	1	1
Resim	1	1	1
Toplam	18 saat	20 saat	23 saat

Yukarıda tablo1’de verilen derslerin içerikleri ise şu şekildedir:

Kur'an-ı Kerim Tecvit ve Ulum-ı din: Birinci Sınıfta haftalık üç saat olarak Müslüman öğrencilere mahsus olarak seçilen kitaptan okutturulmak üzere amel ve ibadete dair bazı dini meseleler talim edilir ve bunlarla birlikte tecvit ve Kur'an-ı Kerim tilavet edilir. İkinci sınıfta haftada iki saate inen bu ders birinci sene seçilen kitaptan talim edilir. Tecvitte Kuran-ı Kerim’e devam edilir. Gerekli olan namaz sureleri ezberletilir. Üçüncü sınıfta haftada iki saat olan derse birinci ve ikinci sınıfta devam edildiği gibi devam edilir. Bununla birlikte öğrencilerin güzel ahlaklı ve terbiyeli olmaları için özel önem verilir.

Türkçe Dersi: Birinci sınıfta haftada yedi saat, olan bu derste haftada iki saat dil bilgisi kuralları (harflerin tarifi kelime, harf, hareke, imla harfleri, hece, kelime kısımları) öğretilir. İsim, sıfat, zamir, fiil ve edat bilgileri öğretilir. Haftada iki saat Türkçe okumalar yapılır. Haftada üç saat lügat ve imla öğretilir. İkinci sınıfta haftada altı saat olan Türkçe dersinde haftada iki saat harflerin, hareketlerin tarifleri, hemze, hece, kelimenin beşe taksimi konuları, isim yapıları (cins isim, tekillik çoğulluk, isim tamlamaları vb.) izafet tanımları, sıfat, zamir, fiil, mastar, edat tanım ve çeşitleri, haftada iki ders seçilen bir kitaptan birinci sınıfta olduğu gibi okumalar yapmak, hafta iki ders imlaya önceki sene gibi devam etmek şeklindedir. Üçüncü sınıfta haftada dört saat Türkçe dersi olup bunun iki saati nahiv dersi, haftada birer ders kıraat ve imla dersi okutturulmaktadır.

Arapça Dersi: Birinci sınıfta hafta bir saat verilen bu derste sarf konuları yani temel Arapça konuları (harfler, hareketler, duraklar, harflerin çıkış yerleri, şemsi ve kameri harfler, masdarlar, sıfatlar, Arapça metin okumaları, imla kuralları) öğretilmektedir. İkinci sınıfta hafta iki saate çıkan bu derste sarf konuları öğretilirken yine okumalar yapılmaktadır. Üçüncü

sınıfta yine iki saat olan derste nahiv ilmi mebniyât (harf çeşitleri, tarifleri, örnekleri, zamir ve çeşitleri, maribât (cümle çeşitleri), merfûat (Fâil, harf ve kelime kısımları, bâblar), mensûbât, mücevverât konuları işlenmektedir.

Farsça Dersi: İkinci sınıfta hafta bir saat verilen bu derste Farsça kaideler, harf ve heceler ile imla, isim, sıfat, zamir, fiil, edat, tanım ve çeşitleri öğretilmektedir. Üçüncü sınıfta hafta iki saat verilen bu derste fiil tarifleri ve yapıları örneklerle anlatılmaktadır.

Fransız Dersi: Üçüncü sınıf dersi olan Fransızca hafta üç saat olup temel bilgiler ile imla ve yazı bilgileri verilmektedir.

Hesap Dersi: Birinci sınıfta hafta iki saat olup hesap ilminin tarifi, rakamlar, cetvel ve cetvel çeşitleri, kesirli sayılar ile muhtelif konular konu edinilmektedir. İkinci sınıfta ise hafta iki saat olarak kesirli sayılar, ölçü ve tartı birimleri öğretilmektedir. Üçüncü sınıfta ise hafta iki saatlik verilen derste gel-git olayı, faiz hesaplamaları öğretilmektedir.

Hendese Dersi: üçüncü sınıf dersi olup haftada bir saat verilmektedir. Bu süre içinde kâğıt üzerine doru bir hat çizimi ve buna dair hesaplamalar, iki doğru hattın kesişmesi, yaygın hatlar, eğik hatlar, hendese cisimleri, piramitler, küre vb. konular öğretilmektedir.

Coğrafya Dersi: Birinci sınıfta haftada iki saat okutulan bu derste coğrafyanın tanımı ve çeşitleri, dünyanın şekli, dönme hareketleri, yeryüzü şekilleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci sınıfta ise haftada iki saat olarak verilirken, coğrafi matematik, yeryüzü ve gökyüzünün katmanları, su, toprak ve havanın özellikleri, yeryüzü şekillerinin yüksekliklerinin belirlenmesi, bitkiler ve hayvanlar hakkında bilgiler, Asya, Afrika, Amerika, Meksika, Avusturalya kıtaları hakkında bilgiler verilmektedir. Haftada iki saat olan üçüncü sınıfta Avrupa ile Osmanlı coğrafyası hakkında geniş bilgiler verilmektedir.

Tarih Dersi: İkinci sınıfta verilmeye başlanılan bu ders hafta iki saat olarak verilmekte olup derste İslam tarihi, peygamberler tarihi, dört halife devri, İslam medeniyeti tarihi dersleri okutulurken, üçüncü sınıfta haftada iki saat Osmanlı tarihi anlatılmaktadır.

Malumat-ı Nafia Dersi: Birinci sınıfta haftada bir saat dünyanın hareketi, şekli, yuvarlak olduğunun ispatı, yerçekimi, güneş ile dünya arasındaki mesafe, mevsimler, yıldızlar, hava, su, ateş özellikleri, hava olayları, evler, planlar, ev planları öğretilmektedir. İkinci sınıfta hafta bir saat zemin, ağaç, maden ve çeşitleri bilgileri verilmektedir. Üçüncü sınıfta haftada bir saat mensucat, bakır, şamdan, mum, gaz, petrol, hububat, ekmek, çikolata, çay, kahve, kâğıt, mektep çocuklarının edevatları resimleri, insan bedeni vb. bilgiler verilmektedir.

Muallimler, yılın her üç ayında öğrencilerin ve kendilerinin devamı konusunda hazırladıkları raporları merkeze göndermekle yükümlüydüler. Osmanlı arşiv belgeleri taramalarından tespit edilen devam cetvelleri sırası ile verilmiştir. Buna göre tespiti ilk yapılan cetvel Hicri 1310 senesi Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına aittir. Miladi 1893 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına ait olan bu üç aylık devam cetveline göre Gerede Rüstiye Mektebi'nin muallim-i evveli Ahmet Hamdi Efendi, muallim-i sanisi Mustafa Efendi ve Hizmetli Mahmut Efendi'dir. Her üçü de bu aylarda 26'şar gün mesai yapmışlardır. Yine öğrenciler de birkaç istisna dışında 26'şar gün okula düzenli olarak devam etmişlerdir. Bu cetvele göre birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 15, üçüncü sınıfta 10 ve dördüncü sınıfta 6 öğrenci olmak üzere mektebin toplam 44 öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerden üçü okulu terk ederken üçü de başka bir mahalleye gittiğinden sayı 38'e düşmüştür (BOA, MF. İBT., 38/31).

1895 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına ait üç aylık cetvele göre Gerede Rüstiye Mektebi'nde Muallim-i evvel Ahmet Hamdi Efendi, Muallim-i sani Mustafa Efendi, Hat Muallimi Hamdi Efendi ile Hizmetli Mahmut Efendi görev yapmaktadır. Bu görevliler Şevval ayında 23 gün mesai yaparken üç gün Ramazan Bayramı tatili nedeni ile izin yaparken Zilkade ayında 26'şar gün çalışmışlardır. Zilhicce ayında 20 gün mesai yaparken altı gün Kurban Bayramı tatili yapmışlardır. Mektebin birinci sınıfında ilk iki ay 17 öğrenci son ay bu rakam iki öğrencinin başka bir mahalleye taşınması ve bir öğrencinin de okulu terk etmesi ile 14'e düşmüştür. İkinci sınıfta ise ilk ay 11 öğrenci varken ikinci ve üçüncü ayda iki öğrencinin terk etmesi ile dokuza düşmüştür. Üçüncü sınıfta da ilk ay dokuz öğrenci bulunurken üç öğrencinin terk etmesi ile bu sayı sonraki iki ayda altıya düşmüştür. Dördüncü sınıfta üç ayda altı öğrenci öğrenim görmüştür. Dolayısıyla okulun yekunu Şevval ayında 43 iken zilkade ayında beş öğrencinin terki ile önce 38'e son ayda da 3 öğrencinin terk etmesi ile de 35 öğrenciye düşmüştür. Devam cetvelinin en alt kısmında Gerede kasabası dahilinde altı adet ibtidai mektebin varlığından bahsedilmiştir. Ancak bunların kaçının merkez kasabada kaçının köylerinde olduğu belirtilmemiştir (BOA, MF. İBT., 49/40).

1896 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına ait üç aylık yoklama cetveline göre Gerede Rüstiye Mektebi'nin muallim-i evveli Ahmet Hamdi Efendi, muallim-i sanisi Mustafa Efendi, hat muallimi ve hizmetli mart ayında 22 gün devam ederken dört gün Ramazan Bayramı nedeni ile tatil yapmışlardır. Nisan ayında 26 gün mesai yapılırken mayıs ayında 26 günün beş günü Kurban Bayramı tatili olduğundan 21 gün mesai yapılmıştır. Öğrenci sayıları ise birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 10, üçüncü sınıfta altı öğrenci ve son olarak dördüncü sınıfta üç öğrenci olarak toplamda 41 öğrenci öğrenim görmüştür. Sayıların gittikçe düşmesi okulu bırakan kişi sayısının çok olduğu görülmektedir (BOA, MF. İBT., 53/50).

1902 Ağustos tarihli imtihan cetveline göre rüştiye mektebinin birinci sınıfında 25 öğrenciden 19'u sınava girerken altı öğrenci sınava girmeyerek okulu terk etmişlerdir. İkinci sınıfta 20 öğrenciden 16 öğrenci imtihan olurken dört öğrenci sınavlara katılmamıştır. Üçüncü sınıfta ise dokuz öğrenciden sekizi imtihan olmuş biri okulu terk etmiştir. Sınav 10 kişilik bir heyet tarafından 6 Ağustos 1902 tarihinde yapılmıştır (BOA, MF. İBT., 132/12).

1908 yılı Aralık, 1909 yılı Ocak ve Şubat aylarına ait devam cetveline göre rüştiye mektebinin muallim-i evveli Mehmet Emin Efendi, muallim-i sanisi Mustafa Efendi, hüsnühat İsmail Efendi, hat muallimi vekili Kadir Cemal Efendi, Hizmetli Mahmut Efendi'dir. Kanunuevvel ayında beş gün Kurban Bayramı nedeni ile 21 gün, kanunusani ayında 26 gün ve son olarak şubat ayında 24 gün mektebe devam edilmiştir. Birinci sınıfta 26, ikinci ve üçüncü sınıfta 22'şer öğrenci olarak toplamda 70 öğrenci mektebe devam ederken birinci ve ikinci sınıflardan birer öğrenci son ay okulu terk ettiğinden sayı 68'e düşmüştür (BOA, MF. İBT., 232/72).

Gerede Rüştiye Mektebi'nin 1911 Eylül imtihanı on kişilik bir heyet tarafından yapılırken onların hazırlamış olduğu imtihan cetveline göre birinci sınıfta tatbik-i *Kur'an-ı Kerim*, ilmihal, kıraat, tarih, Türkçe, coğrafya, Arapça, hesap, malumat-ı fenniye, malumat-ı medeniye, Farsça, hendese, Fransızca, inşa, resim, hüsnühat derslerinden 12 öğrenci genel olarak başarılı bir imtihan olmuşlardır. İkinci sınıfta ise 22 öğrenciden 18'i aynı derslerden yine başarılı bir imtihan olurken geri kalan beş öğrenci sınavlara girmeyerek okulu terk etmiştir. Üçüncü sınıfta ise 25 öğrenciden 22'si sınava girerken, üç öğrenci okulu terk ettiklerinden sınavlara girmemiştir. Üçüncü sınıfta kıraat, malumat-ı medeniye, Farsça, hendese, Fransızca, inşa ve resim dersleri yer almaz iken ilk iki sınıftan farklı olarak imla dersi müfredata eklenmiştir (BOA, MF. İBT., 352/42).

Rüştiye mektebini bitirdikten sonra eğitimini devam ettirmek isteyen öğrenciler Gerede dışında başta İstanbul olmak üzere farklı şehirlerde idadi veya askeri okullarda tahsil görmüşlerdir (Bilirli, 2019: 2377-2378). Rüştiye mektebinde okuyan ancak maddi durumunun yetersiz olmasından dolayı okul hayatını sürdürmekte zorluk çeken öğrencilere sahip çıkılmıştır. Örneğin 1910 yılında Gerede rüştiye öğrencisi Kafkasya muhacirlerinden jandarma Salih'in vefat etmesi sebebiyle oğlu Salih'in okuyacak durumu kalmamıştır. Bundan dolayı okul ve bölge halkının girişimleri ile tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'da parasız yatılı bir mektebe gönderilmiştir (BOA, MF.MKT., 1159/30). Kimsesiz ve korumasız oldukları için bazı çocukların mektebe yazılması için Gerede ahalisinden İsmail ve Hasan adlı şahısların Maarif Nezareti'ne arzuhal yazmaları Gerede de sınırsız çocuklara sahip çıkıldığı ve bunların eğitime önem verildiğini göstermektedir (BOA, BEO. 3442/258114).

Arşiv belgelerindeki devam ve sınav cetvelleri ile Kastamonu vilayet salnamelerinden ve Maarif Salnamelerinden tespit edilen öğrenci sayısı aşağıdaki tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Gerede Rüştîyesi yıllara göre öğrenci sayıları.

Yıl	Öğrenci sayısı	Yıl	Öğrenci sayısı	Yıl	Öğrenci sayısı
1880	25	1881	25	1889	51
1892	50	1893	44	1894	50
1895	38	1896	41	1898	47
1899	46	1900	47	1902	54
1903	57	1908	70	1911	59

Öğrenci sayıları yıllara göre farklılık göstermekte olup ortalama 50 öğrenci Gerede Rüştîye Mektebi’nde okumuştur. Yıllara ait yoklama cetvelleri ile salnamelerde verilen öğrenci sayıları arasında birkaç fark bulunmaktadır. Muhtemelen bu fark kayıtlı öğrencilerin dönem ortasında okuldan ayrılmasından kaynaklanmaktadır. 1908 yılında öğrenci sayısında büyük bir artış söz konusudur.

Gerede’de rüştiye mektebi ile medreselerde okuyan öğrenci sayılarını karşılaştırdığımız medreselerde okuyan öğrenci sayıları rüştiyeye göre oldukça yüksektir. Örneğin 1900 yılında Gerede Orta mahallesinde bulunan Medrese-i Atik’te 215, Demirciler mahallesinde bulunan Medrese-i Cedid’de 190, Debbağhane Medresesi 294, Danişmend Medresesi 312 öğrenci eğitim görmektedir. Aynı yıl rüştiye mektebinde 47 öğrenci okumaktadır. Sayının azlığı mektebin bina ve hoca kapasitesine bağlı olarak az görünse de Gerede halkının çocuklarına daha ziyade medreselerde eğitim aldıklarını ortaya koymaktadır. 1896 yılında kaza merkez nüfusu 3.463 olan Gerede’de merkezde yer alan bu dört medresede eğitim gören öğrenci sayısı 1.011’dir. Bu rakam Gerede nüfusunun yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Bu da bize şehir halkının çocuklarını okutturma oranlarının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde oluşturulan Sicill-i Ahval Komisyonu tarafından askeri ve şer’i sınıf dışında kalan dahiliye, mülkiye, adliye, maliye, evkâf ve benzeri dairelerde çalışan bütün memurların sicil kayıtları Sicill-i Ahvâl Defterlerine kaydedilmiştir (Çetin, 2017: 93). Bu defterlerde memurların aldıkları eğitimden ve mezun oldukları okullar da kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar ışığında Gerede Rüştîye Mektebi’nden mezun olup çeşitli mesleklerde görev almış olan 14 memur tespit edilmiştir. Mezuniyet tarihleri hepsinde kayıt altına alınmadığında birçoğunun mezuniyet tarihi tespit edilememiştir. Memurların birçoğu okullarını iyi bir dereceden bitirmiştir. Bu memurlar ise aşağıda tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Gerede Rüştîye Mektebi'nden mezun olan memurlar

Doğum Tarihi	Doğum Yeri	Adı	Mezuniyet tarihi	Görevi
1863	Gerede	Kaptan Ahmet Ağa'nın oğlu Ahmet Efendi (BOA, DH. SAİDd. 12/93)	Tahmini 1876-1877 tarihleri	Tütün tahrir memuru
1864	Gerede	İzmit Tersanesi Cerrahı Sağ Kol Ağası müteveffa Halil Efendi'nin oğlu Mehmet Şemseddin Efendi (BOA, DH. SAİDd. 61/30)	Belli değil	Tahrirat memuru
1867	Gerede	Geredeli Mustafa Efendi'nin oğlu Ahmet Eşref Efendi (BOA, DH. SAİDd. 48/07)	Belli değil	Tahrirat memuru
1867	Gerede	Ahmet Ağa'nın oğlu Osman Nuri Efendi (BOA, DH. SAİDd. 115/185)	Belli değil	Nüfus memuru
1870	Bolu	Ulemadan Hacı Bağdadizade Mehmet Fazıl Efendi'nin oğlu Hafız Mustafa Fevzi Efendi (BOA, DH. SAİDd. 113/131)	Çok iyi dereceyle 6 Temmuz 1887 tarihinde	Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinde memur
1870	Gerede	Orman ve Maadin Nezareti Celilesi Kolcularından Mehmet Halit Efendi'nin oğlu İbrahim Ethem Efendi (BOA, DH. SAİDd. 148/214)	Belli değil	Posta ve telgraf memuru
1871	Gerede	Salih Ağa'nın oğlu Mehmet Emin Efendi (BOA, DH. SAİDd. 70/120)	Belli değil	Tahrirat memuru
1873	Gerede	Bartın Kazası Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Mehmet Nuri Efendi'nin oğlu Mehmet Sadık Efendi (BOA, DH. SAİDd. 177/435)	5 Temmuz 1887 tarihinde âlâ derecesinde	Ağnam memuru
1874	Gerede	Mustafa Ağa'nın oğlu Abdullah Nafiz Efendi (BOA, DH. SAİDd. 125/08)	Belli değil	Vergi ve nüfus memuru
1876	Bolu	Gerede Orman Süvari memuru Abdullah Beyzâde Hasan Bey'in oğlu İbrahim Hilmi Bey (BOA, DH. SAİDd. 124/148)	3 Haziran 1306 tarihinde alelala dereceden	Tütün memuru
1880	Gerede	Gerede kazası Mahkeme-i Şeriye kâtibi Vasfi Efendi'nin oğlu Ahmet Necati Efendi (BOA, DH. SAİDd. 143/242)	Belli değil	Kâtip
1881	Gerede	Telgraf ve Posta merkezi memurlarından Ali Mazhar Efendi'nin oğlu Mehmet Şemsi Efendi (BOA, DH. SAİDd. 149/180)	Belli değil	Posta ve telgraf memuru
1883	Gerede	Gerede Rüştîye Mektebi Muallim-i evvel müteveffa Mehmet Habib Efendi'nin oğlu Ahmet Raif Efendi (BOA, DH. SAİDd. 185/22)	4 Ağustos 1898 tarihinde pekiyi derecesiyile	Mahkeme müdde-i umumi muavinliği
1886	Gerede	Hafız Ömer Fevzi Efendi'nin oğlu Hidayet Vasfi Efendi (BOA, DH. SAİDd. 157/186)	Belli değil	Posta ve telgraf memuru

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı eğitim sistemindeki modernleşmeye kadar Gerede'de temel eğitim kurumlarından sıbyan mektepleri ile medrese bulunmaktadır. 1286/1869, 1287/1870, 1288/1871 ve 1289/1872 yılı Kastamonu vilayet salnamelerine göre toplam 83 adet sıbyan mektebi bulunur-

ken 1292/1875 tarihli salnameye göre bu sayı 185 olmuştur. Sayının 83'ten 185'e çıkması 1286/1869 yılı Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde her şehirde mektep sayılarının artırılması isteğinin etkili olduğu söylenebilir. Sıbyan mekteplerinin yerine kurulan ibtidai mekteplerin de ilk kaydına 1317/1889 yılı Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde yer verilmiştir.

Modern eğitim kurumlarının temelini oluşturan Gerede Rüştîye Mektebi ilk tespitlere göre 1877 yılında açılmıştır. Mekteb'in kimler tarafından ve nerede açıldığı tespiti yapılamamıştır. 1863 yılı Gerede doğumlu Kapudan Ahmet Ağa'nın oğlu Ahmet Efendi tahmini olarak 1877 yılında ilk mezun öğrencilerinden birisi olarak tespit edilmiştir. Bu mektepte muallim-i evvel olarak Hafız Habib Efendi, Ahmet Hamdi Efendi Hüseyin Efendi, Nuri Efendi, Mehmet Emin Efendi, Halil Hayri Efendi, Ahmet Fevzi Efendi; muallim-i sani olarak Mustafa Efendi uzun yıllar muallimlik yapmıştır. Halim Efendi de Mustafa Efendi'den sonra muallim-i sani olarak hizmet etmiştir. Hat ve sülûs muallimi olarak uzun bir süre muallim-i evveller ders verirken muallim-i evvellerden ayrı olarak Faik Efendi, Hacı Muhammet Fevzi Efendi ve İsmail Vehbi Efendi sülûs, hat ve rika muallimi olarak görev yapmışlardır. Gerede Rüştîye Mektebi'nde çok fazla hoca değişmemiş, Hafız Mehmet Habib Efendi 11 yıl, Ahmet Hamdi Efendi 10 yıl gibi uzun süre görev yapmışlardır. Bazı şikâyetler hariç gene olarak rüştiye mektebinde görev yapan muallimlerden Gerede halkı memnun kalmıştır.

Okulun öğrenci sayılarında yıllara göre değişiklikler yaşansa da bu sayılarda çok fazla değişiklik yaşanmamıştır. Yıllık ortalama 50 öğrenci rüştiye mektebinde eğitim öğretim görmüştür. Rüştîye mektebinde okuyan öğrenci sayıları medreselerle kıyaslanamayacak kadar azdır. Okullaşma ve okullarda okuyan öğrenci sayılarına bakıldığında ve maddi olarak okuma gücü olmayan kimsesiz ve fakir öğrencilere de sahip çıkılması yöre halkının yardımseverliğinin yanında okumaya verdikleri önemi göstermektedir. Sicill-i Ahval Defterlerinden tespit edilen memurlara bakıldığında ise Gerede Rüştîye Mektebi'nden mezun olan öğrencilerin devletin değişik kademelerinde görevler aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu okul eğitimin yanında mezunlarına meslek edindirmesi açısından da oldukça önemlidir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin sivil eğitimindeki modernleşmesinin temel eğitim kurumlarından olan ve büyük beklentiler doğrultusunda açılan rüştiye mektepleri 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi çerçevesinde tüm coğrafyada açılmaya başlayınca kısa bir süre içinde Gerede'de açılarak devletin ön gördüğü şekilde hizmet etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babialı Evrak Odası Evrakı, (BEO)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd.)

Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidaiyye Kalemi, (MF. İBT.)

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi, (MF. MKT.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Diğer Kaynaklar:

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları.

Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2007*, Ankara: Pegem A Yayınları.

Alkan, M. Ö. (2008). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 9-84.

Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüştîye Mektepleri*, (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme (2014). Haz. Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını

Aycan İ. (2000) “Geçmişten Günümüze Tarih Boyunca Gerede”, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede*, Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 11-16.

Bilirli, T. (2019), *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Bilirli, T. (2019). “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Gerede Doğumlu Devlet Memurları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/4, 2368-2393.

Çetin, E. (217). “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bartın Doğumlu Memurlar”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 18, 89-116.

Erhan, K. (2018). Gerede İlçesinde Nüfus Gelişimi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2018 (22 (1), 165-182.

Erşahin S. (2000). “Osmanlıların Son Döneminde Gerede’de Örgün Eğitim-Öğretim”, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılında Geçmişten Günümüze Gerede*, Gerede: Gerede Belediyesi Yayınları, 75-80

Findley, C. V. (2011). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Gönüllü, A. R. (2017). “Alanya Rüştîye Mektebi (1861-1913), *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 73, 2017, 65-88.
- Hayta, S. (1995). *1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkıları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpşirli, M. (2003). “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 327-333.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1297/1880). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1298/1881). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1306/1889). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1310/1892). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1311/1893). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1312/1894). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1314/1896). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1317/1899). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi (KVS)*, (1321/1903). Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kaya Doğanay, F. (2011). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüştîye Mektepleri*, (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keçeci Kurt, S. (2012). “II. Abdülhamid Dönemi’nde Kız Rüştîyeleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan, 1-19.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maarif Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüştîye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiye’nin ve Dersa’âdet’te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği* (1318). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Maarif Salnamesi*, (H. 1316/M. 1898)
- Maarif Salnamesi*, (H. 1317/M. 1899)
- Maarif Salnamesi*, (H. 1318/M. 1900)
- Maarif Salnamesi*, (H. 1319/M. 1901)
- Memioğlu, A. Z. (2003). “İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum, 241-252.
- Öztürk, C. (2008). “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 300-303.
- Şen, A. (2013). “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl 17, S. 57, Güz, 477-492.

- Turhan Sarıköse, S. (2020). “Bartın Rüştiye Mektebi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (5), 3126-3147.
- Uyanık, E. (2009). “Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm:Yarım Rüştiyeler”, *Tarih Dergisi*, S. 29 (2009/1), 91-111.
- Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünal, U. (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ürekli, F. (2002). “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Journal of Social Studies*, Jul, No. 3, 382-406.

Bölüm 12

TEORİ VE UYGULAMA İLE GEOMETRİK MORFOMETRİ¹

Ahmet İhsan AYTEK²

1 Bu yayın, Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL danışmanlığına, yazılan ‘Antik Anadolu toplumlarının geometrik morfometrik karşılaştırılmaları’ isimli tezin kuramsal bilgilerinden, güncel çalışmalar eklenerek üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, aytek@mehmetakif.edu.tr, Orid id: 0000-0002-7620-2333

Giriş

İnsanlık tarihi ile ilgilenen paleoantropoloji, arkeoloji ve sanat tarihi gibi bilimlerin en önemli özelliklerinden birisi, yeni keşiflerle beraber, bu bilimlerin bilgi dağarcığının sürekli değişmesidir. Ancak değişen, sadece sahip olunan bilgi değil, aynı zamanda bilgiye ulaşma yöntemleridir. Özellikle teknolojik gelişmeler, bilgiye ulaşmada da kendini gösterip insanlık tarihine ait yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasında önemli rol oynar. Bunlardan birisi de son yıllarda paleoantropoloji ve arkeoloji çalışmalarında sıklıkla kullanılan geometrik morfometri yöntemidir. Geleneksel morfometri çalışmalarından daha fazla veri sağlayan bu yeni yöntem çok daha fazla bilgiye ulaşmamızı sağlar.

60'lı yıllarda grup-İçi ve gruplar arası şekil farklılıklarını tespit etmek amacıyla yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan morfometri; ölçümler yardımı ile malzemenin şeklini belirleyip, istatistiksel yöntemler ile şekil farklılıklarını gösteren bir yöntemdir. Buradaki ‘malzeme’ bir iskelet, fosil veya arkeolojik bir eser olacağı gibi, bir iz bile olabilir. Morfometri; şeklin merkezî eğilimini, şekil çeşitliliklerini, şekil farklılıklarını ve şeklin dış faktörlerden etkilenmelerini inceler (Slice, 2007, s. 262). Burada kullanılan şekil terimi; ‘malzemenin oluşturduğu formdan, boyutlarını çıkardığımızda elimizde kalan görünüm’ olarak tanımlanabilir (O’Higgins, 2000, s. 103). Ancak burada değinilmesi gereken önemli nokta boyutların tamamen göz ardı edilmediğı, sadece şekilden ayrı değerlendirildiğidir. Şekil teriminin açıklamasında karşımıza iki kavram çıkar; form ve boyut. Coruccini (1987, s. 289) boyut kavramını ‘bir organizmadan alınan bir yöndeki ölçümlerin büyüklüğü’ olarak tanımlar. Bunlar uzunluk, alan, hacim veya kitle merkezi olarak tanımlanabilir ve nicel olarak ölçülebilirler (Ulhas, 2007, s. 804). Form ise şekil ve boyutların beraber değerlendirilmesidir. Dolayısıyla morfometrik çalışmalar sadece boyut ile ilgili bilgileri ortaya koymaktadır. Bu noktada geliştirilen yeni teknik olan geometrik morfometri yöntemi, boyutun yanında şekil özelliklerini de ortaya koyarak kısıtlı sayıdaki malzemeden çok daha fazla veri alınmasını sağlamaktadır.

Morfometri yöntemi, kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren birçok değişim geçirmiştir ve bu değişim geleneksel morfometriden geometrik morfometriye geçişe kadar uzanmıştır. Geleneksel morfometride elde edilen verinin arttırılmaya çalışılması sonucu, 80’li yılların sonu ile 90’lı yılların başında bir geçiş süreci yaşanmıştır.

Bu süreç sonucunda, ‘Geometrik Morfometri’ adında morfometride devrim olarak tanımlanan yeni bir yöntem ortaya çıkmıştır (Rohlf ve Marcus, 1993). Geometrik morfometri yöntemi son yıllarda paleoantropoloji çalışmalarında yoğun biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Geleneksel morfometri çalışmaları anatomik noktalar, açılar ve oranları kullanarak yapıların uzunluk, genişlik ve derinliklerinin ölçümünü ve bu ölçümlerin istatistiksel yöntemlerle analizlerini kapsar (Rohlf ve Marcus, 1993).

Doğrusal, bölgesel ve hacimsel değişkenler analiz edilir. Ancak bu ölçümler ‘şekil’ ile ilgili tüm bilgiyi sağlayamadığı için yeni bir yöntemin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Geometrik morfometri olarak adlandırılan bu yöntem, anatomik noktaların Kartezyen koordinatlarından alınan tüm geometrik bilginin analizi olarak tanımlanabilir (Slice, 2007, s. 262).

Geometrik morfometride anatomik noktalar, eğriler (curves) ve dış hatlar (outlines) veri kaynaklarıdır. Bu koordinatlar iki veya üç boyutlu olarak alınabilir ve geleneksel morfometriye göre çok daha fazla bilgi sağlar (Rohlf ve Marcus, 1993, s. 129). Geleneksel morfometri ve geometrik morfometri yöntemleri karşılaştırıldığında geometrik morfometrinin bazı avantajlar sağladığı görülmektedir. İlk olarak, geleneksel morfometride ölçümler sınırlı olduğu için anatomik noktalar arasındaki tüm bilgiyi ortaya çıkarmaz.

Geometrik morfometri ile geleneksel morfometri yöntemlerini karşılaştırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bernal (2007) yaptığı çalışmada yöntemleri karşılaştırmak için Arjantin’de bulunan antik iskelet kalıntılarından elde edilen 35 kalıcı üst ikinci büyük azı dişlerinin taç kısımlarını incelemiştir. Lineer ölçümler (buccolingual ve mesiodistal çap gibi) ile geleneksel morfometri yöntemini değerlendirirken, belirlediği 4 landmark ve 79 semilandmark ile de geometrik morfometri yöntemini değerlendirmiştir. Lineer ölçümler, landmark yöntemi ve semi-landmark yöntemlerini karşılaştırdığında; boyut belirlemede üç yöntemin de tutarlı olduğunu, ancak, büyük azının şeklini belirlemede landmark yöntemlerinin önemli ölçüde daha fazla bilgi sağladığını ortaya koymuştur.

Ancak, koordinat sisteminde anatomik noktaların birbiri ile ilişkisi belirlenerek şekle ait tüm bilgi alınabilir. Daha fazla bilgi ise daha iyi görüntüleme ve sonuçların elde edilmesini sağlar (Zelditch ve diğerleri, 2004, s. 2).

Daha iyi sonuç almakta sağladığı yararları yanında, geometrik morfometri çalışmalarının geleneksel morfometri çalışmalarına göre bazı zorlukları da vardır. Veri toplanması daha zordur.

Geleneksel morfometride kumpaslar ile ölçümler yapılabilirken, geometrik morfometride bu işlem üç boyutlu dijitalleştirme aletleri veya özel yazılımlar ile yapılmaktadır. İkisi de kumpaslara göre daha pahalı ve uygulaması daha zaman alıcıdır.

Şekil Kavramı

Şekil terimi, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, ‘malzemenin oluşturduğu formdan, boyutlarını çıkardığımızda elimizde kalan görünüm’ olarak tanımlanabilir (O’Higgins, 2000: 103). Şekil, boyutlara göre bir türün grupları arasında daha fazla çeşitlilik gösterdiği için, gruplandırma çalışmalarında şekil ölçümlerinin boyut ölçümlerine göre daha uygun olduğu birçok bilim adamı tarafından kabul edilen bir görüştür (Corrucci, 1987, s. 290).

Değişik biyolojik süreçler bireylerin şekilleri üzerinde farklı etkiler bırakır. Bunlar; hastalık veya sakatlık, ontojenik gelişim, bölgesel coğrafik faktörlere uyum ve uzun dönem evrimsel çeşitlilik olarak tanımlanabilir (Zelditch ve diğerleri, 2004, s. 1). Morfometri çalışmaları aynı zamanda dış (coğrafya) ve iç (büyüme) faktörlerin ilişkisini de anlamayı hedefler (O’Higgins, 2000, s. 105). İki boyutlu koordinatlar fotoğraf, röntgen veya tarama gibi 2 boyutlu yüzeylerden alınırken, 3 boyutlu koordinatlar üç boyutlu lazer yüzey tarayıcı veya bilgisayarlı tomografi gibi 3 boyutlu veri sağlayan makineler tarafından oluşturulan veya 3 boyutlu dijitalleştirme aletleri ile elden edilen 3 boyutlu görüntü üzerinden alınır. Yüzey tarayıcıları ve dijitalleştirme aletleri ile çalışılan malzemenin sadece yüzeyinin görüntüsü elde edilirken, bilgisayarlı tomografi de nesnenin iç yüzeyinin de görüntüsü elde edilir. 3 boyutlu görüntüler 2 boyutlu görüntülere göre çok daha fazla veri sağlarken, hem görüntü almayı sağlayan makinelerin hem de bu görüntülerin işlenmesini sağlayan yazılımların pahalı olması sebebi ile her zaman kullanımı mümkün olmamaktadır. Ayrıca, 3 boyutlu çalışmalarda hem görüntüyü almak hem de bu görüntü üzerinde çalışmak 2 boyutlu görüntü üzerinde çalışmaya göre çok daha fazla zaman ve kabiliyet gerektirir.

Üç boyutlu görüntü elde etmenin daha ucuz yöntemleri de vardır. Bunlardan birincisi Fotogrametri yöntemidir. Bu yöntem temelde 2 boyutlu görüntülerden 3 boyutlu görüntü elde edilmesini sağlar. Nesnenin tüm açılarından (aynı odak noktası korunarak) fotoğrafları çekilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus fotoğrafları birleştirebilmek için ardışık çekilen fotoğraflarda mutlaka görülebilen ortak noktanın olması gerekir. Bu ortak kısımlardan alınan kesişme noktaları üzerinden bütün görüntüler birleştirilerek nesnenin 3 boyutlu görüntüsü elde edilebilir.

Diğer bir yöntem ise Sterovizyon yöntemidir. Çalışma mantığı Fotogrametri ile aynı olmakla beraber, bu yöntemde iki fotoğraf makinesi kullanılır ve 3 boyutlu koordinat oluştururken kullanılan nokta sayısı daha fazladır.

Landmark Sistemi

Geometrik morfometri yönteminde, üzerinde çalışılan malzemenin şekli anatomik noktalar ile alınır ve ortaya çıkan şeklin analizi ile grup-içi ve gruplar arası çeşitlilik ortaya konulur. ‘Landmark’ olarak adlandırılan bu anatomik noktalar, çalışmada kullanılan tüm malzemelerde aynı şekilde bulunan, diğer bir deyişle, homolog olan, noktalarlardır. Geometrik morfometri çalışmaları landmark olarak adlandırılan anatomik noktalardan gelen verilerin analizine dayanır. Bu anatomik noktalar, yapılacak çalışmanın amacına göre belirlenip 2 boyutlu veya 3 boyutlu düzlemde alınabilir. Bu noktalar, şekli ortaya koyabilecek homolog bölgeler olup, güvenilirliği ve tekrarlanırlığı olmalıdır (Zelditch ve diğerleri, 2004: 24). Başka bir deyişle, bu noktalar çalışmayı oluşturan tüm örneklerde bulunan ve aynı şekilde tanımlanabilen noktalarlardır. Landmarklar Zelditch ve arkadaşlarına göre (2004, s. 24); homologdurlar, morfolojiye uygundurlar, diğer landmarklar ile ilişkilerine göre pozisyonları değişmez, güvenilir bir şekilde her tekrarda aynı şekilde bulunabilirler ve aynı düzlemde dururlar. Geometrik morfometri çalışmalarının öncülerinden olan Bookstein, bulundukları yere göre Tip I, Tip II ve Tip III olmak üzere üç tip landmark belirlemiştir (1991, ss. 63-66);

- Tip I, biyolojik pozisyona göre belirlenmiş landmarklar olup, iki yapının birleşme noktaları gibi yeri açık olarak belirli noktalardır. Tanımlamaları çok kolay olduğundan, landmark çalışmaları için en uygun olan tiptir. Tip I landmarka örnek olarak, coronal ve sagittal sütürlerin birleşme noktasında yer alan bregma verilebilir.

- Tip II landmark, geometrik olarak belirlenen, bir yapının en uç noktasını veya en girintili-çıkıntılı kısımlarını ifade eden noktalardır. Bu tipe örnek olarak jugale verilebilir.

- Tip III ise başka landmarklara baz alınarak belirlenen noktalardır. Euryon noktası bu tip landmarklara örnek olarak gösterilebilir.

Bu üç landmark tipinin yanı sıra bir eğri üzerinde eğri boyunca yer alan ve semi-landmark olarak adlandırılan noktalar da geometrik morfometri çalışmalarında kullanılabilirler. Tip III landmarklar semi-landmark olarak da adlandırılabilir ve bu yüzden bazı çalışmalarda Tip III landmarklar Tip II landmark olarak gösterilir.

Bu noktalar her seferinde güvenilir olarak belirlenebilirler. 2 boyutlu analizlerde koordinat sisteminde x ve y koordinatları, 3 boyutlu analizlerde ise bunlara ek olarak z koordinatı, anatomik noktaların yerini gösterir. Bir seri olarak belirlenmiş anatomik noktalar kümesi malzemenin formunu ortaya koyar. Bu nokta koordinatları geleneksel morfometride kullanılan ölçümlerin yerini almıştır.

Kullanım Alanları

Geometrik morfometri yöntemi, şekil analizine dayandığı için, teorik olarak, şekli olan her nesne üzerinde kullanımı mümkündür. Bunlar canlı veya cansız tüm materyali kapsamaktadır. Genel olarak çalışmalar değerlendirildiğinde ise, çalışmaların çoğunluğunun hayvanlar üzerinde gerçekleştiği görülmekte olup, memeliler (Cardini, 2020; Cardini et al., 2021), sürüngen ve amfibiler (Kaliontzopoulou, 2011; Gray et al., 2017) ve böcekler (Tatsuta et al., 2018; Sumruayphol & Chaiphongpachara, 2019) üzerinde etkili sonuçlar verdiği çalışmalarlar ortaya konulmuştur.

Fosil ve iskelet kalıntılarının yanında, arkeolojik kazılardan çıkan objeler üzerinden de geometrik morfometrinin kullanımı gün geçtikçe artmaktadır (Brande ve Saragusti, 1996; Cardillo, 2010; Chacon ve diğerleri, 2016; Kızılaslanoglu ve Aytek, 2018; MacLeod, 2018).

Geometrik morfometri çalışmaları sadece fiziksel kalıntılar ile sınırlı kalmamakta olup, iknoloji (Ichology) çalışmalarında da kullanılabilir. Canlılara ait kalıntılar sadece fosillerden ibaret değildir. Bazı durumlarda canlıların izleri de korunabilmektedir. İknoloji olarak adlandırılan bilim dalı bu izlerin incelenmesi ve canlı hakkında bilgi sağlanmasını amaçlar. Ledoux ve Boudadi-Maligne (2015) kurt ve köpeklerin toprak üzerinde bıraktıkları ayak izleri üzerinde geometrik morfometri çalışması gerçekleştirip, kurtların evcilleştirilmesi hakkında yeni bilgileri ortaya çıkarmışlardır.

Yine başka bir çalışmada, el izi şeklinden cinsiyet belirlemenin mümkün olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır (Nelson ve diğerleri, 2017). 132 bireyin el izleri alınmış ve bu izler üzerinde 19 landmark belirlenmiştir. Çalışmanın sonucu, erkek ve kadın ellerinin şekil bakımından birbirinden belirgin şekilde ayrıldığını ortaya koymaktadır ki bu sonuç, geometrik morfometri yöntemini, tarih öncesi mağaralarında bulunan el izlerinin cinsiyetlerinin belirlenmesinde de kullanılabilir bir araç durumuna getirmektedir.

Dolayısıyla, geometrik morfometrinin kendine has bir şekle sahip her şey üzerinde kullanılabilecek bir yöntem olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Geometrik Morfometrinin Paleoantropolojide Kullanımı

Özellikle arkeolojik veya paleontolojik kazılardan elde edilen malzeme üzerinde çalışırken önemli bir sorun karşımıza çıkar. Kemikler gömüldükleri andan itibaren geçirdikleri fiziksel ve kimyasal süreçler sonucunda zarar görürler ki bu durum gömülü kaldıkları süre arttıkça daha sık rastlanılan bir durumdur. Bu süreç, malzemeye zarar verip bütünlüğünün bozulmasına neden olur. Yine kazı esnasında uygulanan hatalı yöntem-

ler de malzemenin zarar görmesine ve formunun bozulmasına neden olabilmektedir. Antik kalıntılar üzerinde çalışırken bütünlüğünü tam olarak korumuş malzeme bulmak her zaman mümkün değildir. Hem geleneksel hem de geometrik morfometri çalışmaları malzeme üzerinde belirlenen noktalara dayandığı için, iki yöntemde de eksik bölgeyi malzemeler bu çalışmalar için sorun teşkil eder. Geometrik morfometri çalışmalarında kullanılan tüm örneklerden alınan landmark sayıları aynı olmalı ve bu noktaları aynı sıra ile alınmalıdır. Bu durumda, şekil analizi yaparken eksik bölgelerden alınan landmarkların çıkartılması gerekir ki daha az landmark daha az veri alınmasına yol açar. Diğer bir durumda ise, eksik kısımlara sahip olan örnekler çalışmadan çıkartılmak zorunda kalınır. Özellikle çok az örneğe sahip gruplar üzerinde yapılan çalışmalarda, bu, ciddi bir sorun teşkil eder. Bilhassa insanların ölümlerini gömmeye başlamasından önceki dönemlere ait fosil kalıntıların sayısı çok olmamakla beraber, mevcut olanların da korunma düzeyleri çok iyi değildir ve birçokta eksik parçalar vardır. Bu da antropolojik çalışmalar için önemli bir soruna neden olur. Bu noktada eksik parçaları olan iskeletlerin veya fosillerin rekonstrüksiyonu yapılarak eksik parçaların olduğu kısımlardan da landmark alımı sağlanabilir. Örneğin; kafatası midsagittal (orta dikey hat) hatta sağ ve sol iki yarıma ayrıldığında iki tarafın da neredeyse simetrik olduğu bilinmektedir.

Bu simetri bilgisinden yola çıkarak bir tarafta bulunan nokta diğer tarafta eksik ise, noktanın tam olduğu bölgedeki koordinatlar kullanılarak eksik bölgenin rekonstrüksiyonu yapılır ve böylece bu bölgeden de landmark alımı sağlanabilir. İki tarafta da aynı kısımların eksik olduğu durumlarda veya simetri hattının eksik olduğu durumlarda ise kullanılan malzemeye benzer başka örneklerden alınan bilgi ile landmark koordinatları belirlenebilir (Mitteroecker ve Gunz, 2009, s. 244).

Geometrik morfometri yöntemi antropolojide uzun süredir tartışmanın devam ettiği konulara da önemli katkılar sağlamıştır. Bunların en önemlilerinden birisi Neandertallerin ayrı bir tür olarak mı, yoksa *Homo sapiens*'in alt türü olarak mı değerlendirilmesi gerektiğidir.

Harvati, bu soruya cevap vermek üzere yaptığı geometrik morfometri çalışmasında, 9 farklı günümüz insan grubuna ait toplam 266 bireye ait kafatasından, 2 şempanze türüne ait 94 kafatasından, 8 Neandertal kafatasından ve 8 fosil *Homo sapiens* kafatasından 17 landmark belirlemiştir (2003). Çalışma sonucunda; Neandertaller ile günümüz insanların ve fosil insanlar arasındaki morfolojik farkın, günümüz insanların birbirleri arasında olan farktan ve iki şempanze türü arasındaki farktan çok daha büyük olduğu ortaya konulmuştur.

Ayrıca Neandertaller ile geç Paleolitik Avrupa *Homo sapiens* örnekleri arasında da güçlü bir morfolojik benzerlik bulunamamıştır. Bu sonuçlar da Neandertallerin ayrı bir tür olarak değerlendirmeleri gerektiğini göstererek bu teoriyi desteklemektedir.

Harvati, yine Neandertal sorunu ile ilgili yaptığı başka bir çalışmada, temporal kemik üzerinde geometrik morfometri çalışması gerçekleştirdi (2004). Neandertaller için belirleyici bir bölge olan temporal kemik üzerinde 13 landmark belirlenerek gerçekleştirilen çalışmada; 9 farklı modern insan grubuna ait toplam 270 birey, 14 Neandertal bireyi ve 6 geç Paleolitik Avrupa *Homo sapiens* bireyi kullanıldı. Geometrik morfometri yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada, Neandertallerin modern insanlardan ayrıldığı başarılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Geometrik morfometri yöntemi sadece grup-İçi ve gruplar arası fiziksel varyasyonları belirlemede değil, aynı zamanda işlevsel farklılıkları ortaya koymakta da kullanılmaktadır. Weaver ve Hublin (2008) Neandertallerin doğum kanallarının şeklini ve doğum sürecinin evrimini tespit etmek üzere bir geometrik morfometri çalışması yürütmüşlerdir. Bu çalışmada, İsrail'in Tabun bölgesinde bulunan dişi bir Neandertal'e ait pelvis kemiğinin sanal rekonstrüksiyonu gerçekleştirildi.

28 landmark ile 231 günümüz insanı üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, Neandertallerde doğumun günümüz insanlarında olduğu gibi zor gerçekleştirildiği ve Neandertallerde daha ilkel bir doğum mekanizması olduğu ortaya konuldu.

Soficar ve diğerleri Romanya'nın Cioclovina mağarasında bulunan fosil kafatasının Neandertal ve modern insan özelliklerine sahip olduğunu savunmaktadırlar (2007). Harvati ve diğerleri (2007) gerçekleştirdikleri geometrik morfometri çalışmasında Cioclovina fosilinin taksonomik yerini belirlemeye çalıştılar. Çalışmada karşılaştırma materyali olarak 263 güncel insan kafatası ile orta ve geç Pleistosen döneme ait Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'dan 10 Neandertal ve 17 modern insan kafatası kullanıldı. 19 landmark ile 81 semi-landmark kullanılarak gerçekleştirilen çalışma; Cioclovina kafatasının şeklinin modern insan kafatası şekli ile tamamen aynı olduğunu ortaya koyarak, bu fosilin melez olduğu hipotezine karşıt bir bilgi sağlamıştır.

Antropolojik çalışmalarda alfa taksonomisi önemli bir yer tutmaktadır ve bulunan her yeni fosil, diğer türlerin de alfa taksonomisini etkilemektedir. Bu noktada *Homo erectus* önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bir görüş Afrika ve Asya fosillerinin hepsinin tek bir tür altında (*Homo erectus sensu lato*) değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyarken, diğer bir görüş Afrika fosillerinin *Homo ergaster*, Asya fosillerinin ise *Homo erectus* olarak sınıflandırılması gerektiğini ortaya

koymaktadır (Anton, 2003). Baab (2008) *Homo erectus* ile ilgili bu soruya cevap bulmak için birisi 16 landmarktan diğeri 32 landmarktan oluşan iki serili bir geometrik morfometri çalışması gerçekleştirdi. Çalışmada 15 *Homo erectus sensu lato* fosili ile beraber toplam 1270 tane insan, kuyruksuz büyük maymun ve papionin maymunundan oluşan bir karşılaştırma malzemesi kullandı. İnsanlar, kuyruksuz büyük maymunlar ve papionin maymunlarının kendi türleri içerisinde gösterdiği varyasyonlardan yola çıkarak, Afrika ve Asya fosillerinin hepsinin tek bir tür içerisinde -*Homo erectus*- değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Hominid teriminin kullanımı ve hangi cinslerin hominid terimi altında değerlendirilmesi gerektiği de antropolojik çalışmaların önemli tartışma konularından birisidir. 20 yıl öncesine kadar *Australopithecus* en eski hominid olarak kabul edilirken, *Ardipithecus*, *Orrorin* ve *Sahelanthropus* cinslerine ait fosillerin keşfi bu terimin kullanımı ile ilgili yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle bu fosiller arasındaki en yaşlı cins olan *Sahelanthropus tchadensis*'in keşfi bu tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır (Brunet ve diğerleri, 2002).

Sahip olduğu ilkel ve gelişmiş özellikler ile mozaik bir yapıya sahip 6-7 milyon yıllık fosilin bilinen ilk hominid olduğu ortaya konulmuştur. Guy ve diğerleri bu teoriyi test etmek amacıyla fosil kafatası üzerinden 52 landmark alarak bir geometrik morfometri çalışması gerçekleştirdiler (2005). Çalışmada karşılaştırma materyali olarak şempanze (*Pan troglodytes*), 41 goril (*Gorilla gorilla*), 24 modern insan kafatası ile beraber 1 *Australopithecus afarensis*, 2 *Australopithecus africanus*, 1 *Homo habilis* ve 1 *Paranthropus boisei* fosil kafatası kullanıldı.

Çalışma; *Sahelanthropus tchadensis* kafatasının şekil bakımından şempanzelerle benzerlikler göstermesiyle beraber, genel anlamda en çok *Australopithecus*'lara benzediğini ortaya koymaktadır. Bu geometrik morfometri çalışması da daha önceki çalışmaları destekleyip *Sahelanthropus tchadensis*'in açık bir şekilde hominid olduğunu göstermektedir.

Homo cinsine ait türler içerisinde tartışmaların en yoğun olduğu konu Endonezya'nın Flores adalarında keşfedilmiş küçük vücutlu *Homo floresiensis*'in alfa taksonomisidir. Bu fosillerin patolojik özellikler gösteren *Homo sapiens* bireyleri olduğunu savunan görüşlere karşı *Homo floresiensis* olarak ayrı bir tür şeklinde sınıflandırılmaları gerektiğini belirten görüşler de vardır.

Baab ve diğerleri bu teorileri test etmek için 24 landmark ile geniş bir karşılaştırma materyali üzerinde bir geometrik morfometri çalışması gerçekleştirdiler (2013). Çalışmada; 1 *Homo habilis*, 13 *Homo erectus*, 2 *Homo neanderthalensis* ve 4 üst Paleolitik *Homo sapiens* fosili ile beraber; 192 tanesi sağlıklı ve 31 tanesi ise değişik gelişim bozuklukları gösteren

hastalıklı bireylere ait toplam 223 güncel insan örneği kullanılmıştır. Çalışma, Flores kafatasının belirgin bir şekilde modern insanlardan (hastalıklı ve sağlıklı) ayrıldığını göstermektedir. Fossil örnekler içerisinde en çok *Homo erectus*'a benzer olmakla beraber, kesinlikle ayrı bir tür olarak (*Homo floresiensis*) sınıflandırılması gerektiği ortaya konulmuştur (Baab ve diğerleri, 2013).

Geometrik morfometrinin antropolojik çalışmalarda kullanımı çok yaygın olup, yukarıda verilen örnekler sadece bazı önemli çalışmaları kapsamaktadır.

Türkiye’de Geometrik Morfometri

Türkiye’de geometrik morfometri çalışmalarının, dünya geneli ile kıyaslandığında çok geride olduğu görülür. Çalışmaların büyük çoğunluğu biyoloji ve zooloji alanlarında gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmalar da iki boyutlu düzlem üzerinde gerçekleştirilmiş çalışmalardır.

Bu çalışmalar; at, arı, at sineği, tavşan, balık, bıldırcın, fare, koyun, keçi, sincap, hindi, kurt, tilki ve köpek üzerinde gerçekleştirilmiştir (Akan, 2021; Altunsoy ve diğerleri, 2017; Atak, 2018; Aytekin ve diğerleri, 2007; Demiraslan ve diğerleri, 2021; Demircioğlu ve diğerleri, 2020; Demircioğlu ve diğerleri, 2021; Gündemir ve diğerleri, 2020; Gündemir ve diğerleri, 2021; Gürbüz ve diğerleri, 2020; Gürbüz ve diğerleri, 2021; Karahan ve diğerleri, 2014; Kekeçoğlu ve diğerleri, 2020; Kubilay, 2021; Önel, 2010; Özden, 2008; Özenirler, 2010; Özkan Koca, 2012; Özkan Koca ve Kandemir, 2011, Turan, 2011; Turgut, 2016; Yalçın ve Kaya, 2009; Yalçın ve diğerleri, 2007; Yalçın ve diğerleri, 2010). Karaceylan ise Akdeniz bölgesindeki kızılçam ormanlarında yaşayan ağaçlar üzerinde gerçekleştirdiği çalışma ile geometrik morfometriyi botanik bilimlerde kullanmıştır (2020).

Türkiye’de, arkeoloji alanındaki tek geometrik morfometri çalışması, Kızılsarlanoğlu ve Aytek tarafından, amforalar üzerinde yapılmıştır (2018). Çalışmada, Mersin ilinde yer alan Elaiussa Sebaste Antik Kentinde bulunmuş olan amforalar üzerinde 2 boyutlu şekil analizi yapan araştırmacılar, amfora tipleri arasındaki şekil farklılıklarını ortaya koymuşlardır.

İnsan iskeleti üzerinde yapılan çalışmalar son yıllarda artmaktadır (Aytek, 2016; Barutçu, 2012; Özer ve diğerleri, 2009; Şahiner, 2007; Sinaoğlu, 2018; Turan Özdemir ve diğerleri, 2010).

Şahiner (2007), yüksek lisans tezi kapsamındaki çalışmasında, geometrik morfometri yöntemi ile cinsiyet tayini yapmayı amaçlamıştır. Çalışmada, yaşları 15-17 arasında değişen 12 erkek ve 13 kadının sol lateral cranofacial ve mandibular röntgenleri alınmıştır. 14 anatomik nokta ile gerçekleştirilen analizler sonucunda cinsiyet ayrımının açıkça yapılabildiği görülmüştür.

Barutçu ise, doktora tezi kapsamında yine geometrik morfometri yönteminin cinsiyet belirlemedeki etkinliğini değerlendirmiştir (2012). 12 kadın ve 11 erkek kafatası üzerinde 29 ölçü alarak yaptığı çalışmada cinsiyet farklılıklarını açıkça ortaya koymuştur.

Antik toplumlar ele alındığında ise, yapılmış çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu toplumlar üzerinde yapılan ilk çalışmada, Osmanlı dönemine ait kafatasları incelenmiştir (Özer ve diğerleri, 2009). Çalışmada, Geç Osmanlı Dönemi'ne ait 56 erkek ve 52 kadın olmak üzere toplam 103 adet kafatası kullanılmıştır. Kafataslarına ait şekilleri belirlemek amacıyla frontal yönden 20 ve lateral yönden 10 adet olmak üzere, toplam 30 anatomik nokta belirlenmiştir. Frontal ve lateral yönden alınan noktalara göre yapılan analizler, erkek ve kadın kafataslarında frontal yönde anlamlı şekil farklılıkları ortaya koyarken, lateral yönden anlamlı bir şekil farkı gözlenmemiştir.

Antik toplumlar üzerinde yapılan diğer bir geometrik morfometri çalışmasında ise, Turan Özdemir ve diğerleri, Geç Bizans Dönemi insanları ile modern insanların kafataslarını geometrik morfometri yöntemi ile karşılaştırmışlardır (2010).

21 kafatasının değerlendirildiği çalışmada, kafataslarının frontal ve lateral yönden fotoğrafları çekilmiş ve frontal yönden 21, lateral yönden ise 13 anatomik nokta belirlenmiştir. Yapılan istatistiksel analizler, bu iki grup arasında kafatası şekilleri açısından önemli bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

Aytek ise, doktora tezi kapsamında gerçekleştirdiği çalışmada, antik Anadolu toplumlarının kafatası şekil özelliklerini karşılaştırmıştır (2016). Kalkolitik-Tunç Çağı geçiş dönemi, Helenistik dönem, Roma dönemi ve Bizans dönemi insanlarına ait 120 kafatasının ön, arka ve üst taraftan alınan 2 boyutlu görüntüleri üzerinde toplam 27 farklı landmark kullanarak 8 farklı analiz gerçekleştirmiştir. Tüm örneklemin aynı analizde kullanıldığı testte elde edilen bulgular iki analiz serisinde de şekil bakımından net farklılıklar olmadığını göstermektedir. Her bölgenin kendi içerisinde değerlendirildiği testlerde ise, kafatasının yan tarafının ve yüz bölgesinin şekil bakımından erkek ve kadın bireyler arasında istatistiksel olarak düzeyinde anlamlı bir fark gösterdiği belirlenmiştir. Bu da şekil farklılıklarının belirlenmesinde her bölgenin kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Havuzdere insanları üzerinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmada ise, coxae kemikleri üzerinde geometrik morfometri çalışması gerçekleştirilmiştir (Sinanoğlu, 2018). 53 bireye ait kemiklerin kullanıldığı çalışmada, cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmiş, şekil farkının en belirgin olduğu bölgelerin ise crista iliaca, spina iliaca ve auricular yüzey olduğu ortaya konulmuştur.

İnsan üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar kemik ile sınırlı olmayıp, yumuşak dokuyu da kapsamaktadır. Ocakoğlu ve diğerleri, dış kulağın şekil değişkenliğini belirlemek amacı ile bir geometrik morfometri çalışması yürütmüşlerdir (2013). Çalışmada 177 kadın ve 153 erkek olmak üzere toplam 330 genç erişkin bireyin yüzlerinin sağ ve sol taraflarının fotoğrafları çekilmiştir. Kulak üzerinde belirlenen 12 anatomik nokta ile geometrik morfometri analizleri yapılmıştır. Analizler kulağın genel şeklini meydana getiren bileşenlerde bölgesel farklılıklar olduğuna işaret etmektedir.

Yine kulak üzerinde yapılan bir yüksek lisans çalışmasında, 33 katılımcının sol kulaklarının 3 boyutlu görüntüleri üzerinden 4 landmark alınmış ve dış kulak morfolojisinin varyasyonu incelenmiştir (Kahyaoğlu, 2015). Çalışma, tüm kulak morfolojisi yerine, daha az sayıda morfolojik özelliklere dayanarak da kulak morfolojisinin ortaya konulabileceğini ortaya koymuştur.

İnsan üzerinde gerçekleştirilen diğer bir çalışmada ise, dilde bulunan lingual frenulum bölgesinin cinsiyetler arasındaki farkına bakılmıştır (Çakmak ve diğerleri, 2011). 75 birey üzerinde gerçekleştirilen 2 boyutlu çalışmada, 4 landmark alınmıştır. Çalışmanın sonucu, cinsiyetler arasında istatistiksel anlamda bir fark olmadığını ve bu bölgenin benzer yapıda olduğunu ortaya koymuştur.

Geometrik morfometri yöntemi, Türkiye’de tıp alanında da kullanılmıştır. Maden ocaklarında çalışıp emekli olmuş işçilerden, kömür işçisi pnömokonzoyu tanısı almış hastalar ile bunun yanında kronik obstrüktif akciğer hastalığı tanısı almış hastaların farklılıkları incelenmiştir (Kaçar, 2013). Toplam 66 hasta ile gerçekleştirilen çalışmada röntgen görüntüleri üzerinden 11 landmark alınarak çalışma gerçekleştirilmiş ve iki grup arasında istatistiksel anlamda bir fark olduğu ortaya konulmuştur.

Geometrik morfometri çalışmalarının Türkiye’de antropoloji alanında kullanımı çok yaygın olmasa da Anadolu fosil insan tarihinin en eski buluntusu üzerinde gerçekleştirilmiş olan geometrik morfometri çalışması bu fosil hakkında önemli bilgiler sağlar. 2002 yılında Pamukkale Üniversitesi’nden Prof. Dr. M. Cihat Alçıçek tarafından Denizli’nin Kocabaş köyünde bulunan bir kafatası kubbesi *Homo erectus* olarak sınıflandırılmış, ancak çalışma geniş kapsamlı olmadığından fazla veri sağlanamamıştır (Kappelman ve diğerleri, 2008). Fosilin bulunduğu seviyede yapılan aletsel yaşlandırma çalışmaları, fosilin en az 1.2 milyon yaşında olduğunu ortaya çıkarmıştır (Lebatard ve diğerleri, 2014; Khatip ve diğerleri, 2014).

Fransız Antropolog Dr. Amelie Vialet bu kafatası parçaları üzerinde geometrik morfometri çalışmaları yürütmüştür (Vialet ve diğerleri, 2014; Vialet ve diğerleri, 2018). Kafatası parçalarının sanal rekonstrüksiyonu

üzerinden alınan landmarklar ile *Homo* cinsinin türlerini kapsayan karşılaştırma materyalleri üzerinde gerçekleşen çalışmalar bu fosilin *Homo erectus* olarak sınıflandırılması gerektiğini belirten ilk çalışmayı desteklerken bu fosilin Afrika *Homo erectus* örneklerine daha yakın olduğunu ortaya koymuştur.

Aytek ve Harvati fosil üzerinde 3 boyutlu başka bir geometrik morfometri araştırması icra etmiştir (Aytek ve Harvati, 2016). Bu çalışma da, fosilin *Homo erectus* olarak sınıflandırılması gerektiğini ortaya koymakla beraber, fosilin diğer çalışmaların aksine, Asya *Homo erectus* örneklerine daha yakın olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye’de, geometrik morfometri çalışmalarında fosiller üzerinde 3 boyutlu tekniğin bir Türk araştırmacı tarafından uygulandığı ilk ve tek çalışmadır.

Örnek Uygulama

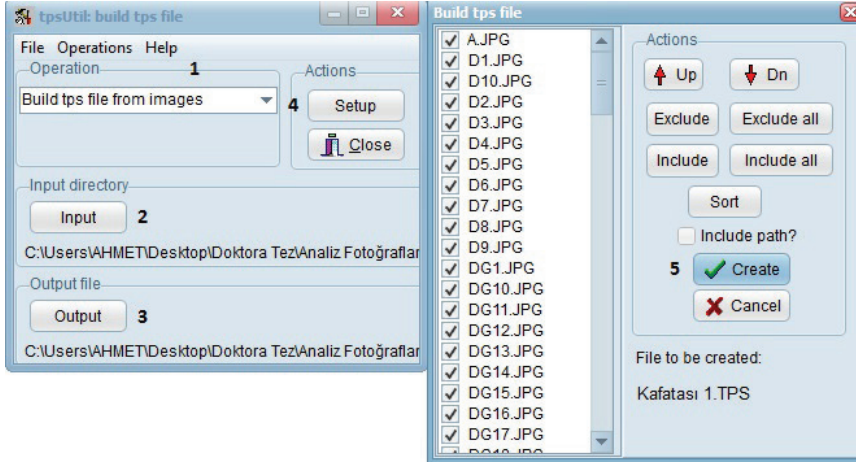
Geometrik morfometri yönteminin uygulanmasında kullanılan ücretli ve ücretsiz birçok yazılım bulunmaktadır. Yöntemin iyi işlemesi için kullanılacak yazılımları çok iyi belirlemek gerekir. Yöntemin her aşamasında kullanılacak farklı yazılımlar geliştirilmiştir. Birçok farklı araştırmacı tarafından geliştirilen yazılımlar bulunmakla beraber, bu alanda en çok kullanılan yazılımlar ve donanımlar, Suny Stony Brook Üniversitesi (Amerika) Morfometri grubu tarafından paylaşılmaktadır (<http://life.bio.sunysb.edu/morph/index.html>). Bu örnekte kullanılan tüm yazılımlar bu internet adresinden ücretsiz indirilebilir. Bu bölümde, 2 boyutlu bir geometrik morfometri uygulaması en basit ve genel hatları ile anlatılmaktadır.

2 boyutlu Geometrik Morfometri uygulamalarında en çok kullanılan yazılım, yöntemin kurucularından birisi olan F. James Rohlf tarafından geliştirilen ‘tps’ serisinin yazılımlarıdır. İşlem, 2 boyutlu fotoğrafların landmark işaretlemesi için kullanılacak yazılıma tanıtılması ile başlar. Örneklemede kullanılan bütün örneklerle ait fotoğraflar tek bir dosya içerisine kaydedilir.

Birinci aşamada tpsUtil Version 1.76 (Rohlf, 2018) programı kullanılarak fotoğraflar diğer aşama için programa tanıtılır ve tps dosyası olarak fotoğraflar ile aynı dosyaya kaydedilir. Fotoğrafların programa tanıtılma aşamaları şu şekilde gerçekleştirilir;

1. ‘Operation’ bölümünde ‘Build tps file from images’ seçilir (Şekil 1),
2. ‘Input’ bölümünde tanıtılacak fotoğrafın olduğu dosya seçilir (Şekil 1),
3. ‘Output’ bölümüne tps dosyasına verilecek isim yazılır (Şekil 1),
4. ‘Actions’ bölümünde ‘Setup’ seçilir (Şekil 1),

5. Açılan pencerede tüm dosyalar işaretli olacak şekilde ‘Create’ işlemi ile tanııtma işlemi tamamlanır (Şekil 1).

Şekil 1. Fotoğrafların tpsUtil programına tanııtılma aşamaları

İkinci aşamada ise tpsDig2 (Rohlf, 2017) programı aracılığıyla fotoğraflar üzerinde landmark işaretlemeleri gerçekleştirilir ve Kartezyen koordinatları belirlenir.

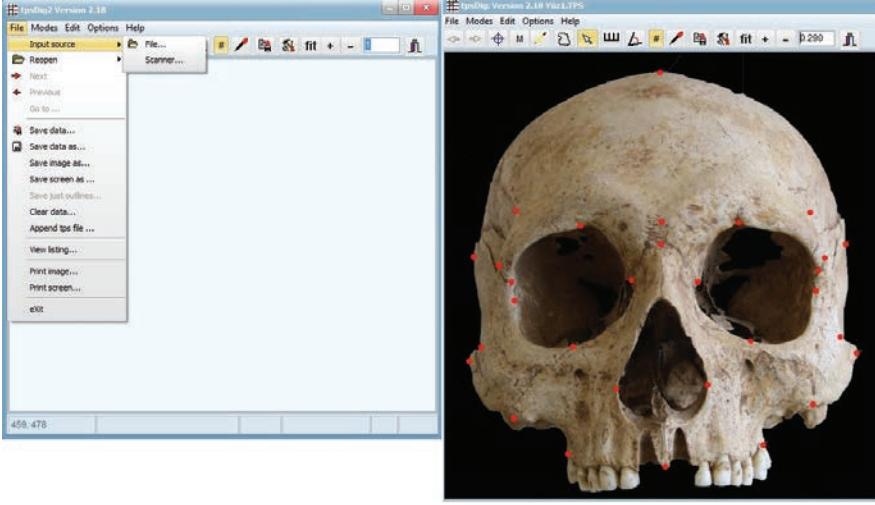
Bu işlem;

1. ‘File’ bölümünün alt bölümü olan ‘Input source’ ile landmark işaretlemesi yapılacak fotoğrafın tps dpyası seçilir (Şekil 2),

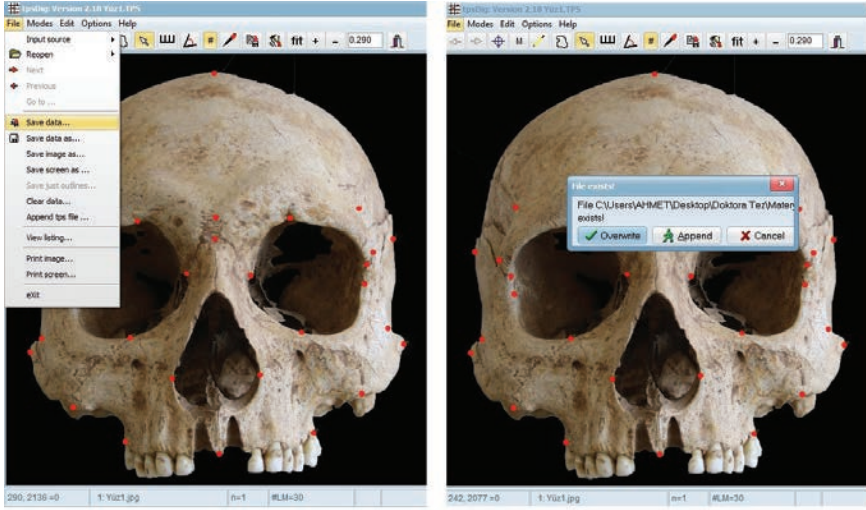
2. ‘Digitize landmarks’ komutu ile fotoğraflar üzerinde landmarklar işaretlenir (Şekil 2), (Koordinatların sorunsuz belirlenebilmesi açısından tüm örneklerde landmarkların aynı sıra ile işaretlenmesi gerekmektedir.)

3. ‘File’ bölümde ‘Save data’ seçeneği seçilir ve dosya ismi değiştirilmeden ‘Kaydet’ komutu verilir (Şekil 3),

4. Ekrana gelen ‘File exists’ komutu kutucuğunda ‘Overwrite’ seçeneğinin işaretlenmesi şeklinde gerçekleştirilir (Şekil 3).

Şekil 2. tpsDig2 programı aracılığıyla fotoğraflar üzerinde landmark işaretleme aşamaları (1. ve 2. aşamalar)

Şekil 3. tpsDig2 programı aracılığıyla fotoğraflar üzerinde landmark işaretleme aşamaları (3. ve 4. aşamalar)

Landmark verileri istatistiksel analizler için text dosyası olarak kaydedilir (Şekil 4, sol kutucuk). Son olarak, tüm text dosyaları istatistiksel analiz programlarında kullanılmak üzere tek bir text dosyasına kaydedilir (Şekil 4, sağ kutucuk).

Dosya	Düzen	Büyük	Görünüm	Yardım
Yardım				
Lm=30				
1927.00000	1620.00000			
1406.00000	1089.00000			
2453.00000	1113.00000			
1508.00000	1162.00000			
2371.00000	1150.00000			
1937.00000	1103.00000			
1644.00000	1120.00000			
2203.00000	1125.00000			
1937.00000	1028.00000			
1493.00000	971.00000			
2399.00000	969.00000			
1467.00000	1004.00000			
2411.00000	1021.00000			
1842.00000	919.00000			
2043.00000	915.00000			
1479.00000	915.00000			
2399.00000	922.00000			
1413.00000	759.00000			
2460.00000	778.00000			
1376.00000	700.00000			
2501.00000	750.00000			
1699.00000	762.00000			
2172.00000	771.00000			
1531.00000	549.00000			
2402.00000	582.00000			
1824.00000	597.00000			
2036.00000	607.00000			
1925.00000	333.00000			
1661.00000	398.00000			
2204.00000	395.00000			
IMAGE=D1.JPG				
ID=0				

Dosya	Düzen	Büyük	Görünüm	Yardım																																																																																																																																																																																																																																	
11927.00000	1620.00000	1406.00000	1089.00000	2453.00000	1113.00000	1508.00000	1937.00000	1103.00000	1644.00000	2203.00000	1937.00000	1493.00000	2399.00000	1467.00000	2411.00000	1842.00000	2043.00000	1479.00000	2399.00000	1413.00000	2460.00000	1376.00000	2501.00000	1699.00000	2172.00000	1531.00000	2402.00000	1824.00000	2036.00000	1925.00000	1661.00000	2204.00000	IMAGE=D1.JPG	ID=0																																																																																																																																																																																																			
11960.00000	1604.00000	1471.00000	1192.00000	2472.00000	1208.00000	1562.00000	1928.00000	1517.00000	1471.00000	1046.00000	2403.00000	1067.00000	1516.00000	1992.00000	1617.00000	1486.00000	1127.00000	2486.00000	1146.00000	1540.00000	1973.00000	1557.00000	1441.00000	964.00000	2537.00000	964.00000	1558.00000	112327.00000	1440.00000	1804.00000	967.00000	2846.00000	994.00000	1924.00000	101940.00000	1620.00000	1450.00000	1209.00000	2467.00000	1195.00000	1536.00000	1957.00000	1577.00000	1423.00000	1115.00000	2461.00000	1165.00000	1554.00000	1928.00000	1463.00000	1458.00000	1005.00000	2426.00000	1013.00000	1488.00000	1951.00000	1537.00000	1408.00000	1067.00000	2478.00000	1110.00000	1509.00000	1910.00000	1526.00000	1433.00000	1007.00000	2424.00000	1063.00000	1493.00000	1972.00000	1562.00000	1461.00000	1076.00000	2456.00000	1125.00000	1554.00000	1929.00000	1559.00000	1439.00000	1150.00000	2397.00000	1188.00000	1490.00000	1724.00000	1526.00000	1169.00000	1026.00000	2301.00000	1019.00000	1292.00000	1976.00000	1465.00000	1509.00000	1026.00000	2435.00000	1063.00000	1600.00000	1959.00000	1461.00000	1453.00000	1026.00000	2425.00000	1028.00000	1525.00000	1941.00000	1429.00000	1450.00000	991.00000	2426.00000	1005.00000	1545.00000	1964.00000	1443.00000	1501.00000	912.00000	2466.00000	954.00000	1582.00000	891962.00000	1419.00000	1510.00000	966.00000	2424.00000	990.00000	1574.00000	931940.00000	1548.00000	1405.00000	1028.00000	2448.00000	1058.00000	1493.00000	1946.00000	1587.00000	1411.00000	1073.00000	2465.00000	1087.00000	1510.00000	1941.00000	1670.00000	1347.00000	1160.00000	2531.00000	1143.00000	1430.00000	1891.00000	1515.00000	1373.00000	1056.00000	2465.00000	1075.00000	1502.00000	1898.00000	2072.00000	1417.00000	1597.00000	2396.00000	1627.00000	1476.00000	1900.00000	2083.00000	1453.00000	1652.00000	2388.00000	1662.00000	1478.00000	1930.00000	1401.00000	1488.00000	1024.00000	2406.00000	1055.00000	1562.00000	2002.00000	1426.00000	1486.00000	976.00000	2501.00000	1013.00000	1616.00000	91959.00000	1426.00000	1494.00000	942.00000	2466.00000	983.00000	1589.00000	101992.00000	1435.00000	1510.00000	997.00000	2458.00000	976.00000	1598.00000	101998.00000	1413.00000	1497.00000	1025.00000	2492.00000	1061.00000	1598.00000	1983.00000	1693.00000	1026.00000	2509.00000	1000.00000	1248.00000	1992.00000	1649.00000	1419.00000	1182.00000	2492.00000	1195.00000	1542.00000	1911.00000	1529.00000	1406.00000	1144.00000	2398.00000	1163.00000	1501.00000	1920.00000	1590.00000	1514.00000	1246.00000	2361.00000	1256.00000	1543.00000

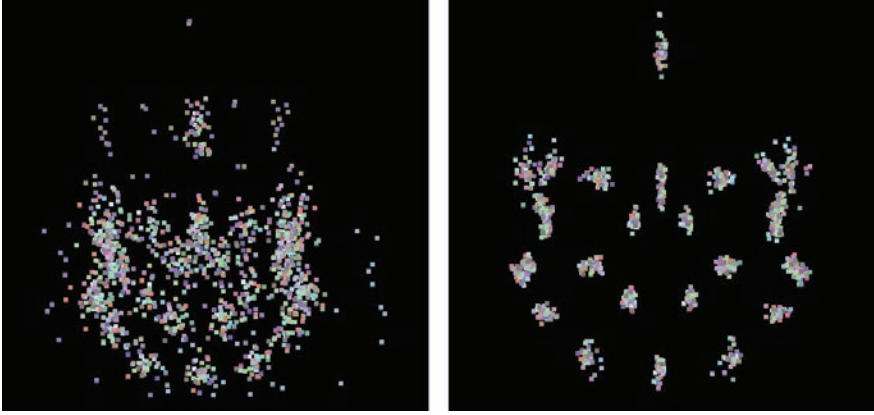
Şekil 4. Landmark koordinatlarının text dosyası halinde görüntüleri

Bu aşamalardan sonra elde edilen text dosyası istatistiksel analizlere hazır hale gelir. Burada istenilen analiz türüne göre uygun istatistik yazılımları kullanılarak analizler gerçekleştirilebilir. Her geometrik morfo-metri çalışmasında, çalışmanın içeriğine göre, farklı istatistiksel analizler gerçekleştirilse de, çalışmalarda en sık kullanılan analiz, temel bileşenler analizidir (PCA). Bu uygulama birçok yazılım ile gerçekleştirilebileceği gibi, bu uygulama örneğinde PAST (Hammer ve diğerleri, 2001) yazılımı kullanılmıştır. PAST yazılımı, paleontolojik çalışmalar için üretilmiş bir yazılım olup, kullanımı çok kolaydır.

Örnekleme yer alan örneklerin hepsinde boyut, pozisyon ve yön gibi farklılıklar bulunur ve bu durum şekil analizi için bir sorun teşkil eder. Bu yüzden landmarkların işaretlenmesi ile elden edilen Kartezyen koordinatları üzerinde istatistiksel analizler yapılmadan önce yapılan ilk işlem üst üste bindirir.

Bu işlem örnekleme yer alan tüm örneklerin homolog landmarklarını ortak bir merkez üzerinden üst üste bindirerek yeni bir koordinat sisteme geçirerek şekil analizi için uygun hale getirir (Slice, 2007) (Şekil 5).

Bu işlemi yaparken yön, pozisyon ve boyut gibi faktörlerin varyasyon üzerindeki etkisini kaldırarak sadece şekil farklılıklarının ortaya konulmasına olanak sağlar (Rohlf ve Slice, 1990). Proctustes analizi (Generalized Proctustes Analysis) olarak adlandırılan bu işlem önceki aşamada gerçekleştirilen işlemler sonrası elde edilen text dosyasının PAST 3.7 (Hammer ve diğerleri, 2001) programına yüklendikten sonra, 'Transform' bölümünde yer alan 'Landmarks' sekmesinin altındaki 'Procrustes (2D+3D)' seçeneğinin seçilmesi ile gerçekleştirilir (Şekil 6).

Şekil 5. Landmarkların Procrustes işlemi öncesi ve sonrasındaki düzenleri

Ust.dat							
File Edit Transform Plot Univariate Multivariate Model Diversity Timeseries Geometry Stratigraphy							
Show	Log						
☐ Row at	Subtract mean						
☐ Column	Remove trend						
	Row percentage						
	Box-Cox						
E	Remove size from distances						
E	Landmarks						
E	Regular interpolation						
K	Evaluate expression						
		X2	Y2	X3	Y3	X4	Y4
E	• 1	1941.00000	2389.00000	1449.00000	1983.00000	2418.00000	1966.00000
E	• 1	1923.00000	2261.00000	1454.00000	1883.00000	2437.00000	1861.00000
E	• 1	1889.00000	2460.00000	1426.00000	2097.00000	2335.00000	1933.00000
E	• 1	2026.00000	2446.00000	1557.00000	2022.00000	2532.00000	1966.00000
E	• 1	1922.00000	2322.00000	1482.00000	1996.00000	2412.00000	1997.00000
E	• 1	2018.00000	2418.00000	1565.00000	2062.00000	2504.00000	1921.00000
E	• 1	1929.00000	2349.00000	1483.00000	2020.00000	2412.00000	1926.00000
E	• 1	1995.00000	2346.00000	1458.00000	1977.00000	2478.00000	1998.00000
E	• 1	1934.00000	2475.00000	1455.00000	2034.00000	2436.00000	1952.00000
							1837.00000
							1675.00000
							1889.00000
							1857.00000
							1794.00000
							1795.00000
							1840.00000
							1834.00000
							1908.00000

Şekil 6. Procrustes işlemini gerçekleştirme aşamaları

Üst üste bindirme sonucu elde edilen yeni koordinatlar üzerinde temel bileşenler analizi (Principal Component Analysis) uygulanarak şekil varyasyonunu ortaya koyar. Landmark çalışması gibi çok boyutlu çalışmalarda, bu çok boyutluluk durumu sonuçların ortaya konulmasını ve yorumlanmasını zorlaştırır. Bu yöntem faktörler arasında kovariyans analizi kullanarak veri boyutunu küçültür ve böylece çok boyutlu veri setleri içinde uygulanabilir (Zelditch ve diğerleri, 2004).

Bu yöntem analiz sonuçlarını yüzdelik değer olarak verdiği gibi, örneklerin birbirinden nasıl ayrıldığına da grafik üzerinde gösterilmesine olanak sağlar. Veri sayısına göre temel bileşen sayısı ortaya çıkar ve her bir temel bileşen, ilk bileşenden son bileşene doğru azalacak şekilde, çalışmada kullanılan örneklerde görülen toplam varyasyona (% 100) neden olan bir özellik üzerinden toplam varyasyonun belirli bir yüzdesini açıklar (Örneğin; temel bileşen 1: % 36.67, temel bileşen 2: % 19.49, temel bileşen

3: % 11.90 ve devamı). Çalışmanın sonuçlarını yorumlarken hesaba dâhil edilmesi gerekli temel bileşen sayısını belirleyen kurallar yoktur ve genellikle önemli oranda varyasyon yüzdeliğine sahip temel bileşenler yorumlanır. Bu işlem yine Past programında ‘Multivariate’ bölümünde yer alan ‘Ordination’ sekmesinin altındaki ‘Principal components (PCA)’ seçeneğinin seçilmesi ile gerçekleştirilir (Şekil 7).

Univariate	Multivariate	Model	Diversity	Timeseries	Geometry	Stratigraphy
Click mode	Ordination				Principal components (PCA)	
Select	Clustering				Principal coordinates (PCoA)	
Drag rows/c	Tests				Non-metric MDS	
	Calibration				Correspondence (CA)	
X1	Similarity and distance indices				Detrended correspondence (DCA)	X5
2015.00000	Genetic sequence stats				Canonical correspondence (CCA)	0.0000 1401.00000
1951.00000					Seriation	0.0000 1446.00000
1943.00000	2351.00000	1501.00000	2003.00000		Discriminant analysis (LDA)	0.0000 1403.00000
2073.00000	2489.00000	1502.00000	2015.00000		Partial Least Squares (PLS)	0.0000 1420.00000
1943.00000	2396.00000	1477.00000	1978.00000			0.0000 1390.00000
1941.00000	2389.00000	1449.00000	1983.00000	2418.00000	1966.00000	1952.00000
1923.00000	2261.00000	1454.00000	1883.00000	2437.00000	1861.00000	1990.00000
1889.00000	2460.00000	1426.00000	2097.00000	2335.00000	2074.00000	1901.00000
2026.00000	2446.00000	1557.00000	2022.00000	2532.00000	2005.00000	2056.00000
1922.00000	2322.00000	1482.00000	1996.00000	2412.00000	1939.00000	1964.00000
2018.00000	2418.00000	1565.00000	2062.00000	2504.00000	2002.00000	2035.00000
1929.00000	2349.00000	1483.00000	2020.00000	2412.00000	2023.00000	1981.00000
1995.00000	2346.00000	1458.00000	1977.00000	2478.00000	1943.00000	1995.00000
1934.00000	2475.00000	1455.00000	2034.00000	2436.00000	2024.00000	1938.00000
						1908.00000
						1374.00000

Şekil 7. Temel Bileşenler Analizinin uygulanma aşamaları

Bu bölümde anlatılan örnek, basit bir 2 boyutlu geometrik morfometri uygulaması olup, kullanılan yazılımların özellikleri bu örnekteki ile sınırlı değildir. Yapılacak çalışmanın içeriğine göre bu yazılımların (ve diğer birçok yazılım) diğer özellikleri kullanılabilir.

Sonuç

Sonuç olarak, geometrik morfometri çalışmalarının geleneksel morfometri çalışmalarına göre çok daha fazla bilgi sağladığı görülmektedir. Yapılan yeni yayınların birçoğunda bu yöntem kullanılmakta, ayrıca daha önce yapılmış çalışmalar da bu yöntem ile yeniden değerlendirilmektedir. Özellikle çoğu zaman tam olmayan ve korunma düzeyleri az olan iskelet malzemeleri üzerinde çalışan antropoloji bilimi için, az malzemeden çok bilgi edilebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu noktada geometrik morfometrinin sağladığı avantajlar, antropoloji ve arkeolojik eserler açısından dünyanın en önemli coğrafî bölgelerinden birisi olan Anadolu’nun ve Anadolu üzerinden insanlık tarihine ilişkin daha fazla bilginin ortaya çıkarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, adli antropolojik çalışmalarda kullanımı ile daha nesnel sonuçları ortaya koyarak adli vakaların çözümüne büyük katkı sağlayacaktır. Geometrik morfomet-

ri, bünyesinde birçok uygulamayı barındıran büyük bir çalışma alanıdır. Bu yöntemi tek bir kitap bölümünde tam anlamı ile açıklamak mümkün değildir. Bu bölüm, geometrik morfometri yönteminin temellerini açıklayarak bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yol göstermek amacı ile yazılmıştır. Bu bölüm içerisinde geometrik morfometrinin kullanım alanlarının ne kadar geniş olduğu da açıklanarak yeni kullanım alanlarına dair yeni fikirlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Kaynakça

1. Akan, E. (2021). *Microtus Guentheri* (Danford And Alston, 1880) ve *Microtus Hartingi* Barret-Hamilton, 1903 (Mammalia: Rodentia) Türlerinin Geometrik Morfometrik Yöntemler Kullanılarak Karşılaştırılması (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Samsun. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
2. Altunsoy, F., Ercan, İ. ve Ocakoğlu, G. (2017). Analysis of Morphometric Characteristics of Different Populations of *Tabanus bromius* Linne 1758 (Diptera: Tabanidae). *Pakistan Journal of Zoology*, 49 (3), 1013-1018. doi: 10.17582/journal.pjz/2017.49.3.1013.1018
3. Anton, S. (2003). Natural History of *Homo erectus*. *Year book of Physical Anthropology*, 46, 126-170. doi: 10.1002/ajpa.10399
4. Atak, B. (2018). *Cerceris (Crabronidae: Hymenoptera) Türlerinin Ayrımında Geometrik Morfometrik Yöntemin Kanat Morfolojisine Uygulanabilirliğinin Test Edilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Tokat. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
5. Aytek, A.İ. (2016). *Antik Anadolu Toplumlarının Geometrik Morfometrik Karşılaştırmaları* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
6. Aytek, A.İ. ve Harvati, K. (2016). The Human Fossil Record from Turkey. K. Harvati ve M. Roksandic (Ed.), *Paleoanthropology of the Balkans and Anatolia: Human Evolution and its Context*, (s. 79-91) içinde. Dordrecht: Springer.
7. Aytekin, M.A., Terzo, M., Rasmont, P. ve Çağatay, N. (2007). Landmark based geometric morphometric analysis of wing shape in *Sibiricobombus* Vogt (Hymenoptera: Apidae: *Bombus* Latreille). *Annales de la Société entomologique de France (N.S.): International Journal of Entomology*, 43(1), 95-102. doi: 10.1080/00379271.2007.10697499
8. Baab, K.L. (2008). The taxonomic implications of cranial shape variation in *Homo erectus*. *Journal of Human Evolution*, 54, 827-847. doi: 10.1016/j.jhevol.2007.11.003
9. Baab, K.L., McNulty, K.P. ve Harvati, K. (2013). *Homo floresiensis* Contextualized: A Geometric Morphometric Comparative Analysis of Fossil and Pathological Human Samples, *PLoS ONE*, 8(7), e69119. doi: 10.1371/journal.pone.0069119
10. Barutçu, S. (2012). *Geometrik Morfometri Yöntemi ile Cinsiyet Belirleme Üzerine Bir Örnek* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Ensti-

tüsü, Fen Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

11. Bernal, V. (2007). Size and shape analysis of human molars: Comparing traditional and geometric morphometric techniques. *HOMO—Journal of Comparative Human Biology*, 58, 279–296. doi: 10.1016/j.jchb.2006.11.003
12. Bookstein, F.L. (1991). *Morphometric tools for landmark data*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Brande, S. ve Saragusti, I. (1996). A Morphometric Model and Landmark Analysis of Acheulian hand Axes from Northern Israel. *Advances in Morphometrics*, 284, 423–435. doi: 10.1007/978-1-4757-9083-2_36
14. Brunet, M., Guy, F. ve Zollikofer, C. (2002). A new hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa. *Nature*, 418, 145–151. doi: 10.1038/nature00879
15. Cardillo, M. (2010). Some applications of Geometric Morphometrics to archaeology. A.M.T. Elewa (Ed.), *Morphometric to Nonmorphometricians* (s. 325–341) içinde. Germany: Springer.
16. Cardini A. (2020). Modern morphometrics and the study of population differences: Good data behind clever analyses and cool pictures? *The Anatomical Record*, 303(11), 2747–2765. doi: 10.1002/ar.24397
17. Cardini, A., Elton, S., Kovarovic, K., Viðarsdóttir, U.S. ve Polly, P.D. (2021). On the Misidentification of Species: Sampling Error in Primates and Other Mammals Using Geometric Morphometrics in More Than 4000 Individuals. *Evolutionary Biology*, 48, 190–220. doi: 10.1007/s11692-021-09531-3
18. Chacon, M. G., Detroit, F., Coudenneau, A. ve Moncel, M-H. (2016). Morphometric Assessment of Convergent Tool Technology and Function during the Early Middle Paleolithic: The Case Payre, France. *PLoS ONE*, 11(5), e0155316. doi: 10.1371/journal.pone.0155316
19. Corrucini, R. S. (1987). Shape in Morphometrics: Comparative Analyses. *American Journal of Physical Anthropology*, 73, 289–303. doi: 10.1002/ajpa.1330730303
20. Demiraslan, Y., Özel, Ö., Gürbüz, İ. ve Zümre, Ö. (2021). The mandibles of the Honamli and Hair goat (*Capra hircus*); a geometric morphometric study. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 68, 321–328. doi: 10.33988/aufvd.759964.
21. Demircioğlu, İ., Demiraslan, Y., Gürbüz, İ. ve Dayan, M.O. (2020). Geometric Morphometric Analysis of Skull and Mandible in Awassi Ewe and Ram. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 27(1), 43–49. doi: 10.9775/kvfd.2020.24714.

22. Demircioğlu, İ., Duro, S., Güngören, G., Choudhary, O.M., Gündemir, O., Demiraslan, Y. ve Pazvant, G. (2021). Digits Angle and Digits Length Ratio in Japanese Quail (*Coturnix coturnix Japonica*). *Indian Journal of Animal Research*. doi: 10.18805/IJAR.B-1326.
23. Gray, J.A., McDowell, M.C., Hutchinson, M.N. ve Jones, M.E.H. (2017). Geometric Morphometrics Provides an Alternative Approach for Interpreting the Affinity of Fossil Lizards. *Journal of Herpetology*, 51(3), 375-382. doi: 10.1670/16-145
24. Gündemir, O., Özkan, E., Dayan, M. O. ve Aydoğdu, S. (2020). Sexual analysis in turkey (*Meleagris gallopavo*) neurocranium using geometric morphometric methods. *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, 44, 681-687. doi: 10.3906/vet-1910-92
25. Gündemir, O., Hadziomerovic, N., Pazvant, G., Erdikmen, D.O. (2021). Radiometric and Geometric Morphometric Analysis of the Carpal Joint Area in 2-Year-Old Thoroughbred Horses. *Veterinaria*, 70(2), 209-217. doi: 10.51607/22331360.2021.70.2.209
26. Gürbüz, İ., Aytek, A.İ., Demiraslan, Y., Onar, V. ve Özgel, Ö. (2020). Geometric morphometric analysis of cranium of wolf (*Canis lupus*) and German shepherd dog (*Canis lupus familiaris*). *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 26(4), 525-532. doi: 10.9775/kvfd.2019.23841
27. Gürbüz, İ. Demiraslan, Aksünger Karaavcı, F., Yılmaz, O. ve Demircioğlu, O. (2021) Geometric Morphometric Analysis on the skull of the Red Fox (*Vulpes vulpes*). *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. doi: 10.31196/huvfd.1012563
28. Guy, F., Lieberman, D.E., Pilbeam, D., de Leon, M.P., Likius, A., Mackaye, H.T., Vignaud, P., Zollikofer, C. ve Brunet, M. (2005). Morphological affinities of the Sahelanthropus tchadensis (Late Miocene hominid from Chad) cranium. *PNAS*, 102, 18836–18841. doi: 10.1073/pnas.0509564102
29. Hammer, Ø., Harper, D.A.T. ve Ryan, P.D. (2001). PAST: Paleontological Statistics Software Package for Education and Data Analysis. *Palaeontologia Electronica*, 4(1), 9.
30. Harvati, K. (2003). The Neanderthal taxonomic position: models of intra- and inter-specific craniofacial variation. *Journal of Human Evolution*, 44, 107–132. doi: 10.1016/S0047-2484(02)00208-7
31. Harvati, K. (2004). 3-D geometric morphometric analysis of temporal bone landmarks in Neanderthals and modern humans. A.M.T. Elewa (Ed.), *Morphometrics, Applications in Biology and Paleontology* (s. 245-258) içinde. Germany: Springer-Verlag.
32. Harvati, K., Gunz, P. ve Grigorescu, D. (2007). Cioclovina (Romania): affinities of an early modern European. *Journal of Human Evolution*, 53, 732-746. doi: 10.1016/j.jhevol.2007.09.009

33. Kaçar, D., Çakmak, F., Doğan, A., Sevinç, Ö. ve Barut, Ç. (2011). Evaluation of Lingual Frenulum Using Geometric Morphometrics. *International Journal of Morphology*, 29 (2), 313-317. doi: 10.4067/s0717-95022011000200001
34. Kaçar, D., Doğan, A., Barut, Ç., Kaçar, V. ve Çelikiz, M. (2013). KİP ve KİP+Amfizem Olgularının Lateral Akciğer Grafilerine Farklı Bir Bakış: Bir Geometrik Morfometrik Yöntem Karşılaştırması. *Solunum*, 15(3), 163-168. doi: 10.5152/solunum.2013.032
35. Kahyaoğlu, Ö. (2015). *Adli Bilimlerde Geometrik Morfometrik Yöntemlerinin Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
36. Kaliontzopoulou, A. (2011). Geometric morphometricsin herpetology: modern tools for enhancing the study of morphological variation in amphibians and reptiles. *Basic and Applied Herpetology*, 25, 5-32
37. Kappelman, J., Alçiçek, M.C., Kazancı, N., Schultz, M., Özkul, M., ve Şen, Ş. (2008). Brief communication: First Homo erectus from Turkey and implications for migrations into temperate Eurasia. *American Journal of Physical Anthropology*, 135(1), 110–116. doi: 10.1002/ajpa.20739
38. Karaceylan, İ.B. (2020). *Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi'nde Kızılçam (Pinus Brutia Ten.) Ormanlarında Dağılışı Gösteren Calosoma Sycophanta L. (Coleoptera, Carabidae)'nın Populasyon Yapısının Moleküler Ve Geometrik Morfometrik Yöntemlerle İncelenmesi* (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Isparta. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
39. Karahan, A., Borsa, P., Gucu, A.C., Kandemir, İ., Özkan, E., Ak Örek, Y., Açıkan, S.C., Koban, E. ve Toğan, İ. (2014). Geometric morphometrics, Fourier analysis of otolith shape, and nuclear-DNA markers distinguish two anchovy species (*Engraulis* spp.) in the Mediterranean Sea. *Fisheries Research*, 159, 45-55. doi: 10.1016/j.fishres.2014.05.009
40. Kekeçoğlu, M., Kambur Acar, M., Bir, S., Çaprazlı, T. ve Uçak, M. (2020). Biodiversity of honey bees (*Apis mellifera* L.) in Turkey by geometric morphometric analysis. *Biological Diversity and Conservation*, 13(3), 290-297. doi: 10.46309/biodicon.2020.773984.
41. Khatib, S., Rochette, P., Alçiçek, M. C., Lebatard, A. E., Demory, F. ve Saos, T. (2014). Études stratigraphique, sédimentologique et paléomagnétique des travertins de Kocabaş, Bassin de Denizli, Anatolie, Turquie, contenant des restes fossiles quaternaires. *L'Anthropologie*, 118(1), 16–33. doi: 10.1016/j.anthro.2014.01.005
42. Kızılaslanoglu, H.A. ve Aytekin, A.İ. (2018). Elaiussa Sebaste Üretimi “Geç Roma I” Amforalarının Geleneksel Tipoloji ve Geometrik Morfometrik Analizlerle Değerlendirilmesi. *Masrop*, 12(2), 16-44.

43. Kubilay, N. (2021). *Fırat-Dicle Havzasında Bazı Alburnus Sella Heckel, 1843 Popülasyonlarının Geometrik Morfometrik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Nevşehir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
44. Lebatard, A. E., Alçiçek, M. C., Rochette, P., Khatib, S., Vialet, A., Boulbes, N., Bourles, D.L., Demory, F., Guipert, G., Mayda, S., Titov, V.V., Vidal, L. ve de Lumley, H. (2014). Dating the *Homo erectus* bearing travertine from Kocabaş, (Denizli, Turkey) at at least 1.1 Ma. *Earth and Planetary Science Letters*, 390, 8–18. doi: 10.1016/j.epsl.2013.12.031
45. Ledoux, L. ve Boudadi-Maligne, M. (2015). The contribution of geometric morphometric analysis to prehistoric ichnology: the example of large canid tracks and their implication for the debate concerning wolf domestication. *Journal of Archaeological Science*, 61, 25-35. doi: 10.1016/j.jas.2015.04.020
46. MacLeod, N. (2018). The quantative assessment of archaeological artifact groups: Beyond geometric morphometrics. *Quaternary Science Reviews*, 201, 319-348. doi: 10.1016/j.quascirev.2018.08.024
47. Mitteroecker, P. ve Gunz, P. (2009). Advances in Geometric Morphometrics, *Evolutionary Biology*, 36, 235–247. doi: 10.1007/s11692-009-9055-x
48. Nelson, E., Hall, J., Randolph-Quinney, P. ve Sinclair, A. (2017). Beyond size: The potential of a geometric morphometric analysis of shape and form for the assessment of sex in hand stencils in rock art. *Journal of Archaeological Science*, 78, 202-213. doi: 10.1016/j.jas.2016.11.001
49. Ocakoğlu, G., Turan Özdemir, S., Ercan, İ. ve Etöz, A. (2013), The Shape of the External Human Ear: A Geometric Morphometric Study, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 184-90. doi: 10.5336/medsci.2012-30150
50. O'Higgins, P. (2000). The study of morphological variation in the hominid fossil record: biology, landmarks and geometry. *Journal of Anatomy*, 197, 103-120. doi: 10.1046/j.1469-7580.2000.19710103.x
51. Önel, A. (2010). *Elazığ ve Malatya İlleri Yabani Tavşan (Lepus europaeus Pallas, 1778) Populasyonlarının Geometrik Morfometrik Yöntemler Kullanılarak Karşılaştırılması* (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Elazığ. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
52. Özden, B. (2008). *İran Küçük Bal Arısı (Apis florea Fabricus) Populasyonlarında Geometrik Morfometrik Analizi* (Bilim Uzmanlığı Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Zonguldak. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
53. Özenirler, Ç. (2010). *Türkiye Bombus (Hymenoptera: Apidae, Bombus latreille) Türleri Sistematğinde Geometrik Morfometrik Yöntemlerin*

- Kullanılması* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
54. Özer, İ., Sağır, M., Kandemir, İ. ve Güleç, E. (2009). Osmanlı Dönemi Kafataslarının Geometrik Morfometrik Analizi. *25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Kitabı*, ss. 57-68.
 55. Özkan Koca, A. (2012). *Ortadoğu’da Yayılış Gösteren Apis mellifera L. (Hymenoptere: Apidae) Alttürlerinin Geometrik Morfometri Yöntemleriyle Analizi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
 56. Özkan Koca, A. & Kandemir, İ. (2011). Comparison of two morphometric methods for discriminating honey bee (*Apis mellifera* L.) populations in Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, 37, 205-210. doi: 10.3906/zoo-1104-10
 57. Rohlf, F.J. (2017). tpsDig2 Version 2.18. *Ecology & Evolution*, SUNY at Stone Brook, USA.
 58. Rohlf, F.J. (2018). tpsUtility program Version 1.60. *Ecology & Evolution*, SUNY at Stone Brook, USA.
 59. Rohlf, F. J. ve Slice., D.E. (1990). Extensions of the Procrustes method for the optimal superimposition of landmarks. *Systematic Zoology*, 39, 40-59.
 60. Rohlf, F.J. ve Marcus, L.F. (1993). A Revolution in Morphometrics. *Trends in Ecology and Evolution*, 8(4), 129-132. doi: 10.1016/0169-5347(93)90024-J
 61. Sinanoğlu, E. (2018). *Geometrik Morfometri Yöntemi Kullanılarak Pelvis İskeletlerinden Cinsiyet Tayini* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji (Fizik Antropoloji) Anabilim Dalı. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
 62. Slice, D. E. (2007). Geometric Morphometrics. *Annual Review Anthropol*, 36, 261–281. doi: 10.1146/annurev.anthro.34.081804.120613
 63. Soficaru, A., Petrea, C., Doboş, A. ve Trinkuas, E. (2007). The Human Cranium from the Peştera Cioclovina Uscata, Romania. *Current Anthropology*, 48(4), 611-619. doi: 10.1086/519915
 64. Sumruayphol, S. ve Chaiphongpachara, T. (2019). Geometric morphometrics as a tool for three species identification of the firefly (Coleoptera: Lampyridae) in Thailand. *Biodiversitas*, 20(8), 2388-2395. doi: 10.13057/biodiv/d200837
 65. Şahiner, Y. (2007). *Erkek ve Bayanlarda Kafatası Kemiğinden Geometrik Morfometri Metoduyla Cinsiyet Tayini* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Anatomi (Vet) Anabilim Dalı, Konya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

66. Tatsuta, H., Takahashi, K.H., Sakamaki, Y. (2018). Geometric morphometrics in entomology: Basics and applications. *Entomological Science*, 21, 164–184. doi: 10.1111/ens.12293
67. Turan, H. (2011). *Trakya Bölgesi Balarısında (Apis mellifera L.) Geometrik Morfometrik Çalışmalar* (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Zootehni Anabilim Dalı, Tekirdağ. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
68. Turan Özdemir, S., Ercan, İ., Özkaya, G., Cankur, N.S. ve Erdal, Y.S. (2010). Geometric Morphometric Study and Cluster Analysis of Late Byzantine and Modern Human Crania. *Collegium Antropologicum*, 34 (2), 493–499.
69. Turgut, N. (2016). *Genç ve Yetişkin Gökkuşluğu Alabalıklarında Geometrik Morfometrik Metotla Cinsiyet Tayini* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Anatomi (Vet) Anabilim Dalı, Konya. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
70. Ulhaas, L. (2007). Computer-Based Reconstruction: Technical Aspects. W. Henke ve I. Tattersall (Ed.) *Handbook of Paleoanthropology* (s. 787-814) içinde. Germany: Springer.
71. Vialet, A., Guipert, G., Alçiçek, M. C. ve de Lumley, M. A. (2014). La calotte crânienne d'*Homo erectus* archaïque de Kocabaş, Bassin de Denizli, Anatolie, Turquie (The archaic *Homo erectus* skullcap from Kocabaş, Denizli Basin, Anatolia, Turkey). *L'Anthropologie*, 118, 74–107. doi: 10.1016/j.anthro.2014.01.004
72. Vialet, A., Prat, S., Wils, P. ve Alçiçek, M.C. (2018). The Kocabaş hominin (Denizli Basin, Turkey) at the crossroads of Eurasia. New insights from morphometric and cladistic analyses. *C.R. Palevo.*, 17 (1-2), 17-32. doi: 10.1016/j.crpv.2017.11.003
73. Weaver, T.D. ve Hublin, J-J. (2008). Neandertal birth canal shape and the evolution of human childbirth. *PNAS*, 106 (20), 8151-8156. doi: 10.1073/pnas.0812554106
74. Yalçın, H. ve Kaya, M.A. (2009). Anadolu Yaban Koyunu ve Akkaraman Koyununun Kafa Kemikleri Üzerinde Karşılaştırmalı Geometrik Morfometri. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 105-116.
75. Yalçın, H., Kayış, S.A. ve Arslan, A. (2007). Ağaç, Yer Sincabı ve Ratın Mandibula'sı Üzerinde Karşılaştırmalı Makro-Anatomik, Mekanik ve Geometrik Morfometrik Çalışma. *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 23 (1), 83-95.
76. Yalçın, H., Kaya, M.A. ve Arslan, A. (2010). Comparative Geometrical Morphometries on the Mandibles of Anatolian Wild Sheep (*Ovis gmelini anatolica*) and Akkaraman Sheep (*Ovis aries*). *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 16(1), 55-61. doi: 10.9775/kvfd.2009.385
77. Zelditch, M.L., Swiderski, D.L., Sheets, H.D. ve Fink, W.L. (2004). *Geometric Morphometrics For Biologists: A Primer*. USA: Academic Press.

Bölüm 13

CİNAYET HABERLERİNE DAİR BİR ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Kemal Cem BAYKAL¹

Serhat ÇOBAN²

1 Dr. Öğr. Üyesi., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, kcbaykal@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6879-4391.

2 Doç. Dr. , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, serhatcoban@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8430-0681.

GİRİŞ

Şiddet, cinayet, hırsızlık, trafik kazası vb. toplumsal içerikli haberlerin sunumu, Türk medyasında yaşanan etik problemlerden biridir. Bu durumun nedeni, özellikle 1980’li yılların sonundan itibaren basında ege-men dil haline gelen ve sansasyonel bir söyleme dayanan tabloidleşme ol-gusudur. Zamanla televizyon ve internet haberciliğini de etkisi altına alan tabloid söylem, haberde önemsiz ancak ilgi çekeceği düşünülen içerikleri ön plâna çıkararak, asıl üzerinde durulması gereken unsurların geri plân-da kalmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmada, 10.11.2021 tarihinde öldürülen Başak Cengiz’in cinayet haberinin Demirören Medya Grubu’nun gazetelerinden Hürriyet ve Mil-liyet’te nasıl ele alındığı sorusuna odaklanılmış ve 10.11.2021-12.11.2021 tarihleri arasında bu konuda yapılan haberlerin yol açtığı etik sorunlar saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, 2. kısımda detaylı olarak üzerinde durulan Van Dijk’in eleştirel söylem çözümlemesi yöntemine başvurul-muştur.

Yaşanan olay bir kadın cinayeti olsa da bu çalışmada, “kadına yönelik söylem” veya yalnızca kadın cinayeti haberlerinde yaşanan etik sorunla-ra odaklanılmamıştır. Daha geniş bir perspektiften bakılmaya çalışılarak, cinayet haberlerinde kurulan söylem üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde cinayet haberlerinde etik sorunlara yol açan du-rumlar açıklanmaya çalışılmış; son bölümde ise Başak Cengiz cinayetine ilişkin haberlerin çözümlemesi yapılarak bir sonuca ulaşılmıştır.

1. Medya Etiği Bağlamında Cinayet Haberlerinde Söylem

Bu kısımda, öncelikle cinayet haberlerinde etik problemlere yol açan söylemler üzerine teorik bir çerçeve çizilmiş ve daha sonra, bu konuya ilişkin düzenlenmiş olan etik kodlara değinilmiştir.

1.1.Cinayet Haberlerinde Söylem

Söylem; uzamsal, zamansal ve kişiye bağlı değişkenler açısından oluşturulmuş dilsel ve dil dışı yapılardır (Günay, 2018: 28). Bu tanımdan yola çıkarak, oluşturulan söylemlerin birçok yönden karmaşık süreçlerin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, her söylemin, birçok farklı değişken etrafında değerlendirilmesi gerekir. Cinayet haberlerini ele alırken oluşturulan söylemler de şüphesiz uzamsal, zamansal, kültürel ve toplumsal koşullardan bağımsız değildir ve çok geniş bir perspektifte ele alınabilir. Bu bağlamda, cinayet haberlerinde en fazla karşılaşılan sorun-lar, aşağıda üç temel başlık altında ele alınmıştır.

1.1.1. Özel Yaşam ve Mağdurun Yakınları Bakımından

Cinayet haberlerinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, ölen kişinin özel yaşam sınırlarının aşılmasıdır. Zira ölen kişilerin de özel yaşamının varlığı kabul edilmektedir. İsviçre Federal Mahkemesi, verdiği bir kararda (akt Akyürek, 2011: 100), ölen kişinin cenazesiyle ilgili olarak, saygınlığına yönelik ihlallere karşı, cenaze bitene dek kişilik haklarının devam ettiğini ve bu hakların mirasçılar tarafından kullanılabileceğine karar vermiştir. Ayrıca, Kılıçoğlu'na göre (2016: 120), kişiyi küçük düşüren herhangi bir olay (örn. bir kadının cadde ortasında dövülmesi gibi), dar anlamda özel yaşam alanına girmektedir. Dolayısıyla, kamusal alanda meydana gelen bir şiddet veya cinayet olayının, bazı durumlarda en temel kişilik haklarından biri olan özel yaşamı ihlâl edebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Yukarıdaki görüşü biraz açmak yerinde olacaktır. Günümüzde, özel yaşam, artık yalnızca konutun dört duvarı arasında, konut dokunulmazlığı ile mahremiyet ile sınırlı olmamakta; kamuya açık alanlarda da özel yaşamın varlığı kabul edilmekte ve bunun sonucunda da örneğin güvenlik kameraları ciddi tartışmalara yol açmaktadır. O halde, özel yaşamı kamusal yaşamın dışına hapsetmek doğru olmadığı gibi mahremiyetle sınırlamak da aynı ölçüde yanlıştır. Buradan hareketle, kişinin kamusal alandaki özel yaşamının gizliliğinin varlığı da kabul edilmelidir. Örneğin, sokağa çıkan bir kişi, başka kişilerce görülebileceğini, konuşmalarının duyulabileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla, yaşamın olağan akışı gereği bir gizlilikten söz edilemez. Ancak, kişi sürekli olarak takip edilirse veya kamusal alanda da olsa görüntü veya sesleri kayda alınırsa, özel yaşamın gizliliği ihlâl edilmiş olur. Çünkü, sokakta çıplak gözle görülmek ve bunu kabullenmek başka, kaydedilmeyi kabullenmek başkadır. Zira sokağa çıkan her kişinin bunu kabullendiği iddia edilemez. Ayrıca, bu kural, kaydedilen görüntülerin yayınlanması bakımından da geçerlidir ve kişinin rızası bulunmadan kamuya açık olanın yayınlanabilir olduğu görüşü doğru değildir (Akyürek, 2011: 42-43, 47).

Cinayet haberlerinde ölçülülük sınırları dışında kalan ifadeler ve fotoğraflar, ayrıca mağdurun yakınlarını da rencide edebilecektir. Bu nedenle, basın mensubunun, haberi hazırlarken kendini mağdurun ailesi yerine koyması ve sorumluluk duygularıyla hareket etmesi önem arz etmektedir.

Fransa'da basılan haftalık *Paris-Match* adlı dergide, maktul vali, vurulduktan hemen sonra, kanlar içinde yatmakta ve objektife bakar halde iken fotoğraflanmış ve bu fotoğraf iki tam sayfayı kaplayacak şekilde "Öldürülmüş Cumhuriyet" başlığıyla basılmıştır. Valinin eşi ve çocukları, derginin söz konusu sayısının toplatılması ve satışının durdurulması için başvuruda bulunmuşlardır. Ancak, mahkeme bu talebi reddetmiştir. Daha

sonra, konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) intikal etmiş ve Mahkeme, aileyi haklı bulmuştur. AİHM, *Paris-Match*'in fotoğrafı olaydan 13, cenazeden de 10 gün sonra yayınladığını belirtmiş ve bu kısa zaman aralığının, mağdurun ailesi için travmatik etkileri olabileceğinin gazeteciler tarafından göz önünde bulundurulması gerektiği sonucuna varmıştır. Yayınlının yüksek tirajlı bir dergi tarafından yapılması, mağdur yakınlarının özel yaşamlarına bir müdahale olarak kabul edilmiştir (akt. Şen/Yenice, 2017: 171-172).

Şüphesiz ki, kişilik haklarının korunması amacı, “eleştirmek”, “haber vermek” ve “yaratmak” haklarını ortadan kaldırmamak durumundadır (Özek, 1978: 141). Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, kişilik hakları ve onun bir parçası olan özel yaşam, ancak üstün bir kamu yararı bulunması durumunda ihlâl edilebilecektir. Ancak, kanımızca, “çoğunluğun merakını giderme” amacı ve “toplumsal ilgi”nin varlığı, özel yaşam alanının ihlâl edilmesi için yeterli gerekçeleri oluşturmamaktadır.

1.1.2. İnsanları Olumsuz Etkileme ve Şiddete Özendirme Bakımından

Şiddet, demokrasilerin en büyük düşmanıdır. Günümüz demokrasilerinin dayandığı sivil toplumlar, şiddeti saptama, kontrol altına alma ve yeryüzünden silme iradesiyle sıkı sıkıya ilintilidir (Keane, 2010: 9, 13). Dolayısıyla, bu bakımdan kitle iletişim araçlarına da önemli görevler düşmektedir.

Kitle iletişim araçlarının insan davranışları üzerinde ne ölçüde etkili olduğu her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle, bu alanda ilk dönemde yapılan çalışmalar kitle iletişim araçlarının güçlü etkilerine odaklansa da özellikle 1960'lı yıllardan sonra “sınırlı etki” yaklaşımları kabul görmeye başlamıştır. Günümüzde, bu araçların etkileri konusunda çok farklı görüşler mevcuttur.

Kitle iletişim alanında önemli bir “etki” araştırmacısı olan Gerbner (2014: 384), televizyonun, insanlarda daha fazla tehlike, güvensizlik ve şüpheyi yol açtığını belirtmekte ve bu durumu, “acımasız dünya sendromu” olarak adlandırmaktadır. Medyada yansıtılan şiddetin etkileri konusunda farklı görüşler de mevcuttur. Örneğin, Türk Psikologlar Derneği (RTÜK, 2006: 19), şiddeti izleme sonucunda, duyarsızlaşma ve boyun eğme davranışlarının yanı sıra, şiddet içeren davranışların frekansının arttığı görüşündedir. Bu görüşlerden yola çıkarak, kurgulanmış görsel şiddetin, insanlar üzerinde birtakım olumsuz etkileri olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

İlk bakışta, görsel şiddet veya televizyonda kurgulanmış şiddetin yazılı basın ile ilgisi olmadığı düşünülse de günümüzde, yöndeşme (*con-*

vergence) kavramının etkisiyle yazılı ile görsel olanın iç içe geçmesi bu algıyı değiştirmiştir. İnternet gazetelerinde, yazılı haberin yanı sıra haber fotoğrafları ve haberin videosu aynı anda verilmekte ve bu videolarda çoğu zaman amatör kameralar, güvenlik ve mobese kameralarının çektiği şiddet içerikli gerçek görüntüler mozaiklenmeden olduğu gibi yayınlanmaktadır. Dolayısıyla, yukarıda da bahsedildiği üzere, kurmaca şiddetin insanları psikolojik bakımdan olumsuz yönde etkileyebileceği kabul edilirken, yayınlanan gerçek şiddet görüntülerinin insanları ne ölçüde etkileyebileceği üzerinde etraflıca düşünülmesi gerekmektedir.

Şüphesiz, gazetelerde sırtına bıçak saplanarak öldürülmüş bir kadının kanlar içindeki fotoğrafını kullanmak, biri tekme atan diğeri hakaret eden iki futbolcudan hangisinin haklı olduğu anketi düzenlemek, futbol maçı haberlerinde golleri tekmeye ve tokata benzetmek şiddetin sıradanlaşmasına yol açacak örneklerdir (Bildirici, 2018: 93). Dolayısıyla, gazeteciler, şiddet içerikli haberlerin yanı sıra şiddet içermeyen haberleri yazarken de sorumlu davranmalı, dikkat çekmek amacıyla suni şiddet içerikleri yaratmaya çalışmamalı ve şiddeti öne çıkaran, olumlayan söylemden kaçınmalıdır. Zira bu hususlar, şiddetin doğal bir çözüm yolu olarak görülmesine ve kanıksanmasına yol açabilir.

Şiddet içeren haberlerde ortaya çıkan diğer bir sorun da silahların özendirilmesidir. Bildirici'ye göre (2018: 99), yeni silahların haberlerde övgüyle okura duyurulması, toplumda zaten var olan silah hayranlığını güçlendirecektir. Silahlanmanın artmasında, silah hayranlığının rolü büyüktür. Kanımızca, burada kastedilen yalnızca yeni silah teknolojileri değildir. Daha önceden bilinen ancak toplumsal şiddet olaylarında ilk kez kullanılan bazı şiddet ve suç aletlerinin ön plâna çıkarılması da suça yatkın insanlarda bu araçların kullanımını özendirebilecektir. Bu özendirme olaylarına, şiddet içerikli haberlerin yanı sıra farklı haberlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin, 05.11.2019 tarihinde İstanbul Fatih'te bir aile, siyanür ile toplu olarak intihar etmiş ve bu olay haberleştirilirken, daha önce pek rastlanmayan bir intihar yöntemi olan "siyanür içme" eylemine fazlaca vurgu yapılmıştır. Bu olayın ardından, 09.11.2019 ve 15.11.2019 tarihlerinde sırasıyla Antalya ve İstanbul Bakırköy'de yine siyanür yoluyla toplu intiharlar gerçekleşmiştir. İntihar eden kişilerin birbirini tanımadığı ve farklı yerlerde yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, ikinci ve üçüncü intihar olayını gerçekleştirenlerin ilk intihara ilişkin haberlerden etkilendikleri açıktır (bkz Baykal, 2020). Dolayısıyla, özendirmeye yol açmaması bakımından, suç haberlerinde de kullanılan yeni tür silahlara ve daha önce rastlanmamış cinayet tekniklerine vurgu yapılmamalı ve ölçülü bir söylem benimsenmelidir.

1.1.3. Haber Değeri Bakımından

Bilindiği üzere, bir olayın haber yapılmasının en önemli koşulu “kamu yararı” ilkesidir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, kamu yararına hizmet eden haberler “değerli”dir. Ancak, bazı durumlarda, haber söylemi, ikincil unsurları haberin asıl ögesi haline getirmekte ve haber değeri ortadan kalkmaktadır. Günümüz gazeteciliğinde, özellikle sansasyonelliği ön plâna çıkaran “tabloidleşme” olgusu bu turumun en önemli nedenidir.

Tabloid formatlar içinde biçimlenen anlayışla, bireye ait olan suç, cinsellik, skandallar vb. olaylar haber yapılırken, haber olan olayın toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamı silinmektedir. Böyle bir habercilik anlayışının benimsenmesinin nedeni, daha çok satma kaygısıdır (İnal, 2010: 165, 172). Tabloidleşmenin etkisiyle araştırmacı gazetecilik kendine özgü bir etik üretmiş ve gerçekleri açığa çıkarma bahanesinin ardına sığınarak haberlerde her türlü özel yaşam malzemesi kullanılmaya başlamıştır (Taş, 2012: 255).

Televizyon haberlerinde insanlara gösterilen yalnızca parça parça haberler değil, aynı zamanda bağsamsız, sonuçsuz, değer yüklü olmayan ve dolayısıyla da ciddi bir öz de taşımayan, yani sadece eğlence niyetine aktarılan haberlerdir. Haber programına müzik konmasının nedeni ise tiyatro oyununa ve sinema filmine müzik konmasıyla aynı olup, eğlenceye uygun bir ruh hali yaratmaktır (Postman, 2016: 127, 129). Bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere, yöndeşme kavramının etkisiyle, günümüzde, internet gazeteleri, televizyonun taşıyıcılığını yapmakta ve özellikle bağlı oldukları medya şirketlerinin bünyesinde bulunan televizyonlarda yayınlanan haber görüntülerine sıkça yer vermektedir. Bunun haricinde, güvenlik ve mobese kameralarına takılan şiddet içerikli görüntüler de kimi zaman doğrudan kimi zaman ise kurgulanarak izleyicilere sunulmaktadır. Böylece, “seyirlik” olan, haber değerinin önüne geçmektedir.

Tabloidleşme veya görsel iletişim araçlarında özellikle 1990’lı yıllardan itibaren geliştirilen haber dili, tek başına bir etik problem teşkil etmekten ziyade, birçok farklı etik probleme yol açan bir kaynak niteliğindedir. Hatta önceki başlıklarda belirtilen, özel yaşam ihlâli, insanları şiddete özendirme ve yeni şiddet/suç tekniklerinin övülmesi gibi sorunlar, bu haber dilinin yarattığı ortamdan kaynaklanmaktadır. Uygulamaya bakıldığında, bugün, anaakım ve anaakım olmayan gazetelerin tamamına yakınının, az ya da çok oranda tabloidleşmeden etkilendiklerini görmek mümkündür.

1.2. Cinayet Haberleri ve Etik Kodlar

Bu kısımda, cinayet haberleri bağlamında etik kodlar, yukarıda ele alınan hususlar doğrultusunda hem Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC)

ve Basın Konseyi hem de bu çalışmanın örneklemini oluşturan Demirören Medya Grubu Yayın İlkeleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve Basın Konseyi'nin Öngördüğü Etik Kodlar

TGC ve Basın Konseyi tarafından oluşturulan etik kodlar, Türkiye'deki tüm basın yayın kuruluşları için yol gösterici niteliktedir. Ancak, bir özdenetim kuruluşu niteliğinde olmamasına rağmen TGC tarafından oluşturulan “Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi”ni, Türkiye'deki en nitelikli ve kapsamlı etik kodlar bütünü olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nde, bir önceki başlıkta belirtildiği üzere, cinayet haberlerinde karşılaşılan etik problemleri ortadan kaldırmak amacıyla birtakım önerilerde bulunmaktadır. Bildirgede, öncelikle, gazetecinin şiddeti haklı gösterici, özendirici ve savaşı kışkırtıcı yayın yapamayacağı kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, “cesetleri yakın plan gösteren, kan ve şiddet unsurları içeren fotoğraflara yer verilmemesi” ilkesi kabul edilmekle birlikte “gizli kamera” gibi tekniklere yalnızca üstün bir kamu yararı bulunan durumlarda başvurulması gerektiği belirtilmektedir. TGC'ye göre, üstün bir kamu yararı bulunmadıkça özel yaşamın gizliliği korunmalıdır. Ayrıca, *“üzüntü, sıkıntı, tehlike, yıkım, felaket ya da şok halindeki insanlar söz konusu olduğunda gazetecinin olaya yaklaşımı ve araştırması insani olmalı ve gizliliklere uyularak duygu sömürsünden kaçınılmalıdır”*. Bildirgede, kadına yönelik şiddet haberlerinde, şiddetin detaylarının aktarılmaması da tavsiye edilmektedir (tgc.org.tr, 17.04.2019).

Basın Konseyi tarafından yayınlanan “Basın Meslek İlkeleri” de cinayet olaylarının sunumuyla ilişkili birtakım etik kodlar öngörmektedir. Bu bağlamda, ilk olarak, kişilerin özel yaşamının, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu olamayacağı hususu belirtilmiştir. Ayrıca, gazetecinin, şiddet, nefret, zorbalık ve ayrımcılığı özendirici, insani değerleri incitici yayın yapamayacağı da kabul edilmektedir (basin-konseyi.org.tr).

1.2.2. Demirören Grubu Yazılı Basın Yayın İlkeleri

TGC ve Basın Konseyi haricinde, Demirören Medya Grubu, kendi bünyesinde bulunan basın yayın kuruluşlarının uyması için birtakım etik kodlar yayınlamıştır. Burada, ilk olarak, kamu yararının gerektirdiği durumlar dışında özel yaşamın ihlâl edilmemesi gerektiğine ilişkin ilke-den bahsetmek yerinde olacaktır. Bu ilkenin devamında, bu çalışmanın konusuyla yakından ilişkili olarak gizli görüntü kayıtlarının, yasal yolla elde edilmiş olsa bile kamu yararını gerektiren haller dışında yayınlanma-

mayacağı kabul edilmiştir. Demirören grubu, yukarıda belirtilen ilkeye ek olarak kendi medya kuruluşlarında şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınları da yasaklamaktadır. Ayrıca, polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir. Diğer yandan, “kamusal kimliği olmayan kişilerin fotoğraf ve görüntülerinin, haber değeri ve kamu yararı söz konusu olmadığı müddetçe, izinsiz çekilemeyeceği ve yayınlanamayacağı” hususu da kabul edilmiştir. Cesetleri yakın plan gösteren, kan ve şiddet unsurları içeren fotoğraf ve görüntülerin kullanılmasına da izin verilmeyecektir. Ayrıca, tabloid haber dili ile ilgili bir husus olarak, haberin içeriğiyle örtüşmeyen başlıklar kullanılmaması da ilkeler arasında yer almaktadır (www.demirorengazetecilik.com, 2018).

Demirören Medya Grubu’nun oluşturduğu etik ilkelerin, suç ve cinayet haberleri bakımından gerek TGC gerekse Basın Konseyi’nin oluşturduğu ilkelerden daha kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Basında özdenetimin önemli bir ayağı olarak kabul görmesine rağmen, kurum içi ilke ve esaslar oluşturma’nın Türk medyasında oldukça az rastlanan bir uygulama olduğu düşünüldüğünde, şüphesiz, Demirören Medya Grubu Yazılı Basın Yayın İlkeleri önem arz etmektedir. Ancak, esas önemli olan, bu ilkelerin kâğıt üzerinde kalmaması ve sağlıklı biçimde uygulanabilmesidir. Çalışmanın ikinci bölümünde, bu ilke ve esaslara uyulup uyulmadığı hususu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, Demirören Medya Grubuna bağlı olarak faaliyet gösteren Hürriyet ve Milliyet internet haber sitelerinde yer alan Başak Cengiz cinayetinin medya etiği bakımından nasıl ele alındığı incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Demirören Medya Grubu’nun, kendi bünyesinde yer alan basın yayın kuruluşlarının uyması için yayınladığı etik kodlara ne ölçüde riayet ettiğinin bir serimlemesini yapmaya çalışmaktır.

Olayın ard alanı, Başak Cengiz adındaki bir kadının 10.11.2021 tarihinde İstanbul Ataşehir’de yolda yürürken daha önce tanımadığı Can Göktuğ Boz adlı bir kişi tarafından samuray kılıcı ile öldürülmesidir. Bu olay doğrultusunda, Medya Grubu’nun yayınlamış olduğu etik kodlarda yer alan temel ilkeler, yine Demirören Medya internet haber sitelerinde irdelenerek sağlanması yapılmıştır. Çalışmada irdelenen ilkeler şunlardır:

- Kamu yararının gerektirdiği durumlar dışında özel yaşamın ihlâl edilmemesi,
- Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı,
- Polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarıyla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği.

Bu anlamda, 10.11.2021-12.11.2021 tarihleri arasında ilgili gazete-lerde yer alan haberlerin incelendiği çalışmanın temel araştırma sorusu, Demirören Medya Grubunun kendi etik ilke ve esaslarına uyup uymadığı üzerinedir. Burada, çalışmanın yöntemi olan Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi tekniğini kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Van Dijk, söylem analizi yöntemini makro ve mikro analizler olmak üzere iki başlık altında uygulamıştır (Uçak, 2020: 166). Van Dijk'ın geliştirdiği söylem çözümleme modelinin aşağıda belirtilen kategorilerden oluştuğu söylenebilir (Özer, 2011: 85):

A. Makro Yapı

1. Tematik Yapı

- a. Başlıklar (ana, alt ya da yan başlıklar)
- b. Haber Girişi
- c. Fotoğraf

2. Şematik Yapı

- a. Durum
 - 1. Ana Olayın Sunumu
 - 2. Sonuçlar
 - 3. Ardaan Bilgisi
 - 4. Bağlam Bilgisi
- b. Yorum
 - 5. Haber Kaynakları
 - 6. Olay taraflarının olaya getirdikleri yorumlar

B. Mikro Yapı

1. Sentaktik Çözümleme

- a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
- b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması

2. Bölgesel Uyum

- a. Nedensel ilişki
- b. İşlevsel ilişki
- c. Referansal ilişki

3. Sözcük Seçimleri

4. Haber Retoriği

- a. Fotoğraf
- b. İnandırıcı Bilgiler
- c. Görgü tanıklarının ifadeleri

Çalışma, Van Dijk’in yönteminde yer alan makro yapı içerisindeki tematik yapının unsurlarından “başlıklar” ve “haber girişleri” ile sınırlandırılmış olup; söz konusu çözümleme, bu iki kategori içerisinde gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

3.1.Hürriyet Gazetesi

Yukarıda da bahsedildiği üzere, inceleme, haber başlıkları ve haber girişleri olmak üzere iki başlık çerçevesinde ele alınmıştır.

3.1.1. Haber Başlıkları

Hürriyet gazetesinde 10.11.2021-12.11.2021 tarihleri arasında konu ile ilgili 16 haberin yer aldığı görülmektedir. Gazetede yer alan 16 haberin başlığı aşağıdadır:

1. Samuray kılıçlı saldırgan can aldı!
2. Ataşehir’de samuray kılıcıyla öldürülen kadın eğitim için Ankara’dan gelmiş
3. Samuray bıçaklı katil! “Tuzak kur”, “Spor yap” “Karnına bıçak sapla”
4. Son dakika... Mimar Başak Cengiz’in sır ölümü! Samuray kılıçlı cinayette şoke eden ayrıntılar
5. ‘Samuray kılıçlı’ cinayette dehşete düşüren ayrıntılar
6. Mimar Başak Cengiz’in Ataşehir’de korkunç ölümü! Samuray kılıçlı katil Can Göktuğ Boz tutuklandı
7. Samuray kılıçlı vahşet
8. AK Parti Sözcüsü Çelik’ten ‘Başak Cengiz’ paylaşımı: Canice zihniyete lanet olsun
9. Son dakika: Ataşehir’de Can Göktuğ Boz vahşice öldürmüştü! Mimar Başak Cengiz’e acı veda
10. Bu acının tarifi yok! Mimar Başak Cengiz’e acı veda
11. Türkiye Başak Cengiz’e ağlıyor! Arkadaşının paylaşımı yürekleri dağladı

12. Samuray kılıçlı cinayette kan donduran ayrıntı: Bu nasıl hediye-lik! Türkiye, Başak Cengiz’e ağlıyor

13. Samuray kılıcı nedir, hediyelik bir eşya mı, bulundurulması yasak mı? İşte detaylar

14. Samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz’in annesi: Adalet istiyorum

15. Başak Cengiz’in annesinden yürek yakan isyan! Samuray kılıcıyla öldürülmüştü...

16. Başak Cengiz’i vahşice katletmişti! Samuray kılıcıyla yarım saat sokakta dolaştı

İlgili haber başlıkları incelendiğinde “Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı” ilkesinin kimi başlıklarda ihlal edildiği saptanmıştır. Özellikle, samuray kılıçlı cinayet vurgusunun birçok haber başlığında kullanıldığı görülmektedir. Bu başlıklar 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ile 12, 13, 14 ve 16 numaralı haber başlıklarıdır. Haber başlıklarında, sürekli, cinayetin nasıl işlendiğine dair yapılan vurgu da şiddeti özendirebileceği gibi haberi tabloidleştirilmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, “polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği” olgusu da Demirören Medya Grubu’nun bir diğer yayın ilkesi olarak göze çarpmaktadır. İncelenen haber başlıklarının bazılarında, bu ilkenin de ihlâl edildiği saptanmıştır. Bunlar, 3, 5, 6, 7, 9, 12 ve 16 numaralı başlıklardır. 3 numaralı başlıkta yer alan “katil”, “bıçak sapla”, 5 numaralı başlıkta yer alan “dehşet”, 6 numaralı başlıkta yer alan “korkunç”, 7 numaralı başlıkta yer alan “vahşet”, 12 numaralı başlıkta yer alan “kan donduran”, 16 numaralı başlıkta kullanılan “vahşice” ifadesi, işlenen cinayetin boyutuna yönelik ayrıntılı ve duygu tonu yüksek bilgiler vermektedir. Dolayısıyla, şiddetin pornografisi olarak da ifade edilen, işlenen cinayetlere dair ayrıntılı bilgi verme ve dramatize etme yönteminin bu başlıklarda kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu durum, haber değerini önemsizleştiren bir unsurdur.

3.1.2. Haber Girişleri

Haber girişleri incelendiğinde, başlıklarla tutarlı bir yayın politikası izlendiği söylenebilir. Söz konusu haber girişleri şunlardır:

1. Ataşehir’de Göktürk B.’nin samuray kılıcıyla saldırarak ağır yaraladığı Başak Cengiz (28), hastanede hayatını kaybetti. Akli dengesinin yerinde olmadığı iddia edilen cinayet zanlısı Göktürk B. gözaltına alındı.

2. Ataşehir’de Göktürk B.’nin sokakta samuray kılıcıyla saldırarak ağır yaraladığı Başak Cengiz (28), hastanede hayatını kaybetti. 28 ya-

şındaki kadının mimar ve nişanlı olduğu, eğitim için Ankara'dan geldiği öğrenildi. Akli dengesinin yerinde olmadığı iddia edilen cinayet zanlısı Göktuğ B. gözaltına alındı.

3. Ataşehir'de lüks bir rezidans önünde 27 yaşındaki Mimar Başak Cengiz'i samuray bıçağıyla öldüren katil zanlısı Can Göktuğ B. Gözaltına alındı. Zanlı ilk ifadesinde, “izlediğim filmlerden etkilendim” derken... Evinde yapılan aramalarda, duvara kendi el yazısıyla “Tuzak kur”, “2023 savaş”, “Haziran, Mayıs, Nisan” “Spor yap” “Karnına bıçak sapla” “Osman'ı öldür” gibi sözler yazdığı öğrenildi...

4. İstanbul'un Ataşehir ilçesinde Can Göktuğ Boz'un sokakta samuray kılıcıyla saldırarak ağır yaraladığı Başak Cengiz (28), hastanede hayatını kaybetti. Göktuğ Boz gözaltına alınırken CNN TÜRK İstihbarat Şefi Nihat Uludağ olayla ilgili kan donduran detayları aktardı. Uludağ, ‘Zanlının evinde yapılan incelemelerde, duvarlara kendi el yazısıyla yazılmış notlar çıktı. Notta, ‘Tuzak kur’, ‘2023 savaş’, ‘Haziran, Mayıs, Nisan’, ‘Spor yap’, ‘Karnına bıçak sapla’ gibi sözler yazdığı öğrenildi.’ dedi.

5. İstanbul'un Ataşehir ilçesinde Can Göktuğ Boz'un sokakta samuray kılıcıyla saldırarak ağır yaraladığı Başak Cengiz (28), hastanede hayatını kaybetti. Göktuğ Boz gözaltına alınırken CNN TÜRK İstihbarat Şefi Nihat Uludağ olayla ilgili kan donduran detayları aktardı. Uludağ, ‘Zanlının evinde yapılan incelemelerde, duvarlara kendi el yazısıyla yazılmış notlar çıktı. Notta, ‘Tuzak kur’, ‘2023 savaş’, ‘Haziran, Mayıs, Nisan’, ‘Spor yap’, ‘Karnına bıçak sapla’ gibi sözler yazdığı öğrenildi.’ dedi.

6. Ataşehir'de hiç tanımadığı 28 yaşındaki Başak Cengiz'i yolda yürürken samuray kılıcıyla öldürdüğü iddiasıyla yakalanan üniversite öğrencisi Can Göktuğ Boz (27) ifadesinde evden çıkarken birini öldürmeyi planladığını, erkeğin kendisine karşı koyma ihtimaline karşılık bir kadını öldürmeye karar verdiğini söylediği öğrenildi. Şüphelinin evinde yapılan incelemelerde kağıtlar üzerine yazılarak, duvar ve pencerelere bantlanmış birçok yazı olduğu görüldü. Adliyeye sevk edilen Can Göktuğ Boz (27) çıkarıldığı hakimlikçe “Tasarlayarak canavarca hisle veya eziyet çektirerek öldürme” suçundan tutuklandı.

7. Can Göktuğ Boz, elindeki samuray kılıcıyla yoldan geçen mimar Başak Cengiz'e saldırdı. Aldığı 15 öldürücü darbeye ağır yaralanan Başak, kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti. Tutuklanan katil Can Göktuğ Boz, ifadesinde “Ben evden çıkarken birini öldürmeyi planladım. Bir erkek bana direnebilirdi o nedenle bir kadın öldürmeyi seçtim” dedi.

8. AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik, İstanbul Ataşehir'de kılıçla saldırıya uğrayan mimar Başak Cengiz'in hayatını kaybetmesine ilişkin, “Başak Cengiz nezdinde hedef alınan tüm insanlıktır, tüm kadınlarımızdır. Başak

Cengiz’e rahmet diliyoruz. Bu cinayeti işleyene ve ait olduğu canice zihniyete lanet olsun.” ifadelerini kullandı.

9. İstanbul’da uğradığı kılıçlı saldırı sonucu yaşamını yitiren mimar Başak Cengiz’in (28) cenazesi, Ankara’da toprağa verildi. Namaz öncesi anne Beyhan Cengiz tabuta sarılarak kızı için ağıt yaktı.

10. İstanbul’da uğradığı kılıçlı saldırı sonucu yaşamını yitiren mimar Başak Cengiz’in (28) cenazesi, Ankara’da toprağa verildi. Namaz öncesi anne Beyhan Cengiz tabuta sarılarak kızı için ağıt yaktı.

11. Atşehir’de 28 yaşındaki Başak Cengiz yolda yürürken hiç tanımadığı Can Göktuğ Boz (27) tarafından samuray kılıcıyla vahşice öldürüldü. Can Göktuğ Boz, ifadesinde evden çıkarken birini öldürmeyi planladığını, erkeğin kendisine karşı koyma ihtimaline karşılık bir kadını öldürmeye karar verdiğini söylediği öğrenildi. Başak Cengiz’in ardından sosyal medyada tepkiler yükseldi. Siyasilerden sanatçılara birçok kişi sosyal medya hesabından tepkisini dile getirdi.

12. Mimar Başak Cengiz, önceki gün sokak ortasında samuray kılıcıyla öldürüldü. Saldırganın evinde ise 15 kılıç ele geçirildi. Türkiye’yi yasa boğan cinayetin ardından bu tür saldırı aletlerinin yasak olmasına rağmen ‘hediyelik’ kılıfı altında satıldığı ortaya çıktı.

13. Mimar Başak Cengiz, önceki gün sokak ortasında samuray kılıcıyla öldürüldü. Saldırganın evinde ise 15 kılıç ele geçirildi. Türkiye’yi yasa boğan cinayetin ardından bu tür saldırı aletlerinin yasak olmasına rağmen ‘hediyelik’ kılıfı altında satıldığı ortaya çıktı. Peki Samuray kılıcı nedir, hediyelik bir eşya mı, bulundurulması yasak mı? İşte detaylar

14. İstanbul’da Can Göktuğ Boz (27) tarafından sokak ortasında samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz’in (28) annesi Beyhan Cengiz, “Kuzumu benden ayırdılar, adalet istiyorum” dedi. Baba Avni Cengiz ise saldırganın akli dengesinin yerinde olmadığı iddiasıyla ilgili, “Akli dengesi yerinde değilse nasıl 2 üniversite bitirmiş? Nasıl o kılıçları alıyor veya kim ona aldırıyor? Kılıçların satışı yasaklanmalı” dedi.

15. İstanbul Atşehir’de Can Göktuğ Boz (27) sokak ortasında tanımadığı mimar Başak Cengiz’e samuray kılıcıyla saldırdı. Ağır yaralanan Cengiz, kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti. Başak Cengiz’in annesi Beyhan Cengiz “Kuzumu benden ayırdılar, adalet istiyorum” dedi. Baba Avni Cengiz ise saldırganın akli dengesinin yerinde olmadığı iddiasıyla ilgili “Akli dengesi yerinde değilse nasıl 2 üniversite bitirmiş?” ifadelerini kullandı.

16. Atşehir’de, Mimar Başak Cengiz’i öldüren Can Göktuğ Boz’un dehşet sonrası elinde kılıçla binaya giriş anına ilişkin fotoğraflar ortaya

çıktı. Güvenlik kamerası kayıtlarına göre, saldırgan elinde kılıçla yaklaşık yarım saat sokaklarda dolaştı.

İncelenen haber girişlerinde 4 ile 5 numaralı haber girişleri ile 9 ve 10 numaralı haber girişlerinin aynı olduğu saptanmıştır. Başlıklarla tutarlı bir biçimde, cinayetin samuray kılıcı ya da kılıç ile işlendiğine dair detayın bütün haber girişlerinde yer aldığı görülmektedir. Haber değeri açısından değerlendirildiğinde, cinayet yöntemi dikkat çekici olsa bile, bu durumun bütün haber girişlerinde verilmesi sorunlu bir durumu yansıtmaktadır. Haber, cinayetin işleniş biçimi üzerinden kendisini kurmaktadır. Bu durum da “Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı” ilkesinin ihlalinin gündeme getirmektedir.

Haber girişlerinde bir diğer dikkat çeken husus ise “Polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği” ilkesinin ihlâl edilmesidir. 7 numaralı haberde, “aldığı 15 öldürücü darbe” ifadesi cinayetin nasıl işlendiğine dönük ayrıntılı bilgi vermektedir. Aynı zamanda haberi dramatize eden sıfatların da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. 4 numaralı haber girişinde “kan donduran detaylar” ifadesi, 11 numaralı haber girişinde “vahşice” ve 16 nolu haber girişinde “dehşet sonrası” ifadeleri cinayeti dramatize ederek tabloidleştirilmektedir.

3.2. Milliyet Gazetesi

Söz konusu inceleme, Hürriyet Gazetesi örneğinde olduğu gibi haber başlıkları ve haber girişleri olmak üzere iki başlık çerçevesinde ele alınmıştır.

3.2.1. Haber Başlıkları

Milliyet gazetesinde, 10.11.2021-12.11.2021 tarihleri arasında konu ile ilgili 12 haberin yer aldığı görülmektedir. Gazetede yer alan 12 haberin başlığı aşağıdadır:

1. Samuray kılıcıyla dehşet! Genç kadın hayatını kaybetti
2. Samuray kılıçlı vahşette yeni detaylar: Evden cinayet işlemek için çıktım
3. Samuray kılıçlı dehşet!
4. Son dakika... Ömer Çelik'ten Başak Cengiz açıklaması!
5. Son dakika... Samuray kılıcı ile öldürülen mimar Başak Cengiz son yolculuğuna uğurlandı!
6. Samuray kılıcıyla öldürülen Başak, Ankara'da son yolculuğuna uğurlandı

7. İletişim Başkanı Altun'dan Başak Cengiz cinayetine ilişkin açıklama: Takipçisi olacağız

8. Ataşehir'deki dehşete tüm Türkiye'den tepki yağdı: Kılıçlı akıl hastası nasıl sokaklarda?

9. Protez yasak ama kılıç, pala serbest!

10. Başak Cengiz cinayeti - olayı nedir? Başak Cengiz kimdir, nerede öldü?

11. Son dakika... Samuray kılıcıyla öldürülen Başak'ın acılı annesi: Adalet istiyorum

12. Vahşi cinayette kan donduran detaylar! Kılıçla yarım saat sokakta dolaştı

İlgili haber başlıkları incelendiğinde, “Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı” ilkesinin kimi başlıklarda ihlâl edildiği saptanmıştır. Özellikle, samuray kılıçlı cinayet vurgusunun birçok haber başlığında kullanıldığı görülmektedir. Bu başlıklar 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12 numaralı haber başlıklarıdır. Haber başlıklarında, sürekli, cinayetin nasıl işlendiğine dair vurgu yapılması, şiddeti ve şiddet yöntemini özendirebileceği gibi haberi tabloidleştirmektedir.

“Polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği” ilkesinin de kimi başlıklarda ihlâl edildiği saptanmıştır. Bu başlıklar 1, 2, 3, 8 ve 12 numaralı başlıklardır. 1, 2, 3 ve 8 numaralı başlıklarda yer alan “dehşet”, 12 numaralı başlıkta yer alan “kan donduran” ve “vahşi” ifadesi, işlenen cinayetin boyutuna yönelik ayrıntılı ve duygu tonu yüksek bilgiler vermektedir. Dolayısıyla, şiddetin pornografisi olarak da ifade edilen, işlenen cinayetlere dair ayrıntılı bilgi verme ve dramatize etme durumunun bu başlıklarda kullanıldığı görülmektedir.

3.2.2. Haber Girişleri

Haber girişleri incelendiğinde başlıklarla tutarlı bir yayın politikası izlendiği söylenebilir. Haber girişleri aşağıdadır:

1. Ataşehir'de Göktürk B.'nin samuray kılıcıyla saldırarak ağır yaraladığı Başak Cengiz (28), hastanede hayatını kaybetti. Akli dengesinin yerinde olmadığı iddia edilen cinayet zanlısı Göktürk B. gözaltına alındı.

2. Ataşehir'de hiç tanımadığı 28 yaşındaki Başak Cengiz'i yolda yürürken samuray kılıcıyla öldürdüğü iddiasıyla yakalanan üniversite öğrencisi Can Göktuğ Boz ifadesinde evden çıkarken birini öldürmeyi planladığını, erkeğin kendisine karşı koyma ihtimaline karşılık bir kadını öldürmeye karar verdiğini söylediği öğrenildi. Vahşi cinayeti işlediğini

itiraf eden ve pişman olduğunu belirttiği öğrenilen şüpheli adliyeye sevk edildi. 2 üniversite okuyan şüphelinin evinde de olayda kullanılan samuray kılıcıyla birlikte toplam 15 kılıç ve bıçak ele geçirildi. Boz çıkarıldığı hakimlikçe “Tasarlayarak canavarca hisle veya eziyet çektirerek öldürme” suçundan tutuklandı.

3. Ataşehir’de Can Göktuğ Boz, sokakta yürüyen mimar Başak Cengiz’i samuray kılıcıyla canavarca katletti. Kadının vücudunda 15 kılıç darbesi tespit edildi.

4. AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik, İstanbul’da Can Göktuğ Boz (27) tarafından yolda yürürken samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz’i kaybetmenin acısını yaşadıklarını belirterek, “Başak Cengiz nezdinde hedef alınan tüm insanlıktır, tüm kadınlarımızdır. Toplumsal olarak kadın cinayetlerine karşı seferber olmamızın vakti gelmiştir ve dahi geçmektedir” dedi.

5. Gelen bir son dakika haberine göre, İstanbul’da uğradığı kılıçlı saldırı sonucu yaşamını yitiren mimar Başak Cengiz’in (28) cenazesi, Ankara’da toprağa verildi. Cengiz’in nişanlısı Mahir Mızrak, “İdam getirsinler. Psikolojik sorunları varmış. Çıkıp birini öldürecekmiş. Her gün servise binen benim sevgilim o gün servise binmedi. Onu beklermiş” dedi.

6. İstanbul’da Can Göktuğ Boz (27) tarafından samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz (28), memleketi Ankara’da son yolculuğuna uğurlandı. Cenazede kızının tabutuna sarılan anne Beyhan Cengiz, geçirdiği sinir krizi sonrası bayıldı.

7. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, İstanbul Ataşehir’de uğradığı kılıçlı saldırıda hayatını kaybeden mimar Başak Cengiz’in katilinin en ağır cezayı alması için sürecin sonuna kadar takipçisi olacaklarını belirtti.

8. Mimar Başak Cengiz’i internetten aldığı samuray kılıcıyla katleden katil Can Göktuğ Boz’un akıl hastası olmasına rağmen, tedaviyi bıraktığı ortaya çıktı. Akıllara ‘Böyle kaç kişi daha aramızda?’ sorusu geldi.

9. İstanbul’da internetten satın alınan “samuray kılıcıyla” işlenen cinayetin ardından, kılıç ve benzeri silahların internetten satışı gündeme geldi. Halihazırda pek çok internet sitesinde, başta samuray kılıçları olmak üzere, kılıç, pala ve benzeri aletler satılıyor.

10. Son dakika haberleri arasında yer alan Başak Cengiz hakkında tüyler ürperten detaylar ortaya çıktı. Cinayete kurban giden Mimar Başak Cengiz Katil Can Göktuğ Boz tarafından samuray kılıcıyla öldürüldü. Henüz nişanlı olan Başak Cengiz tüm ülkeyi yasa boğdu. Milyonlarca va-

tandaş Başak Cengiz kimdir, nereli? Başak Cengiz olayı nedir sorularını araştırmaya başladı. İşte Başak Cengiz olayı hakkında bilinenler...

11. İstanbul'da Can Göktuğ Boz (27) tarafından sokak ortasında samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz'in (28) annesi Beyhan Cengiz, "Kuzumu benden ayırdılar, adalet istiyorum" dedi. Baba Avni Cengiz saldırganın akli dengesinin yerinde olmadığı iddiasıyla ilgili, "Akli dengesi yerinde değilse nasıl 2 üniversite bitirmiş? Nasıl o kılıçları alıyor veya kim ona aldırıyor? Kılıçların satışı yasaklanmalı" dedi. Öte yandan vahşi cinayete dair yeni detaylar ortaya çıkmaya başladı. Boz'un dehşet sonrası elinde kılıçla binaya giriş anına ilişkin fotoğraflar ortaya çıktı. Güvenlik kamerası kayıtlarına göre, saldırgan elinde kılıçla yaklaşık yarım saat sokaklarda dolaştı. Ayrıca katil zanlısının evinde bulunan silahlar polis tutanaklarına şöyle aktarıldı: 12 kasatura, 7 döner bıçağı, 3 bıçak, biri cinayet silahı olan samuray kılıcı toplam 4 kılıç, çakı, beyzbol sopası.

12. Ataşehir'de, Mimar Başak Cengiz'i öldüren Can Göktuğ Boz'un dehşet sonrası elinde kılıçla binaya giriş anına ilişkin fotoğraflar ortaya çıktı. Güvenlik kamerası kayıtlarına göre, saldırgan elinde kılıçla yaklaşık yarım saat sokaklarda dolaştı.

Başlıklarla tutarlı bir biçimde cinayetin samuray kılıcı ya da kılıç ile işlendiğine dair detayların bütün haber girişinde yer aldığı görülmektedir. Haber değeri açısından değerlendirildiğinde, cinayet yöntemi dikkat çekici olsa da bu durumun bütün haber girişlerinde verilmesi sorunlu bir durumu yansıtmaktadır. Hürriyet Gazetesi örneğinde olduğu gibi, burada da haber, cinayetin işleniş yönü üzerinden kendisini kurmaktadır. Bu durum da "Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı" ilkesinin ihlaline yol açmaktadır.

Haber girişlerinde bir diğer dikkat çeken husus ise "Polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği" ilkesinin tek bir haber girişinde ihlâl edilmesidir. 3 numaralı haberde, "15 kılıç darbesi" ifadesi cinayetin nasıl işlendiğine dönük ayrıntılı bilgi vermektedir. Aynı zamanda, haberi dramatize eden sıfatların da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. 2 numaralı haber girişinde "vahşi cinayet", 3 numaralı haber girişinde "canavarca", 10 numaralı haber girişinde "tüyler ürperten detaylar", 12 numaralı haber girişinde ise "dehşet sonrası" ifadeleri, gerçekleşen cinayeti tablo-ileştirmektedir.

SONUÇ

Basında cinayet haberlerinin ele alınmasında birtakım problemler mevcuttur. Bu problemlerin temel kaynağı, haberin daha fazla okunması veya tıklanması amacıyla içeriğin daha ilgi çekici hale getirilme kaygısı-

dır. Bu durum, haberi önemsizleştirmenin yanı sıra birçok etik probleme de yol açmaktadır. Bu problemleri önlemek amacıyla, Türkiye’de, TGC, Basın Konseyi ve Demirören Medya Grubu’nun birtakım etik kodları bulunmaktadır.

Bu çalışmada, 10.11.2011 tarihinde işlenen Başak Cengiz cinayetinin Demirören Medya Grubuna bağlı Hürriyet ve Milliyet internet haber sitelerinde, medya etiği bakımından nasıl ele alındığı incelemeye çalışılmıştır. Söz konusu inceleme Van Dijk’in eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş olup; haber başlıkları ve haber girişleri ayrı ayrı çözümlenmiştir. Çözümlemede, Demirören Grubu Meslek ilkelerinden “kamu yararının gerektirdiği durumlar dışında özel yaşamın ihlâl edilmemesi”, “şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı yayınların yapılmayacağı” ve “polis ve yargı haberlerinde, meydana gelen şiddetin kanlı ayrıntılarla ve pornografik bir dille anlatımından kaçınılması gerektiği” hususlarına uyulup uyulmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Haber başlıklarına bakıldığında, iki temel problem göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, “samuray kılıcı” ifadesinin haber başlıklarının tamamına yakınında kullanılmış olmasıdır. Böylece, alışılmışın dışında bir cinayet aracı ön plâna çıkarılmaktadır. Bu söylem, psikolojik sorunlar yaşayan ve suç işlemeye meyilli insanlar için örnek teşkil edebilecek niteliktedir. İkinci husus ise, başlıklarda “katil”, “dehşet”, “vahşet”, “kan donduran” gibi sansasyonel ifadelerle sıklıkla başvurulması ve olayın dramatize edilerek şiddetin adeta pornografik olarak sunulmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde açıklandığı üzere, tabloidleşme olgusu olarak ifade edilebilecek bu söylem, haber değerini önemsizleştiren bir nitelik taşımaktadır.

Haber girişlerinde kullanılan söylem de haber başlıklarıyla benzerlik göstermektedir. Cinayet yöntemine neredeyse tüm haber başlıklarında yer verilmiştir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, haber, cinayetin işleniş biçimi üzerinden kendisini kurmaktadır. Ayrıca, haber girişlerinde de “aldığı 15 öldürücü darbe”, “15 kılıç darbesi”, “kan donduran detaylar”, “tüyler ürperten detaylar” gibi ifadelerle dramatizasyona başvurulduğu ve tabloid bir söylem benimsendiği görülmüştür. Bu bakımlardan, Başak Cengiz cinayeti örneğinde, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin kurduğu söylemin “problemlili” olduğunu nitelendirmek mümkündür. Ayrıca, ele alınan meslek ilkeleri bağlamında, her iki gazetede de özel yaşamın gizliliğinin ihlâl edilmemiş olduğunu belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyürek, Güçlü (2011). *Özel Hayatın Gizliliğini İhlâl Suçu*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Baykal, Kemal Cem (2020). “İntihar Haberlerinde Etik Sorunlar”, *Geçmişten Günümüze İletişim Araştırmaları-2*, Ed: Hasan Çiftçi, Ankara: İksad Yayınevi, s. 49-90.
- Bildirici, Faruk (2018). *Günahlarımızla Yıkandık*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gerbner, George (2014). *Medyaya Karşı*, Çev: Güneş Ayas/Veyssel Batmaz/İsmail Kovacı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günay, V. Doğan (2018). *Söylem Çözümlemesi*, 2. Baskı, İstanbul: Papatya Yayınları.
- İnal, Ayşe (2010). ‘Tabloid Habercilik’, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ed: Bülent Çaplı/Hakan Tuncel, Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Keane, John (2010). *Şiddet ve Demokrasi*, Çev: Meral Üst, Ankara: İmge Yayınevi.
- Kılıçoğlu, Ahmet (2016). *Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırlardan Hukukî Sorumluluk*, 5. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları.
- Özek, Çetin (1978). *Türk Basın Hukuku*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Özer, Ömer (2011). *Haber Söylem İdeoloji*, Konya: Literatürk Yayınları.
- Postman, Neil (2016). *Televizyon: Öldüren Eğlence*, 6. Baskı, Çev: Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şen, Ersan / Yenice, Nilüfer (2017). *İfade Hürriyetinde Sınırlama ve Güvence Rejimi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Taş, Oğuzhan (2012). *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Televizyon Programlarındaki Şiddet İçeriğinin, Müstehcenliğin ve Mahremiyet İhlallerinin İzleyicilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri (2006). Ankara: RTÜK Yayını, No:12.
- Uçak, Olcay (2020). *Medyada Kadın Haberleri Üzerinden Kadının Temsili, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), s.157-175.

İnternet Kaynakları

- Basın Meslek İlkeleri. <https://www.basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleleri>, Erişim Tarihi: 30.11.2021.
- Demirören Grubu Yazılı Basın Yayın İlkeleri (2018). <http://www.demirorengazetecilik.com.tr/media/DocumentFile/yazili-medya-yayin-ilkeleri.pdf>, Erişim Tarihi: 01.12.2021.

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi, 17.04.2019. <https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html>, Erişim Tarihi: 01.12.2021.

Bölüm 14

SİMGELERİN SEMBOLİK ANLAMLARININ AHŞABA YANSIMASI: DENİZLİ/BAKLAN SAMİ ERTEKİN EVİ SÜSLEMELERİNDE İKONOĞRAFI

Erbil CÖMERTLER AKTUĞ^{1}*

1 * Dr.Öğr.Üyesi, Pamukkale Üni., Fen-Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü, ecaktug@pau.edu.tr Orcid: 0000 0002 9513 6634

Giriş

İnsanların yaşama biçimi, inançları, gelenek ve göreneklerine bağlı olarak sembollere yükledikleri bereket, güç, kuvvet, doğum, çoğalma, yaşam, korunma, neslin sürdürülmesi, ölüm vb. gibi anlamlar; o toplumlara ait ortak değer yargılarını, inanışlarını dolayısıyla kültürünü yansıtmaktadır. Kültürü gelecek nesiller aktarma işlevi üstlenen bu motiflere, el sanatlarından dini ve sivil mimariye kadar her alanda rastlamak mümkündür. Gün geçtikçe yok olan evler içerisinde Sami Ertekin Evi, hem mimari anlamda bozulmadan kalabilmesi hem de özgün ahşap süslemeleri ile dikkati çekmektedir. Ev, iki katlı düzeni, alt katta ambar üstte yaşam alanı olarak kullanılan ve sofa etrafında şekillenen odaları, ahşap kapıları, dolapları ve tavanları, kırma çatısı, yığma-karkas birlikteliği gösteren duvarlarıyla gerek bölgesel gerekse geleneksel Türk evlerinin genel özelliklerini barındırmaktadır. Bitkisel süslemeli dolap ve geometrik süslemeli tavanların yanında figürlü süslemelerin ağırlık kazandığı kapılarda yer alan sembolik anlamlar taşıyan sade ahşap süslemeler, eve ayrı bir özellik katmaktadır. Aslında tüm bu semboller geleneksel evleri şekillendiren tarihi, çevre kültür, ekonomik vb. gibi etmenlerin bir tamamlayıcısı niteliğinde toplumun yaşantısını, istek ve dileklerini, gücünü, asaletini, korkularını ve inanışlarını yansıttığı birer tablo şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bize de bunları belgeleyerek geleceğe aktarmak düşmektedir.

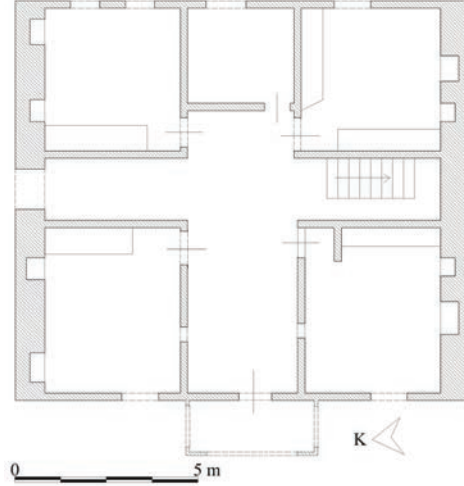
1.MİMARİ

Denizli İli Baklan İlçesinde Cumhuriyet Mahallesi, Bayramyeri Sokak, Boğaziçi Cami Yanı No:3'te bulunan Sami Ertekin adına kayıtlı ev, mimari ve süsleme özellikleri açısından değerlendirildiğinde 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.

Doğusunda duvarlarla çevrili bir avlusu bulunan iki katlı, dört köşe odalı, dört köşeli orta sofalı dikkörtgen ev, doğu-batı yönünde uzanmaktadır (Çiz.1). Dış sofanın hâkim olduğu Denizli'de iç kesimlere gidildikçe sofaların kapandığı ve evlerin iç ve orta sofalı evlere dönüştüğü görülmektedir (Sözen, 2001, s.55; Başoğlu Avşar, 2014, s.169; Küçük ve Aksakal, 2006, s.22) Odaların sofa etrafında köşelere yerleştirildiği bu plan tipinde ortak kullanım alanı daha kullanışlı hale gelmiştir. Orta mekân zamanla sekizgen ve oval şekillere doğru değişim göstermiştir (Eldem, 1984, s.18; Günay, 1998, s.62; Akın, 2008, s.499). Kıyı kesimlerde örneğine rastlanmazken iç kesimlerde kalan Baklan'da olduğu gibi yakın çevreden Çal ilçesinde de Müftü Ahmet İzzet Çalgüner Evi orta sofalıdır (Cömertler Aktuğ, 2016, s.277). Isparta Kadir Boylu Evi (Demirci, 2011, s.80) ve Alanya Mithat Görün Evi (Ceylan, 1997, s.86) de çevre illerden örnekler arasındadır.

Güneyi yeni yapılan bir bina tarafından kapatılmış evin batı ve kuzey cepheleri sokağa bakmaktadır (Fot.1). Batı cephede, yuvarlak kemerli eyvan

şeklindeki giriş kapısının üst kısmında dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Kapının ve üst seviyede üç yöne pencerelerle açılan cumbanın, iki yanında birer pencere yer almaktadır (Fot.2). İkinci kat seviyesinde kuzey cephede bir, doğu cephede dört pencere bulunmaktadır. Yapıda alt katta yığma moloz taş, üst katta hımiş tekniğinde kullanılmış ve üzeri sıvanmıştır. Oluklu alaturka kiremitle kaplı dört eğimli kırma çatı Marsilya kiremit örtülüdür.

Çizim 1: Sami Ertekin Evi üst kat planı

Fotoğraf 1: Genel görünüş.

Fotoğraf 2: Batı cephe.

Batı cephede çift kanatlı ahşap bir kapı ile girilen, üst kat oda düzenini de yansıtan birinci katta, orta sofa etrafına yerleştirilmiş dört odaya yer verilmiştir. Bu odalardan biri kışlık, diğer odalar depo ve kiler işlevine ayrılmıştır. Kışlık olarak kullanılan kuzeybatıdaki oda, diğer odalara göre daha özenlidir. Güney eyvanda yer alan merdivenler, yaşam alanı olarak kullanılan üst kattaki sofaya çıkışa sağlamaktadır. Sofa, dört köşe odanın arasında dört yöne eyvan şeklinde açılmaktadır. Doğru yandaki eyvan küçük bir odayla kapatıldığından dar tutulmuştur. Batıdaki eyvan ahşap cumba ile genişletilmiştir.

Evin tüm odaları dikdörtgen bir plan düzenine sahiptir. Üst katta doğudaki odaların avluya, batıdaki odaların sokağa ve etrafında şekillendikleri sofaya (Fot.3) bakan pencereleri bulunmaktadır. Diğer odalara göre daha özenli süslemelere sahip güneydoğu odada iki, diğer köşe odalarda bir duvar dolaplarla kaplanmıştır. Güneydeki odalarda, güney duvarında birer ocak ve gömme dolaba; kuzeydeki odalarda, kuzey duvarının iki yanına kaydırılmış gömme dolaplara yer verilmiştir. İki yana kaydırılmış gömme dolaplar ve duvardaki sıva izleri, eksende kapatılmış ocakların olma ihtimalini yükseltmektedir.

2.SÜSLEME

Evdeki süslemelerin tamamı ahşap süslemedir ve bu süslemeler kapılar, dolaplar ve tavanlarda yoğunlaşmaktadır. Alt katta bir oda ile üst katta tüm odaların dolap ve tavanlarında yer alan sade süslemelere karşılık evin alt katında giriş kapısı, kuzeydoğudaki bir oda kapısı ve kiler kapısı ile üst katında dört odanın kapısında yer alan süslemelerin bir kompozisyon bütünlüğü ve simgesel bir süreklilik gösterdiği söylenebilmektedir. Süslemelerin anlatımında kompozisyon bütünlüğünü bozmayacak şekilde anlatılmaya çalışılırken kapı, dolap ve tavan sıralaması izlenmiştir. Kapılar anlatılırken belli bir sıralamadan ziyade ifadelerin sürekliliğini koruyabilmek açısından, tablalardaki sembolik devamlılık esas alınmıştır.

2.1.Kapılar

Evin çift kanatlı giriş (cümle) kapısı ile tek kanatlı oda kapıları mihlama tekniğindedir. Tablalı kapılar, kazıma ve oyma tekniğinde süslemeli düzenlenmiştir. Evin giriş kapısının toz boya, alt katta kışık oda kapısının yağlı boya ile boyanmış olması dışında kapılar boyasızdır. Kanat süslemeleri birbirini tekrar eden çift kanatlı giriş kapısında yüzey beş ana süsleme panosuna ayrılmıştır (Fot.4). Birinci ve üçüncü pano iki kare tablaya ayrılmıştır. İkinci panoda eksende kare tabla etrafında dönen dikdörtgen tablalar ile bir çarkıfelek motifi oluşturulmuştur. Dördüncü pano ortada kare yanlarda dikey dikdörtgen tablalardan meydana gelmektedir. Beşinci pano, yatay dikdörtgen tek tablalıdır.

Oda kapıları üç, dört veya beş süsleme panosuna ayrılmıştır (Çiz.2,3,4,5,6-Fot.4,5,6,7,8,9,10). Birinci panolar genellikle kompozisyona giriş niteliğine daha basit süslemeleri içermektedir. Kapının alt kısmındaki son panolar, ya süslemesiz bırakılmış veya oldukça sade bir şekilde bezlenmiştir. Asıl kompozisyon, kapının ilk ve son panosu arasında yer alan panolarda yer almaktadır. Alt katta kışık oda kapısı ve kiler olarak kullanılan oda kapısı oldukça sadedir. Ancak asıl kompozisyonun yansıtıldığı giriş kapısı ve üst kat kapılarının ilk panolarında yer alan çiçek motiflerine veya benzerlerine, bu kapılarda da yer verildiği görülebilmektedir. Alt katta serenleri geniş, dört tek tabladan oluşan kuzeybatı oda kapısı dışında oda

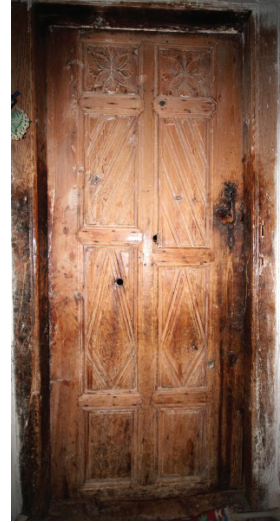
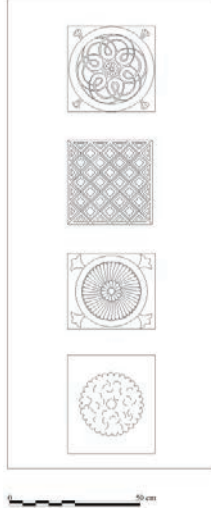
kapılarında, her panoda aynı süslemelere sahip iki tabla yer almakta, birinci panolar kare diğer panolar dikey dikdörtgen bir düzenleme göstermektedir.

Fotoğraf 3: Üst kat sofa

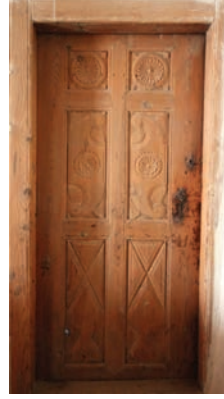
Fotoğraf 4: Giriş (Cümle) kapısı

Çizim 2-Fotoğraf 5: Alt kat kuzeybatı oda kapısı **Fotoğraf 6:** Alt kat kuzeydoğu oda kapısı

Çizim 3-Fotoğraf 7: Güneydoğu oda kapısı

Çizim 4-Fotoğraf 8: Kuzeydoğu oda kapısı

Çizim 5-Fotoğraf 9: Kuzeybatı oda kapısı

Çizim 6-Fotoğraf 10: Güneybatı oda kapısı

Kompozisyon bütünlüğü gösteren motifler evin tüm kapılarına dağılmış durumdadır. Aslında bu motifler birbiriyle bağlantılı konuları istek, duygu ve düşünceleri bir araya toplarken eve kendine özgü bir özgünlük kazandırmakta ve ahşaba yansıttığı süslemelerle ev ile halkının bütünlüşmesini de sağlamaktadır.

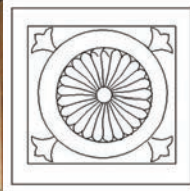
Kapıları tek tek incelemek yerine kompozisyon bütünlüğü açısından tablaların süreklilik arz ettiği motiflere bakıldığında; motiflere yüklenen anlamların üreme, doğum yaşam, ölüm ve ölümsüzlük kavramları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Kapılarda karşımıza çıkan kompozisyona giriş niteliğinde motiflerden ilki bir eksen etrafında dönen tekli düğümlerin oluşturduğu kapalı şeklin; merkezinde yıldız şekilli altıgenle büyük bir çiçek motifine dönüşmesi, farklı bir açıdan bakıldığında uçları birbirine bağlı altı yapraklı yıldızvari bir çiçeği andırması ve köşelerin üç dilimli palmet benzeri yapraklarla doldurulması şeklindedir (Çiz.7-Fot.11). Evin alt ve üst kat kuzeybatı

odalarının ilk panolarında karşımıza çıkan tekli düğüm motiflerinin iç kısımda birleşecek şekilde kapalı bir sistemde (Ögel, 1966, s.94; Mülâyim, 1982, s.70; Demiriz, 2004, s.15) daire bir hat üzerinde ilerleyerek rozet şeklinde çiçek motifi oluşturması, kendi içinde bir döngüyü yani aşk ve birleşmeyi vurgulamaktadır. Özellikle kapılarda karşılaşılan bu motif yeni bir yuvanın kurulması ve çoğalmayı sembolize etmektedir. Eski çağlarda da uğur getirmesi, birleştirme ve büyü anlamlarını içeren düğüm motifi, insan yaşamının döngüsünü, sürekliliğini, uzun ömrü, ölümsüzlüğü simgelemektedir. Sanskritçe “tekerlek” anlamına gelerek insan vücudundaki enerji noktalarının girdap şeklinde dönmesinden dolayı özel hayatın kozmik bir simgesi de sayılan (Çakmakoglu Kuru, 2008, s.39) düğüm motifinin evlerin kapılarında evlilik bağıyla bağlanmanın ve ana rahminin bir simgesi olarak kullanılmakta ve büyük olasılıkla yeni evlenen çiftin oda kapılarına bu motif yapılmaktaydı. Merkezde oluşan altı kollu yıldızın da evliliği simgelediği ve yıldız figürünün halılarda serildiği eve mutluluk vereceğine olan inanç ile (Sekendiz vd., 1997, s.24; Bozkurt, 2020, s.704) bağdaştırıldığında aynı anlam ahşap üzerine de bu motifle yansıtılmıştır. Denizli’de Hacı Hızır Salih Evi kapısında (Cömertler Aktuğ ve Pektaş, 2017, s.19) da bu motife rastlanmaktadır.

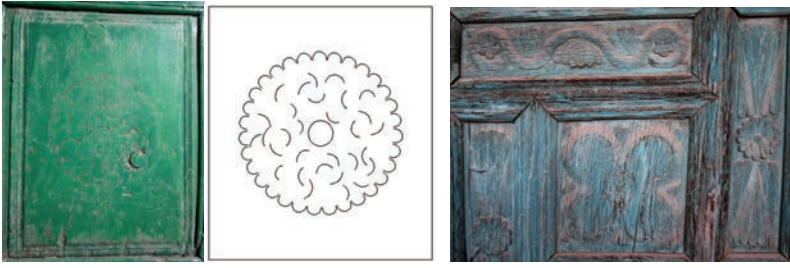
Çizim 7-Fotoğraf 11: Düğüm motifi

Çizim 8-Fotoğraf 12: Gül motifi

Panoda gelişmelerin odağında yer alan motif, daire içerisine alınmış çiçek motifidir (Çiz.8-Fot.12). Tablayı tek başına doldurduğunda köşelere uzanan üç dilimli palmet benzeri yapraklarla kompozisyon tamamlanmıştır. Ancak bu motifin kilit bir işlev üstlendiği, süslemeli tüm panolarda, motiflerin merkezine yerleştirilmesinden anlaşılmaktadır. Kompozisyonun başlangıcı veya odağı olarak nitelendirebileceğimiz bu motiften gelişen ahşap süslemeler dikkate alındığında bu motifi, gül olarak adlandırmak daha doğru görünmektedir. Hz. Muhammed’in yüzünü ve terini simgeleyen (Göksoy, 2001, s.8) gül motifi, yaşam sevincini ve mutluluğu dile getirmektedir (Koparan, 2004, s.46). Ancak bu evde ahşap üzerinde diğer motiflerle birlikte anlamlandırıldığında dişiliği, ana rahmini ve embriyo-yu tanımladığı düşünülmektedir. Evin kapılarında genellikle ilk panolarda tek başına tablaları doldururken diğer panolarda motiflerin merkezine yerleştirilmiş ve evin tüm kapılarında bu gül motifine yer verilmiştir.

Kapılarda bu gül ve düğümlü çiçek motifinden gelişen iki farklı kompozisyon bulunmaktadır. Bunlardan biri tek yumurta, diğeri ise çift yumurta ikizleridir. Ancak düğüm ve gül motifinden sonra gerek alt kattaki kuzeybatı oda kapısı dördüncü panosu gerekse giriş kapısı ikinci panosunda tablalarda yer alan süslemelerin yumurtalara geçmeden önceki aşama olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Kuzeybatı oda kapısı dördüncü panosunda yer alan tek tablada kazıma tekniğinde küçük yarım daireler bir çiçek motifine dönüşmektedir (Çiz.9-Fot.13). Eksende küçük bir daire etrafına karışık olarak yerleştirilmiş C ve S çizen yarım daireler dıştan yarım dairelerin birleşmesiyle büyük bir çiçek görünümüne kavuşmaktadır. Çiçek motifi dişiliği tanımlarken bu tablada yer alan süslemenin de erkekliği vurguladığı düşünülmektedir.

Çizim 9-Fotoğraf 13: Kuzeybatı oda 4. pano **Fotoğraf 14:** Giriş kapısı 2. pano

Giriş kapısı ikinci panoda, merkezde kare, etrafında dik açılı dikdörtgen tablalarla oluşturulmuş bir çarkıfelek motifine yer verilmiştir (Fot.14). Eksendeki tablada, merkezinde küçük bir gül bulunan ciharberk penç motifi bulunmaktadır. Bu dikdörtgen tablolardan, dikeyler birbiriyle yataylarda birbiriyle aynı süslemelere sahiptir. Yatay tablolarda, iki uçta beş yapraklı bir çiçek motifini daire şeklinde çevreleyerek sonlanan araları yapraklarla doldurulmuş S kıvrımlı bir dal bulunmaktadır. Dikey tablaları da, iki yanı yelpaze şeklinde yapraklarla hareketlendirilmiş küçük bir gül motifi oluşmaktadır. Çiçek motifi iyiliğin, güzelliğin, huzurun, sevinç ve mutluluğun sembolüdür. Gül motifiyle cenin arasında bir geçiş olması gereken bu panoda dikdörtgen tablolarda yer alan süslemelerin erkeklik ve dişiliği sembolize etmesi dolayısıyla üreme ve çoğalma ile ilgili sembolik anlamlar yüklenmiş olması gerekmektedir.

Fotoğraf 15-16-17:Penç motifleri

Bu motiflerin merkezinde yer alan penç sevilerek kullanılan motiflerden olmuştur (Fot.15,16,17). Stilize edilmiş çiçeklerin üstten görünüşü ile oluşturulmuş penç motiflerinin formu değişmemekle birlikte değişen yaprak sayılarına göre adlandırılmaktadır (Birol ve Derman, 2015, s.47). Dört yapraklı penç motifi haça benzediği için İslamiyet'ten sonra çok kullanılmamaktadır. Kökleri Orta Asya'ya uzanan bir motif olan penç motifi ateş, gök, yer ve su tanrılarını sembolize etmektedir (Yılmaz, 2010, s.57). Denizli Baklan Sami Ertekin Evi'nde çarkıfelek motifinin merkezinde karşımıza çıkan dört yapraklı motif, giriş kapısı dördüncü panosunda, ek-sendeği tablada yine şesberk penç motifi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gerek çoğalma ile gerekse tanrı ile bağlantılı her iki motif, gökle bağlantılı olan çarkıfelek motifli panonun içerisine yerleştirilmiştir. Türk mitolojisinde gök kubbeyi temsil eden gök çarkı yer almakta ve bu çark yedi grup halindeki yirmi sekiz burcu tanımlamaktaydı. Çarkın çemberi olan felek, bir çift gök ejderi tarafından döndürülmektedir. İslam sanatında da kullanımına devam edilen bu motif, rüzgârgülüne benzemektedir. Bazen güneş ile aynı anlamı gelen bu çark aslında hayatın döngüsünü, dünyanın dönüşünü, başlayıp sonlanan insan yaşamını, bu yaşamın her doğan canlı ile devrini ve çarkın dönmesiyle her devirde yeni bir turun başlangıcını temsil eder (Çoruhlu, 2017, s.378). Bu çarkıfelek motifinin içerisine yerleştirilen çoğalmayı ve tanrıyı sembolize eden motifler de; bu döngüde

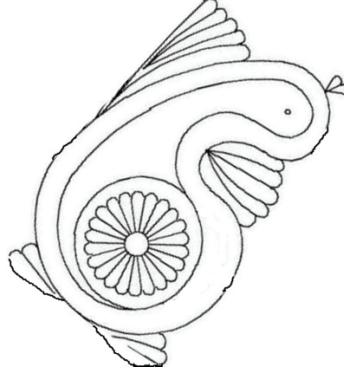
yer almanın bir armağan olmasını, yeni yaşamın getireceği şans ve uğuru kısacası Tanrının lütfunu simgelediği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Gül motifinin tek yumurtaya giden evrimi güneybatı oda kapısı üçüncü panosu, giriş kapısı üçüncü panosu ve üst kat güneydoğu oda kapısı ikinci panosunda izlenebilmektedir. Güneybatı oda kapısı üçüncü panosu birbirinin tekrarı olan tablalarda iki ucu dış bükey yarım dairelerle yuvarlatılmış kabartma bir dikdörtgen yer almaktadır (Çiz.10-Fot.18). Dikdörtgenin eksenine oyma tekniğinde küçük yarım dairelerin çevrelediği bir gül motifi yerleştirilmiştir. Köşelerde kalan boşluklar, kanat izlenimi veren yelpaze şeklinde yaprak motifleriyle doldurularak tek yumurta varlığına vurgu yapmaktadır. Üstteki yapraklar kanatları, alttaki yapraklar ayakları nitelemektedir. Giriş kapısında üçüncü panodaki süsleme incelendiğinde, iki tabladaki süslemelerin aynalı bir görüntü oluşturduğu görülmektedir. Eksende gül motifini çevreleyen büyük bir daire üst köşelerden birine doğru hafif meyilli uzanarak küçük yarım bir daireyle sonlanmaktadır. Dairenin alt kısmında bir köşede dilimli, diğer köşede küçük oval bir yaprak yer almaktadır. Tek bir tablada, yarım dairenin üstünde küçük bir eşkenar dörtgen bulunmaktadır (Çiz.11-Fot.19). Evin oda kapılarının süsleme programının devamı niteliğindeki bu motif, anne karnında cenin pozisyonunda duran tek bir kuş motifini andırmaktadır. Büyük daire gövdeyi, eğimli uzanan küçük yarım daire başı simgelediği anlaşılmaktadır. Büyük dairenin alt kısmındaki yaprakların ön ve arka ayak, üst kısmındaki yaprakların ise kanat izlenimi uyandırdığı görülmektedir. Sadece bir tablada baş bölümünü oluşturan yarım dairenin üst köşesinde küçük eşkenar dörtgen ise, ibik şeklindedir. Kapının dış cepheye bakmasından dolayı daha çok çatlamış ve aşınmış olması ve boyadan dolayı, evin oda kapılarında belirgin görülen göz amaçlı kullanılan delikleri bu kapıda tespit etmek zordur.

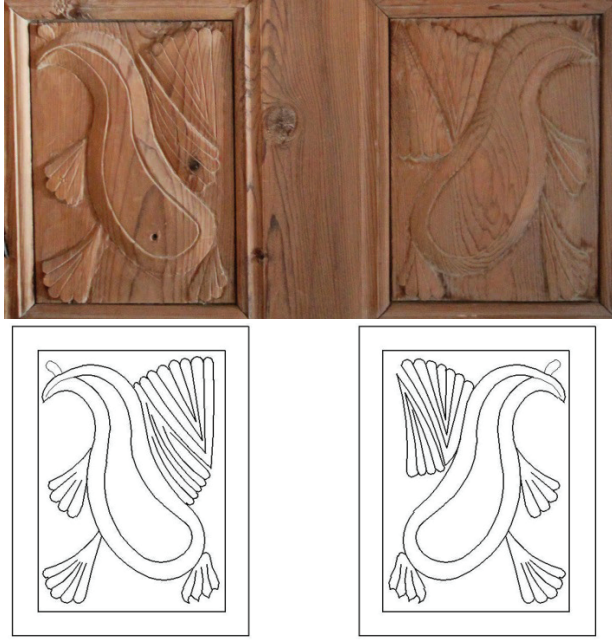
Kompozisyonun devamı niteliğinde olan ve yumurtadan çıkan tekli kuş motifleri, üst kat güneydoğu oda kapısı ikinci panosunda görülebilmektedir. Bu panoda, giriş kapısındaki kompozisyonun devamı görülebilmektedir. Tablalarda, aynalı bir görüntüyle oluşturulmuş birbirine sırtlarını dönmüş şekilde birer kuş motifi yer almaktadır (Çiz.12-Fot.20). Kuş motifinin altta geniş gövdesi üst karşı köşeye doğru daralmakta kafa ve sivri bir gaga şeklinde sonlanmaktadır. Kuşun gagası üzerinde bir ibiği bulunmaktadır. Ayaklardan arkadaki daha küçük, öndeki daha büyüktür. Kuşların boyun kısmının altından çıkan bir küçük, sırt kısımlarından çıkan büyük bir kanadı bulunmaktadır. Yelpaze şeklinde yapraklarla oluşturulmuş ayaklar ve kanatlar, kuşu andırmaktadır.

Çizim 10-Fotoğraf 18: Güneybatı oda kapısı 3. pano

Çizim 11-Fotoğraf 19: Giriş kapısı 3. panosu

Çizim 12-Fotoğraf 20: Güneydoğu oda kapısı 2. pano

Kapılarda gelişen diğer bir kompozisyon ise ikizlerdir. Bunlar tek yumurta ve çift yumurta olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Birbirinin devamı niteliğindeki bu kompozisyonlarda yumurtalardan biri bölünmekte bir diğeri ise çift başlı olarak belirginleşmektedir.

Gül motifinin ikizlere giden evrimi, üst kat kuzeybatı oda kapısının ikinci panosunda izlenebilmektedir (Çiz.13-Fot.21). İkinci panodaki tablalarda gül motifi, alttan ve üstten çekilerek uzatılmış göze benzer bir şekil içerisine alınmıştır. Köşelerde kalan boşluklar, kanat izlenimi veren yelpaze şeklinde yaprak motifleriyle doldurularak tek yumurta veya tek bir ceninde dört kanatın varlığını yani yumurtada ikizlerin varlığına vurgu yapmaktadır. Kompozisyonun devamı iki farklı kapıda farklı şekillerde seyretmektedir. Aslında bu giderek soyutlaşan ve figürlü süslemeye dönüşen çiçek motifleri, Samarra alçı süslemelerini özellikle de C üslubunu hatırlatmaktadır.

Üst kat güneybatı oda kapısı ikinci panosunda tablalardaki süslemeler, gerek birbirleriyle gerekse kendi içerisinde yatay eksenle aynalı bir görüntü oluşturmaktadır. Tablalarda tek eksenli birbirine simetrik iki cenin veya yumurtadan çıkan kuş motifi bulunmaktadır (Çiz.14-Fot.22,23). Aynı motif giriş kapısındaki tablalarda tekli olarak yer almaktadır. Aslında buradan çıkan kuşlar güneydoğu oda kapısı ikinci panosunda yer alan tek kuş motifleriyle tamamlanabilmektedir.

Çizim 13-Fotoğraf 21: Kuzeybatı oda kapısı 2. pano

Çizim 14-Fotoğraf 22: Güneybatı oda kapısı 2. pano

Fotoğraf 23: Güneybatı oda kapısı 2. pano detayı

Üst kat kuzeydoğu oda kapısının ikinci panosunda tablalardaki süslemeler aynalı bir görüntü oluşturmaktadır. Giriş kapısında tek başlı bir cenin pozisyonunda duran veya yumurtadan çıkan bir kuş motifini andıran motif, bu oda kapısında ikiz bir cenin izlenimi uyandırmaktadır (Çiz.15-Fot.24) Tablanın ekseninde dikdörtgen içinde bir gül motifi yerleştirilmiştir. Dikdörtgen iki yönde zıt köşelere doğru meyilli uzanan içe dönük yarım birer daireyle sonlanarak başı oluşturmaktadır. Yarım dairenin altından ve karşı köşesinden çıkan yaprak motifleri kanat görünümün-

dedir. Yarım dairelerin köşelerine ibik şeklinde küçük bir eşkenar dörtgen ilave edilmiştir. Ayrıca üstteki baş bölümlerinde küçük bir delik şeklinde görülen gözler alttaki baş bölümlerinde bir çivi ile belirginleştirilmiştir. Aynı motif giriş kapısı dördüncü panosundaki iki yan tablada tekrar edilmiştir. Eksendeki tablada hatayı bir şesberk penç motifinin iki yanındaki tablalarda aynalı bir görüntü oluşturan motif, kuzeydoğu oda kapısı ikinci panosundaki motifin bir minyatürü şeklindedir.

Bu kompozisyonun devamı üst kat kuzeybatı oda kapısı üçüncü panosundaki süslemelerle tamamlanabilmektedir. Bu tablalarda çift başlı bir kuş motifine yer verilmiştir (Çiz.16-Fot.25). Gövdenin eksenine daire içine alınmış bir gül motifi yerleştirilmiştir. Gövdenin üst iki yanından farklı yönlere bakan iki kuş boynu ve kafası çıkmaktadır. Başların alt kısmı ve arası yelpaze şeklinde kanat motifleriyle doldurulmuştur. Tablanın alt kısmında kuşun ayakları yer almakta ve yarım bir gül motifini andırmaktadır. Gül motifinin arkasında kuyruk ve gövde birleşmiştir. Gövdenin alt iki yanında kanat benzeri yapraklar, kuyrukları sembolize etmektedir.

Çizim 15-Fotoğraf 24: Kuzeydoğu oda kapısı 2. Pano

Çizim 16-Fotoğraf 25: Kuzeybatı oda kapısı 3. pano

Giriş ve oda kapılarında panoların gelişim çizgisi birlikte incelendiğinde, Sami Ertekin Evi'nde giriş kapısı da dâhil tüm oda kapılarında tek başlı ve çift başlı kuşun evrimi canlandırılmaktadır. Sembolik ana rahmi veya yumurta ile yumurtadan çıkan tek başlı kuş ve çift başlı kuşun varlığı, daha sonra bunların tek başlı ve çift başlı kuşlara dönüşmüş halleri oyma tekniğindedir ve ahşap üzerindeki süslemelerde kolay kolay rastlanmayacak oldukça ilginç bir gelişimi gözler önüne sermektedir. Giriş ve tüm oda kapılarına yayılmış durumdaki bu kompozisyonda kapılar birbirinden ayrı ve motifler tek başlarına düşünüldüğünde bu kompozisyonu anlamlandırabilmek oldukça zordur. Ancak bütün olarak incelendiğinde; merkezde yumurta veya ana rahmini sembolize eden bir gül motifi yer aldığı ve kuşların kanadıyla aynı forma sahip yaprakların bu motifin etrafını sardığı görülmektedir. Gerek giriş kapısında tek cenin gerek bir oda kapısındaki tek yumurtadan ikiye ayrılan çift yumurta motiflerde baş iki kanat ve iki ayaklar ortak verilmiştir. Kuşların tepelerindeki tüyler de ibik şeklinde gösterilmiştir. Her başa ait gözler de yapılmıştır ancak küçük bir delik şeklinde belirtilmiştir. Diğer oda kapısındaki tablada merkezinde bir gül bulunan diğer yumurtalara göre daha sert köşelerle ifade edilmiş yumurtadan iki ayrı baş çıkmaktadır. Baş, kanat, ayak, tepedeki tüyler açısından yumurtadan çıkan çift başlı kuşların devamı olduğu anlaşılan bu motifin de her iki başında gözleri, iki kanadı ve tepelerindeki tüyler görülebilmektedir.

Sami Ertekin Evi kapısında yer alan tek başlı kuş motifinin yukarı doğru daralan gövdesi üst köşede kafa ile sonlanmaktadır. Kuşun sivri bir gagası, küçük bir tepe tüyü ve öndeki daha büyük iki ayağı bulunmaktadır. Kuşun boyun ve sırt kısımlarından kanatlar çıkmaktadır. Ayaklar ve kanatlar yelpaze şeklinde yapraklarla oluşturulmuştur. Çift başlı kuş motifinde gövdenin üst kısmından farklı yönlere bakan iki kuş boynu ve kafası çıkmaktadır. Başların alt kısmı ve arası yelpaze şeklinde kanat motifleriyle doldurulmuştur. Tablanın alt kısmında kuşun kuyruğu ve ayakları yer almaktadır. Sami Ertekin Evi kapılarında yapraklar bezeme alanlarının köşelerini doldurma işlevinin yanında kuş motiflerinin ayakları, kuyruğu ve kanatlarını sembolize etme amaçlı da kullanılmışlardır.

Çeşitli sembolik anlamlar ifade eden kuş figürleri, gerek mimari gerek el sanatları üzerinde sevilerek kullanılmıştır. Haberci ve saadetin müjdecisi tek kuş motifleri ile derin sevgi ve muhabbetin simgesi karşılıklı kuşlar ve aile özlemini dile getirmek için ise yuvada veya grup halinde kuş motifleri tercih edilmiştir (Karpuz, 2005, s.243). Ayrıca boyların sembol-leri olarak farklı kuş türleri kullanılırken (Çetindağ, 2002, s.172; Çoruhlu, 2019, s.87) bereket ve bolluk simgesi olarak da kullanıldığı örneklerle rastlanmaktadır (Bayhan, 2009, s.244). Tek veya çift başlı kuş motifleri genellikle Türklerde kutsal sayılan kartal motifi ile özdeşleştirilmektedir. Türk-

lerin milli simgelerinden olan kartal, her dönemde süsleme sanatlarında en yaygın olarak karşımıza çıkan figürlerdendir. Doğan, şahin, atmaca ve kartal, gibi yırtıcı olan kuşlar, özellikle Orta Asya'da bey ve hükümdar sembolü, adalet ve koruyucu ruhun sembolüdür. Kartalın göğün en üst katında, yer ile gök arasında bağlantı sağlayan kapıda oturduğu, kımıldamasıyla şimşek ve yıldırımlar oluştuğuna inanılmıştır (Ögel, 1993, s.289). Gezegen ve burçlarla birlikte güneş simgesi de yüklendiği görülmektedir (Arık, 2000, s.79). Orta Asya'dan itibaren inançlarla bağlantılı olarak yırtıcı kuşlarda olduğu gibi yırtıcı olmayan kuşlar da, ölen kişinin ruhunu ve şamanın ölümlerin ruhlarını gökyüzündeki öbür dünyaya yükseltmesi için yol göstericisi ve göğün kapısının bekçileri olarak kabul edilmiş bir hayvan durumundadır (Öney, 1992, s.43) Şaman, kartal kılığına girerek kötü ruhları uzaklaştırmaktadır (Özdağ, 2017, s.24). Kartal özgürlük, hâkimiyet, ihtişam, güç, kudret, asalet ve kuvvet sembolü olarak da kullanılmakla birlikte aynı zamanda türeyişle ilgili de önemli simgesel hayvanlardır. Aynı zamanda evlenme sembolü olarak da kullanılmaktadır (Özkul, 2019, s.270). Kuşların hakani olarak kabul edilen kartalın, İslam'ın erken devirlerinden itibaren de nazarlık, tılsım, şans, talih, bilgelik anlamları da yüklenerek gökyüzü hâkimiyeti, kudret ve hükümdarlık sembolü olarak da kullanıldığı ve İslamiyet'in kabulünden sonra da bu simgesel anlamların devam ettiği görülmektedir. Hatta Selçuklu sultanının çift başlı kartalla özdeşleştirildiği görülmektedir (Ersoylu, 2002, s.111,133-134, Erdem, 1990, s.72; Öney, 1993, s.139; Öney, 2006, s.290; Çoruhlu, 1993, s.331, Erbek, 1986, s.30; Mülâyim, 1993, s.69; Öney ve Çobanlı, 2007, s.85-86; Sazak, 2014, s.144; Çoruhlu, 2019, s.86; Arık, 2000, s.79). Çift başlı kuş motifi bir taraftan Türklerin simetri tutkusunu karşılarken diğer taraftan da gücün ikiye katlanmasını simgelemektedir (Ögel, 1972, s.217,218). Bu motifin bir başı düşmana karşı uyanık diğer başı dosta merhametli olmayı dolayısıyla adaleti simgelemekte suçluyu cezalandırma ve masumu himaye etme özellikleri böylece tek bir vücutta birleşmektedir (Sazak, 2014, s.144). Türklerde dine bağlı gelişen, özellikleri abartılarak doğadan uzaklaştırılan (Çoruhlu, 2002, s.74) ancak dini önemini zamanla yitiren kartal motifi daha çok güç, adalet, sadakat, kudret, iyilik ve koruyucu özellikleri ile verilmeye çalışılmıştır (Alsan, 2005, s.88; Çoban, 2015, s.61). Kuş motiflerine yüklenen birçok anlam içerisinde bu kapılardaki motiflerde; evlenme, türeyiş, aile olma özlemi, çocuk, çocukla gelen bereket, mutluluk, güç, kuvvet ve asalet anlamlarının ağır bastığı görülmektedir.

Sevilerle kullanılan kuş motiflerine evlerden camilere, mezar taşlarından halılara kadar pek çok örnek üzerinde farklı şekillerde ve farklı malzemelerle yapılmış örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin kurganlardan hayali ahşap kuş başları ile I. Tüekta ve Başadar (M.Ö. IV-VI. yy.) Kurganından tek başlı ahşap kuşlar ile mücadele sahnelerinde keçe üze-

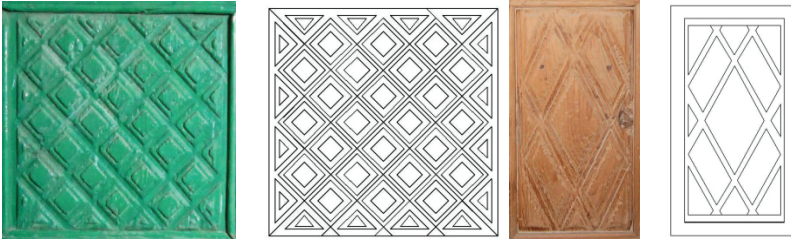
rine applike kartal motifleri ele geçirilmiştir (Diyarbakirli, 1972, s.74,82). Selçuklularda devlet arması olarak da kullanılan çift başlı kartal motifinin Konya İnce Minareli (1264) ve Erzurum Çifte Minareli (1253) Medresele-
rinde taş üzerine uygulamasıyla karşılaşılmalıdır (İlden, 2012, s.45,49). Rumilerden gelişen kuş motiflerine 14. yy. seramikleri ile Sivas ve Tokat mezar taşlarında (14. yy.) tek kuş veya karşılıklı yapılmış kuş motiflerine yer verilmiştir (Öney, 2006, s.284). XIV. ve XV. yüzyıllardan Beylikler Dönemine ait figürlü bir tas ise kuş figürlerinin maden sanatına yansı-
masını göstermektedir (Bayhan, 2009, s.22). Bozüyük Kasımpaşa Camii (XVI. yy. ilk yarısı) sütun başlığı süslemelerinde de kuş motiflerine rast-
lanmaktadır (Akar ve Keskiner, 1978, s.36). Evlerdeki kuşlu süslemelere baktığımızda; Alanya evlerinde saçak altlarına asılan üç boyutlu figürlü ahşap süslemelerde de görülebilmektedir (Barışta, 1996, s.398). Yine üç boyutlu ahşap kuş motifi Mersin Evrensel Ajans Evi (XIX. yy.) cihan-
nüma tavan göbeğinde karşımıza çıkmaktadır (Yenişehirli vd., 1995, s.93). Tek başlı kuş motiflerine yakın çevreden Baklan Muhittin Selçuk Evi (XIX. yy. ikinci yarısı) kapısında da rastlanmaktadır. Ancak burada iri gövdesi, uzun boynu, küçük gözleri ve geniş kanatları ile bir kaz veya kuğu motifine benzer şekilde yapılmıştır (Cömertler Aktuğ, 2016, s.216). Koçarlı Hidayet İlhan Evi (XIX. yy. ilk yarısı) başoda kapı tepeliğinde bir çiçek göbeğine gizlenmiş çift başlı kartal motifi de Osmanlı Devletinin geç dönemlerinde ender rastlanan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Cömertler Aktuğ ve Pektaş, 2017, s.52).

Farklı malzemelerden yapılan kuşlara yüklenen tüm bu anlamlar as-
lında Sami Ertekin Evi kapılarında da verilmek istenmektedir. Ancak eski dini anlamından koparılarak figürlerin gaga ve pençelerinin yumuşak hat-
lar kazandığı görülmektedir. Buradaki kuş figürleri kudret, kuvvet, ada-
let, ihtişam, asalet, koruyucu gibi anlamları da barındırmakla birlikte asıl kompozisyonun daha çok çoğalma, mutluluk, sevgi, aile bağları, aile olma ve çocuk özlemi üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu özelliklerin yanı sıra buradaki figürlü motifler yaşamın sürekliliği, soyun devamlılığı, yaşam ve ölüm arasındaki varoluş anlamını da yüklenmektedir. Yaşam ve ölüm arasındaki bu varoluştan sonra ölümsüzlük (Işık, 2004, s.90) de üst kat kuzeydoğu oda kapısı üçüncü pano tablalarında yer alan selvi ağacı motifleri ile verilmeye çalışılmıştır (Çiz.17-Fot.26). Ölümden sonraki ya-
şamın ve ölümsüzlüğün simgesi olan selvi motifi Denizli ve çevresindeki geleneksel evlerin dolap kapakları ile oda kapılarında (Cömertler Aktuğ, 2016, s.90,99) en çok karşımıza çıkan motiflerden biridir.

Çizim 17-Fotoğraf 26: Kuzeydoğu oda kapısı 3. pano

Son olarak kapılarda karşımıza çıkan motiflerden alt kat kuzeydoğu ve kuzeybatı oda kapısı ile üst kat güneydoğu oda kapısında ikinci, üçüncü ve dördüncü panoların yüzeyleri bezemesiz kare, dörtgen, üçgen ve dikdörtgen bezeme alanlarına ayrılmış tablalar yer almaktadır (Çiz.18,19-Fot.27,28). Bu kapalı formlar; ocak, hane, aile anlamında insanların bir araya geldikleri yer kastedilmektedir. Geniş anlamı ile yaşanılan yer, yurt, vatan, toprak, dünya anlamındadır. Kare, dörtgen ve dikdörtgen Türklerin evren anlayışına göre toprağı, bu kapalı formların içi de Türklerin yurdunu, ocağını, hanesini, ailesini sembolize etmektedir (Çoruhlu, 2017, s.377). Yani Sami Ertekin Evi kapılarında yer alan hiçbir motif gelişigüzel seçilmemiş, hepsi bir amaca hizmet eder şekilde düzenlenmiştir.

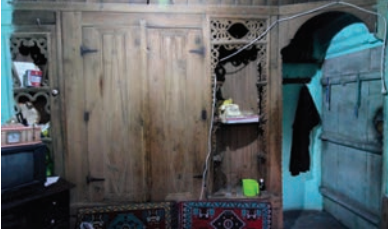

Çizim 18-Fotoğraf 27: Geometrik süslemeler

Çizim 19-Fotoğraf 28: Geometrik süslemeler

2.2. Dolaplar

Geleneksel Türk evlerin değişmez özelliklerinden biri olan dolaplara alt katta bir, üst katta dört odada da yer verilmiştir. Oldukça sade tutulmuş dolaplar odalarda bir duvarı boydan boya kaplarken güneydoğu odada iki duvarı kaplamakta ve süslemeler zenginleşmektedir. Kapıların açıldıkları duvarlarda yer alan dolaplarla kapı boşluğu arası kemerli bir hale getirilerek iç mekânda kemerli bir bütünlük sağlamıştır. Ahşap süslemeye en çok rastlanan güneydoğu oda kapısının iç mekâna açılan kemerini tekli düğüm motiflerinden oluşan bir dal çevrelemektedir.

Fotoğraf 29: Alt kat kuzeybatı oda dolapları

Fotoğraf 30: Kuzeybatı oda dolapları

Odaların tek bir duvarını kaplayan dolaplar, genellikle yüklük ve gusülhane bölümlerinden oluşmaktadır. Alt kat kuzeybatı odada bu dolaplara dört raflı takçegöz de ilave edilmiştir (Fot.29). Ancak alt ve üst katta kuzeybatı odaların gusülhane kapakları (Fot.30) üç raflı takçegöz, üst kat güneybatı odada da şerbetlik bölümü şeklinde düzenlenmiştir (Fot.31). Farklı olarak güneydoğu odada süslemesiz bırakılan gusülhane kapısının diğer üç odada iki işlevli olarak düzenlendiği görülmektedir. Kapı görevinin yanı sıra ajur süslemeli takçegöz veya şerbetlik işlevini de üstlenmiştir. Odaların vazgeçilmez öğelerinden ocak her odada yerini almış, ocakla aynı duvarda dolaplara doğru kaydırılmış gömme bir dolaba yer verilmiştir. Dolapların çiçeklik, şerbetlik bölümleri ile gömme dolapların üst kısmında tablalı raflara yer verilmiştir.

Fotoğraf 31: Güneybatı oda dolapları

Fotoğraf 32: Güneydoğu oda dolapları

Odalarda süslemeler; dolapların kapılarla bütünlük sağlayan kemerlerinde, kapaksız yüklüklerde, şerbetliklerde, takçegözlerde ve raflarda yoğunlaşmaktadır. Güneydoğu odada kapaksız yüklüğün, şerbetliğin ve rafların ajurlu süslemelerinde iki ucu volütlü, volütsüz S ve C kıvrımlı rumili dallar, kıvrık dalların içi içe geçmesinden oluşan motifler ile üç veya beş dilimli palmet motiflerine yer verildiği görülmektedir (Fot.32,33). Dolaplarda üçgen, kare, eşkenar dörtgen, dörtgen, dikdörtgen, uçları yuvarlatılmış dikdörtgen, daire ve oval geometrik süsleme unsurları da yerlerini almışlardır. Şerbetliğin tepe noktasındaki volütler üzerinde benek motifine yer verilmiştir (Fot.34). Çiçeklik, dolap kapakları ve rafların tablalarının süslemelerinde açık-koyu kahve renk zıtlığında yararlanılmıştır. Benzer süslemeler diğer oda dolaplarında aynı motiflerle ancak daha sade şekilde

karşımıza çıkmaktadır. Süslemelerde Sami Ertekin Evi dolaplarının yoğun olarak ajurlu tablalarla süslediği, az miktarda da oyma ve boyama tekniği kullanıldığı görülmektedir.

Süslemeler açısından değerlendirildiğinde; dolaplarda kapılardan farklı olarak figürlü süslemeden çok bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Köken olarak bakıldığında aslı figürlü süslemelere dayanan ancak İslamiyet'in kabulünden sonra bitkisel bir form kazanan rumili kıvrık dalların kompozisyonlara, ev içindeki hareketliliği simgeleyen büyük bir dinamizm kattığı görülmektedir. Aslında gerek rumi gerek kıvrık dal ve palmetli süslemeler, merkezden uzak kırsal kesimdeki bu ev süslemelerinde yapılış tarihi geç dönem olmasına karşın gelenekselliğin ağır bastığını göstermektedir. Belli bir ahenk içindeki sadeliği ile gözü yormayan bu süslemeler sürekli tekrar etmektedirler. Bu süslemeler içine yerleştirilmiş benek motifi de oldukça dikkat çekicidir. Bu küreler eski Türk inanışlarına kadar uzanan ve Osmanlı'da çintemani olarak adlandırılan motiflerle bağlantılandırıldığında, isteğine kavuşmayı, gücü ve hâkimiyeti sembolize etmektedir (Çoruhlu, 2017, s.377). Kapılardaki kadar açık ifade edilmemekle birlikte kapılarda yoğunlaşan soyun devamlılığı isteği ve bununla bağlantılı duygulara vurgu yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen gibi formların dolap süslemelerinde ağırlık kazanmasının ailenin iç dünyasını yansıtmasının yanında dairevi benekler dünya, gökyüzü anlamlarına gelmekte (Çoruhlu, 2017, s.377), kapılardaki soyun devamlılığı ile yaşamın amacı ve sonsuzluğa vurgu yapmaktadır. Böylece dünyanın merkezi haneye çevrilmektedir.

Fotoğraf 33: Güneydoğu oda dolapları

Fotoğraf 34: Benekler

2.3. Tavanlar

Gerek evlerde gerekse diğer dini ve sivil yapılarda örtü Türklerde her zaman ayrı bir yere ve öneme sahip olmuş, bu sebeple tavanların süslenmesine ayrı bir önem verilmiştir. Bu evde kapılar çok değişik figürlü bir ahşap süsleme kompozisyonu sunar, dolaplarda bu anlamlara bitkisel süslemelerle katkıda bulunurken tavanlar da geometrik süslemelerin doğal sadeliğini yansıtmaktadır. Evin tamamlayıcısı olan tavan, yurd olarak adlandırılan çadırlarda da olduğu gibi Türklerde en eski dönemlerden itibaren gökyüzü ve gök tanrının kutsallığı ile özdeşleştirilmiştir. Kullanılabilirlik sınırlarının üstünde olması da bu gelenek ve inanışlarla bağ-

lantının aracı olarak görülmesini sağlarken soyut bir estetik anlayışının gelişmesine olanak vermiştir. Zamanla başlı başına ayrı bir süsleme alanına dönüşmesine karşın genellikle incelediğimiz evde olduğu gibi bağımsız bir süsleme alanından çok, odanın kullanım amacına uygun olarak evin diğer süslemelerini tamamlayıcı bir işlev üstlenmesi sağlanmıştır. Bu da ev sahibinin ekonomik gücü ve isteklerinin yanında ustanın becerisi ile dönemin ve bölge süsleme özelliklerine göre şekillenmiştir.

Sami Ertekin Evi'nde alt katta bir oda ile üst katta dört oda ve hayat tavanı süslemelidir. Kademesiz ve kuşaklı tasarlanmış tavanlardan; hayat ve alt kat oda tavanında göbek bulunmakta olup diğer oda tavanlarında göbeğe yer verilmemiştir. Hayat tavanının ekseninde sekizgen bir göbek yer almaktadır (Çiz.20-Fot.35). Yüzeyden hafif dışarı taşırılmış göbekte ahşap parçalar, iki farklı yöne dönen iki kademeli bir çarkıfelek motifi oluşturmaktadır. Ahşap parçaların arasına çakılan uçları kıvrık üçgen parçalar ile çarkıfeleği çevreleyen oval ahşap parçalar sekizgene daire görünümü kazandırmakta ve büyük bir çiçek görünümü oluşturmaktadır. Çarkıfelek motifinin geometrik düzende diğer bir kullanımı ise evin giriş kapısında karşımıza çıkmaktadır. Geometrik veya bitkisel, her iki formda da bir merkez etrafında dönen bu motif İranlılarda yıldızların yer değiştirme hareketine, Orta Asya'da göğün hareketine göre adlandırılmıştır. Motif dünyanın dönüşünü, göğün hareketlerini ve buna bağlı olarak insanın kaderini yani başlayıp biten yaşam döngüsünü sembolize etmektedir (Candan, 2002, s.27). Motif aynı zamanda güneş anlamına da gelmekte, güneşin ateş unsuruyla birlikte sağlık veren, hastalıklardan ve kötü ruhlerden koruyan, iyi ruhları çağıran özellikleri birleştirilmektedir. Çarkıfelek motifinin, güç, kudret, hayatın devamlılığı, yaşama azmi, sevinci ve yaşam döngüsüne vurgu yaptığı ve bu motifin başarı, bereket getireceğine ve kötülüklerden koruyan bir uğur, tılsım, muska sembolü olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 2017, s.377). Bu motifin farklı versiyonlarının Geleneksel Türk evlerinin özellikle ahşap kapı, dolap ve tavanlarında sevilerek kullanıldığı görülmektedir.

Çizim 20-Fotoğraf 35: Sofa tavan göbeği **Fotoğraf 36:**Alt kat kuzeybatı oda tavanı

Sami Ertekin Evi alt kat kuzeybatı oda tavanının ekseninde yüzeyden hafif dışarı taşırılmış göbek altı kollu yıldız şeklinde düzenlenmiştir (Fot.36). Gökyüzünü sembolize eden yıldızlar Türklerde Tanrı inancına vurgu yapmaktadır. Orta Asya'da, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında da yıldızlar, gökyüzü ve Tanrı ile bağdaştırılmıştır (Doğan, 2002, s.401). İslamiyet'te de Tanrı zamana ve mekana bağımlı olmamakla birlikte Tanrı'nın mekanının gökyüzü gibi algılanması (Turan, 2002, s.324) gökyüzünün merak edilmesine ve ilgi odağı olmasına yol açmıştır. Yıldızlar, kol sayısı fazlaştığında güneş, azaldığında ay ve gezegenlerle özdeşleştirilmiştir. Bununla birlikte altı kollu yıldızlar, Orta Asya'da Türklerin de inandıkları Şamanizm'de dünyanın altı günde yaratılmış olması ile de ilişkilendirilmektedir (Doğan, 2002, s.398). Aslında yıldız motifinde de Tanrı, evren, dünya ve dünyanın döngüsüne vurgu yapıldığı dolayısıyla yaşamı ve tekrar eden olayları evreni ve dünya hâkimiyetini simgelediği açıkça anlaşılmaktadır.

Sadece yıldız motifinin değil aynı zamanda altı kollu yıldız çiçeğinin de özellikle Denizli ve ilçelerinde ahşap süslemede sevilerek kullanılan motifler arasındadır. Bu motif birçok farklı teknikle yapılmakla birlikte Sami Ertekin Evi üst kat güneydoğu oda tavanında ahşap aplike tekniğindedir (Fot.37). Tavan yüzeyinde uçları sivri oval ahşap parçalar, düz sıralar şeklinde incelendiğinde üçgen alanlar oluşturmakta ancak bu üçgenler birleştiğinde altı yapraklı yıldız çiçeği oluşturdukları görülmektedir. Altı yapraklı yıldız çiçekleri, tavan yüzeyinde iç içe geçmiş altıgenlerin oluşturduğu geometrik kompozisyon meydana getirmekte ve sonsuzluk izlenimi uyandırmaktadırlar. Bu altıgenler oval parçalardan oluştuğundan dışta dairevi bir form kazanmaktadır. Baklan Sami Ertekin Evi misafir odası tavanında kullanılan altıgen oval parçalar ve bunların oluşturduğu dairelerden meydana gelen süslemeler, geometrik motiflerin Türk sanatı içerisinde gelişmesinde temel alınan tasarımlardan biridir (Bakırer, 1983, s.8,9; Fukushima, 2004, s.24,35). İç içe geçmiş daireler, Allah'ın başı ve sonu olmayan varlığını, yaşam döngüsünü yani her şeyin Allah'a dönüşünü ve Allah'ın gücünün sonsuzluğunu anlatmaktadır (Karamağaralı, 1993, s.260; Doğan, 2002, s.402). Motifin esas niteliği altıgen içinde gerçekleşmekte ve altıgenler içinde üretilerek tekrarlanmaktadır. Ancak altıgeni çevreleyen dairenin daha büyük olarak algılanması, geometrik örgüyü merkezden kenarlara doğru yayılan bir düzenleme olarak göstermektedir. Süslemenin erken örnekleri Kemah Mengücek Gazi Kümbeti (1191) portalinde taş üzerine (Bakırer, 1981, s.954), Ankara Arslanhane Camii (1289-90) (Görgünay, 1995, s.45), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1296-1299) mihrabında çini üzerinde ve Harput Ulu Camii (1156-1157) minare gövdesinde kesme tuğla ile işlenmiştir (Demiriz, 2000, s.197).

Fotoğraf 37: Güneydoğu oda tavanı **Fotoğraf 38:** Güneybatı oda tavanı

Sami Ertekin Evi güneybatı oda tavanında (Fot.38) ise uç kısımları birleşecek şekilde çakılan iki ucu sivri oval ahşap parçalar, dik doğrultuda birbirine birleşerek tavan yüzeyini kare birimlere ayırmakta ve dört yapraklı çiçek motifi oluşturmaktadır. Hayat ve üst kat kuzeybatı oda tavanı pasalı düzenlenmiştir. Pasalar tavan yüzeyinde geniş ve uzun dikdörtgen alanlar oluşturmaktadır. Kuzeybatı odanın tavanını çevreleyen geniş kuşakta ahşap parçalar zikzak motifi oluşturmaktadır (Fot.39). Diğer oda tavanlarının bezemesi çıtakaridir (Fot.40). Tavan yüzeyleri, kare ve dikdörtgen birimlere ayrılarak çıtalarla kafeslendirilmiştir. Sami Ertekin Evi tavanlarında geometrik motiflerden dikdörtgen, kare, sekizgen, üçgen, oval ve daire karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İslam sanatında soyut anlamlar yüklenen geometrik motifler, karmaşadan ve belirsizlikten uzak, her şeyin netleştiği dünyevi etkilerden kurtulmuş bir huzur, mutluluk ve düzen etkisi bırakmaktadır. Birçok farklı yer ve zamanda benzer süsleme motiflerinden oluşan bu düzen saygı duyulan bir anıtsallık kavramını da beraberinde getirmektedir (Mülayim, 1982, s.64, Wilson, 1988, s.9). Büyü ile de ilişkilendirilen bu soyut süslemeler, bütün güçlerin üzerinde kâinata hâkim ilahi bir gücün varlığına vurgu yapmaktadır. Kapalı geometrik motiflerden oluşan bu düzenlemeler, evin kendi içine dönük dünyasını da yansıtmakta ve insanın kendini bu dünya düzeninde kavramaya, kendini bir yere oturtmaya yönlendirmektedir (Ögel, 1987, s.153). Tek düşünüldüğünde her hane tek başına dünyayı, dünya üzerinde düşünüldüğünde ise en küçük birimi yani yaşamın çekirdeğini oluşturmaktadır. Bunun en sade ve güzel anlatımı da bu evdeki süslemelere yansıtılmıştır.

Fotoğraf 39: Kuzeybatı oda tavanı **Fotoğraf 40:** Kuzeydoğu oda tavanı

Sonuç olarak; Denizli'nin daha soğuk olan iç bölgelerinde kaldığından orta sofalı plan tipi ile karşılaştığımız Sami Ertekin Evi gerek mimari gerekse süslemeleri açısından geleneksel özelliklere bağlı kalmıştır. Evde; kapı, dolap, tavan gibi ahşap yapı elemanları üzerinde yoğunlaşan süslemeler açısından oldukça farklı ve detaylı bir anlatım yolu seçilmekle birlikte geleneksel Türk evlerinde hiçbir süslemenin gelişigüzel yapılmadığına tüm süslemelerin üslupsal bir bütünlük içerisinde kompozisyon oluşturduğuna örnek olması açısından önemlidir. Ev sahibinin gücü, ustanın anlatım yeteneği, süsleme teknik ve üslupları, yerel ve bölgesel etkiler, dönemin estetik ve süsleme anlayışı çerçevesinde şekillenen bezemeler, merkezden uzak bir sadeliği yansıtmaktadır. Tüm sadeliğine rağmen anlatılmak istenen duygu ve düşünceler, geometrik, bitkisel ve figürlü süslemeler aracılığı ile verilmeye çalışılmıştır. Aslında ev ve ev içi yaşantısı düşüldüğünde, ekonomik güce göre sade veya şaşalı tüm bu süslemelerin yaşantıyla bağlantılı dilek, özlem ve amaçları yansıtmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu evde de kapı, dolap ve tavan gibi ahşap yapı elemanları üzerine yapılmış sade süslemelerin, birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olarak tam bir kompozisyon bütünlüğü içerisinde sunulmuş olması dikkat çekicidir.

Kapılarda ilk bakışta çok dikkat çekmeyen kuş figürleri, aslında hayatın kısa bir özetini sunmaktadır. Evlenerek bir yuva kurmadan başlayarak ana rahminde veya yumurtada şekillenen ve daha sonra dünyaya gelerek tek ve çift başlı kuşlara dönüşen süslemeler bulunmaktadır. Kapılardaki simgeler daha çok yaşam döngüsü, doğum, evlilik, hayat, soyun devamı ve ölümden sonra hayat yani ölümsüzlük üzerinde yoğunlaşırken dolaplardaki semboller isteğine kavuşmayı, gücü ve hâkimiyeti, aile hayatındaki dinamizm ve hareketliliğe vurgu yapmaktadır. Tavanlarda her şeyin üzerinde ilahi bir güç olduğunun ve kaderin, Allah'a dönüşün ve sonsuzluğun sembolleri yer almaktadır. Aslında tüm bu semboller geleneksel evleri şekillendiren tarih, çevre, kültür, ekonomik vb. gibi etmenlerin bir tamamlayıcısı niteliğinde toplumun yaşantısını, istek ve dileklerini, gücünü, korkularını, inanışlarını yansıttığı birer tablo şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak; kapılarda figürlü, dolaplarda bitkisel, tavanlarda ise geometrik motiflerin ağırlık kazandığı ancak detaylara inildikçe her birinin bir taraftan kendi içinde diğer taraftan birbirleriyle büyük bir bütünlük gösteren sembolik anlamlar içeren kompozisyonlara sahip olduğu görülmektedir. Sembollerde; ilahi güç, dünya düzeni, yaşamın sürekliliği, doğum, yaşam, aile kurma, çocuk, yaşam döngüsü ve ölüm temaları kapı, dolap ve tavan süslemelerinde birleşmektedir. Belli tekrarlar, simetri ve sonsuzluk anlayışı içerisinde bu temalarla güç, kudret, asalet, hayatın anlamı, ailenin önemi ve sürekliliği farklı şekilde ifade edilmiştir. Geçmiş Orta Asya'ya kadar dayanan tüm bu semboller, aslında bir bütünün parçaları olduğu ve birleştirildiğinde eskinin temelleri üzerine kurulan bir kültür birliğinin göstergesi oldukları unutulmamalıdır. Ancak bu sembolleri evi yapan veya süslemeleri işleyen ustaların, kesin bir bilinçle geçmişi ve taşıdığı tüm anlamları bilerek yaptıkları söylenemez ama bu semboller inançlarla şekillenen bir zihniyet dünyasının izlerinin belki de bilinçsizce bu eserlere yansıtıldığını göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. ve Keskiner, C. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Akın, N. (2008). Ev. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (1, 497-499). İstanbul: Yem Yayınları.
- Alsan, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Avşar, L. (2010). Antik Yunan Seramiklerdeki Haç ve Çarkifelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları. *Mukaddime*. 3, 115- 141.
- Bakırer, Ö. (1981). Erken Dönem Mimari Süslemesinde Geometrik Düzen Denemesi. *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler II (11-15 Ekim 1976)* (951-959). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bakırer, Ö. (1983). Mimari Süslemede Geometrik Düzenlemelerin Tasarımı. *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*. 2(10), 8-9.
- Barışta, Ö. (1996). Alanya Evlerinde Görülen Ağaç İşleri Üzerine. *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri- 1992- 1993- 1994 -1995* (393-398). Alanya: Alanya Belediyesi.
- Başoğlu Avşar, Ö. (2014). Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Değişim Sürecinin Altıntop Mahallesi Örneğinde İrdelenmesi. *Artium*. 2(2), 165-179.
- Bayhan, A. A. (2009). Erzurum'dan Figürlü Bir Tas Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları-Oktay Aslanapa Özel Sayısı*. 183, 223-246.
- Birol, İ. ve Derman, Ç., (2015). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayınları.
- Bozkurt, S. (2020). Geleneksel Türk Halı Sanatında Kullanılan Motiflerin Anlamları: Sındırgı-Yağcıbedir Halıları Üzerine Göstergibilimsel Bir Analiz. *e-GİFDER Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 8(1), 697-731.
- Candan, E.. (2002). *Türklerin Kültür Kökenleri*. İstanbul:Sınır Ötesi Yayınları.
- Ceylan, Oğuz. “Geleneksel Alanya Evleri”. *Art Decor*. C.5. S.57. İstanbul 1997. s.76-87.
- Cömertler Aktuğ, E. ve Pektaş, K., (2017). 19. Yüzyıldan Kalemîşi ve Ahşap Süslemeli Bir Ev: Koçarlı Hidayet İlhan Evi. *Sanat Tarihi Dergisi*. 26(1), s.45-67.

- Cömertler Aktuğ, E. ve Pektaş, K., (2017). Ahşap Süslemeli Bir Ev: Denizli Merkezefendi Hacı Hızır Salih Efendi Evi. *Kalemişi Türk Sanatları Dergisi*. 5(9), 13-32.
- Cömertler Aktuğ, E. (2016). *Büyük Menderes Havzası Osmanlı Dönemi Geleneksel Konut Mimarisinde Ahşap Süsleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmakoglu Kuru, A. (2008). Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Düğüm Motifi ve İkonografisi. *Erdem*. 51, 23-52.
- Çetindağ, Y. (2002). Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motiflerinin Seyri. *Türkler Ansiklopedisi* (4, 171-181). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Çoban, İ. (2015). Türk İkonografisinde Kartal Motifi ve Çağdaş Türk Resmine Yansımaları. *İdil*. 4(16), 57-80.
- Çoruhlu, T. (2017). Maddi Kültür Verileri Işığında Gorahların Türklüğü Meselesi, *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları XX. Uluslararası Sempozyum Bildirileri (02-05 Kasım 2016)* 361-384. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları. 21.02.2021, <https://independent.academia.edu/T%C3%BClin%C3%87oruhlu>
- Çoruhlu, Y. (1993). Nagyszentmiklos Hazinesindeki İki Sürahi Üzerinde Bulunan Yırtıcı Kuş (Kartal/Garuda)Figürlü Kompozisyonların Türk Sanatı ve İkonografisindeki Yeri. *Yılmaz Önge Armağanı* (319-337). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırma Merkezi.
- Çoruhlu, Y. (2002). Hun Sanatı. *Türkler Ansiklopedisi*. 4(54-76). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Demirci, D. (2011). *Isparta Evleri*. Isparta: Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Demiriz, Y. (2000). *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Diyarbakirli, N.(1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Eldem, S. H. (1984). *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*. İstanbul:Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.
- Erbek, G. (1986). Hayat Ağacı Motifi II. *Antika*. 2(16), 26-38.
- Erdem, S. (1990). Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 3(8), 72-80.

- Ersoylu, H. (1980). Türk Dünyası'nın Folklor ve Etnografyasında Süs Unsuru Olarak Kullanılan Bazı Kuşlar. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 2, 2(8), 83-93.
- Fukushima, C., (2004). *İslamic Art and Geometrik Design*. (Ed.) M. Hens. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Göksoy, H. A. (2001). Türk Estetiğinde Gül. *İlgi*. 102, 8-11.
- Görgünay, N. (1995). *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Motifler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günay, R. (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Işık, R. (2004). Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(2), 89-106.
- İlden, S. (2012). Türk İkonografisinde Kartal Motifi.42-53. 21.02.2021 (http://www.academia.edu/21813165/T%C3%9CRK_%C4%B0KONOG-RAF%C4%B0S%C4%B0NDE_KARTAL_MOT%C4%B0F%C4%B0)
- Karamağaralı, B. (1993). İçice Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan* (249- 261). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karpuz, E. (2005). Konya da Bulunan Hayvan Figürlü İşleme Örnekleri. 8. *El Sanatları Sempozyumu (13-15 Kasım 2002)* (234-249). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Koparan, Y. (2004). *Geleneksel Kültürümüzde Çiçek Motiflerinin Kullanım Alanlarından Örnekler Ve Dekoratif Sanatlar Eğitiminde Kullanımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük, B. ve Aksakal N., (2006). *Tarihi ve Kültürel Dokusu ile Denizli Evleri*. Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Mülayim, S. (1993). Selçuklu Toplumunun İkonografik Hafızası. *Antalya IV. Selçuklu Semineri (Bildiriler) (13- 14 Mart 1992)* (62-69). Antalya: Antalya Valiliği Yayınları.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler- Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1972). Türklerde Kartal ve Kartal Arması. *Türk Kültürü*. 118, 208-226.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, S. (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. ve Çobanlı, Z., (2007). *Anadolu'da Selçuklu Devri Çini ve Seramik Sanatı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Öney, G. (1993). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal. *Malazgirt Armağanı* (139-173). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öney, G. (2006). Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları. *Vakıflar Dergisi*. 8, 238-301.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdağ, D. E.. (2017). Çağdaş Türk Sanatında Gerçek Dışı Kuş Figürleri. *Jres*. 4(1), 17-32.
- Özkul, K. (2019). Anadolu Selçuklu Dönemi Taş İşçiliğinde Çift Başlı Kartal Figürü. 6. *Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu (18-24 Nisan 2019)* (267-277). Alanya: Konya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.
- Sazak, G. (2014). *Türk Sembolleri Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları
- Sekendiz, Orhan vd. (1997). *Balıkesir Yöresi Yağcıbedir Halıları Motif Envanteri*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (2001). *Türklerde Ev Kültürü*. İstanbul:Türk Hava Yolları Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2002). Anadolu Selçuklu Dönemi Geometrik Süslemelerine (Yıldız Kompozisyonlarına) Yüklenen Anlamlar. *Ortaçağ'da Anadolu Aynur Durukan'a Armağan* (397- 413). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, F. A. (2002). Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. *Türkler* (3, 320- 325). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Wilson, E. (1988). *İslamic Designs*. Londra:British Museum Yayınları.
- Yenişehirlioğlu, Filiz vd. (1995). *Mersin Evleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, A. (2010). *Geleneksel İznik Çini Dekorlarında Kullanılan Motifler ve Kişisel Yorumlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bölüm 15

ÖRGÜT PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİNDE 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

Bilal ERDEM¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
Konya, Türkiye, E-posta: bilalerdem@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

İşletmelerin rekabetin giderek arttığı günümüzde hedeflerine ulaşabilmeleri hızla değişen şartlara uyum sağlayabilmesine bağlıdır. İşletmelerin hedeflerinin başında karlılık ve büyüme gelmektedir. İşletmelerin ilk sırada yer alan bu hedeflerine ulaşmalarının yolu müşteri ihtiyaç, istek ve beklentilerini karşılayarak onları tatmin edebilme düzeyleridir. Müşterilerin gelişen teknolojiyle birlikte daha fazla bilinçlendikleri ve satın alma karar süreçlerini daha iyi analiz edebildikleri görülmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle ve özellikle internetin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, zaman içerisinde en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline gelmesi, insanların bilgiye kolay erişim sağlamasına imkan tanınması gibi yaşamın her alanında birçok köklü değişikliğe neden olmuştur. Her geçen gün teknolojinin gelişmesiyle artan internet tabanlı uygulamalar ve sosyal medya araçları gibi iletişimde yaşanan gelişmeler, ürün yaşamının kısalması, kalite konusundaki gelişmeler, tüketicilerin istek ve beklentilerindeki değişimler gibi birçok etken de örgütlerin fonksiyonlarında ve bu fonksiyonların yönetiminde önemli değişimlere neden olmuştur (Webster vd., 2005: 121-122). Tüm bu gelişmeler, işletmelerin ulusaldan uluslararası pazara kolay girişini sağlarken diğer yandan rekabetin daha da artmasına neden olmuştur. Bu durum pazarlardaki yaşanan değişimlere hızlı bir şekilde uyum sağlayabilmek, üretim maliyetlerini azaltmak, esas işlerine yoğunlaşabilmek ve işletmenin bütün süreçlerindeki riskleri dağıtmak gibi nedenlerden dolayı işletmeleri elindeki mevcut kaynakları en iyi ve en verimli şekilde kullanmaya yöneltmiştir (Ateş, Yılmaz ve Karataş, 2019: 155). Bunu sağlayabilmek için işletmeler genel olarak performans değerlendirmeleri yapmaktadır. Performans değerlendirme sistemindeki temel amaç, hedef ve amaçlara ulaşılma düzeyini ölçümlemek, çalışanların beklentileri karşılayabilmesi noktasında geri bildirim sağlaması ve karar alma noktasında öngörude bulunulmasına yardımcı olmasıdır (Akın, 2002: 99). İşletmeler, yapılarına göre birçok performans ölçüm yönteminin arasından kendileri için en doğru yöntemi uygulamaya çalışmaktadırlar. Bunlardan birisi de 360 derece değerlendirme yöntemidir.

1.İŞLETMELERDE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ VE ÖNEMİ

Her işletme belirli amaçlar çerçevesinde, belirli görevleri gerçekleştirmek için kurulmaktadır. Bu nedenle işletme yönetimlerinin temel görevi, işletmenin amaç ve görevlerini maksimum düzeyde başarı sağlayabilmektir. Bu noktada işletmenin performans anlayışı ön plana çıkmaktadır (Akal, 2000: 5). Performans, bir işletmenin başarısını ve/veya işletmenin amaçlarına ulaşma düzeyini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır (Karaman, 2009: 411). İşletmeler arasında yoğun rekabet olması nedeniyle sa-

hip olduğu bütün değerleri işletmenin amaç ve hedefleri doğrultusunda kullanması işletmelerin finansal başarısını ve performanslarına doğrudan etki etmektedir (Iswati ve Anshori, 2007: 1394). Bu duruma bağlı olarak işletmelerin belirli dönemlerde performans değerlendirmesi yaparak amaç ve hedeflerdeki başarılarını değerlendirmek, aynı zamanda eksikleri giderebilmek, kendi dışında gelişen çevresinde yaşanan gelişmelere uyum sağlayabilmek adına atılacak adımlar konusunda da önemli fikirler sunmaktadır (Sunar ve Yılmaz, 2019: 1215). Günümüzde teknolojideki sürekli olarak yaşanan gelişmeler, tüketici istek ve beklentilerdeki değişimler nedeniyle neredeyse bütün sektördeki işletmeler için performans ölçümü oldukça önemli hale gelmiştir. Yaşanan değişimler ve gelişimler doğrultusunda yüksek rekabet koşullarına adaptasyon sağlayabilmek açısından performansın çeşitlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Genel olarak performans ölçüm sistemi üç aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreç oluşturulurken işletmenin yapısına uygun olarak süreç; tasarlama, uygulama ve kullanma aşamalarından oluşmaktadır (Chytas, Glays ve Valiris, 2011: 2). Bu aşamalardan herhangi birinde bir başarısızlık olması durumunda ise performans ölçüm sistemi de güçsüz olacaktır. Literatür incelendiğinde birçok araştırmacı farklı zaman dilimlerinde farklı performans ölçüm modelleri geliştirmiştir. İşletmelerin organizasyon yapıları, hedef ve amaçları gibi etkenlere göre çeşitli performans ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır.

2.360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

İşletmelerdeki yapısal ve kültürel değişimler sonucu çalışan sayılarının artması, bu sayının artmasına bağlı olarak bilgi alışverişinin zorlaşması, uygun teknolojinin kullanılmasından dolayı yöneticilerin çalışanlarını değerlendirmede sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. İşletmeler dönemsel olarak yöneticiler tarafından ulaşılmak istenen hedef ve amaçlarından sapmalarını belirlemek ve bunun yanı sıra gerek rakiplerini gerekse piyasadaki kendi konumunu görmek amacıyla bir takım değerlemelere ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaç duyduğu ölçümün yapılabilmesi için işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektör içinde performanslarını göreceli olarak değerlendirmekte ve bunu yapabilmek için çeşitli performans değerlendirme modellerinden yararlanmaktadırlar (Sunar vd., 2018: 1168). Ayrıca grup çalışması, takım performansı gibi çalışma sistemlerinde bireyin bir yandan takım performansı olarak diğer yandan bireysel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüm bu nedenlere bağlı olarak geleneksel performans değerlendirme sistemlerinin, tek boyutlu şekilde sadece yöneticiler tarafından işletilmesinden dolayı, değerlendirmede ve karar vermede duyguların karıştırılması gibi nedenlerden dolayı güvenilirliği konusunda şüpheler ortaya çıkartmaktadır (Dilbaz

Sayın ve Arslan, 2017: 1225). Bu hataları en aza indirmek ve geribildirim sağlayabilmek için 360 derece performans değerlendirme sistemi gündeme gelmiştir. Literatürde 360 derece performans değerlendirme kavramı birçok farklı isimle ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları; çok kaynaklı performans değerlendirme, iş arkadaşlarınca değerlendirme, yukarıya doğru değerlendirme, 360 derece performans ve geri bildirim, grup performans değerlendirmesi, çok noktalı değerlendirme, çok perspektifli değerlendirme, tam daire değerlendirme gibi farklı birçok terimle ifade edilmektedir (Garavan vd., 1997: 134; Harley, 1998: 204-205). Literatürde 360 derece performans değerlendirme ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından birçok tanımlama yapılmıştır. 360 derece performans değerlendirmesini, çalışanın performansının değerlendirilmesinde, yöneticilerin, aynı düzeyde olan çalışma arkadaşlarının, astlarının, çalışanın kendisinin ayrıca mümkün olunan durumlarda müşteri ve tedarikçilerin dahil olduğu sistem olarak ifade etmişlerdir (Bracken vd., 2001:3).

Tablo 1. 360 Derece Performans Değerlendirme ile Geleneksel Değerlendirmenin Karşılaştırılması

	Geleneksel Değerlendirme	360 Derece Performans Değerlendirme
Katılımcılar	İdareciler, Yöneticiler (üst ve amirler)	İşletmenin her seviyesindeki bireyler
Yöntem	Kağıt ve kontrol formları, sicil dosyaları	Bilgisayar tabanlı uygulamalar (data-base vb.)
Geri Besleme	Sadece sayısal oranlar	Yorum yapılarak neden/sonuç ilişkisi araştırması
Çıktılar/ Sonuçlar	Sabit biçimsel raporlar	Kendi organizasyonuna özgü nedensellik ve çözüm yolları içeren raporlar
Maliyet	Yüksek maliyet	Düşük maliyet

Kaynak: Çoban, 2001: 68; Doğan, 2004: 62.

360 derece performans değerlendirme sürecinin temel özelliği farklı kaynaklardan elde edilen verilerin toplanmasıyla yapılmakta ve bireylerin motivasyonu açısından değerlendirmeyi yapacak kişilerin özenle seçilmiş olması doğru değerlendirilmesini gerektirmektedir (Jones ve Bearley, 1996: 73). 360 derece geri bildirim sürecinde bireyin en doğru kişiler tarafından değerlendirilmesi, bireyin güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkması ve bunu anlamalarına yardımcı olması açısından oldukça önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak 360 derece performans değerlendirme, işletmelerde formal performans değerlendirme sistemlerini tamamlayıcı bir araç niteliğindedir (Vinson, 1996: 12).

3. 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SÜRECİ

360 derece performans değerlendirmesi, bireysel ve örgütsel gelişime katkı sağlamak amacıyla çalışanların özel olarak tanımlanmış, yeteneklerine ve davranışlarına yönelik birçok kaynaktan geribildirim aldıkları performans değerlendirme ve geliştirme süreci olarak ifade edilmektedir (Ölçer, 2004: 213).

360 derece performans değerlendirme süreci hazırlık aşaması, amaç ve hedeflerin belirlenmesi, veri kaynaklarının seçimi, veri toplama yöntemi ve verilerin değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. İşletmelerde 360 derece performans değerlendirme sisteminin uygulanması kadar nasıl hazır olacağı da önem oluşturmaktadır (Edwards ve Ewen, 2001: 37). Burada işletme yönetimindeki karar vericilerin kendilerinin de değerlendirilmesi söz konusu olduğu için kendileri açısından tehlikeli olabileceğini düşünebilirler. Bu noktada sisteme uyumluluğu araştırılmalı ve tüm çalışanlara sistemin sağlayacağı faydalar anlatılarak inanmaları sağlanmalıdır (Barutçugil, 2002: 205). Amaç ve hedeflerin belirlenmesi aşamasında ise, sistemin hedef ve amaçlarının tüm paydaşlara net olarak açıklanması gerekmektedir. Performans değerlendirme sürecinde geliştirilmesi gereken noktalarda farkındalık sağlamak, olumlu yönde değişim ve gelişim için katkı sağlamak ve değerlendirmelerde personel kararlarını kullanmak bu yöntemin etkinliğini artırmaktadır. (Bakan-Pabuçcu, 2009: 101). Veri kaynaklarının seçimi aşamasında en önemli husus, veri kaynağının güvenilir olmasıdır. Bu nedenle iş performansıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgileri toplamak ve değerlendirmek için grubun çalışanlarının gözlemlenmesi ve çeşitli durumlar karşısında neler yapabileceğini görmesi gerekmektedir. İşin niteliği göz önünde bulundurularak doğru kişiler değerlendirici olarak seçilmeli ve değerlendirici sayısı arttıkça bilgilerin tekrarlanacağı ön görüldüğü için yeterli sayıda değerlendirici olması gerekmektedir (Yüncü, 2002: 72-73). Veri toplama yöntemi aşamasında bilgi toplama yöntemi olarak seçilen yöntemler ve doğru sorular sorulması önemlidir. Sorular oluşturulurken sistemden beklenen yararları ulaşılması göz önünde bulundurulmalıdır. Verilerin toplanmasında anket yöntemi ve/veya görüşme tekniği de kullanılmaktadır. Verilerin değerlendirilmesi aşamasında 360 derece performans değerlendirme sistemiyle elde edilen verileri değerlendirecek kişilerin özenle seçilmiş kişiler tarafından doğru değerlendirilmesi gerekmektedir (Jones ve Bearley, 1996: 73; Turgut, 2002: 6). 360 derece performans değerlendirme sistemi uygulayan işletmeler, söz konusu değerlendirme yöntemlerinin tamamını bir arada kullanmak zorunluluğu bulunmamaktadır. Burada söz konusu işletme, 360 derece performans değerlendirme prensiplerinin bütünlüğüne zarar vermeden, örgüt kültürü ve misyonu çerçevesinde geribildirmeyi sağlama amacına göre bu yöntemlerden hangilerinin kullanımının uygun olacağını belirlemesi gerekmektedir.

4. 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTE- MİNİN YARARLARI

360 derece performans değerlendirme yöntemi işletmeler tarafından giderek yaygınlaşan bir hale gelmiştir. 1995 yılında ABD’de şirketlerin yüzde 40’ı bu yöntemi kullanırken 2005 yılında bu oran %70’e çıkmıştır (Akdoğan ve Demirtaş, 2009: 53). Genel olarak performans değerlendirmelerinin yapılması, işletmeler için bir takım yararlar sağlamaktadır. Bu yararlar (Qureishi, 2020: 56) :

- İşletmenin/kuruluşun misyonunu ulaşılabilir belirli hedeflere dönüştürülmesine yardımcı olur.
- İşletmenin belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlar.
- Tepki vermek yerine performansı yönetme imkanı sağlar.
- İş görevlerinin örtüşmesini ve çalışan becerilerinin etkisiz ve verimsiz kullanımının en aza indirilmesine yardımcı olur.
- Tamamlanan işin yazılı onayını sağlar.
- Çalışanlardan yeni bilgi ve fikir edinilmesi hususunda fayda sağlar.
- Kariyer yönetimi faaliyetlerinin etkinliğinin sağlanarak çalışanların beceri ve kariyer gelişimine odaklanılmasını sağlar.
- İşletmeye yöneltilebilecek ayrımcılık suçlamalarından korunmaya yardımcı olur.
- Yöneticilerin stresini azaltılmasına yardımcı olur.
- Çalışanlar için stresi azaltmaktadır.

İşletmeler için performans değerlendirmenin sağladığı bu yararlar ile birlikte ayrıca 360 derece performans değerlendirme yönteminin de sağladığı bazı yararlar mevcuttur. 360 derece performans değerlendirme yönteminin yararlarını maddeler halinde şu şekilde ifade etmek mümkündür (Akdoğan ve Demirtaş, 2009: 56) :

- 360 derece performans değerlendirme yönteminde, birden fazla değerlendirme grubunun olması, verilen geribildirim daha kapsamlı ve daha objektif olmasını sağlar.
- 360 derece performans değerlendirme yönteminin, özellikle yöneticilerin yetkinliklerinin, astları ve iş arkadaşları tarafından değerlendirilmesine olanak vermesi, yöneticilerin gelişimini daha etkin bir şekilde izlemeye ve planlamaya olanak verir.

- Çalışanların yaptıkları işin çevresindekiler tarafından nasıl algılandığını görmesini
- sağlar.
- Amirler, çalışanların kabiliyetleri ve yetenekleri konusunda daha geniş bilgi sahibi olur.
- Örgüt içindeki liderin ortama uymasını ve kendini geliştirmesini kolaylaştırır.
- Çok sayıda değerlendiriciye olanak sağlandığından, tek kişinin duygusallığı önlenmiş olur.

360 derece performans değerlendirme yöntemi diğer değerlendirme ve geri bildirim yöntemleriyle karşılaştırıldığında sağladığı yararlar bakımından işletmeler için karşılaşılan birçok sorunu gidermeye yardımcı olduğu söylenebilir. 360 derece performans değerlendirme yöntemi, tüm bireylerin güçlü ve zayıf yönlerini anlamalarına yardımcı olan bir yöntemdir. Bu yönüyle de, 360 derece değerlendirme, organizasyonda formel olarak kullanılan performans değerlendirme yönteminin yerine geçen bir araç değil, formel performans değerlendirme yöntemlerinin tamamlayıcısı olan bir araç niteliğinde kabul edilebilir (Akdoğan ve Demirtaş, 2009: 53).

5. 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME YÖNTE-Mİ İLE İLGİLİ LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Drew (2009), 360 derece geri bildirim kullanarak bireysel liderlik gelişimini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırmacı, 360 derece geribildirim farklı üniversitelerde ve ayrıca liderlik açısından bilgiye dayalı oluşumlarda olumlu etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu noktada "İnsanların katılımı", iyi tanımlanmış geri bildirimler alınarak baştan sona kontrol sağlamıştır. 360 derece geri bildirim, bireylerin kendi kendilerine baktığı ve kuruluşun hedefini karşılayarak kendi gelişimleri için orada çalıştığı bireylere katma değer olarak kabul edildiğini belirtmiştir.

Mason vd. (2009) çalışmalarında doktorlar için basit bir pragmatik çözüm olan 360 derece değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırmacılar, anonimlik, 360 derece değerlendirmede korunması gereken önemli faktörlerden biri olduğunu belirtmiştir. Araştırmaya dahil olan doktorların çoğu, hem işverene hem de bireye güvence veren sorumluluk kadar, kullanılabilirlik, genişletilmiş hizmet kalitesi, öğretim ve sorumluluk açısından iyi puanlar aldığını vurgulamıştır. Araştırmacılar sonuç olarak 360 derece değerlendirmenin, yeniden validasyon, güvence ve etkin değerlendirme ile ilgili bilgiler getirerek, zengin kalitede hizmet sunan doktorlar ve hastalar için etkili bir araç olduğunu belirtmiştir.

Arslan (2012) tez çalışmasında 360 derece performans değerlendir-

menin örgütsel adalet üzerine etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmacı, Eskişehir’de gıda ve makine imalat sektöründe faaliyet gösteren bir işletme çalışanları üzerine uygulama yapmıştır. Araştırmacı sonuç olarak çalışanların örgütsel adalet boyutları ile ilgili algılarının demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyerek, 360 performans değerlendirme yönteminin uygulanması esnasında dikkat edilmesi gereken noktaları belirtmiştir.

Kubat (2012) çalışmasında 360 derece performans değerlendirme yönteminde öz değerlendirmenin işlevselliğini tespit etmek amacıyla Ankara’da sanayi sektöründe çalışanlar üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmacı, öz değerlendirme faktörünün çalışanların geleceğine etki edebilecek ödül, terfi, gibi hususlarda kullanılmasının uygun olmadığını belirtmiştir. Araştırmacı ayrıca, öz değerlendirme faktörünün çalışanların yetersiz ve ön plana çıkan özellikleri, potansiyellerinin de tespit edilmesi noktasında işlevselliğe sahip olduğunu belirtmiştir.

Turgut ve Öztoprak (2012) çalışmalarında bir tugayda görev yapan orta kademe ve alt kademe yöneticilerin performanslarının amirleri, astları, denkleri, müşterileri ve kendileri tarafından değerlendirilerek, değerlendirme boyutları arasındaki farklılıklar tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmacılar sonuç olarak, orta ve alt kademe yöneticilerinin potansiyel yeteneklerinin ve gelişmeye ihtiyaç duyulan yanların tespit edilmesinde mevcut olan örgüt kültürüne ve hiyerarşik yapıya zarar vermeyecek biçimde değerlendirme sonuçlarının geribildirim olarak ulaştırılacağı bir geribildirim sistemi ve performans değerlendirme yönteminin kamu kurumlarında uygulanabileceği belirtilmiştir.

Baltacı ve Burgazoğlu (2014) çalışmalarında 360 derece performans değerlendirme yönteminde değerlendiriciler arasındaki güvenilirlik ve sisteme duyulan tatmini araştırmayı amaçlamışlardır. Hazırladıkları anket formuyla verileri elde eden araştırmacılar; yaş, kıdem, eğitim düzeyi gibi demografik etkenlerin performans puanları üzerine etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca üst düzey yöneticilerin değerlendirme yönteminden duydukları tatmin düzeyinin daha yüksek olduğunu belirtmiş ve çalışanların performansı ile yönteme karşı duydukları güven arasında güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Samaduzzaman (2014), 360 derece geribildirim bir kişinin verimliliğini ölçmek için etkili bir performans değerlendirme yöntemi olup olmadığını tartışmıştır. Geri bildirim, yazarın 360 derece geri bildirim kullandığı ve etki yarattığı kuruluşların türüne odaklanmadığı durumlarda yanlış anlamaların veya yanlış algıların ortadan kaldırılmasına yardımcı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alıtkan (2016) tez çalışmasında 360 performans değerlendirme yöntemi-

minin çalışanların davranışsal sonuçları üzerine olan etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmacı, İstanbul Avrupa Yakası PTT Başmüdürlüğü, Kargo İşleme ve Posta İşleme Müdürlükleri'nde çalışanlar üzerine yapmış olduğu çalışma sonuçları ise, 360 derece performans değerlendirme yöntemi ile performans arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Araştırmacı ayrıca, rol açıklığı arasında pozitif yönde orta kuvvetli ilişki bulunurken iş tatmini ile çok zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Olçay (2016) tez çalışmasında 360 derece performans yöntemi ile eğitim kurumları üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, veriler farklı branşlardaki 21 öğretmen üzerine, görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Katılımcılar öz değerlendirmeyi kişilerin kendi görüşleriyle başkalarının görüşlerini karşılaştırma noktasında etkili olduğunu belirtilmiştir. Araştırmacı ayrıca katılımcılarından ideal değerlendirici sayısının 3-8 arasında olması gerektiği bulgusuna ulaşmıştır. Bir başka sonuç ise, öğretmenler değerlendirme sonucunda geribildirim verilirken üslup, tutum ve davranışların önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Zondo (2018) çalışmasında Güney Afrika'da otomotiv parçaları imalat sektöründe iş gücü verimliliğinin iyileştirilmesi için 360 derece performans değerlendirme sisteminin etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda araştırmacı, 360 derece performans yöntemi kullanan bir otomotiv parça imalat şirketinin üretim ve ilgili deneyimlerini araştırarak, 360 derece performans değerlendirmesinin işletmenin işgücü verimliliği iyileştirmelerinden sorumlu olup olmadığı değerlendirmiştir. Bunun için 360 derece öncesi ve sonrası 3 aylık verileri incelemiştir. Araştırmacı sonuç olarak 360 derece performans değerlendirmesinin işgücü verimliliğinin iyileştirilmesi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını, geçmiş sermaye yatırımı, işgücü verimliliği artışında önemli bir rol oynadığını, bozulma oranı ile işgücü verimliliği artışı arasında bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Gonzalez-Gil vd. (2020) çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin klinik yeterlilik kazanmaları amacıyla 360 derecelik bir değerlendirme önerisini uygulamayı amaçlamışlardır. Araştırmacılar, İspanya, Madrid'deki bir devlet üniversitesinden, yedi hafta boyunca hastane ortamlarındaki tıbbi/cerrahi birimlerde klinik yerleştirmelerini üstlenen 67 üçüncü sınıf hemşirelik öğrencilerinin performansları üzerine karma yöntem kullanarak uygulanmıştır. 360 derece performans değerlendirme önerisi için biri öğrencilerle diğeri öğretim kadrosuyla olmak üzere iki odak grubu belirlenerek bilgiler toplanmıştır. Araştırmacılar 360 derece performans değerlendirmede, değerlendirici olarak çalışma arkadaşları, hastalar, öğretim görevlileri, kullanıcılar/aileler ve sağlık ekibinin diğer (hemşirelik asistanları ve doktorlar) üyelerinden oluşturmuşlardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Literatür incelendiğinde 360 derece performans yöntemi ve geri bildirim çalışmalarının temel amacı çalışanların gelişimleri üzerine olmasına rağmen zaman içerisinde performans değerlendirme sistemlerinde yaygın olarak kullanılmasıyla 360 derece performans değerlendirme sistemi olarak isimlendirilmiş ve farklı araştırmacılar tarafından farklı zaman dilimlerinde birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. 360 derece performans değerlendirmenin kullanılması ve etkinliği hakkında son 30 yılda konuyla ilgili olarak yaklaşık 300 makale ve kitap yayınlanmıştır (Campion vd., 2015). İşletmelerin 360 derece performans değerlendirmesini yaygın olarak kullanmasının temel nedeni, değerlendirmeler yapılırken bir organizasyonda çalışan farklı üyeler tarafından yapılması ve yöntemin oldukça güvenilir olmasıdır. Ayrıca değerlendirmede iç kaynaklar ve dış kaynaklar olmak üzere tüm paydaşları kapsaması ve geri bildirim alınmasından dolayı ortaya çıkan sorunları tespit edilmesi ve çözümlenmesi noktasında oldukça güvenilir olmasıdır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde 360 derece performans değerlendirme, en çok çalışanların performans düzeyini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu durumun temel nedeni yöntemin güvenilir olması ve değerlendirmenin bir organizasyonda çalışan farklı üyeler tarafından yapılıyor olmasıdır. Bu yöntem, işletmelere ortaya çıkan sorunlara bir çözüm bulmaya yardımcı olmasından dolayı benimsenmiş ve yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 360 derece değerlendirme sistemi bir örgüt içinde, üst düzey yöneticiler, amirler, astlar, meslektaşlar ve müşteriler tarafından yapılabilmekte ve bir organizasyonun hem iç hem de dış kaynaklarından bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Sağlanan bu geri bildirim, bir bireyin ve grubun gelişimsel çabalarına odaklanmakta ve değerlendirme sürecinden geçen çalışanların memnuniyet düzeyi ve çalışanların elde tutma düzeyi, sonucun belirleyici unsurunu oluşturmaktadır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde 360 derece geri bildirimin kuruluşunun başarılı olması için süreç ve amacın iki yönlü olması gerekmektedir. Bu nedenle başarı sağlanabilmesi için süreç ve amacın örgüt içerisindeki kişilere açık hale getirilmesi gerekmektedir. Süreç ve amaç örgüt içerisindeki kişilere açık hale getirilmesi daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini dolayısıyla aksayan yönleri görebilmek ve geliştirmek için daha sağlıklı geri bildirimler elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, 360 derece performans değerlendirme süreci uygulanmadan önce tam olarak amaçların belirlenmesi ve bu kapsamdaki kişilerin çok iyi bilgilendirilmesi gerekmektedir. 360 derece performans değerlendirme yöntemini uygulayan işletmelerin eksik yönlerini daha iyi görmeleri ve bu alanlarda gerekli iyileştirme çabalarına girişmeleri sonucunda işletmelerin hedeflerine ulaşma potansiyelinin artacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akal, Z. (2000). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi Çok Yönlü Performans Göstergeleri*, Ankara Milli Prodüktivite Yayınları. Ankara.
- Akdoğan, A. ve Demirtaş, Ö. (2009). 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemi: Askeri İmalat İşletmesinde Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), ss.49-71.
- Akın, A. (2002). İşletmelerde İnsan Kaynakları Performansını Değerleme Sürecinde Coaching (Özel Rehberlik). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), ss. 97-113.
- Alıtkan, F. (2016). *360 Derece Performans Değerleme Sisteminin Çalışanların Davranışsal Sonuçları Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, A. E. (2012). *360 Derece Performans Değerlendirmenin Örgütsel Adalet Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ateş, A., Yılmaz, R. ve Karataş, İ. (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Dış Kaynak Kullanımı, İçinde; İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örgüt İçi Etkileşim (ed. Mehmet Sağır). Beta Basım yayım, İstanbul. ss. 155 -186.
- Bakan Pabuçcu, Z. (2009). *360 Derece Performans Sistemi ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltacı, A. ve Burgazoğlu, H. (2014). Değerlendiriciler Arası Güvenilirlik ve Tatmin Bağlamında 360 Derece Performans Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), ss. 57-76.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. (2. Basım), Kariyer Yayıncılık. İstanbul.
- Bracken, D.W, Timmreck, C. W., Fleenor, J.W. ve Summers, L. (2001). 360 Feedback From Another Angle. *Human Resource Management*, 40(1), ss. 3-20.
- Camgöz, M. ve Alpten, İ. N. (2006). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim: Bir Üniversite Mediko-Sosyal Merkezi Birim Amirlerinin Yönetmelik Yetkinliklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Pilot Uygulama Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), ss. 191-212.
- Campion, M. C., Campion, E. D. ve Campion, M. A. (2015). Improvements in Performance Management Through The Use of 360 Feedback. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(1), ss. 85-93.
- Chytas, P., Glayks, M., Valiris, G. (2011). A Proactive Balanced Scorecard. *International Journal Of Information Management*, Vol. 1, No. 9.

- Çoban, C. (2001). *Performans Değerlendirme ve TSK Örneği*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dilbaz Sayın, S. ve Arslan, H. (2017). Öğretmen ve Okul Yöneticilerinin Öğretmen Performans Değerlendirme Sürecindeki Çoklu Veri Kaynakları ile İlgili Görüşleri ve Öz Değerlendirmeleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), ss.1222-1241.
- Doğan, A. (2004). *Performans Değerlendirme Sistemlerinde 360 Derece Performans Yönetim Sistemi ve Bir Uygulama*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Drew, G., (2009). A “360” Degree View For Individual Leadership Development. *Journal of Management Development*, 28(7), pp.581-592.
- Edwards, M. R. ve Ewen, A. J. (1996). 360-Degree Feedback: Royal Fail or Holy Grail?. *Career Development International*, 1(3), pp.28-31.
- Gonzalez Gil, M. T., Parro-Moreno, A. I., Oter Quintana, C., Gonzalez Blazquez, C., Martinez Marcos, M., Casillas Santana, M., Arlandis Casanova, A. ve Canalejas Perez, C. (2020). 360-Degree Evaluation: Towards a Comprehensive, Integrated Assessment of Performance on Clinical Placement in Nursing Degrees: A Descriptive Observational Study. *Nurse Education Today*, 95, 104594, pp. 2-9.
- Gravan, T. N. , Morley, M. ve Flynn, M. (1997). 360 Degree Feedback: Its Role In Employee Development. *Journal of Managemet Development*, 46 (2), pp. 134-147.
- Hurley, S. (1998). *Application of Team-Based 360° Feedback Systems*, *Team Performance Management*, 4 (5), pp. 202-210.
- Iswati, S.- Anshori, M. (2007), The Influence Of Intellectual Capital To Financial Performance At Insurance Companies In Jakarta Stock Exchange (JSE), *13th Asia Pacific Management Conference*, Melbourne Australia, pp. 1393-1399.
- Jones, J.E. ve Bearley, W.L. (1996). *360 Degree Feedback: Strategies, Tactics and Techniques For Developing Leaders*. Amherst. Human Resource Development Press, CA, USA.
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), ss. 410-427.
- Kubat, G. (2012). Öz Değerlendirmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), ss. 51-66.
- Mason, R., Power, S., Parker-Swift, J. ve Baker, E., (2009). 360 Degree Appraisal: A Simple Pragmatic Solution. *Clinical Governance: An International Journal*, 14(4), pp. 295-300.

- Olçay, Y. (2016). *Eğitim Kurumlarında 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim: Özel Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ölçer, F. (2004). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geribildirim: Bireysel ve Örgütsel Performans Gelişimi İçin Yeni Bir Araç. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), ss. 213-229.
- Qureishi, H. 360 Degree Performance Effects on Employee Attitude, Professional Effectiveness and General Work Performance. *Research Review International Journal of Multidisciplinary*, 5(4), pp. 56-59.
- Samaduzzaman, M., (2014). Critical Methodology Anlysis: 360 Degree Feedback: its Role in Employee Development. *International Journal of Business and Management Invention*, 2(1), pp.56-58.
- Sunar, H., Gökçe, F., Ateş, A., Kılınç, C. Ç., Yılmaz, R. (2018). 2013-2016 Karlılık Oranları İle Ahp-Topsis Yöntemleri Kullanılarak Performans Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da Yer Alan Turizm Şirketleri Örneği, VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İskenderun/Hatay, ss. 1167-1182.
- Sunar, H., Yılmaz, R. (2019). Borsa İstanbul'da Yer Alan Ulaştırma İşletmelerinin Karlılık ve Finansal Yapı Oranları İle Karşılaştırılması, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(21): ss. 1214-1219
- Turgut, H. (2002). Geleneksel Performans Değerleme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerleme Yöntemi, *Sayıştay Dergisi*, 42(3), ss. 56-68.
- Turgut, H. ve Öztoprak, M.T. (2012). 360 Derece Geri Besleme Performans Değerlendirme Sisteminin Uygulanabilirliği: Bir Tugay Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), ss. 118-131.
- Vinson, M. N. (1996). The Pros and Cos of 360 Degree Feedback: Making it Work, *Training and Development*, 50(4), pp. 11-12.
- Waldman, D. A., Atwater, L. E. ve Antonioni, D. (1998). Has 360 Degree Feedback Gone Amok?. *Academy of Management Perspectives*, 12(2), pp. 86-94.
- Webster Jr, F. E. (2005). A Perspective on The Evolution of Marketing Management. *Journal of Public Policy and Marketing*, 24(1), pp.121-126.
- Yüncü H.R. (2002). *Bir Performans Değerleme Modeli Olan 360 Derece Geribildirim Beş Yıldızlı Otellerde Uygulama Denemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Zondo, R. W. (2018). The Influence of A 360 Degree Performance Appraisal on Labour Productivity in an Automotive Manufacturing Organisation. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 21(1), pp. 1-7.

Bölüm 16

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE BENLİK SAYGISI VE PROBLEM ÇÖZME BAĞLAMINDA BİR VERİ MADENCİLİĞİ ÇALIŞMASI

Esmâ AKDEMİRCİ¹

Taner TUNÇ²

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, akdemirciesma@gmail.com, 0000-0001-6321-9251

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, ttunc5534@gmail.com, 0000-0002-5548-8475

GİRİŞ

Yoğun veri akışı hayatın her alanında kendisini hissettirmektedir. Örneğin; hayatımızın bir parçası olan cep telefonları ile bir günde alınan ve gönderilen metin mesajlarının sayısı dünya nüfusundan fazladır. Amerika Birleşik Devletleri'nde günde 3000'den fazla kitap yayınlanmaktadır. Ayrıca New York Times gazetesinin bir haftalık yayınları içerisinde yer alan bilgi ortalama bir insanın 18. yüzyılda hayatı boyunca karşılaşacağı bilgi miktarından fazla olduğu ileri sürülmektedir. Üretilen teknik bilgi miktarı günümüzde; her iki yılda bir, ikiye katlanmaktadır. Bilgisayar dünyasında 2013 senesine kadar, insan beyninin hesaplama kapasitesinin üzerine çıkabilecek bir süper bilgisayarın oluşturulabileceğinden söz edilmiştir. Bu örneklerden de görülebileceği gibi bilgi ve veri kavramları hem çok güncel, hem de üzerinde titizlikle çalışılması gereken konular olarak ortaya çıkmaktadır.

Tek başına veri; herhangi bir anlamı olmayan ancak işlendiği zaman yeni açılımlara olanak veren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıp giden verilerin kontrollü ve düzenlenerek anlamlı bir hale getirilmesi günümüz teknoloji, eğitim ve sanayi sektörleri için oldukça önemli hale gelmektedir. Verinin anlaşılması ve yığın olarak gelen verinin kontrol altında tutulması önceliklidir. Sürekli akan veri içinde farkı örüntüler olabilir. Tekrarlı olmayan ancak aynı örüntünün önceki davranışlarından hareketle tanımlanabilen örüntüleri kelimelerle ve sayılarla sembolize etmek, davranışların sembolik nesneler olarak tanımlanmasını mümkün kılar (Terlemez, 2008)

Veri akışını kontrol etmek günümüz teknolojisinde çok kolaylaşmış olsa da, veri yapılarının etkin bir şekilde analiz edilemeyecek kadar karmaşık olması ve veri akışının süreklilik göstermesi gibi nedenlerle yönetilmesi ve anlamlı kullanılabilir gizli kalmış bilgiler ve ilişkileri ortaya çıkartarak, istenilen yönde kullanılması oldukça zorlaşmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle, günümüzde veri akışının küçük bir kısmı kullanılabilir hale gelebilmektedir.

Tüm organizasyonlar için sanayilerin bile önem taşıdığı günümüz rekabetçi dünyasında bu veri akışından en yüksek düzeyde yararlanmak ve bunun için ortaya çıkan zorlukların üstesinden gelmek ne şekilde olursa olsun; başarı açısından önem kazanmaktadır.

Yaşamış olduğumuz bu zaman diliminde her alışverişte, her bankacılık işleminde, her türlü kamusal alandaki işlemlerde kayıt edilen veriler bulunmaktadır. Ayrıca işletmelerin ve devletin kendi bünyelerinde yapılan işlemler sonucunda da sakladığı veriler, görüntü ve ses cihazlarından elde edilen çoklu ortam verileri gibi birçok veri sürekli olarak depolanmakta ve depolanan bu veriler çok hızlı boyutlarda artmaktadır. Fakat bu veriler

istenildiği şekilde değerlendirilememekte, hızla büyüyen bilgi yığınları şekline dönüşmektedir (Özçakır ve Çamurcu, 2007).

Veri madenciliği günümüzde işletmeler için çok önemli hale gelmiştir. Çok büyük ölçekli veriler, farklı alanlardaki büyük ölçekli veri tabanları içerisinde değerli verileri bulunduran bir veri madeni gibi düşünülebilir. Bu büyüklükteki verilerin analizi, bu analiz sonucunda daha anlamlı bilgi elde etme ve elde edilen bilgiyi yorumlama işi, insan yeteneği ve ilişkisel veri tabanlarının yapabileceklerini aşmaktadır. Bu anlamda bilgiyi büyük veriden elde eden veri madenciliği; veri tabanı teknolojisi, makine öğrenme, örüntü tanıma, istatistik ile etkileşimli yeni bir disiplin ve geniş veri tabanlarından daha önceden tahmin edilemeyen ilişkilerin ikincil analizidir (Hand 1998).

Büyük verinin analiz edilmesinde en temel yöntemlerden biri olan veri madenciliği büyük verinin içindeki bilinmeyen, geçerli ve uygulanabilir bilgiyi kaynağından çıkartarak verilerin önceden güvenilirliği kanıtlanmış istatistiksel tekniklerle karar destek sürecine entegre eder. (Doğan ve Arslantekin, 2016).

Veri madenciliği, veriler arasında ilişki arayan karar destek sistemidir. Bir başka deyişle; veriler arasından yeni, geçerli, anlaşılır ve potansiyel olarak yararlı ilişki çıkarma ve bunları karar destek sürecinde bütünleştirme işlemidir (Gülçe, 2010).

Bilgisayar biliminin yeni bir dalı olan veri madenciliği yapısı ve işleyişi bakımından çok fazla ilgiye sahiptir (Ertuğrul vd, 2013).

Veri madenciliği, pek çok analiz aracı kullanımıyla veri içerisinde örüntü ve ilişkileri keşfederek, bunları geçerli tahminler yapmak için kullanılan bir süreç izler (Kurt ve Erdem, 2012).

Veri madenciliği yöntemleri; sınıflandırma, kümeleme, tahmin-öngörü ve benzer gruplar olarak sıralanmaktadır. Bu yöntemlerden biri olan sınıflandırma istatistiksel veri analizi, örüntü tanıma gibi birçok alanda oldukça sık kullanılmaktadır (Dondurmacı, 2011).

Pazarlama stratejilerinin belirlenmesi günümüzde, müşteri profilinin çıkarılması, risk analizi ve yöntemi, kredi taleplerinin belirlenmesi, hisse senedi fiyatı tahmini ve genel piyasa analizlerinde uygulama alanı bulan veri madenciliği, pazarlama, bankacılık, perakendecilik, sigortacılık, telekomünikasyon sektörü gibi pek çok alanda bilgi üretimine katkıda bulunmaktadır. Bu alanlar dışında hava tahminleri, toprak kullanımı ve şehir planlaması gibi uygulamaların yanında, endüstri, sağlık, güvenlik, eğitim ve daha birçok sektörde de uygulama alanı bulabilmektedir. Veri madenciliği, bankacılık alanında kredi taleplerinin değerlendirilmesi, risk analizi, usulsüzlüklerin tespiti; finansal alanda ise hisse senedi fiyat tah-

mini, finansal piyasaların analizi, alım satım stratejilerinin iyileştirilmesi gibi alanlarda giderek önem kazanmaktadır. Veri madenciliği, hisse senedi piyasalarında da kullanılmaktadır. Çeşitli yöntemlerle denenmiş bu uygulamalarda, yenileri önerilmiş veya performans sınamaları gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin benlik saygısı ve problem çözme becerilerini etkileyen demografik değişkenler klasik istatistiksel yöntemlerle belirlenmiştir. Ayrıca veri madenciliği metodlarından Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları (CART-Classification And Regression Trees) ile en etkili değişkenler tespit edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma, üniversite öğrencilerinde benlik saygısı ve problem çözme becerileri bağımlı değişkenlerinin öğrencilerin demografik bilgileri bağımsız değişkenlerinden ne oranda etkilendiğinin incelenmesine yönelik bir çalışmadır. Bu çalışmada, seçilen örneklem grubundan bilgi toplamak için “anket tekniği” kullanılmıştır. Analizde karar ağacı algoritmalarından biri olan CART algoritması kullanılmıştır. CART, ikili ağaç olarak büyüyen bir algoritmadır. Veriyi iki alt kümeye ayırarak bir sonraki adımda oluşacak alt kümenin, bir öncekinden daha homojen olmasını sağlar. Bu durum sonuç elde edilene kadar devam eden, kendini tekrarlayan bir süreçtir.

Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları (CART-Classification and Regression Trees), bağımlı değişkenin kategorik veya nümerik olmasına bağlı olarak ikili sınıflandırma ya da regresyon ağaçları üreten parametrik olmayan bir tekniktir (Breiman ve ark., 1984). Bu ağaçların istatistik dünyasında kullanılması, 1963 yılında Morgan ve Sonquist tarafından yazılan Otomatik Etkileşim Tespiti (AID) ve daha sonra 1970'lerin başında Morgan ve Messenger tarafından yapılan THAID çalışmalarına kadar uzanmaktadır.

CART algoritması kümeleme ve diskriminant analizlerinden oldukça farklı bir sınıflandırma yapısına sahiptir. Karmaşık yapıları veri setlerinde oldukça elverişli olan CART algoritmasında sınıf sayısı önceden belirlenir ve fonksiyonel bir form tanımlamayı gerektirir. Sapan değerlere oldukça duyarlı olan CART algoritması karışık, kategorik ve sürekli değişkenlerin herhangi bir birleşiminden oluşan veri setlerinin kullanabilirler (Yılmaz, 2014).

CART algoritmasının da hedef değişkeni nominal, ordinal veya sürekli olabilir. Karar ağaçlarında modelleme veri kümesinde belli değişkenlerin değerlerine dayanan kuralların toplanması ile oluşur. Kurallar, de-

ğişkenlerin değerine bağlı gözlemlerine kadar iyi farklılaştırılabileceğine bağlı olarak seçilir. Bir kuralın seçilip bir düğümün ikiye bölünmesinde kullanılan mantık her bir ‘alt’ düğüme uygulanarak tekrarlı bir prosedür gerçekleştirilir. CART’ ta daha fazla kazanç elde edilebileceği düşünüldüğünde veya bazı önceden ayarlanmış durma kurallarıyla karşılandığında, dallanma durur. Her ağaç bir terminal düğüme biter. Her gözlem sadece bir terminal düğüme düşer. Her terminal düğümü bir kurallar seti ile diğerlerinden ayrı olarak tanımlanmıştır (Gülpınar, 2008).

Araştırmanın örneklemini, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat, Eğitim, Mühendislik, Sağlık Bilimler, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), Spor Bilimleri, Hukuk, İlahiyat Fakülteleri ve Sağlık Meslek Yüksek Okulunda (Sağlık MYO) öğrenim gören, tesadüfi olarak seçilen 1426 (742 kadın, 684 erkek) öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırma verileri, öğrenci demografik bilgi formu ve üç ölçekten elde edilmiştir: Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, 1963 yılında Amerikalı sosyal psikolog ve sosyolog Morris Rosenberg tarafından geliştirilmiş, güvenilirlik analizleri Türkiye’de yapılmış ve geçerlilik kat sayısını 0,71 olarak tespit edilmiştir (Çuhadaroğlu, 1986). Bireyin belirli nitelik ve yetenekleri bakımından kendini nasıl algıladığını belirlemek için, bireyin ani değişiklik gösteren heyecansal reaksiyonları ile kişinin genelde yaşama eğilimi gösterdiği kaygının sürekliliğini ölçmeyi amaçlayan Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği, 1970 yılında Spielberger ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirlik testleri gerçekleştirilmiştir (Öner, 1977). Heppner ve Petersen tarafından 1982 yılında geliştirilmiş Problem Çözme Envanteri, Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır (Şahin ve Şahin, 1993).

BULGULAR

Bu bölümde araştırma amacının gerçekleştirilebilmesi için elde edilen verilerin istatistiksel olarak çözümlenmesine ve $\alpha=0.05$ önem seviyesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Veri madenciliğinde karar ağacı algoritmalarından biri olan CART algoritması tekniğinden yararlanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada bütünsel görsel modelleme gereci olan SPSS CLEMENTINE 12.0 paket programı kullanılmıştır.

Tablo 1’de benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin cinsiyet açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Sonuçlara bakıldığında kızlar ve erkeklerin durum kaygıları ve benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına rağmen ($p>0.05$); sürekli kaygı ve problem çözme puanlarına göre istatistiksel olarak önemli bir farklılık elde edilmiştir ($p<0.05$). Benlik saygısı ve problem çözmeye elde edilen yüksek puanlar; düşük benlik saygısı ve düşük problem çözme becerisini; düşük puanlar ise yük-

sek benlik saygısı ve yüksek problem çözme becerisini ifade etmektedir. Buna göre kızların hem sürekli kaygı puanları hem de problem çözme becerisi erkeklerden daha yüksektir. Yani erkeklerin düşük sürekli kaygıya sahip olması, problem çözme becerilerini de etkileyerek kızlardan daha iyi problem çözme yeteneği kazanmalarına sebep olmuş olabilir.

Tablo 1. Benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin cinsiyet açısından değerlendirilmesi

Cinsiyet		n	ortalama	Std.sapma	p-değeri
Benlik Saygısı Puanı	Erkek	684	1.0024	0.64416	0.819
	Kız	742	0.9947	0.62737	
Problem Çözme Puanı	Erkek	684	95.1170	14.76099	0.000*
	Kız	742	98.0593	14.37325	
Sürekli Kaygı Puanı	Erkek	684	46.6871	5.08710	0.000*
	Kız	742	49.0404	5.24267	
Durum Kaygı Puanı	Erkek	684	48.9225	3.71867	0.364
	Kız	742	48.7480	3.54609	

* $p<0.05$

Tablo 2’de benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin bilgisayara sahip olup-olmama açısından değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Buna göre; bilgisayarı olan ile bilgisayarı olmayan öğrencilerin problem çözme, sürekli kaygı ve durum kaygı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına rağmen ($p>0.05$); benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık elde edilmiştir ($p<0.05$). Kendine ait bilgisayarı olan öğrencilerin benlik saygısı daha yüksektir (Tablo 2).

Tablo 2. Benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin bilgisayar sahipliği açısından değerlendirilmesi

Kendine ait bilgisayar var mı?	n	Ortalama	Std.sapma	p-değeri
Benlik Saygısı Puanı	Evet	1044	0.9554	0.000*
	Hayır	382	1.1159	
Problem Çözme Puanı	Evet	1044	96.3238	0.167
	Hayır	382	97.5340	
Sürekli Kaygı Puanı	Evet	1044	47.8151	0.256
	Hayır	382	48.1754	
Durum Kaygı Puanı	Evet	1044	48.9272	0.100
	Hayır	382	48.5707	

* $p<0.05$

Tablo 3’de benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin okunan fakülte ve meslek yüksek okulu (MYO)’na göre değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Buna göre; farklı fakültele-
rde okuyan öğrencilerin sürekli kaygı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına rağmen ($p>0.05$); benlik saygısı puanı, prob-
lem çözme puanı ve durum kaygı puanları arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık elde edilmiştir ($p<0.05$). Benlik saygısı en yüksek fen
edebiyat fakültesi öğrencileri iken en düşük grup ise spor bilimleri fakül-
tesi öğrencileridir. Problem çözme becerisi en yüksek sağlık MYO öğren-
cileri iken en düşük ilahiyat ve sağlık bilimleri fakültesi öğrencileridir.
Durum kaygı puanı da bunu desteklemektedir. Durum kaygısı en yüksek
grup fen - edebiyat öğrencileri iken en düşük puanlı grup ise sağlık MYO
öğrencileridir. Sağlık MYO öğrencileri meslek edinme sürecinin en so-
nunda olmalarından dolayı mesleki problemlere daha serinkanlı ve akılcı
yaklaşmayı öğrenmişlerdir (Tablo 3).

Tablo 3. Benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin okunan fakülteye göre değerlendirilmesi

Fakülte		n	Ortalama	Std.sapma	p-değeri
Benlik Saygısı Puanı	Eğitim	315	0.9708	0.61038	0.025*
	Fen Edebiyat	188	0.8971	0.62457	
	Mühendislik	316	1.0080	0.69244	
	Sağlık Bilimleri	233	0.9743	0.58604	
	Sağlık MYO	60	1.1208	0.66234	
	İİBF	91	1.0962	0.71200	
	Spor Bilimleri	90	1.1598	0.63180	
	İlahiyat	133	0.9948	0.55699	
Problem Çözme Puanı	Eğitim	315	97.7841	13.33394	0.028*
	Fen Edebiyat	188	96.3457	14.54452	
	Mühendislik	316	94.5728	13.38031	
	Sağlık Bilimleri	233	98.2403	14.25212	
	Sağlık MYO	60	93.4500	19.05249	
	İİBF	91	95.9451	15.50868	
	Spor Bilimleri	90	97.1000	18.57330	
	İlahiyat	133	98.1429	14.81203	
Durum Kaygı Puanı	Eğitim	315	48.9397	3.48877	<0.001*
	Fen Edebiyat	188	49.8191	3.33500	
	Mühendislik	316	48.4905	3.60818	
	Sağlık Bilimleri	233	48.9056	3.64593	
	Sağlık MYO	60	48.0167	4.10660	
	İİBF	91	48.2637	3.66920	
	Spor Bilimleri	90	48.1000	4.21087	
	İlahiyat	133	49.1128	3.42596	

* $p<0.05$

Tablo 4’de benlik saygısı ve sürekli kaygı değişkenlerinin sınıflara göre değerlendirilmesine ilişkin sonuçları verilmiştir. Problem çözme puanı ve durum kaygı puanının sınıflara göre farklılaşmadığı ($p>0.05$); ancak benlik saygısı puanı ve sürekli kaygı puanında sınıflara göre önemli bir farklılık olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Benlik saygısı en yüksek grup altıncı sınıf öğrencileri iken en düşük grup ise birinci sınıf öğrencileridir. Sürekli kaygısı en yüksek grup birinci sınıf öğrencileri iken en düşük puanlı grup ise altıncı sınıf öğrencileridir (Tablo 4).

Tablo 4. Benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin sınıflara göre değerlendirilmesi

Sınıf		n	Ortalama	Std.sapma	p-değeri
Benlik Saygısı Puanı	1	36	1.2242	0.77151	0.002*
	2	543	1.0391	0.61386	
	3	468	1.0189	0.65809	
	4	323	0.8971	0.62650	
	5	39	0.9338	0.53004	
	6	17	0.7259	0.43484	
Sürekli Kaygı Puanı	1	36	48.8889	5.39194	0.011*
	2	543	48.0295	5.30048	
	3	468	48.3547	5.44057	
	4	323	47.2105	5.14319	
	5	39	46.7692	4.11967	
	6	17	45.8235	4.77278	

* $p<0.05$

Tablo 5’e göre problem çözme puanı, durum kaygı puanı ve sürekli kaygı puanları için anne eğitim düzeyleri istatistiksel olarak birbirlerinden farklılaşmamasına rağmen ($p>0.05$); benlik saygısı puanı açısından anne eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık elde edilmiştir ($p<0.05$).

Benlik saygısı en düşük olanlar anne eğitimi ilköğretim düzeyinde olanlar iken en yüksek olanlar ise anne eğitimi ön lisans ve lisans olan öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin anne eğitim durumuna göre değerlendirilmesi

Anne Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std.sapma	p-değeri
Benlik Saygısı Puanı	Okuryazar değil	69	1.1649	0.59891
	Okuryazar	39	1.1900	0.75805
	İlköğretim	715	1.7171	1.07499
	Ortaokul	202	1.0341	0.60463
	Fen-Anadolu	230	0.9591	0.62405
	Mesleki Teknik	17	1.1453	0.61684
	Ön lisans	35	0.8997	0.59853
	Lisans	101	0.9968	0.65612
	Lisansüstü	18	1.0794	0.66066

* $p < 0.05$

Tablo 6'da benlik saygısı, problem çözme, sürekli ve durum kaygı değişkenlerinin günde TV başında geçirilen zamana göre değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Buna göre benlik saygı puanı, durum kaygı puanı ve sürekli kaygı puan ortalamaları öğrencilerin günde TV başında geçirdikleri zamana göre farklılaşmamaktadır ($p > 0.05$). Problem çözme puan ortalamaları ise öğrencilerin günde TV başında geçirilen zaman düzeylerine göre farklılık göstermektedir ($p < 0.05$).

Günde 1 ile 3 saat arası TV izleyen öğrencilerin problem çözme puanı en yüksek iken 3 saatten fazla TV izleyen öğrencilerin problem çözme puanı en düşüktür. Yani 3 saatten fazla TV seyreden öğrenciler problem çözme yeteneklerini izledikleri programlara göre daha fazla geliştirmektedir (Tablo 6).

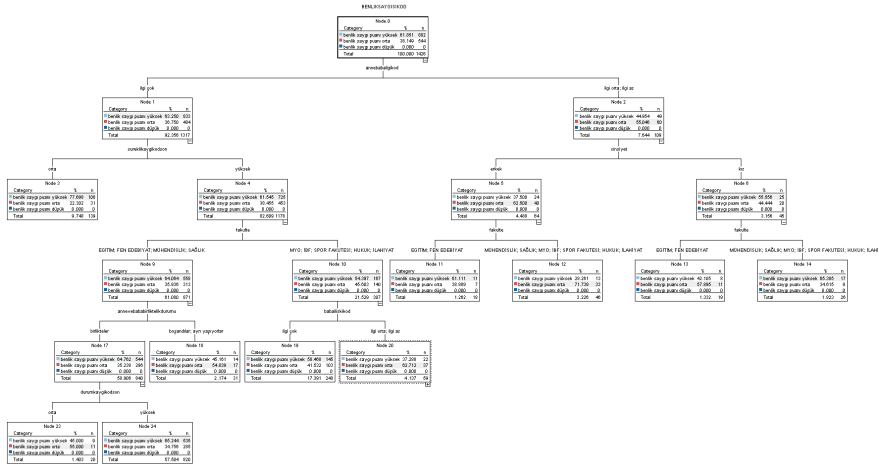
Tablo 6. Problem çözme üzerinde günlük TV izleme süresinin etkisi

TV izleme süresi	n	Ortalama	Std.sapma	p-değeri
Problem Çözme Puanı	1 saat	372	96.8091	14.49765
	1 ile 3 arası saat	252	98.6032	16.08051
	3 saatten fazla	56	91.5536	17.33931
	Hiç kullanmıyorum	746	96.2895	13.85648

* $p < 0.05$

Klasik istatistiksel değerlendirmelerden sonra veri madenciliği metodlarından CART algoritması uygulanması ile elde edilen Clementine ekran çıktıları ve değerlendirmeleri ise aşağıda verilmiştir. CART algoritması uygulanırken bağımlı değişken önce benlik saygısı daha sonra

ise problem çözme değişkeni alınarak çözümlenmeler yapılmıştır. Benlik saygısı envanterindeki yüksek puan düşük benlik saygısını; düşük puan ise yüksek benlik saygısını ifade etmekte olup çözümlenmeler bu durum dikkate alınarak yapılmıştır.

Şekil 1. Bağımlı değişken olarak benlik saygısı alındığında CART algoritması Clementine ekran çıktısı

Benlik saygısı değişkeni için ağacın dallanmasında en etkili değişkenin anne baba ilgisi olduğu görülmektedir (Şekil 1). Çalışmaya katılan 1426 kişiden %61.851 kişinin benlik saygısı yüksek, %38.149 kişinin ise benlik saygı düzeyi orta ve düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Anne baba ilgisi yüksek olanlarda benlik saygı düzeyi yüksek olduğu görülmektedir. Yani bu kişiler içerisinde benlik saygı düzeyi yüksek olanlar %63.250 ile çoğunluktadır. Benlik saygısı düzeyi orta ve düşük düzeyde olan kişilerin %36.750'sinin anne baba ilgisi yüksek düzeydedir. Anne baba ilgisinin orta veya az düzeyde olduğu durumda %44.954'ünün benlik saygısı yüksek, %55.046'sının ise benlik saygı orta ve düşük düzeydedir. Öğrencilerin %92.356'sının anne baba ilgi düzeyi yüksektir.

Anne baba ilgisinin yüksek olduğu durumda benlik saygısını etkileyen en önemli etken sürekli kaygı olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam ederken, ilginin orta ve az olması durumunda benlik saygısını etkileyen en önemli etken cinsiyet olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir.

Ağacın ilk dalında sürekli kaygısı yüksek olanlar içerisinde %61.545'inin benlik saygı düzeyi yüksekken, %38.455'inin benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

Sürekli kaygı düzeyi yüksek olanlarda benlik saygı düzeyini etkileyen en önemli etken fakülte olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir.

Eğitim, Fen Edebiyat, Sağlık Bilimleri ve Mühendislik Fakültesinde okuyanlar içerisinde %64.064'ünün benlik saygısı yüksek iken, %35.936'sının benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk, İlahiyat Fakülteleri ve Sağlık MYO'da okuyanlar içerisinde %54.397'sinin benlik saygısı yüksekken, %45.603'ünün benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

Eğitim, Fen Edebiyat, Sağlık Bilimleri ve Mühendislik Fakültelelerinde okuyanlarda benlik saygı düzeyini etkileyen en önemli etken anne babanın birliktelik durumu olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam ederken, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk ve İlahiyat Fakülteleri ve Sağlık MYO'da okuyanlarda benlik saygı düzeyini etkileyen en önemli etken baba ilişkisi olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir.

Anne babası birlikte olanların büyük çoğunluğunda yani %64.762'sinin benlik saygısı yüksekken, %35.238'inin benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

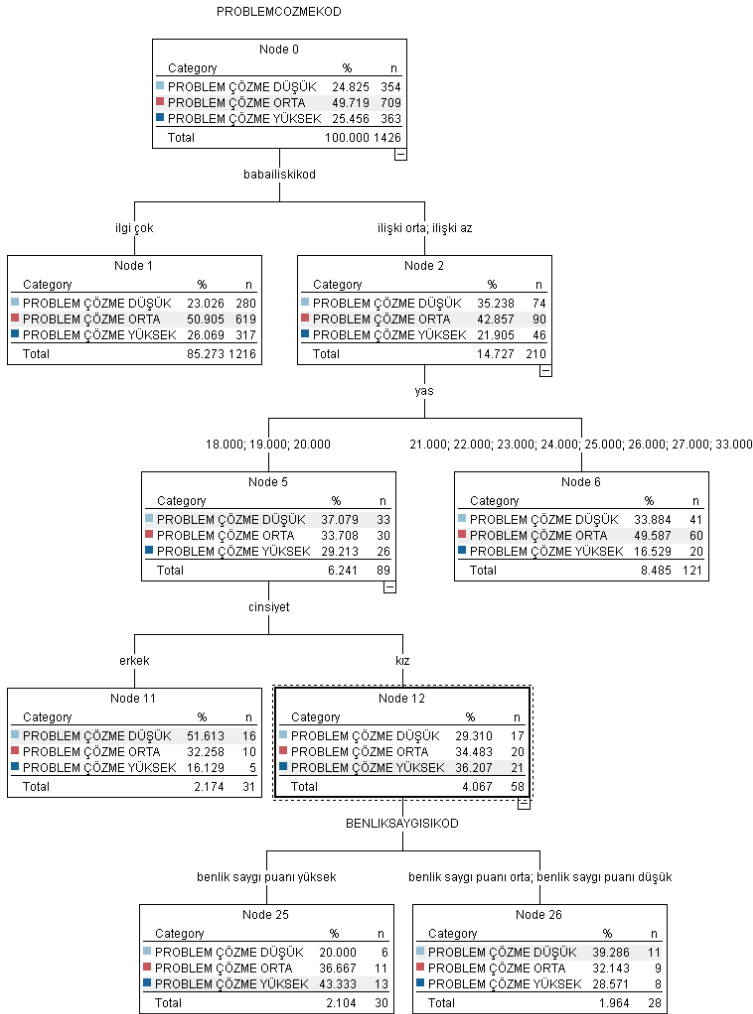
Anne baba birlikte olduğu durumda benlik saygısını etkileyen en önemli etken durum kaygı olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. Durum kaygı puanı orta olanlar içerisinde %45'inin benlik saygısı yüksek iken çoğunluğunun yani %55'inin benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir. Durum kaygısı yüksek olanlar içerisinde %65.244'ünün benlik saygısı yüksek iken, %34.756'sının benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk ve İlahiyat Fakülteleri ve Sağlık MYO'da okuyanlarda benlik saygısı değişkenini etkileyen en önemli etken olan baba ile ilişki durumunda ilişkinin yüksek düzeyde olduğu durumda %58.468'inin benlik saygısı yüksek iken, %41.532'sinin benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

Ağacın ikinci dalında anne baba ilgisi orta ve az düzeyde olanlar içerisinde %44.954'ünün benlik saygısı yüksek iken, %55.046'sının benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir. Anne baba ilgisinde ilginin orta ve az olduğu durumda benlik saygısını etkileyen en önemli etken cinsiyet olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. Erkekler içerisinde %37.5'inin benlik saygısı yüksek iken, büyük çoğunluğunun yani %62.5'inin benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir. Erkeklerde benlik saygısını etkileyen en önemli etken fakülte olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. Eğitim ve Fen Edebiyat'ta okuyanlar

içerisinde %61.111'inin benlik saygısı yüksekken, %38.889'unun benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir.

Kızların içerisinde %55.556'sının benlik saygısı yüksekken, %44.444'ünün benlik saygısı orta ve düşük düzeydedir. Kızlarda benlik saygısını etkileyen en önemli etken fakülte olduğundan karar ağacı dalanmaya buradan devam edecektir. Mühendislik, Sağlık Bilimleri, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk ve İlahiyat Fakültesinde okuyanlar ile Sağlık MYO'da okuyanlar içerisinde %65.385'inin benlik saygısı yüksek iken %34.615'inin benlik saygısı orta düzeydedir.

Şekil 2. Bağımlı değişken olarak problem çözme alındığında CART algoritması Clementine ekran çıktısı

Problem çözme değişkeni için ağacın dallanmasında en etkili değişkenin Şekil 2’de görüldüğü üzere baba ile ilişki olduğu görülmektedir. Problem çözme envanterinde puanı yüksek olan öğrencilerin problem çözme becerisi düşüktür. Tersine olarak da problem çözme envanterinde puanı düşük olan öğrencilerin problem çözme becerisi yüksektir. Buna göre çalışmaya katılan 1426 kişiden %24.825 kişinin problem çözme becerisi yüksek, %49.719 kişinin problem çözme becerisi orta düzeyde ve %25.456’sının ise problem çözme becerisi düşüktür.

Baba ile ilişki düzeyi yüksek olanların çoğunda problem çözme becerisinin orta düzeyde olduğu söyleyebilir. Yani bu kişiler içerisinde problem çözme becerisi orta düzeyde olanlar %50.905 ile çoğunluktadır. Problem çözme becerileri yüksek düzeyde olan kişilerin %23.026’sının babası ile ilişkisi yüksek düzeydedir.

Baba ile ilişkisi orta ve az düzeyde olan kişilerin %35.238’inin problem çözme becerisi yüksek, %42.857’sinin problem çözme becerisi orta düzeyde ve %21.905’inin ise problem çözme becerisi düşüktür. Öğrencilerin %85.273’ünün babası ile olan ilişkileri yüksek düzeydedir.

Baba ile ilişkinin orta ve az düzeyde olmasını etkileyen en önemli etken yaş olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. 18 - 20 yaş arasında olan bireyler içerisinde %37.079’unun problem çözme becerisi yüksek, %33.708’inin problem çözme becerisi orta düzeyde ve %29.213’ünün problem çözme becerisi düşüktür. 21-33 yaş arasında olan bireyler içerisinde %33.884’ünün problem çözme becerisi yüksek, %49.587’sinin problem çözme becerisi orta düzeyde ve %16.529’unun ise problem çözme becerisi düşüktür.

18-20 yaş arasında olan bireylerde problem çözme becerisini etkileyen en önemli etken cinsiyet olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. Kızlar içerisinde %29.310’unun problem çözme becerisi yüksek, %34.483’ünün problem çözme becerisi orta düzeyde ve %36.207’sinin problem çözme becerisi düşüktür. Kızların problem çözme becerilerini etkileyen en önemli etken benlik saygısı olduğundan karar ağacı dallanmaya buradan devam edecektir. Benlik saygısı yüksek olanlar içerisinde %20’sinin problem çözme becerisi yüksek, %36.667’sinin problem çözme becerisi orta düzeyde ve %43.333’ünün problem çözme becerisi düşüktür.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı orta ve düşük olan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.07573 iken orta ve düşük olması olasılığı ise 0.02174 tür.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı yüksek, Eğitim, Fen Edebiyat, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri Fakültelerinde okuyan, anne babası bir-

likte yaşayan, durum kaygısı orta ve düşük olan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.0063 iken orta ve düşük olması olasılığı ise 0.007714'dür.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı yüksek, Eğitim, Fen Edebiyat, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri Fakültelerinde okuyan, anne babası boşanmış veya ayrı yaşayan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.00982 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.01192'dir.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı yüksek, Eğitim, Fen Edebiyat, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri Fakültelerinde okuyan, anne babası birlikte olan, durum kaygısı yüksek olan öğrencilerin benlik saygısı puanının yüksek olması olasılığı 0.3752 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.1999'dur.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı yüksek, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk, İlahiyat Fakültesi ve Sağlık MYO'da okuyan, baba ilişkisi yüksek olan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.10168 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.07223'dür.

Anne baba ilgisi çok, sürekli kaygısı yüksek, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk, İlahiyat Fakültesi ve Sağlık MYO'da okuyan, baba ilişkisi orta ya da az düzeyde olan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.01543 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.02595'tir.

Anne baba ilgisi orta ya da az, erkek, Eğitim ve Fen Edebiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.007714 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.00491'dir.

Anne baba ilgisi orta ya da az, erkek, Mühendislik, Sağlık Bilimleri, Sağlık MYO, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.00912 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.02314'dür.

Anne baba ilgisi orta ya da az, kız, Eğitim, Fen Edebiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.00561 iken; orta ve düşük olması olasılığı ise 0,007714'dür.

Anne baba ilgisi orta ya da az, kız, Mühendislik, Sağlık Bilimleri, Sağlık MYO, İİBF, Spor Bilimleri, Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin benlik saygısı puanı yüksek olması olasılığı 0.0119; orta ve düşük olması olasılığı ise 0.0063'tür.

Problem çözme envanterinde puanı yüksek olan öğrencilerin problem çözme becerisi düşüktür. Tersine olarak da problem çözme envanterinde puanı düşük olan öğrencilerin problem çözme becerisi yüksektir.

Baba ile ilişki düzeyi yüksek olan öğrencilerin problem çözme becerisinin yüksek olması olasılığı 0.19635 iken; orta düzeyde olma olasılığı 0.43408, düşük olma olasılığı 0.2223'tür.

Baba ile ilişki düzeyi orta veya az, 18-20 yaş arası, erkek öğrencilerin problem çözme becerisinin yüksek olma olasılığı 0.01122; orta düzeyde olması olasılığı 0.007013 iken düşük olma olasılığı 0.003506'dır.

Baba ile ilişki düzeyi orta veya az, 18-20 yaş arasında, kız, benlik saygısı puanı yüksek olan öğrencilerin problem çözme becerisinin yüksek olma olasılığı 0.004208, orta düzeyde olma olasılığı 0.007714 iken düşük olma olasılığı 0.009116'dır

Baba ile ilişki düzeyi orta veya az, 18-20 yaş arasında, kız, benlik saygısı puanı orta düzeyde veya düşük olan öğrencilerin problem çözme becerisinin yüksek olma olasılığı 0.007714; orta düzeyde olma olasılığı 0.007103 iken düşük olma olasılığı 0.00561'dir.

Baba ile ilişki düzeyi orta veya az, 21-33 yaş arasında olan öğrencilerin problem çözme becerisinin yüksek olma olasılığı 0.02875; orta düzeyde olma olasılığı 0.04208 (iken düşük olma olasılığı %0.01402'dir.

SONUÇ

Sosyal Bilimler alanında bireylerin doğumdan ölüme kadar geçen yaşam sürelerinde toplum içinde kendini bilmesi, kabul ettirmesi, başarılı olması ve yaşam standartlarını belirlemesi kendi özünden gelen genetik faktörler ile çevresel etkenlere bağlıdır. Bu bağlamda problem çözme, benlik saygısı, süreklilik ve durumluk kaygı değişkenleri bu süreçlere etki eden etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkekler kızlara göre daha pratik çözüm üreten, problem çözme becerisi yüksek ve sürekli kaygısı ise düşük olan gruptur. Erkek öğrenciler ile kız öğrencilerin hem benlik saygısı hem de durum kaydı puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Bilgisayar sahibi olan öğrencilerin benlik saygısı puanı daha yüksektir. Bu öğrenciler interneti daha verimli ve amacına uygun kullandığı için bilgi donanımlarını da geliştirmişler ve kendilerini daha iyi ifade eder hale gelmişlerdir.

Sporla uğraşan öğrencilerin spordan başka akademik olarak kendilerine yön vermemesi daima antrenman yapmaları, akademik başarı hislerinin düşük olması benlik saygılarının düşük olmasına sebep olabilir. Fen Edebiyat öğrencilerinin genellikle; akademik olarak daha düşük puanlarla okudukları bölümlere geldikleri, iş imkânları kısıtlılığı, okudukları akademik bölümdeki mesleği icra etmeyecek olmaları, maddi olarak hazır bir düzene sahip olmaları kendilerini zorlamamış ve geliştirmemiş olmaları kendilerine aşırı güvende hissetmelerine ve benlik saygılarının yüksek olmasına sebep olmuş olabilir.

Durum kaygısı en düşük ve problem çözme becerisi en yüksek olan Sağlık MYO öğrencileri lisede de mesleki eğitimin içindedir. Uygulamalı olarak edindikleri mesleki tecrübe düşük durum kaygı ile birleştğinde problem çözme becerilerini de yükseltmektedir.

Durum kaygıları en yüksek olan öğrenci grubu Fen Edebiyat Fakültesinde okuyanlardır. Yine akademik olarak belli bir meslek edinmemiş olma, iş bulmadaki sıkıntılar bu grubun kaygısını yükseltmektedir.

Benlik saygısı ve sürekli kaygı puanı üst sınıflara gittikçe azalmaktadır. Öğrenciler yıllar geçtikçe mesleğe adım atacakları ilk heyecanları yaşarken başarı noktasındaki mesleki tecrübesizlikten kaynaklanan korkuyu da yenmeye başlamışlardır. Son sınıf öğrencileri çevreyi daha iyi tanıyan, en kıdemli öğrenci grubu olduğu için kaygıları azalmış, kendilerine güvenen bir psikoloji içindedirler.

Eğitilmiş anneler kendi çocuklarını akademik ve mesleki hayatında destekleyerek, psikolojik olarak öğrencilerin kendilerine olan güven duygularını geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, eğitilmiş annelerin çocuklarını cesaretlendirdiği ve eğitim süreçlerine katkı verdikleri muhakkaktır.

Öğrencilerin aile ilişki düzeylerinin çok iyi olmaması bireyin kendini yetiştirmede daha çok çaba sarf etmesine ve kendi başına öğrenme yetisinin gelişimine dolayısıyla benlik saygısının daha yüksek olmasına sebep olmaktadır.

Benzer olarak aileleri ile çok iyi anlaşılamayanlar problem çözme becerilerinin yüksek olmasında etkilidir. Bunun sebebi ise desteksiz bir şekilde her şeyi kendileri öğrenmiş ve hayatı uygulayarak tecrübe edinmişlerdir.

Aileleri ile çok iyi anlaşılanların durum kaygıları yüksekliği kendilerine her zaman destek olmuş ailelerin karşısında başarıya ve mahcup olmama zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Aileleriyle hiç anlaşılamayanların ise sürekli kaygıları yüksektir. Aileleriyle anlaşılamayanlarında kendilerini ispat etmesi “kendi ayakları üzerinde durma” gibi bir zorunlulukları vardır.

Öğrencilerin benlik saygısı puanını etkileyen en önemli faktör anne ve babanın ilişkisidir. Çünkü öğrenci kendini birey hissedene kadar anne ve babasının tecrübelerinden faydalanan ve kendi hayat kurallarını oluşturacaktır. Anne- baba ilgisi yüksek olan öğrencilerin benlik saygısı da yüksektir.

Sürekli kaygısı yüksek öğrenciler eğitim sürecinin farkında olan, farkındalık düzeyi yüksek öğrencilerdir. Sorumluluk bilinci ve başarıya zorunluluğu öğrencilerin sürekli kaygılarını da yükseltirken benlik say-

gısı puanını da yükseltmektedir. Anne ve babası beraber olanlar da yine ilişkili kaynaktan beslendikleri için kendilerini bilen, anlayan ve kendileri ile barışık kişilerdir.

Aile olma bilinci ve farkındalığı yüksek ailelerin çocuklarının benlik saygısı puanının da yüksek olması topluma faydalı bireyler yetiştirmede ailenin ne denli önemli olduğunu bir kez daha istatistiksel olarak da göstermektedir.

Benlik saygısına en önemli katkıyı yapan anne - baba ilgisinin yanı sıra problem çözmeye önemli katkıyı yapan baba ile ilişki düzeyinin olması “birey” yetiştirme ve “birey olabilmenin” yolunun aileden geçtiğini bir kez daha göstermektedir. İstatistiksel olarak da kanıtlanan bu gerçeğin üzerine, baba ile ilişki düzeyinin az olmasını öğrencinin yaşı etkilemektedir. Kızlarda ise baba ilişki düzeyini etkileyen en önemli etkenin benlik saygısı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gerek benlik saygısı gerek problem çözme becerilerinin gelişmesinde demografik değişkenlerden çok bireyin babasıyla olan ilişkisi ve anne -babasının bireye olan ilgisi çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebepten dolayı sağlıklı toplumların oluşturulması için sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi elzemdir. Bu ise bireyin topluma kazandırılması, kendine ve çevresine faydalı olmasını sağlayacak süreçlerin aile ile birlikte üstlenilmesi, koordineli bir şekilde eğitim öğretim programlarının planlanarak uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak maddi, manevi, sosyal ve kültürel olarak aile kurumunu koruyup, yücelterek benlik saygısı ve problem çözme becerisi yüksek, bilinçli toplumlar oluşabilir. Bu ise geleceğimizin teminatıdır.

KAYNAKÇA

- BREİMAN, L., FRİEDMAN, J., OLSHEN, R. ve STONE, C. (1984), *Classification and Regression Trees*. Belmont, California: Wadsworth International Group.
- ÇUHADAROĞLU, Ö. (1986), *Adolesanlarda Benlik Saygısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi , Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD, Ankara.
- DOĞAN, K. ve ARSLANTEKİN, S. (2016), Büyük veri: önemi, yapısı ve günümüzdeki durumu. *DTCF Dergisi*, 56:1, 15-36
- DONDURMACI, G. (2011), *Veri Madenciliğinde Regresyon Ağaçları İle Sınıflandırma Ve Bir Uygulama*, Yayımlanmamış doktora tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- GÜLÇE, G. (2010), *Veri Ambarı Ve Veri Madenciliği Teknikleri Kullanarak Öğrenci Karar Destek Sistemi Oluşturma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- GÜLPINAR, V. (2008), *Avrupa Birliği Ülkeleri İle Göstergelerin Karar Ağacı Yöntemi İle Karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ERTUĞRUL, İ., ORGAN, A. ve ŞAVLI, A. (2013), Veri madenciliği uygulamasına ilişkin PAÜ hastanesinde hasta profilinin belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 19:2, 97-103.
- HAND, D.J. (1998), Data mining: statistics and more? *The American Statistician*, 52, 112-118.
- KOLDERE, Y. (2008), *Veri Madenciliğinde Kümeleme Algoritmaları Ve Kümeleme Analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- KURT, Ç. ve ERDEM, A. (2012), Öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin veri madenciliği yöntemiyle incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 15:2, 111-116.
- ÖNER, N., (1977), Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanterinin Türk Toplumundaki Geçerliği. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- ÖZÇAKIR, F.C. ve ÇAMURCU, A.Y. (2007), Birliktelik kuralı yöntemi için bir veri madenciliği yazılımı tasarımı ve uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6:12, 21-37.
- ŞAHİN, N., ŞAHİN, N. H. ve HEPPNER, P. P. (1993), Psychometric properties of the problem solving inventory in a group of Turkish university students. *Cognitive Therapy and Research*, 17:4, 379-396.
- TERLEMEZ, L. (2008), *Eş İşlem Stratejisi Yöntemiyle İmkb' de Pörtföy Oluşturmada Veri Madenciliği Uygulaması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

YILMAZ, H. (2014), *Random Forests Yönteminde Kayıp Veri Probleminin İncelenmesi ve Sağlık Alanında Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyoistatistik ABD Dalı, Eskişehir.

Bölüm 17

EMEKLİ İNKILAP SUBAYLARI OLAYI

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU¹

¹ Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, huseyindp@hotmail.com Orcid no: 0000-0001-7132-3833. Benzerlik endeksi: %1.

Giriş

Geçmişten günümüze Türk topluluklarında ordunun yeri oldukça farklıdır. Türk isminin kabul edilmesi, yayılmasında ordunun önemli katkıları olmuştur. Demokratik yönetimlerin en temel özelliklerinden biri, iktidarların seçim ile belirlenmesidir. Darbeler, kesinlikle demokratik sistemlerin bir unsuru değildir. Devletin asli organlarından biri olarak görülen ordu, Türk siyasal hayatında etkin bir görev üstlenmiştir. Türk siyasal hayatının ilk darbesi 27 Mayıs 1960 darbesidir. 27 Mayıs darbesi, Türk siyasal yaşamında yeni bir sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Darbe sonrası toplumda siyasi, sosyal ve askeri bölünmeler yaşanmıştır. 27 Mayıs darbesi, Türk toplumunu derinden etkilemiştir. Türkiye’de 27 Mayıs ile darbeler, bir gelenek haline gelmiştir. 27 Mayıs darbesinden demokratik düzene geçinceye kadar, askerin hâkimiyetinde bir ara rejim dönemi yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960’tan 15 Ekim 1961 genel seçimlerine kadarki dönemde, asker yönetimde kalmıştır. 12 Eylül darbesinde de bir askeri rejim süreci yaşandıktan sonra 1983 seçimleriyle yönetim, sivillere bırakılmıştır. Asker, hem 27 Mayıs’ta hem de 12 Eylül’de sürekli iktidarda kalmayı uygun görmemişlerdir. Politikaya müdahale etmenin, ordu üzerinde olumsuz etkileri olacağından ötürü, en kısa sürede yönetimi, sivillere devretmeyi uygun görmüşlerdir. Ülke yönetimine el koymaya yol açan sorunlar, çözüme kavuşturulduktan sonra iktidarı, sivillere bırakacaklarını söylemişlerdir.

Kurumların kurumu olarak tanımlanabilen devlet, siyasal partiler, hükümet, meclis, bürokrasi, baskı grupları, ordu gibi unsurları içinde barındırmaktadır. Devlet kavramı ortaya çıktıktan sonra bazı ülkelerde sivil-asker ilişkisi açısından bir iktidar savaşının yaşandığı görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarihlerine bakıldığında, bu ülkelerin siyasi ya da askeri sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu sorunların neticeleri ve etkileri, ülkeden ülkeye değişmektedir. Gelişmiş demokrasilerde, ordu doğrudan doğruya politikanın dışında kalan, ulusal çıkarları ön planda tutarken; az gelişmiş demokrasilerde ise asker, politikanın içinde olup, siyaset arenasında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de asker, ülkenin temel kurucu unsurlarından biridir. Ayrıca asker, siyasi iktidarların karşısında Türkiye’deki örgütlü en güçlü kuvvetlerden biridir.

27 Mayıs 1960 darbesi ile çoğunluğunu alt ve orta rütbeli askerlerin oluşturduğu “Milli Birlik Komitesi” (MBK) adı verilen örgüt, ülke yönetimin el koyarak, 10 yıllık Demokrat Parti iktidarına son vermiştir. Asker, yönetimi el koyduktan sonra yeni kurumlarla ülkeyi yönetmek istemiştir. Asker, bu politikası doğrultusunda, MBK gibi yeni kurumlar oluşturmuştur. 27 Mayıs darbesi ile MBK, siyasetteki etkinliğini ortaya koymuştur. Türk siyasal hayatında, tasfiyeler, sadece sivillerde değil askerlerde de

yaşanmıştır. Emekli İnkılap Subayları, 27 Mayıs darbesi sonrası askerde yaşanan tasfiyeler olarak adlandırılabilir. Demokrasinin tam olarak oturmadığı, ordu ve siyasetin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı, Türkiye gibi toplumlarda, tasfiye süreçleri sık sık meydana gelmiştir (İlyas, 2016: 164).

Bu çalışmada, 27 Mayıs darbesi ile yönetime el koyan MBK'nın faaliyetlerinden Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) ele alınmıştır. Literatürde MBK'nın oluşumu, yapısı ve EMİNSU'yu ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olması, bir bakıma bu çalışmanın yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Çalışmanın amacı, 27 Mayıs sonrası subayların, emekliye sevk edilme nedenlerini ve bu süreçte yaşananları ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle 27 Mayıs'a giden süreç ele alındı. Daha sonra da MBK'nın oluşumu ve Emekli İnkılap Subayları olayı ayrıntı bir biçimde incelendi. Çalışmada kaynaklara ulaşma, okuma, fişleme ve değerlendirme olarak dört unsurdan oluşan literatür taraması amaçlı, belgesel tarama yöntemine yer verilmiştir. Belgesel tarama yöntemi "*Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplama*" olarak tanımlanabilir (Karasar, 1991:183-184).

1. 27 MAYIS 1960 DARBESİNE GİDEN SÜREÇ

Türkiye'de, Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşu ile çok partili hayata geçilmiştir. 1950 seçimlerinde tek başına gelen DP, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak, 27 Mayıs 1960 darbesine kadar iktidarda kalmıştır. 1954'ten sonra DP'ye karşı ihtilalci yapılanmaların, orduda gizli bir şekilde örgütlendikleri görülmektedir. 1957 genel seçimleri sonrasında "Dokuz Subay Olayı" isimli bir darbe girişimi yaşanmıştır. Bu darbe girişimi, 1960 darbesinin ayak sesi, habercisi olarak adlandırılır. Yapılan yargılama sonucunda, kesin kanıt bulunamadığı için ihbarı yapan Samet Kuşçu, orduda isyan çıkarmak suçlamasıyla iki yıl hapis cezasına çarptırılmış ve ordudan atılmıştır (İpekçi ve Coşar, 1965: 100; Özdağ, 2004: 109; Tunçay, 1983: 1981).

Dokuz Subay Olayı sonrası, ordudaki ihtilalci örgütler, faaliyetlerini yavaşlatmışlardır. İhbarın yapılmasıyla tutuklanmalar başlamış, gizli örgütler bundan dolayı faaliyetlerini bitirmeyi bile düşünmüşlerdir. Zaman ilerledikçe, gizli örgütler, çalışmalarına kaldıkları yerden başlamışlar ve örgütlenme faaliyetlerine hızlandırmışlardır. Bu doğrultuda orduda, gizli örgüt mensupları önemli konumlara getirildiler. 1960 darbesi ile iktidara el koyan MBK ile Dokuz Subay arasında bir bağlantının olması, Dokuz Subay Olayının önemini ortaya koymaktadır. DP'nin Dokuz Subay Olayını açığa çıkarmayarak, 27 Mayıs darbesinin önünü açtığı söylenebilir.

27 Mayıs öncesi, ülkenin siyasal ortamına bakıldığında, cepheleşmelere gidildiği görülmektedir. Ekim 1958'de muhalefet partileri, "Milli Muhalefet Cephesini" oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda, Hürriyet Partisi, CHP'ye

katılırken; Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adı altında birleşmişlerdir. DP'nin oluşturduğu cephe, “Vatan Cephesidir”. Bir propaganda aracı olarak, Vatan cephesine katılanların isimleri radyodan okunmuştur. CHP lideri İsmet İnönü, bu cepheleşmeyi halk hareketine dönüştürebilmek için ülke çapında mitinglere, gezilere başlamıştır. İlk miting, Uşak'ta yapılmıştır. CHP'liler ile DP'liler arasında çıkan kavgada, yaralananlar olmuştur. Ülkedeki iktidar ile muhalefet arasındaki bu gergin ortam, Çanakkale, Konya ve Kayseri'de yaşanan olaylarla devam etmiştir. CHP lideri İsmet İnönü, arabasıyla şehir merkezinde doğru giderken, arabası Topkapı'da bir grup tarafından durdurulmuştur. Tesadüf eseri, oradan geçen güvenlik güçleri tarafından İnönü, burnu kanamadan kurtarılmıştır. Topkapı olaylarından ötürü, DP, 27 Mayıs sonrası yargılanmış ve suçlu bulunmuştur (Çavuşoğlu, 2018: 350-51).

27 Mayıs 1960 darbesine gidilen süreçte, İstanbul ve Ankara'da öğrenci olayları ve Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşü gerçekleşmiş, 5 Mayıs'ta da DP, Kızılay'da mitingi düzenlemiştir. Bu mitingi sabote etmek için muhalefet partililer de mitinge katılmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Meclis'ten miting alanına gelmiş ve bir gencin “Hürriyet istiyoruz” şeklinde protestosuyla karşılaşmıştır. 1960 darbesinin en önemli nedenlerinden biri olarak, Nisan 1960'ta kabul edilen “Tahkikat Komisyonunun Kuruluş Kanunu” gösterilmektedir. Tahkikat komisyonuna, siyasal parti faaliyetlerini denetleme, yasaklama, siyasal partileri kapatma gibi önemli yetkilerin verildiği görülmektedir. 1954'ten sonra DP'ye karşı örgütlenen gizli örgütler, son toplantısını 18 Mayıs'ta yapmıştır. Bu toplantıda 20 madden oluşan önemli kararlar (EK-1) alınmış ve 27 Mayıs günü MBK, ülke yönetimine el koymuştur.

2. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ

Darbe yapıldığında, Milli Birlik Komitesinin kimlerden oluştuğu belli değildi. Gizli yapılanmadan dolayı, askerler birbirini tanımıyorlardı. EK-2'de görüldüğü gibi MBK üyelerinin oluşturabilmek için sekiz kişiden oluşan bir heyet kurulmasına karar verilmiştir. Heyet, şu isimlerden oluşmuştur (İpekçi ve Coşar, 1965: 300): “*Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sami Küçük, Sezai Okan, Alparslan Türkeş, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Ahmet Yıldız*”. İlk toplantıda Alparslan Türkeş tarafından heyetin 20 kişiden oluşması önerilmiştir. Fakat heyetteki subayların, tanıdıklarını heyete sokmak istemelerinden dolayı bu sayıdan vazgeçilmiştir (Özdağ, 2004: 269-270). Yaklaşık yedi saatlik bir toplantıdan sonra MBK üyeleri belirlenmiştir. MBK Başkanı Cemal Gürsel, üyelerin seçimine müdahale etmemiştir (Ahmad, 1992: 208; Erkanlı, 1972: 21). Üyeler belirlenirken faaliyetleri, ihtilal öncesi gizli örgütlerdeki konumları, değer ve düşünceleri gibi kriterler dikkate alınmıştır (Maraşlı, 2010: 46-7). MBK listesine, 27 Mayıs gizli örgütlemelerde aktif bir biçimde yer alan Talat Aydemir gibi

bazı isimler, yurtdışında olduklarından dolayı, listeye girememişlerdir. Aydemir ve arkadaşları bundan ötürü, MBK üyelerini sorumlu tutmuşlardır. Listeye alınmayanların dışında, MBK'nın kuruluş süreci ve sonrasında yaşananlardan memnun olmayanlar olmuş ve bu kişiler de MBK'dan uzaklaşmışlardır (Maraşlı, 2010: 48).

MBK listesi, (EK-3) 14 Haziran'da Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Komite üyelerinin büyük bir bölümü, kurmay rütbesindeki alt-orta rütbeli subaylardı. Üyelerin aile yapılarına bakıldığında, büyük bir kısmının devlet memuru, geriye kalanları ise köylü ve küçük iş insanları olduğu görülmektedir. Komitenin yaş ortalaması 40 olup, komitede 5 general yer almıştır (Karpaz, 2015: 148-49).

MBK ülke yönetimine el koyduktan sonra, Cemal Gürsel'in Başbakanlığında 3 asker, 15 siviliden oluşan bir askeri hükümet (EK-4) kurulmuştur. 24 Haziran'da MBK Başkanı Cemal Gürsel, TBMM'de yaptığı konuşmada (EK-5), DP'nin siyasi, ekonomik alanda yaptığı yanlışları, anayasayı ihlal ettiğinden dolayı, ülke yönetimine el konulduğunu belirtmiş ve *“Ne mutlu sizler gibi evlatlar yetiştirmiş olan Türk Milletine”* cümlesiyle konuşmasını tamamlanmıştır. Daha sonra Cemal Gürsel'den başlayarak komite üyeleri, TBMM'de yemin (EK-6) etmişlerdir (Uğur, 2009: 5).

MBK içinde zamanla “İlımlılar” (Demokratlar) ve “Aşırıları” (Radikaller) olarak isimlendirilen iki grup ortaya çıkmıştır. İlımlı grup, hem hukuksal hem de siyasal alandaki işlemler gerçekleştikten sonra yapılacak genel seçimlerle siyasal iktidarın sivilere devredilmesi görüşündeydi. Atatürk devrimlerinin tamamlanmasını görüşündeki aşırıları ise dört yıl gibi uzun bir süre iktidarda kaldıktan sonra “Milli Birlik Partisi” adıyla genel seçimlere katılmayı düşünen bir gruptu. Görüldüğü gibi ilımlılar, demokratik bir sistemden yana iken; aşırıları ise anti-demokratik bir yönetimden yanadır. 14'ler olarak adlandırılan bu grup, yurt dışına büyükelçi olarak gönderilerek, ordudan tasfiye edilmişlerdir (Ahmad, 1992: 167).

Ast-üst ilişkisi, askeri sistemin en önemli unsurlarından biridir. MBK içinde farklı rütbelerin olması ve MBK üyelerinin protokolde üst düzey komutanlardan önce gelmeleri gibi durumlar sıkıntılara neden olmuş, kuvvet komutanların MBK'ya girmesi gibi bir öneri de reddedilmiştir. Ayrıca MBK üyeleriyle generaller arasında gerginlikler yaşanmıştır (Özdağ, 2004: 231-379). Alt rütbeli bir MBK üyesinin, Genelkurmay Başkanının masasına vurması gibi emir komuta zincirine aykırı davranışlar meydana gelmiştir (Akyaz, 2009: 25).

3. EMİNSU OLAYI

27 Mayıs 1960 darbesinin askeri bir boyutu da vardır. 27 Mayısın en önemli etkisinin, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) üzerinde yaşandığı söy-

lenebilir. 2 Ağustos günü çıkan 42 sayılı kanun ile daha önce hiç benzeri yaşanmamış bir karara imza atılmış olup, 235 general emekliye sevk edildiler. Böylece ordunun tüm kademesi bir günlük çalışması sonunda yenilendi. Listenin Cemal Gürsel, ve Sıtkı Ulay, Cemal Madanoğlu, Fahri Özdilek tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Yalnızca Kara Kuvvetleri Komutanlığında orta rütbeli subayların sayısı yaklaşık 10 bindi (Özdağ, 2004: 298-304; Çavdar, 2008: 98-9). Generallerden sonra orta rütbeli subaylar için çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak her askeri birim için bir hazırlık komisyonu oluşturuldu. Daha sonra son karar için tekrar komisyonlar toplanarak, kesin liste ortaya çıkarılmıştır (Seyhan, 1966: 109). Ağustos ve Eylül ayı içinde yaklaşık 5000 subay emekliye sevk edilmiştir. Generallerin yaklaşık %90'nı, yarbayların yaklaşık %40'ı, albayların da yaklaşık %55'inin emekliye ayrıldığı belirtilmektedir (Akalin, 2000: 348). Bu yasanın çıkmasının nedenleri arasında ordunun gençleştirilmesi, üst rütbeli subaylar arasındaki rütbe dengesinin ve hiyerarşinin yeniden sağlanması yer almaktadır. Ayrıca bu yasaya karşı yapılacak itiraz yolları da kapatılmıştır.

Orduda, üst rütbeli subayların sayısı diğer subaylara oranla oldukça fazlaydı. 1960'da ordudaki albay sayısının, tüm NATO ülkelerinden daha fazla olduğu görülmektedir (Yıldırım, 2019: 83). Tasfiyede önce generallerden başlanmış, tasfiyenin sorunsuz halledilmesi durumunda sayıca oldukça fazla olan orta rütbeli subayların kolay bir biçimde emekliye sevk edilmesi hedeflenmiştir. Emekliye ayrılacakların nasıl seçildiği konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Bu kişiler belirlenirken, keyfi uygulamalar veya dışardan baskılar yapılmış olabilir. Emekliye ayrılanlar, 25 Ağustos günü açıklanmıştı. Bu da gizlilik esasının olduğunu göstermektedir (Çavdar, 2008: 98-9). MBK içindeki aşırı grupta yer alan Alparslan Türkeş'in açıklamalarından, liste belirlenirken kişilerin sağlık durumlarının, askeri tecrübenin ve ahlaki özelliklerinin dikkate alındığı görülmektedir.

Emekli edilen generaller, büyük ve önemli birliklerin başında olan Genelkurmay Başkanı, ordu komutanları gibi komutanlardı. Tasfiye edilenler arasında 3 Haziran 1960'da Genelkurmay Başkanlığına atanan Ragıp Gümüşpala da vardı. Gümüşpala'nın yerine Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir. MBK üyeleri, bu generallerin alınan karara tepki vermesinden korkmuşlardır. Çünkü, generallerin tepkisi, MBK'nın tasfiyesi ile sonuçlanabilirdi. Fakat, MBK'nın korktuğu olmamış, emekli edilen generaller, alınan karara itaat etmişlerdir (Özdağ, 1997: 307-308). 27 Mayıs darbesinden kısa bir süre sonra Temmuz 1960'da NATO, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Görüşmelerde, orduda yapılacak tasfiyeler gündeme gelmiştir. ABD'nin maddi katkı sağlayacağına yönelik söz alınmış ve böylece maddi sorun halledilmiştir (Akalin, 2000: 349).

Emekli edilen subaylar haklarını alabilmek, görevlerine yeniden dönebilmek için “Emekli İnkılap Subayları” (EMİNSU) adlı bir oluşuma gitmişlerdir. Emekli edilenler nitelikli, sağlıklı, hizmet edebilecek kişiler olduğundan ötürü, çıkarılan kanunla kendilerine öğretmenlik ve müdürlük hakkı verilmiştir. Bazılarına da geçici bir süreliğine kaymakam olarak atanmışlardır. Bunun yanında 26 Aralık günü çıkarılan kanunla Emlak Bankası vasıtasıyla ev sahibi olabilmeleri sağlanmıştır (Özdağ, 1997: 311-12). Emekli edilen subaylara sağlanan bu haklar, var olan tepkiyi azaltmış ve EMİNSU adlı örgütün önemini kaybetmesine neden olmuştur.

MBK Başkanı Cemal Gürsel, tasfiye kararından iki gün sonra general sayısının DP döneminde beş katına çıktığını, orduyu gençleştirebilmek adına böyle bir karar alındığını açıklamıştır. General ve subay sayısı, TSK’nın ihtiyacından oldukça fazlaydı. Bunun nedenlerinden biri, II. Dünya Savaşı ile ilişkilidir. Savaş ihtiyacından dolayı, Harp Okuluna bu dönemde daha fazla öğrenci alınmıştır. 1960’a gelindiğinde de TSK’da general ve subay sayısında fazlalık ortaya çıkmıştır (Aytekin, 1967: 73). Diğer neden ise 1942 yılında çıkarılan kanunla terfilerde yapılan değişikliktir. Yapılan değişiklikle bir subayın kısa bir sürede yükselebilesinin önü açılmıştır. 1950’de çıkarılan kanunla terfi sürelerinin uzatılması, orta rütbeli subay kadrosu oldukça genişlemesine neden olmuştur. Üçüncü neden olarak, 1950-1960 arasında DP’ye karşı generallerin sessiz kalmalarıdır. MBK içindeki orta rütbeli subaylar, generallerin emekliye ayrılmasını istemişlerdir (Ulay, 1968: 144).

MBK’nın ağırlıklı olarak orta rütbeli subaylardan oluşması, MBK dışında kalan üst rütbeli subaylar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İki grup arasında, tartışmalar, kıskançlıklar yaşanmıştır. Bundan dolayı üst rütbeli subayların emekliye sevk edilerek, başka hizmetlerde görevlendirilmemeleri zaruri hale gelmiştir. Emeklilik kararının alınmasındaki ikinci neden, üst rütbeli subayların günün şartlarına ayak uydurabilecek modern bir düşünceye, bakış açısına sahip olmamalarıdır. Orduda silah, malzeme, taktik bakımından modern gelişmeler yaşanmış fakat bu modernleşme, emir komutanın sahibi üst rütbeli subaylarda yaşanmamıştı (Seyhan, 1966: 101-2).

4. SONUÇ

27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren, vatandaşların oyu ile iktidara gelen hükümetlerin, askeri darbelerle yönetimden uzaklaştırıldığı, demokratik sürecin askıya uğradığı görülmektedir. Bu darbelerle demokratik kurumların yerine sadece askerin, vatandaşların çıkarları lehine reformlar yapabileceği düşüncesi yerleşmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ile askerin elde ettiği prestij, askerin devletin gerçek sahibi olarak kendisini algılamasına yol açmış ve böylece asker, siyasetteki gelişmelere taraf olmuş, cumhuriyetin değerleri söz konusu olduğunda, iktidara el koymayı

görev telakki etmiştir. Ülkemizde de asker-siyasal iktidar arasındaki sorunlar çözülemediği dönemlerde, ordunun darbelere kalkıştığı görülmektedir.

27 Mayıs 1960 darbesi, bir darbe olmanın ötesinde, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyetine geçen bir düşüncenin ürünüdür. Başka bir ifadeyle darbeler, Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan bir mirastır. Hem Osmanlıda hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde batı gibi bir toplum yaratma arzusunun liderliğini, ordu yapmıştır. Osmanlı'da yaşanan batılılaşma hareketleriyle birlikte artık asker, iktidarda ağırlığını, yöneticiliğini göstermeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde devleti kuran kadroların başta Atatürk olmak üzere büyük bir kısmının asker olmasından ötürü, askerin siyasal iktidarda etkisi olduğu söylenebilir. Çok partili hayata geçişle birlikte DP iktidarının özellikle ilk yıllarında asker, yönetimden uzak tutulmuştur. Fakat daha sonra TSK'nın istediği reformların yapılmaması, Genelkurmay Başkanlığı'nın MSB'ye bağlanması, bazı DP milletvekillerinin açıklamaları, ordunun vatandaş üzerindeki konumunun düşürülmesi, DP döneminde ezanın tekrar Arapça okunması, DP'lilerce İsmet İnönü'ye karşı yapılan sert eleştiriler, ekonomik koşulların getirdiği geçim sıkıntısı gibi nedenlerden dolayı asker, DP'ye karşı cephe almış ve 27 Mayıs darbesi gerçekleşmiştir. Türkiye'de askerin, sivillerin yerine siyasal iktidara yön verme çabası 27 Mayıs darbesi ile başlamış ve daha sonraki dönemde de sürmüştür. 27 Mayıs darbesinin en önemli etkisi orduda yaşanmış olup, orduda disiplin ve hiyerarşi bozulmuştur.

MBK, darbeden sonra kurulmuş, icraatlarıyla ve iktidarıyla kendine özgü bir dinamik oluşturmuştur. MBK, 27 Mayıs 1960'dan 15 Ekim 1961 genel seçimlerine kadar Türk siyasal yaşamında önemli bir aktör olmuştur. MBK, 15 Ekim 1961 seçimleri sonrası oluşan yeni meclis ve yeni hükümet ile görevini tamamlamıştır. MBK'nın ülke yönetimine el koymasıyla bir ara rejimin yaşandığı söylenebilir. MBK içinde görüş birliğinin olmadığı, farklı görüşlere sahip grupların ortaya çıktığı görülmektedir. MBK içindeki düşünce farklılıklarından dolayı, bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Aşırı gruptaki 14 subay, yurt dışına büyükelçi olarak gönderilerek, ordudan tasfiye edilmişlerdir. Bu olay sonrası, 235 general ve yaklaşık 5 bin subayın emekli edilmesi, tasfiyesi, ordunun modernleştirilmesi, gençleştirilmesi olarak belirtilse de tasfiyeler, MBK'nın iktidardaki gücünü, konumunu elde etmeye, göstermeye yönelik bir faaliyettir. MBK, bu tasfiyelerle gücünü, otoritesini göstermek istemiştir. Bu tasfiyelerin siyasi boyutu dışında askeri boyutunun da olduğu görülmektedir. Ordudaki hiyerarşik ve etik normlardan ötürü, bu tasfiyelerin yaşandığı belirtilebilir. Emekliye sevk edileceklerin nasıl belirlendiğinin belli olmaması, baskı ya da keyfi durumların yaşanmış olabileceğini akla getirmektedir.

Çoğunluğu alt-orta rütbeli subaylardan oluşan MBK üyeleriyle komite dışında kalan generaller arasında tartışmalar, anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bundan ötürü, üst rütbeli subayların emekliye sevk edilerek, başka hizmetlerde görevlendirilmemeleri zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca üst rütbeli subayların emekli edilmelerinde günün şartlarına ayak uydurabilecek modern bir düşünceye, bakış açısına sahip olmamaları da gelmektedir. Emekli edilen subaylar, EMİNSU ismiyle örgütlenmişlerdir fakat örgütlenme amaçları doğrultusunda tekrar eski görevlerine dönemişler, istedikleri sonuca ulaşamadıkları söylenebilir. Orduda yaşanan bu tasfiyeler sonucunda rütbeler arasındaki denge sağlanmış, üst rütbeli subaylar arasındaki dengesizlik ortadan kalkmış ve Türk ordusunun, NATO standartları doğrultusunda modern bir ordu hüviyeti kazandığı söylenebilir. Ayrıca bu tasfiyelerle emir-komutanın yeniden oluşturulduğu, tümüyle yenilendiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
- Akalın, C. (2000). Tarih Dönemecinde Bir Diplomat: Selim Sarper, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1 (13): 7-19.
- Akyaz, D. (2009). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytekin, E. (1967). *İhtilal Çıkmazı*, İstanbul: Dünya Matbaası.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2018). "27 Mayıs 1060 Darbesinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Tartışma", *Türk Siyasal Hayatı Osmanlı Modernleşmesinden Günümüze* (Editör: Hasan Acar), Ankara: Nobel yayınevi, 333-365.
- Çetiner, S. (2019). 27 Mayıs İhtilali'nde Milli Birlik Komitesi ve 14'ler olayı. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar Sorunlar Sorumlular*, İstanbul: Baha Matbaası.
- İlyas, A. (2016). 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin Sancıları Ve Orduda Tasfiyeler, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11(22): 163-178.
- İpekçi, A. ve Coşar, Ö. S. (1965). *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul: Toker Matbaası.
- Karasar, N. (1991). *Bilimsel Araştırma Yönetimi*, Sanem: Ankara.
- Karpat, K.H. (2015). *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Maraşlı, E. (2010). *Darbe İçinde Darbe*, İstanbul: Bilge Oğuz yayınları.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki Adam*, İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Tunçay, M. (1983). "Siyasal Gelişmenin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uğur, H.H. (2009). *Alparslan Türkeş'in TBMM'deki Konuşmaları*, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Ulay, S. (1968). *Harbiye Silah Başına*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.

Yıldırım, H. (2019). Milli Birlik Komitesi ve 1961 Sonrası Komite Üyelerinin Faaliyetleri (1960-1965, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale.

EKLER

EK-1-18 Mayıs günü Alınan Kararlar

- “1- İhtilal kansız olacak, suçlular özel bir mahkemede yargılanacaklar
- 2- Meclis dağıtılacak.
- 3- Bütün partiler kapatılacak.
- 4-Askeri bir idare kurulacak.
- 5-Süratle bir “İnkılâp Meclisi” teşkil edilecek ve Askeri Cunta ile beraber memleketi idare edecek.
- 6- Yeni bir Anayasa hazırlanacak.
- 7-Dinin politikaya alet edilmesi. Din istismarı derhal önlenecek, uluslararası bir İslam konferansı toplanacak, dinde reform imkânları araştırılacak.
- 8-Planlama teşkilatı kurulacak. En kısa zamanda; sosyal ve kültürel konuları kapsayan “Milli Kalkınma Planı” hazırlanacak ve uygulama bu plan dâhilin de yürütülecek.
- 9-Atatürk Devrimleri müsamahasız uygulanacak. Kemalizm ilmi bir doktrin haline getirilecek.
- 10-Silahlı Kuvvetler, üniversite, basın. Devlet teşkilatı gibi temel müesseselerden başlamak üzere, kamu hizmeti gören bütün kuruluşlar, reorganizasyona tabi tutulacak.
- 11-Hazırlanacak Milli Kalkınma Planı ile koordineli bir şekilde, sosyal ve ekonomik konularda gerekli görülen reformlar yapılacaktır.
- 12-Halk ile devlet, idare edenlerle edilenler arasındaki kopmuş bağlar, idari reform yapılmak suretiyle yeniden kurulacaktır. Memurlar çağdaş seviyeye getirilecek ve idarenin müessiriyeti sağlanacaktır.
- 13-Manevi boşluğu dolduracaktır. Bölge, din, ırk, mezhep ayrılıklarından doğan parçalanmaları önleyecek, milli birliği kültür ve ülkü alanında sağlayacak tedbirler alınacaktır.
- 14-Milli servetlerimizin ve kaynaklarımızın, boş duran iş gücünün harekete geçirilmesi, istihsale
- yöneltmesi için yeni bir düzen kurulacaktır. Halk çalışmaya sevk edilecektir.
- 15-Sosyal adalet ve sosyal güvenlik temin edilecektir. İşsizlik, ihtiyarlık ve sağlık sigorta sistemi bütün vatandaşları içine alacak biçimde tesis edilecektir.

- 16-Dış politika, mevcut antlaşmalara sadık kalınacak ve daha bağımsız bir politika izlenecek.
- 17-Özel teşebbüs ve devletin faaliyet sahalarını ayıran, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomik sistem uygulanacak.
- 18-Ağalığa son verilecek, gerekirse doğu ile batı arasında insan mübadelesi yapılacaktır.
- 19-Aşırı cereyanlar, bunların doğmasına ve yaşamasına sebep olan ortam ıslah edilmek suretiyle önleneyecek. Kemalizm devletin hâkim görüşü haline getirilecek.
- 20-Zamanı gelince serbest seçimler yapılarak, iktidar, kazanan partiye devredilecek.”

EK-2-MBK’nın Takip Ettiği Yöntem

- a) Öncelikle 6-8 kişilik bir heyet seçilecek, bu heyet üyeler için kararlaştırılan kıstaslara göre komiteyi belirleyecek.
- b) Bu ölçütler; müdahale esnasındaki hizmet, vazifeye uygunluk ve yetenek, rütbe, ordu içerisindeki saygınlık, dört kuvvetin eşit temsili (kara, hava, deniz ve jandarma), geçmiş durum ve gelecekteki beklentiler.
- c) Heyet komiteyi belirledikten sonra liste duyurulacak, liste dışı kalan subaylara başka uygun görevler tevdi edilecek.
- d) Listeye hiçbir şekilde itiraz edilmeyecek ve bu seçme işlemi gizli kalacak.

EK-3- Milli Birlik Komitesi (MBK) Listesi

Orgeneral Cemal Gürsel

Kurmay Albay Ekrem Acuner

Piyade Yarbay Fazıl Akkoyunlu

Kurmay Yarbay Refet Aksoyoğlu

Hava Kurmay Albay Mucip Ataklı

Tümgeneral İrfan Baştuğ⁹⁶

Piyade Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal

Hava Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Emanullah Çelebi

Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er

Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı

Kurmay Kıdemli Binbaşı Vehbi Ersü

Kurmay Yüzbaşı Numan Esin

Kurmay Kıdemli Binbaşı Suphi Gürsoytrak

Kurmay Yarbay Orhan Kabibay

Kurmay Binbaşı Kadri Kaplan

Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan

Kurmay Yarbay Suphi Karaman

Kıdemli Binbaşı Muzaffer Karan

Kurmay Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu

Kurmay Albay Osman Köksal

Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu

Kurmay Albay Fikret Kuytak

Kurmay Albay Sami Küçük

Tümgeneral Cemal Madanoğlu

Kurmay Albay Sezai Okan

Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ

Orgeneral Fahri Özdilek

Kurmay Binbaşı Mehmet Özgüneş

Kurmay Binbaşı Selahattin Özgür

Kurmay Binbaşı Mehmet Şükran Özkaya

Personel Kıdemli Yüzbaşı İrfan Solmazer

Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce

Tankçı Binbaşı Dündar Taşer

Kurmay Albay Haydar Tunçkanat

Kurmay Albay Alparslan Türkeş

Tuğgeneral Sıtkı Ulay

Kurmay Yarbay Ahmet Yıldız

Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler

EK-4- Milli Birlik Komitesi Hükümeti

Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Orgeneral Cemal Gürsel

Devlet Vekili: Amil Artus

Devlet Vekili: Şefik İnan

Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük

Dâhiliye Vekili: Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu

Hariciye Vekili: Selim Sarper

Maliye Vekili: Ekrem Alican

Maarif Vekili: Prof. Dr. Fehmi Yavuz

Nafia Vekili: Daniş Koper

Ticaret Vekili: Cihat İren

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili: Prof. Dr. Nusret Karasu

Gümrük ve İnhisarlar Vekili: Fethi Aşkın

Ziraat Vekili: Feridun Üstün

Münakalat Vekili: Tuğgeneral Sıtkı Ulay

Çalışma Vekili: Prof. Dr. Cahit Talas

Sanayi Vekili: Muhtar Uluer

Basın-Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan

İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat

EK-5-Cemal Gürsel'in TBMM'de Yaptığı Konuşma

“Ordu, Dâhili Hizmet Kanunu’nun 34 ncü maddesi ile «Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak» vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu bu faciaya daha fazla seyirci kalması elbette beklenemezdi.

Çünkü aklın, mantığın ve vicdanın hiçbir zaman kabul ve tervic (bi düşünceyi tutma) etmesine imkân bulunmayan bu kötü idare neticesinde Devletin temelinden sarsılmış olan iç ve dış itibarını iade etmek, tehlikeye düşen milli varlığı kurtarmak, eskiyi tasfiye ederek yepyeni bir devlet kurmak, her milletini ve memleketini seven için en mukaddes bir vazife olmuştur.

İşte bu atmosfer içinde silahlı kuvvetlerimizin temsilcisi olan sizler, birer ideal fedaisi olarak ortaya atıldınız. Sadece Türk milletinin değil, bütün dünyanın hayran bakışları önünde hiçbir milletin tarihinde örneği bulunmayan bir asalet hamlesiyle memleketin mukadderatını ele almış bulunuyorsunuz.

Şu anda içtiğiniz ant, edeceğiniz yemin, vereceğiniz namus sözü bi-dayetten beri hamle ve hareketinize ışık tutan asil heyecanlarımızın, şahsi emellerden uzak, yalnız memleket ve milletin saadetini, gelişme ve yükselmesini hedef tutan duygu ve düşüncelerimizin Türk milletinin ve dünya umumi efkârı önünde bir defa daha tekrarı ve teyidi olacaktır.

Feragat, fedakârlık ve hizmet aşkı bakımından Türk tarihinde bütün silahlı kuvvetler mensuplarımızın yüksek vasıflarını bir kere daha belirtmiş olan milli inkılâp hareketi, en güzel imtisal numunesi olarak ebediyen yaşayacaktır.

Vereceğimiz bu tarihi namus sözünün, Türk milleti ve Türk vatani için hayırlı olması yegâne dileğimdir. Büyük Atamız , «Ne mutlu Türküm diyene!», buyurmuşlardı. Ben de « Ne mutlu sizler gibi evlatlar yetiştirmiş olan Türk milletine!», diyorum.

Sizleri hürmetle selamlarım arkadaşlar.

EK-6-Yemin Metni

Bir karşılık beklemeden, ahlak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk Milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna ve milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütm[e]yeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılı[m]ıyacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine andıçerim.

Bölüm 18

DİJİTAL TURİZM PAZARLAMASI

Begüm İLBAY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1270-6660>, begumilbay@hotmail.com

GİRİŞ

Dijitalleşme günümüzde turizm, sağlık, eğitim, bankacılık gibi pek çok sektörü derinden etkilemiş ve sektörlerin radikal bir dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Özellikle hızlı ve kişiselleştirilmiş hizmet bekleyen günümüz Z kuşağı (milenyum kuşağı) ve bir sonraki nesil Alfa kuşağının tüketicinin içinde yer almaya başlaması sektörlerin teknoloji odaklı olmalarını zorunlu kılmıştır. Artık işletmeler mobil cihazlar ve internet ile değişen tüketici satın alma davranışlarını daha kolay belirleyip hizmetlerini kişiselleştirmektedir. Öte yandan, tüketici davranışlarındaki değişimler ve teknolojik yenilikler, işletmelerin pazarlama anlayışını da değiştirmiş ve işletmelere dijital pazarlama kavramını benimsetmiştir.

Endüstri 4.0 olarak isimlendirilen yaşadığımız bu çağa ayak uydurmaya, hızlı olmaya, kişiselleştirilmiş ürünler sunmaya ve teknoloji odaklı olmaya çalışan sektörlerden biri de turizm sektörüdür. Dijital dönüşümden önce rezervasyonlar, müşteri ilişkileri, halkla ilişkiler, otel tasarımı, yiyecek-içecek menüleri ve benzeri pek çok turizm sektörü ürünü ve hizmeti geleneksel şekilde uygulanırken, bugün turizm sektöründe hız ve teknoloji odaklılık ön plandadır. Turizmin insan temelli yapısı teknolojiyi takip etmeyi ve uygulamayı zorunlu kılmaktadır. Turizm işletmeleri sürdürülebilir olmak için turizm ile bağlantılı her alanda teknolojik davranmaya özen göstermektedir. Bu özeni göstermeyen işletmelerin müşterilerin değişen taleplerine cevap verebilmesi ve ayakta kalabilmesi pek mümkün değildir.

Geleneksel yapıdan çıkıp dijital dönüşüm temelli teknolojileri devreye sokan turizm sektörü teknoloji odaklı pek çok değişikliği gerçekleştiren bir sektördür. Turizm sektöründe dijitalleşmenin, pazarlama alanında, destinasyon tanıtımlarında, sanal gerçeklik çalışmalarında, nitelikli inovatif işletme uygulamalarında, dijital menülerde, büyük veri kullanımında, tasarım otellerinde, rezervasyonlarda ve müşteri ilişkileri uygulamalarında, akıllı turizm kapsamında yer alan dijital hizmetlerde, sağlık turizminde, seyahat bloglarında ve yapay zeka uygulamalarında gerçekleştiği görülmektedir.

Turizm sektöründe pazarlamayı etkin ve doğru bir şekilde kullanma gereksinimi dijital teknolojilerin turizm pazarlamasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Doğrudan pazarlama kanalı olarak kullanılan internetin turizm işletmelerine ve müşterilerine hareket ve zaman özgürlüğü sağlaması turizm sektörüne yeni ve kesintisiz bir pazarlama aracı sunmuştur. Bu gelişmeler geleneksel pazarlama yaklaşımından, modern yaklaşıma geçişin temelini oluşturan dijital turizm pazarlaması yaklaşımını yaygınlaştırmıştır. Dijital turizm pazarlaması konusunun ele alındığı kitabın bu bölümünde öncelikle dijital pazarlama kavramı tanımlanmış ve geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya dönüşüm süreci incelenmiştir. İlerleyen

kısımlarda dijital turizm pazarlama karması (7P) ve dijital turizm pazarlamasında kullanılan araçlara yer verilmiştir.

DİJİTAL PAZARLAMA

Dijital pazarlama kavramı ilk kez 1990'lı yılların başında tanımlansa da aslında 1980'li yılların başından itibaren hayatımıza girmiş bir kavramdır. İnternet hayatın her alanını etkilediği gibi pazarlama alanını da etkisi altına almış ve dijital pazarlama kavramını ortaya çıkarmıştır (Yücel ve İnan, 2020: 46; Özdemir Akgül, 2020: 28). Günümüzde masaüstü, dizüstü ve mobil cihazlar ile her yaştan bireyin çevrim içi alışveriş yapma alışkanlığına sahip olması, işletmelerin de dijital pazarlama kanallarını daha sık kullanmalarını sağlamıştır. Bu durum dijital pazarlamanın gelişimini hızlandırmıştır (Karabeyoğlu, 2018:1).

Amerikan Pazarlama Birliğine (AMA) göre dijital pazarlama, bir markayı tanıtmak veya tüketicilere ulaşmak için dijital veya sosyal kanalların kullanılmasıdır. Dijital pazarlama internet, sosyal medya, arama motorları, mobil cihazlar ve diğer kanallar üzerinden gerçekleştirilir (URL-1). Hedefli ve ölçülebilir bir dijital pazarlama faaliyetinde, müşterileri elde tutma amacıyla teknoloji yoğun kullanılır. Kırcova (2012) dijital pazarlamayı, “pazarlama ile ilgili faaliyetlerin elektronik ortamda ağ araçları yardımıyla yürütülmesidir” şeklinde tanımlarken, Girchenko ve Ovsianikova (2016: 24) ise, “çok sayıda dijital kanalın kullanılması veya geleneksel kanalların sanal pazarlama alanına entegre edilmesi ile mal, hizmet ve markanın tanıtımına yönelik karmaşık bir yaklaşım” olarak tanımlamışlardır. Dijital pazarlama ile ilgili yapılan tanımlamalarda ortak nokta dijital teknolojilerin kullanılarak malların veya hizmetlerin pazarlanmasıdır. Geleneksel pazarlamada olduğu gibi dijital pazarlamanın temel hedefi işletmeleri teşvik etmek, tercihleri şekillendirmek ve çeşitli tekniklerle satışları arttırmaktır (Todor, 2016: 52).

Geleneksel pazarlama uygulamalarıyla kıyaslandığında oldukça büyük avantajlara sahip dijital pazarlama, öncelikle büyük finansal fayda sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile geleneksel pazarlama yöntemlerinden daha ucuza mal olmaktadır. Bunun yanı sıra rekabet gücünü artıran, hedef kitleyle eş zamanlı etkileşim kurduran, güncellenebilen, yaratıcı ve yenilikçi bir yapıya olan dijital pazarlama (Miller, 2012; Bulunmaz, 2016), her geçen gün değerini artırmaktadır.

Geleneksel Pazarlamadan Dijital Pazarlamaya Dönüşüm

İnsanlık var olduğundan itibaren pek çok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Her toplum aynı anda değişime uğramasa da benzer süreçlerden geçmiştir. Avcılıkla başlayan toplumsal yaşam tarım toplumuna, Sanayi Devrimi sonrasında ise sanayi toplumuna dönüşmüştür. Günümüzde ya-

şanan hızlı dijitalleşme ise bilgi toplumunu ortaya çıkarmıştır (URL-2; Harayama, 2017).

Dijital dönüşümün yaşandığı bu çağ “Endüstri 4.0” olarak isimlendirilmiştir. Endüstri 4.0 devrinde nesnelerin interneti, sanal gerçeklik uygulamaları, yapay zekâ, akıllı sensörler, nanoteknoloji, artırılmış gerçeklik, 3D, akıllı oteller/robotlar, giyilebilir teknoloji, kuantum bilişim gibi gelişmeler her sektörde yerini almıştır. Bu çağa yön veren dijitalleşme toplumun her alanına etki ettiği gibi (Topsakal vd., 2018: 3), pazarlama alanına da etki etmiştir.

Geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya geçiş sürecinde yaşanan dönüşümler, toplumsal dönüşümler ile paralellik göstermiştir. Diğer bir ifade ile toplumların “Endüstri 1.0” ile “Endüstri 4.0” arasında geçirdiği dönemler, pazarlama alanına da benzer şekilde yansımıştır. Buna göre “Pazarlama 1.0” ile başlayan pazarlama alanındaki dönemler, “Pazarlama 4.0” ile günümüze yansımıştır. Pazarlama 1.0, ürünlerin kolaylıkla satıldığı, talebin çok arzın az olmasından tüketici ihtiyaçlarının gözetilmediği bir dönemdir. Pazarlama 2.0, rekabetin artarak arz fazlalığının ortaya çıkması ile tüketicinin yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığı bir dönemdir. Pazarlama 3.0, müşterilerin tamamen merkez alındığı, düşüncelerine önem verilen insanlar olarak algılandığı dönemdir. Pazarlama 4.0 ise dijital dönüşümün gerçekleştiği ancak geleneksel pazarlamadan tamamen kopmayan bir dönemdir (Kotler vd., 2017: 17-19).

Pazarlama alanında gelenekselden dijital dönüşümü etkileyen unsurlar, tüketici davranışlarının değişimi, üssel büyüyen teknolojiler ve dijitalleşmenin hızlanmasıdır. Kotler vd.’ye (2017) göre geleneksel pazarlama ile dijital pazarlama müşterilere yönelik karşılıklı değişen rollerle bir arada olmalıdır. Marka farkındalığı yaratmada firma ve müşterilerle ilk etkileşimde geleneksel pazarlama önemli bir rol oynarken, ilerleme sağlandıkça ve müşterilerle daha yakın ilişkiler gerektikçe dijital pazarlamanın önemi artmaktadır.

Dijital Pazarlamanın Temel Unsurları

Dijital pazarlama, “elde et (acquire)”, “kazan (convert)”, “ölç-optimize et (measure-optimize)” ve “sahip çık-büyüt (retain-grow)” olmak üzere dört temel unsurdan oluşmaktadır (Chaffey ve Smith, 2013). Bu unsurlar aşağıda ele alınmaktadır.

Elde et: Dört temel unsurdan ilki olan elde et adımı, müşteriler satışın gerçekleşeceği internet adresine çekilir. Temel amaç, müşterinin ilgisini çekmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için, elektronik posta pazarlaması, sosyal medya pazarlaması, arama motoru optimizasyonu ve mobil pazarlama gibi pek çok yönetime başvurulur (Chaffey ve Smith, 2013: 79).

Kazan: Bu aşamada satışın gerçekleşeceği internet sitesine potansiyel müşteriler giriş yapmıştır. Bu kişileri kazanmak için çeşitli etkinlikler gerçekleştirilir. Bunlardan bazıları, kullanılabilirlik ve erişilebilirlik çalışmaları, müşteri kararını destekleyen mekanizmaların güçlendirilmesi, içerik yönetimi, takipçi, beğeni ve paylaşma sayısını arttırma çalışmaları, sitede geçirilen sürenin artırılması ve satış metinlerinde ikna edici mesajlar verme şeklindedir (Altındal, 2013; Koçak Alan vd., 2018).

Ölç-optimize et: En önemli aşamadır. Bu aşamada, işletme başarısını ölçer. Başta rakiplerle karşılaştırmalar yapılarak neyin doğru neyin yanlış uygulandığına dair analizler gerçekleştirilir. Başarı kriterleri değerlendirilerek sitenin performansı ölçülür. Ortaya çıkan sonuçlar optimize edilecek hususları belirler (Smith, 2011: 490).

Sahip çık-büyüt: Bu aşamada var olan müşteriye sadık müşteriye dönüştürme çalışmaları yapılır. Bu çalışmalar sırasında elektronik posta pazarlaması, kişiselleştirme, içerik yönetimi, sadakat programları, müşteri bölümlerini belirleme, fiyatlandırma stratejilerinin uygulanması ve ödeme türlerinin arttırılması gibi yöntemler kullanılabilir (Chaffey ve Smith, 2013).

DİJİTAL TURİZM PAZARLAMASI

Sanayinin Devrimi ile teknolojinin hızla gelişmeye başlaması, ulaşım ağlarının artması, kentsel yaşama geçişin hızlanması, ortaya çıkan boş zaman kavramı modern anlamdaki turizmin başlangıcını oluşturmuştur. Bugüne kadar endüstride yaşanan önemli dönüşümler turizmde de benzer dönüşümlerin yaşanmasının nedeni olmuştur. Diğer bir ifade ile endüstride ve teknolojiye yaşanan her bir dönüşüm turizm sektörünü de dönüştürmüştür. Endüstriyel dönüşümle birlikte turizm sektöründe de meydana gelen dönüşüm evreleri Tablo 1’de verilmiştir (Atar, 2019: 104).

Tablo 1. Endüstriyel Dönüşüm ve Turizm Dönüşümü

	<i>Endüstri 1.0</i>	<i>Turizm 1.0</i>
Tanım	1712 buhar makinesinin icadı ile başlayan, su buharı enerjili mekanik üretim tesislerinin oluşması ile şekillenen dönemdir.	Kentsel yaşama geçişin hızlanması ile birlikte ailelerin, bireysel olarak doğduğu yerin dışına seyahat etmesi ile başlayan dönemdir.
Özellikler	Mekanik Üretim	Herkes için turizm kavramının ortaya çıkması ve gelişimi...
	<i>Endüstri 2.0</i>	<i>Turizm 2.0</i>
Tanım	Elektriğin kullanımı ile seri üretim imkânına kavuşulması ve elektriğin üretimde yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönemdir.	Petrol tabanlı içten yanmalı motorların gelişimi ile birlikte, turizm faaliyetlerinin bireysel araçlar dışında kalan teknolojik araçlar ile bireysel veya gruplar halinde tur şeklinde gerçekleştirildiği dönemdir.

Özelliklerİşbölümü ve seri üretim	Turizmde ulaşımın kolaylaşması, yaygınlaşması, iletişim ağının gelişmesi...
Endüstri 3.0	Turizm 3.0
Tanım 1970 ve sonrası itibarıyla, bilgisayarların yaygınlaştığı, otomasyon sistemlerinin üretimde yaygın, olarak kullanıldığı, bilgi teknolojilerindeki gelişim dönemidir.	Telekomünikasyonun hızla ilerlemesinin ardından, turizmde iletişim ağının daha hızlı ve ulaşılabilir olduğu, turist ve turizm personelinin hayatını kolaylaştıracak şekilde gelişen otomasyon ve inovasyon dönemidir.
ÖzelliklerÜretim süreçlerinin otomasyonu	Sürdürülebilir turizm olgusu, internet ve iletişim ağının gelişmesi, turizmde inovasyon ve otomasyon kavramının oluşumu, yeşil oteller...
Endüstri 4.0	Turizm 4.0
Tanım Fiziksel ve dijital sistemler arasında bağlantının kurulması ile birlikte dinamik veri işlemeye dayalı dönemdir.	Fiziksel altyapı, sosyal bağlantılar, devlet kurumları ve işletmelere ilişkin “insan zihinlerinden elde edilen verilerin” toplanması için destinasyonda sağlanan girişimler ile desteklenen turizmdir.
ÖzelliklerYapay zekâ, Nesnelerin İnterneti, Bulut Teknolojisi, Büyük Veri, Simulasyon, Siber Güvenlik, 3 Boyutlu Üretim, Zenginleştirilmiş Gerçeklik...	Sanal Gerçeklik, akıllı otel yönetim sistemi, akıllı bilet (kart) sistemi, akıllı uzaktan video izleme sistemi, akıllı tur rehber sistemi, akıllı seyahat acentası sistemi...

Kaynak: Atar (2019: 104)

Toplumların dönüşümü ve teknolojinin hızla gelişmesi ile hayatımıza giren dijital turizm pazarlamasının işletmelere ve müşterilere en önemli katkısı sağladığı kolaylıktır. Mekân ve ulaşım sıkıntısını ortadan kaldırarak müşterilere; etkileşimli, kesintisiz ve hızlı bir iletişim sayesinde ise işletmelere kolaylık sağlamaktadır (Mert, 2018). Bununla birlikte hız ve verimlilik de en önemli katkıları arasındadır. Müşteriler hızlı bir şekilde işletmeler hakkındaki düşüncelerini paylaşabilmekte, işletmeler ise dijital kanallardan edindiği anlık bilgiler doğrultusunda hizmetlerini iyileştirebilmektedir. Ayrıca dijital kanallar maliyetleri düşürerek tasarruf sağlamakta ve verimliliği artırmaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2017; Tekin, 2020). Maliyetler yalnızca işletmeler açısından değil müşteriler açısından da azalmaktadır. Dijital kanallardan alışveriş yapmak müşterilere zaman tasarrufu sağlarken, öte yandan müşteriler ürünler arası kıyas yapabilmenin kolaylaşmasıyla en uygun fiyatlı turistik ürünü de bulabilmektedir (Dizman, 2019).

Dijitalleşmenin sağladığı bir diğer katkı, dijital kanallarda müşterilerin turizm işletmelerinin sunduğu hizmetlere yönelik yorum yapması ve beğendiği hizmetleri çevrim içi çeşitli dijital kanallarda paylaşması ile işletmelerin daha fazla potansiyel müşteriye ulaşabilmesidir. Ancak bu

geniş etki alanının işletmelere olumsuz yansımaması adına müşteri ilişkileri kesintisiz (7/24) sürdürülmelidir. İşletme ulaşılabilir olmalıdır (Tekin, 2020). Dijitalleşmenin sağladığı bu katkılara ek olarak küçük-orta ölçekli işletmelere (KOBİ) büyük ölçekli işletmelerin yanında fırsat eşitliği sunması da önemli bir katkıdır (Kırcova, 2005).

Dijitalleşmenin turizm sektörüne sağladığı faydalar yadsınamaz düzeydedir. Ancak dijitalleşmenin belli başlı olumsuz yönlerini de belirtmek gerekir. Bunlardan biri işletmelerin müşteriler üzerinde yaşadığı kontrol kaybıdır. Dijital pazarlamada müşteri segmenti yerini müşteri topluluklarına bırakmıştır. Müşteri topluluklarının isteklerini bilmek ve ihtiyaçlarını karşılamak ise oldukça zordur. Dijital kanallarda müşteriler daha çok kontrol sahibidir ve işletmeler müşteri topluluğuna ulaşabilmek için izin istemek zorundadır. Kısacası müşteriler daha korunaklıdır ve onlara ulaşmak daha hassas olmayı gerektirmektedir. Bunun en önemli sebebi dijital kanallarda kişisel bilgilerin korunmasının daha zor olmasıdır (Tekin, 2020).

Müşteriyi yanlış ya da eksik bilgilendirme, etik olmayan satışlar, dolandırıcılık gibi konular dijital turizm pazarlamasında karşılaşılabilecek önemli olumsuzluklardır. Bu olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olabilecek önemli bir husus internet sitelerinin düzgün ve güvenilir hazırlanmamasıdır. İşletmelerin kullanıcı dostu etkin bir internet sitesi hazırlaması önemlidir. Bununla birlikte yeterli güvenlik önlemi alınmamış internet sitelerinde dolandırıcılık ve kişisel bilgilerin çalınması gibi olumsuzlukların yaşanması daha kolaydır. Bu durum turizm sektöründe yer alan işletmelerin itibar kaybı yaşamasına da neden olmaktadır. Ayrıca bir turizm işletmesi hakkında herhangi bir dijital kanalda yer alan olumsuz yorumlar ya da itibarsızlaştırma çabaları da kontrolü etmesi zor olumsuzluklardır (Tekin, 2020).

Dinamik bir yapıya sahip turizm sektöründeki tüm paydaşlar, pazarda lider konuma geçmek ve sürdürülebilir olmak için dijital çağı yakalamak zorundadır (Kaya, 2009: 26; Atar, 2019:104). Bu çağda dijital teknolojiler, turizm sektöründe hem hizmet verenlerin hem de müşterilerin yaklaşımlarını etkilemektedir. Hizmet verenler (seyahat acentaları, oteller, ulaşım işletmeleri ve benzeri) kendileri ile ilgili bilgileri dijital teknolojiler vasıtasıyla hedef kitlelerine ulaştırmakta, hedef kitle de bu yolla seyahat öncesi bilgileri elde edebilmektedir. Ayrıca, müşteriler hizmetini aldıkları turizm sektörü paydaşları hakkındaki algılarını özellikle sosyal medya aracılığı ile kitlelere ulaştırabilmektedir. Dolayısıyla turizm işletmelerinin bugünkü en önemli rekabet kuzu teknoloji odaklılıktır.

DİJİTAL TURİZM PAZARLAMASINDA “7P”

Teknolojinin gelişmesi ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi ile işletmeler arası rekabet daha yoğun hale gelmiştir. Bilgi odaklı dijital teknolojinin yarattığı dönüşüme ayak uyduramayan işletmelerin rekabet edebilmesi pek mümkün olmamaktadır. Yaşanan dijital dönüşümü en çok hisseden ve işletmeler arasında en yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerin başında turizm sektörü gelmektedir. Turizm sektörünün değişimini sağlayan en önemli güç dijital teknolojilerdir (Law vd., 2013).

Günümüzde turistler seyahatleri öncesinde, sırasında ve sonrasında ihtiyaç duydukları bilgiye dijital kanallar aracılığı ile ulaşmaktadır. Bunun ötesinde turistik ürün deneyimlerini bu kanallar aracılığı ile diğer bireylere ulaştırmaktadır. Dolayısıyla bireylerin seyahat kararlarında dijital kanallar etkili olmaktadır (Sun vd., 2015). Turizm işletmeleri ise müşterilerin beklentilerini, memnuniyet düzeylerini ya da olumsuz düşüncelerini dijital kanallar (sosyal medya, tatil yorum siteleri ve benzeri) aracılığı ile daha rahat öğrenebilmektedir. Geleneksel işletmecilikte müşteri şikâyetini ya da olumlu düşüncelerini turizm işletmelerinin ön alanlarında çalışanlara aktarmakta iken, günümüzde dijital kanallar bu görevi görmektedir. Seyahat planı yapan bireylerin %74'ünden fazlasının dijital kanallarda yapılan yorumları dikkate aldığı (Gretzel ve Yoo, 2008) göz önünde bulundurulduğunda dijital kanalların turizm sektörü açısından önemi ortaya konmuş olur.

Dijital kanalların turistik ürünlerin pazarlanmasındaki artan etkisi pazarlama karmasını da farklılaştırmıştır. Pazarlama alanında “4P” olarak bilinen pazarlama karması 1964 yılında McCarthy tarafından ortaya konmuş ve İngilizce kelimelerin, “product (ürün)”, “price (fiyat)”, “place (dağıtım)” ve “promotion (tutundurma)”, baş harflerinden oluşmuştur. İlerleyen yıllarda insanın (people), süreçlerin (process) ve fiziksel kanıtların (physical evidence) önemli bir yere sahip olduğu turizm sektörü geliştikçe ortaya çıkmıştır ve 4P karması bu unsurların da eklenmesiyle “7P” olmuştur. Dijital pazarlama karması 7P olarak açıklanacaktır (Penpece, 2013; Almeiada, 2014):

Ürün

Turizm sektörünün temel ürünü olan “hizmet” soyuttur. Soyut bir ürünün pazarlanması somut ürünlere göre daha zordur. Dijital teknolojiler sayesinde hedef kitlenin isteklerine ve ihtiyaçlarına uygun ürünlerin oluşturulması ve pazarlanması günümüzde biraz daha kolaylaşmıştır. Dijital teknolojiler aracılığı ile turizm işletmeleri müşterilerine kesintisiz ulaşma imkânı bulduğundan onlara uygun turistik bir ürünü (hizmeti) oluşturabilmekte ve pazarlama çalışmalarını dijital kanallar aracılığı ile yürütebilmektedir. Kısacası dijital teknolojiler turistik ürünlerin kişiselleştirilme-

sinde önemli fırsatlar sunmaktadır (Mohammed vd., 2003).

Fiyat

İnternet sitelerinden alışverişlerin artmasıyla müşteriler iki ürün arasında daha kolay kıyas yapabilmektedir. Dolayısıyla müşterilerin fiyat duyarlılıkları da artmaktadır. Turizm işletmelerinin sundukları ürünleri internetten satın almayı tercih eden müşterilere yönelik özel fiyat uygulaması, indirim yapması, müşterinin ödeme planının kendi oluşturması gibi ayrıcalıklar sunması fiyatta kişiselleştirmeyi gerçekleştirirken, öte yandan dijital teknolojilerin faydasını da en üst seviyeye çıkarmaktadır.

Dağıtım

Dijitalleşme ile turizm işletmeleri hedef kitesine doğrudan internet ortamında ulaşabilmektedir. Herhangi bir aracıya eskisi gibi ihtiyaç duyulmamaktadır (James ve Durham, 2013). Bu durum işletmeler ve müşteriler için olumlu olsa da turizm sektörü dağıtım kanalında yer alan seyahat acentaları ve tur operatörleri için olumsuz bir gelişme olarak görülmektedir. Ancak, dijital dünyaya ayak uyduran dağıtım kanalındaki araçlar çevrim içi mecralarda faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Bugün fiziksel değil dijital ortamı seçen pek çok tur operatörü niteliğindeki işletmeler (Hotels.com, Expedia, Tripadvisor ve benzeri) dünyanın en büyük ve en güçlü işletmeleri haline gelmiştir.

Tutundurma

Turizm işletmelerinin hedef kitleye doğru mesajı doğru zamanda verebilmesi dijital çağın getirdiği kolaylıklardan biridir. İnternet siteleri potansiyel müşterilere turistik bir ürünün tanıtılması, pazarlanması ve 7 gün 24 saat müşteri ilişkileri faaliyetlerinin devam ettirilebilmesi için en önemli araçlardır. Günümüzde turizm işletmeleri tutundurma faaliyetlerini internet siteleri aracılığı ile daha az maliyetli ve kesintisiz yürütebilmektedir.

İnsan

Emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe çalışan müşteri etkileşimi de yüksektir. Çalışanlar ve müşteriler sürekli yüz yüze iletişim halindedir. Sektörün bu yapısı değişmezdir. Ancak dijitalleşme ile birlikte turizm işletmelerinde çalışanlar sosyal medyada, seyahat bloglarında ve daha birçok farklı internet sitesinde çevrim içi olarak da müşteriler ile bir araya gelmektedir. Dolayısıyla artık turizm işletmeleri çevrim içi içerik oluşturabilecek ve etkin çevrim içi müşteri ilişkileri faaliyeti yürütebilecek çalışanlar da istihdam etmektedir (James ve Durham, 2013; Özdemir Akgül, 2020).

Süreç

Turizm işletmelerinde hizmetin üretilmesi, müşteriye sunulması ve müşteriden geri bildirim alınması bir süreci ifade etmektedir. Bahsedilen bu sürecin doğru tamamlanabilmesi turizm sektöründe yaşanan en önemli güçlüklerden biridir. Çünkü hizmet soyuttur ve müşteri işletmeye gidip hizmeti satın alarak süreci doğrudan etkilemektedir. Dijital mecralar hedef kitleye uygun turistik ürünlerin hazırlanması ve pazarlanmasında işletmelere büyük kolaylık sağlamaktadır. Böylece süreç daha doğru yürütülebilmektedir. Çevrim içi rezervasyon yapabilme, satın alabilme, hatta otel işletmelerinin odalarını görüntüleyebilme müşterilere olduğu kadar süreci yöneten işletmelere de önemli faydalar sağlamaktadır.

Fiziksel Kanıt

Fiziksel kanıtlar turizm sektöründe sunulan hizmeti müşteri zihninde somutlaştırmaktadır. Ayrıca müşterilerin işletmeye yönelik algısını belirlemede en önemli unsurlardır. Turizm işletmelerinin fiziksel kanıtlarını dijital kanallar aracılığı ile duyurulması müşterilere o işletmeyi neden tercih etmesi gerektiğine dair önceden ipucu sunmaktadır. Bununla birlikte dijital pazarlama faaliyetlerinde kullanımı git gide yaygınlaşan sanal paralar ve kuponlar en önemli fiziksel kanıtlardır (Almeida, 2014).

DİJİTAL TURİZM PAZARLAMASINDA KULLANILAN ARAÇLAR

Gelenekselden tamamen kopmayan dijital pazarlamada farklı bazı pazarlama araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar daha yüksek teknolojiye dayalı, daha hızlı ve sürekli gelişen araçlardır (Kırcova, 2005). Bunlar başlıklar halinde aşağıda yer almaktadır.

Arama Motoru Pazarlaması

Arama motoru, ziyaret etmek istediği internet sitesinin tam adresini bilmeyen kişilerin anahtar kelimeler kullanarak araştırma yaptığı internet platformlarıdır (Rowley, 2001: 208). Arama motoru pazarlaması, herhangi bir işletmenin hedef kitlesine ulaşabilmek amacıyla internet arama motorlarındaki ücretli reklam araçlarını kullanmasıdır (Yumak, 2019).

Arama motoru pazarlamasında atılacak ilk adım, internet sitesinin ücretsiz (organik) aramalarda en üstte görünmesi için siteyi optimize etmektir. Burada bahsedilen optimize etmenin anlamı, internet sitesini arama motoru robotları için uygun hâle getirmektir (Search Engine Optimization, SEO) (Puchkov, 2016: 5). Diğer bir ifade ile SEO, arama motoru sonuç sayfasında internet sitesinin üst sıralarda yer bulabilmesi için sürdürülen çalışmaların bütünüdür. Atılacak ikinci adım ise, arama motorlarında reklamların en uygun biçimde, düşük maliyet ve en ekonomik geri dönüş ile

hayata geçirilmesi için hesapların optimize edildikten sonra yönetiminin sağlanması işlemleridir (Search Engine Marketing, SEM). SEM, “arama motorlarında reklam araçlarını kullanarak hedef kitleye ulaşmanın ücretli bir yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Yumak, 2019).

Elektronik Posta (E-Posta) Pazarlaması

E-posta pazarlaması, işletmelerin kullandığı en eski dijital pazarlama yöntemlerinden biridir. İşletmelerin potansiyel ve mevcut müşterilerine e-posta göndererek pazarlama faaliyetlerini yürütmesidir (Miller, 2012; Budac, 2016). En önemli olumlu katkısı işletmenin hedef kitlesi ile doğru- dan iletişim kurabilmesidir. Böylece pazarlama faaliyetleri daha hızlı, etkin ve verimli olmaktadır. Ayrıca e-posta ile aynı anda birden çok insana pazarlama mesajları iletelebilmekte ve mesajlar kişiselleştirilebilmektedir. Ancak e-posta sahibinin iznine dayalı bir pazarlama yöntemi olduğu için müşteriye istemediği e-posta gönderilememektedir. Kullanıcının iznini alabilmek için çaba sarf etmek gerekmektedir (Yumak, 2019).

Sosyal Medya Pazarlaması

Sosyal medya, dünyanın her yerinden kullanıcıların düşüncelerini ve beğenilerini paylaştığı mecralardır. Sosyal ağ mecraları, bloglar, çevrim içi forumlar sosyal medya örnekleridir (Bado ve Nyangau, 2012). İnternet tabanlı sosyal medya mecralarında müşteriler, kendi seçtikleri ağlar arasında sosyalleşebilir ve paylaşım yapabilir (Boon-Long ve Wongsurawat, 2015). Sosyal medya pazarlaması ise bir ürün ya da hizmetin tanıtılması, farkındalığın ve marka bilinirliğinin artırılması gibi pazarlama faaliyetlerinin sosyal ağ platformları sayesinde gerçekleştirilmesidir (Tekin, 2020).

Dijital pazarlama denildiği zaman akla ilk gelen sosyal medya olmaktadır. Günümüzde işletmeler pazarlama faaliyetlerinde marka bilinirliğinin oluşturulması veya artırılması, marka takipçi sayısını artırma, marka ile ilgili linkleri müşterilere yollama, markanın internet sitesinin tıklanma sayısını artırma, müşterilerle iletişim kurma ve iletişimi yönetme gibi amaçlarla sosyal medyayı sıkça kullanmaktadır (Weinberg, 2009’dan akt. Özer vd., 2018).

İçerik Pazarlaması

İçerik pazarlaması, hedef kitlenin ilgisini çekmek, onları elde tutmak, davranışlarını değiştirmek ve yönlendirmek amacıyla dijital mecralarda değerli bir içerik oluşturmaktır (Pulizzi, 2012). AMA’ya göre ise içerik pazarlaması, kârlı bir müşteri kitlesini harekete geçirmek ve onları elde etmek için değerli, alakalı ve tutarlı bir içerik oluşturma ve dağıtma tekniğidir (URL-3).

İçerik pazarlamasının temeli doğruluk, değer yaratma ve güven oluş-

turmaya dayanmaktadır (Özdemir Akgül, 2020: 36). Her geçen gün daha fazla işletme markalarının hikâyesini anlatarak müşteriyle daha yakın ilişki kurmak ve duygusal bağ oluşturmak için reklamlarını içerik pazarlamasına dönüştürmektedir (Tekin, 2020: 134).

Mobil Pazarlama

Mobil pazarlama, işletmelerin ürünlerini ve hizmetlerini mobil iletişim araçları ile pazarlamasıdır (Tekin, 2020: 134). Mobil pazarlama, akıllı telefonlar ve tabletler dâhil tüm mobil cihazlarda reklamcılığı, uygulamaları, mesajlaşmayı, mobil-ticareti ve müşteri ilişkilerini içerir (URL-4). Akıllı telefonlarda ve tabletlerde mobil uygulamaların kullanımının artması ile mobil pazarlama işletmeler tarafından daha sık kullanılmaya başlamıştır. Müşterilerin ve işletmelerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak geliştirilen mobil uygulamalar, dijitalleşmenin dönüşümü ve nesnelerin interneti ile birlikte farklı araçlarla etkileşim hâlinde kullanılmaktadır (Tekin, 2020: 134)

İşletmelerin kampanyalarını hatırlatmak için mobil pazarlamada en çok kullandığı yöntemler, SMS/MMS, mobil oyunlar, mobil indirim kuponları, akıllı telefonlara indirilen mobil uygulamalar, müşterinin konumuna bağlı konum tabanlı hizmetler, mobil bankacılık, mobil bilet uygulamaları, müzelerde de kullanılan “karekod” uygulamaları şeklinde sıralanabilir (Mort ve Drennan, 2007).

SONUÇ

Günümüzde teknolojinin gelişmesi, rekabetin artması, toplumsal yapının değişmesi, tüketicinin bilinçlenmesi ve pazarlama anlayışının değişmesi tüketici profilini ve işletmeleri de değiştirmiştir. Özellikle yaşanan hızlı dijitalleşme turizm sektörü başta olmak üzere tüm sektörleri derinden etkilemiştir. Turizm sektöründe meydana gelen dijital teknoloji odaklı uygulamalar, önemli kazanımları beraberinde getirmiştir. Müşteri deneyimini kişiselleştiren ve zenginleştiren dijital uygulamalar, turizm işletmelerine tanıtımlarını kolaylaştırma, daha ucuz hale getirme ve geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlama gibi güçlü katkıları olmuştur.

İnternet kullanımının yaygınlaşması ve teknolojik gelişmeler sonucu değişen tüketici tercihleri ve satın alma alışkanlıkları, turizm işletmelerinin hedef müşterilerine ulaşma yollarını değiştirmiş ve işletmeleri dijital mecralarda yer alma gibi yenilikçi yollar bulmaya yöneltmiştir. Turizm işletmelerinin dijital pazarlama uygulamalarına odaklanmaları daha fazla tüketiciye ulaşabilmelerini sağlamıştır.

Z kuşağı ve gelecekteki Alfa kuşağı teknolojiye hâkim, bilgiyi internetten edinen ve hizmeti satın almadan önce araştıran yeni bir turist tipini oluşturmaktadır. Bu turist tipi kişiselleştirilmiş ürünleri daha fazla talep

etmektedir. Dolayısıyla mobil uygulamalar, arama motoru optimizasyonu, e-posta uygulamaları gibi dijital pazarlama araçlarının turizm sektöründe uygulanması hizmetin kişiselleştirilmesinde turizm paydaşlarına kolaylık sağlamaktadır.

Toplumların da hızla adapte olduğu dijital uygulamalar, turizm işletmeleri tarafından potansiyel müşterilere daha hızlı ulaşmak ve mevcut müşterileri elde tutmak adına yoğun kullanılmaktadır. Teknoloji odaklılık talebin isteklerini karşılamada ve turizm pazarında sürdürülebilirliği devam ettirmede en önemli stratejiye dönüşmüştür. İnternet tabanlı uygulamalar turizm işletmelerini bulundukları turizm pazarında lider konuma taşımaktadır. Hızla gelişmeye devam eden bilgi ve iletişim teknolojileri, yapay zekâ uygulamaları ve otomasyonlar turizm sektöründe büyük değişiklikler yapmaya devam ederken, bu değişimleri takip edip uygulayan işletmelerin ayakta kalabileceği aşîkârdır.

KAYNAKÇA

- Almeiada, D.I.L. (2014). Digital Marketing Strategies-from Brand Awareness to Engagement. Yüksek Lisans Tezi. Portekiz: Instituto Superior de Contabilidade e Administracao do Porto.
- Altındal, M. (2013). Dijital Pazarlamada Marka Yönetimi ve Sosyal Medyanın Etkileri. 15. Akademik Bilişim Konferansı (ss. 1087-1091). Antalya: 23-25 Ocak 2013.
- Atar, A. (2019). Dijital Dönüşüm ve Turizme Etkileri. İçinde M. Sezgin, O.S. Akgul ve A. Atar (Editörler), *Turizm 4.0- Dijital Dönüşüm* (s.100-111). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bado, N. ve Nyangu, J. (2012). Social Media and Marketing of Higher Education. *Journal of Research Center for Educational*, 8 (1), 38-51.
- Boon-Long, S. ve Wongsurawat, W. (2015). Social Media Marketing Evaluation Using Social Network Comments as an Indicator for Identifying Consumer Purchasing Decision Effectiveness. *Journal of Direct Data and Digital Marketing Practice*, 17 (2), 130-149.
- Budac, C. (2016). Theoretical Approaches on Successful Email Marketing Campaigns. *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*, 16 (2), 306-311.
- Bulunmaz, B. (2016). Gelişen Teknolojiyle Birlikte Değişen Pazarlama Yöntemleri ve Dijital Pazarlama. *TRT Akademi*, 1 (2), 348-365.
- Chaffey, D. ve Smith, P.R. (2013). eMarketing eXcellence: Planning and Optimizing Your Digital Marketing. Birleşik Krallık: Routledge.
- Dizman, H. (2019). Geçmişten Günümüze Pazarlamada Yaşanan Değişimler Üzerine Bir Araştırma. *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (47), 5918-5929.
- Girchenko, T. ve Ovsiannikova, Y. (2016). Digital Marketing and Its Role in the Modern Business Process. *European Cooperation*, 11 (18), 24-33.
- Gretzel, U. Ve Yoo, K. (2008) Use and Impact of Online Travel Reviews. İçinde P. O'Connor, W. Hopken ve U. Gretzel (Editörler), *Information and Communication Technologies in Tourism* (s. 35-46). Avusturya: Springer.
- Harayama, Y. (2017). Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society. Japan's Science and Technology Policies for Addressing Global Social Challenges. *Hitachi Review*, 66 (6), 556-557.
- James, F. ve Durham, H. (2013). *50 Shades of Digital Marketing*. Fresh Content.
- Karabeyoğlu, Y.D. (2018). Türkiye'de Dijital Pazarlamada Marka ve Tüketici İlişkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Kaya, İ. (2009). Otel İşletmelerinde Kullanılan Bilgi-İletişim Teknolojilerinin İşletmenin Farklı Boyutlarında Yaratdığı Değişimler. *Cag University Journal of Social Sciences*, 6 (2), 25-46.
- Kırcova, İ. (2005). *İnternette Pazarlama*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Kırcova, İ. (2012). *İnternette Pazarlama*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E. ve Erişke, T. (2018). İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (66), 493-504.
- Kotler, P., Kartajaya, H. ve Setiawan, I. (2017). *Pazarlama 4.0: Gelenekselden Dijitale Geçiş*. (çev. N. Özata). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Law, R., Leung, D., Au, N. ve Lee, A. (2013). Progress and Development of Information Technology in the Hospitality Industry Evidence from Cornell Hospitality Quarterly. *Cornell Hospitality*, 54 (1), 10-24.
- Mert, Y. L. (2018). Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer Marketing Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (2), 1299-1328.
- Miller, M. (2012). *B2B Digital Marketing, Using the Web to Market Directly to Businesses*. ABD: Pearson Education.
- Mohammed, R.A., Fisher, R.J., Jaworski, B.J. ve Paddison, G.J. (2003). *Internet Marketing-Building Advantage in the Networked Economy*. Singapur: McGraw-Hill Inc.
- Mort, G.S. ve Drennan, J. (2007). Mobile Communications: A Study of Factors Influencing Consumer Use of M-Services. *Journal of Advertising Research*, 47 (3), 302-312.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2017). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Akademi.
- Özdemir Akgül, S. (2020). Dijital Turizm Pazarlaması. İçinde A. N. Sert, S. Karacaoğlu ve S. Serin Karacaer (Editörler), *Turizmde Değişim, Dönüşüm ve Güncel Eğilimler* (s. 27-40). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özer, M. B., Tatar, V. ve Esmer, S. (2018). Limanlar İçin Dijital Pazarlamanın Önemi: Hopa Limanı Sosyal Medya Yönetim Analizi. İçinde B. Adıgüzel Mercangöz (Editör). V. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress (ss. 493-510). İstanbul: 19-20 Eylül 2019.
- Penpece, D. (2013). *Dijital İçerik Pazarlaması*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Puchkov, S. (2016). *Top 10 Most Effective Strategies. Internet Marketing*. ABD: Create Space Independent Publishing Platform.
- Pulizzi, J. (2012). The Rise of Storytelling as the New Marketing. *Journal of Publishing Research Quarterly*, 28 (2), 116-123.

- Rowley, J. (2001). Remodeling Marketing Communications in an Internet Environment. *Internet Research, Electronic Networking: Applications and Policy*, 11 (3), 203-212.
- Smith, K.T. (2011). Digital Marketing Strategies That Millennials Find Appealing, Motivating, or Just Annoying. *Journal of Strategic Marketing*, 19 (6), 489-499.
- Sun, M., Ryan, C. ve Pan, S. (2015). Using Chinese Travel Blogs to Examine Perceived Destination Image: The Case of New Zealand. *Journal of Travel Research*, 54 (4), 543-555.
- Tekin, D. (2020). Dijital Pazarlama ve Turizme Yansımaları. İçinde E. Doğan (Editör), *Dijital Turizm* (s. 119-147). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Todor, R.D. (2016). Blending Traditional and Digital Marketing. *Bulletin of The Transilvania University of Brasov Series V: Economic Sciences*, 9 (1), 51-56.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çelik, P. ve Bahar, M. (2018). Turizm 4.0 - Turist 5.0: İnsan Devriminin Neden Endüstri Devrimlerinden Bir Numara Önde Olduğuna İlişkin Bakış. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1 (2), 1-11.
- URL-1: <https://www.ama.org/topics/digital-marketing/> (E.T.: 01.11.2021)
- URL-2: http://www.keidanren.or.jp/en/policy/2016/029_outline.pdf (E.T.: 01.11.2021).
- URL-3: <https://www.ama.org/topics/content-marketing/> (E.T.: 03.11.2021)
- URL-4: <https://www.ama.org/topics/mobile-marketing/> (E.T.: 03.11.2021)
- Yumak, H. (2019). Study on Digital Marketing of Non-Profit Organizations in Turkey. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Yücel, N. ve İnan, M. (2020). Turizm Sektöründe Dijital Pazarlama: Elazığ İli Otellerinin Web Sitelerinin Eye-Tracking İle Analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 43-64.

Bölüm 19

PALEODEMOGRAFIK BİR ARAŞTIRMA: IASOS BİZANS İNSANLARI

Okşan BAŞOĞLU¹

1 Prof. Dr., AHBV Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü.

*Bu çalışma, **Başoğlu, O.**, “İskeletlerde Kimliklendirme: Iasos Bizans İskeletleri Üzerinde Paleodemografik Bir Araştırma” olarak *Adli Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3: 7-15’de yer almıştır.

GİRİŞ

İskeletler Biyolojik Antropolojinin temel malzemeleridir. İnsanlık tarihinde, çeşitli dönemlerde yaşamış olan popülasyonların iskelet kalıntılarının incelenmesiyle bu toplumların ve bireylerin evrimsel, morfolojik ve demografik yapıları, sağlık durumları ortaya konulabilmektedir. Bunun yanı sıra temel konusu evrimsel ve morfolojik yapı olan Biyolojik Antropolojinin adli amaçlı kullanımı doğrultusunda gelişen Adli Antropoloji ise insana ait olan veya olduğu sanılan az ya da çok yumuşak dokularından ayrılan ve iskelet haline gelmiş kalıntıları inceleyen adli ve insani amaçlara yönelik kimlik tespiti yapan bir bilim dalı olarak tanımlanır (Stewart 1979).

Yeni sayılabilecek bir bilim dalı olan Adli Antropoloji son yıllarda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Adli olaylarda ve kimliği belirsiz bireylerde, bireyin ölüm anındaki yaşı, cinsiyeti, boyu, morfolojik yapısı, kemik travmaları; ölüm nedeni, zamanı ve mesleği gibi bireye ait bilgilerin elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Yumuşak dokuları çürüyerek iskelet haline gelmiş bireylerde cesetler üzerinde sağlanan bilgileri elde etmek mümkün olamamaktadır. Bu tür olaylarda antropolojik yöntemler uygulanarak bireyin yaşı, cinsiyeti, boy uzunluğu, geçirdiği hastalıklar, ırksal özellikler belirlenerek kimliklendirme yapılabilir (Krogman ve İşcan 1986). Bu araştırmada konu olan iskeletler Bodrum Iasos kazılarında ele geçirilmiş ve Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir (Berti 1993, Alpagut 1988). Bu popülasyon kimliklendirme açısından analiz edilmiş, yaş, cinsiyet tayini yapılarak erkek, kadın, çocuk yaşam tabloları saptanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, toplumun paleodemografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Paleodemografi, demografik yöntemleri kullanarak eski toplumların nüfus yapısını ve dinamiğini inceler (Acsadi – Nemeskeri 1970). Eski insan topluluklarının arkeolojik kazılar sonucu ele geçen iskeletlerinden yola çıkarak incelenen toplumun yaşadığı dönemdeki nüfus yapısı, yaşa ve cinsiyete göre ölüm oranları, bebek-çocuk ölüm oranları ve genel ölüm yaşı ortalaması belirlenerek o toplumun paleodemografik yapısı ortaya konulabilir (Sevim 1993). Paleodemografik analizle o dönemde yaşamış insan topluluklarının demografik ve sağlık yapılarının yanı sıra kültürel yapıları hakkında da bilgi elde edilebilmektedir. Bu nedenle eski toplumlar üzerinde yapılan paleodemografik çalışmalar oldukça önemlidir.

Bu çalışmada kullanılan iskeletler Ege Bölgesi'nde yer alan Iasos antik kentinden elde edilmiştir. Iasos, Muğla Milas'ın Kıyıkışlacık köyünde yer alır. Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşime açılan antik kent daha sonra Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de insanlar tarafından kullanılmıştır (Akarca ve Akarca, 1954). Başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve mermer yapımıdır. Erken Bizans döneminde bu kent Karya Bölge-

si'nin önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Bean, 1987). 1770'li yıllarda Chandler'ın incelemelerde bulunduğu kenti; 1835'te Texier ve 1844'te Ross ziyaret etmiştir. Kent ve mezarlık, 1960-72 yılları arasında D. Levi, bu tarihten 1984 yılına kadar C. Laviosa, 1985 yılından 2010 yılına kadar da F. Berti yönetiminde, İtalyan Atina Arkeoloji Okulu adına kazılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanmış tescilli arkeolojik sit alanları listesinde yer almaktadır. 2011 yılında Roma Tre Üniversitesi'nden M. Spanu başkanlığında yeni dönem kazılarına başlanmış, bu kazılar 2013 yılına kadar sürdürülmüştür. Günümüzde kazılar Prof. Fr. Asuman Baldıran tarafından sürdürülmektedir (<http://tayproject.org>).

Yapılan kazılar sonucunda Iasos'ta yerleşmenin Orta Tunç Çağı'ndan beri süre geldiği saptanmıştır. Bu çağa tarihlenen tabakalarda çok sayıda Minos çanak çömleği ele geçmiş; bunların üzerindeki tabakada ise Myken çanak çömleği ve yapıları ortaya çıkartılmıştır. Prehistorik çağlardan; Proto-Bizans Dönemi'ne kadar bir yerleşme sürecinden bahsedilmektedir (Levi 1986). Iasos Antik Kenti; efsaneye göre; Argoslu kolonistler tarafından kurulmuştur. Iasos sikkeleri üzerinde kurucu sıfatıyla betimlenen kişinin de koloni lideri olduğu düşünülür. Argoslular'dan başka Miletos'un kurucusu Neleus'un oğlunun da kolonizasyon sürecinde yer aldığı ve bahsedilen göçlerin MÖ 9. yüzyılda gerçekleştiği bilinmektedir (Bean 1987, <http://tayproject.org>). Antik kaynakların verdiği bilgilere göre Iasos; anakaraya yakın bir ada üzerinde kurulmuştur (Strabon 1924). Deniz ticareti kent için önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Baldoni 2004).

Çalışmamızın konusu olan iskeletler 1979-1987 yılları arasında Iasos antik kentinin nekropolünden çıkarılmış olup, MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Alpagut, 1988, Usta vd., 2019). Bugün nekropolis o kadar açık bir şekilde seçilmez ve denize 600 m boyunca bir dizi teras ile inilen batı düzlüğünün yamaçlarındaki yoğun iskân yüzünden zarar görmüştür. Nekropolis M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 4. yüzyıla kadar sürekli kullanıma sahne olmuştur. Oda mezarlar iki gruba ayrılabilir. Birincisi doğu-güneydoğu yönünde iki sıra halinde, batıdan “küçük limana” hâkim olan kayalık sırtın alt kısmı boyunca uzanan 25 adet oda mezardan meydana gelir. İtalyan kazı ekibinin yerleştiği alandaki bazıları oldukça iyi korunmuştur ve depo işlevi görürler (www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr). İkinci grup ise genellikle modern köyün bulunduğu alandaki kuzey yamaçlar boyunca dağılmış 60 mezarı içerir. Oda mezarlar genellikle dört köşe, tonoz çatılı, taş duvarlı tek bir odadan meydana gelir. Gömü odasının üç köşesinde platformlar bulunur ve şimdi kayıp fresklerle bezelidir. Bazı mezarlara basamaklarla ulaşılır; diğerlerinin girişi ise kenarlarda ya da öndedir. Bir diğer mezar tipi, köyü kat eden ana yolun kenarındaki küçük dikdörtgen lahit tarafından temsil edilir. Dört köşe taşlarla örülmüş duvar oldukça iyi işçilik gösterir. Giriş büyük, panelli bir taş ile kapatılmıştır. İçerisi

bir koridor ve koridorun her iki yanındaki platformlardan meydana gelir. Burada ele geçen geç dönemlere ait nesneler ve amphoralar içindeki çok sayıda gömü, mezarın uzun süre kullanıldığına işaret etmektedir (www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr).

YÖNTEM VE BULGULAR

Bu araştırmada konu olan iskeletler Bodrum Iasos kazılarında ele geçirilmiş ve Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir (Berti 1993, Alpagut 1988). Bu polulasyon kimliklendirme açısından analiz edilmiş, yaş, cinsiyet tayini yapılarak erkek, kadın, çocuk yaşam tabloları saptanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, toplumun paleodemografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Birey sayısı belirlendikten sonra iskeletlerde detaylı yaş ve cinsiyet belirlemede işlemine başlanır. Yaş ve cinsiyet tayininde kullanılan antropolojik yöntemler şunlardır (Sağır ve ark. 1999):

Cinsiyet Tayini

Bireyin cinsiyetinin belirlenmesi çok önemli bir noktadır. Paleoantropoloji açısından iskeletin cinsiyeti doğru ve güvenilir bir şekilde belirlenmelidir. İskeletin bütün olduğu durumlarda yüzde yüze yakın bir sonuç elde etmek mümkün olmaktadır. Buna karşın 13 yaşına kadar çocuklarda cinsiyet belirlemek sağlıklı sonuçlar vermemekte ve önerilmemektedir. Cinsiyet tayininde kullanılan yöntemler iki gruba ayrılmaktadır.

1.Morfoloji: Bu yöntemde cinsiyet farklılığı gösteren tüm kemiklerin morfolojik özellikleri incelenmektedir. Özellikle pelvis ve kafatası bu açıdan son derece önemlidir. Kemiklerin genel yapıları rehberliğinde, mastoid ve frontal çıkıntıların ve kaş kemerlerinin gelişim derecelerine, kafatasındaki kemiklerin kas tutunma yerlerine, yüz, diş, altçene özelliklerine, alın yüksekliğine, uzun kemiklerin sağlamlık ve irilik dercesine, femurda linea aspera'nın, özellikle de kalça kemerinin yapısına bakılarak cinsiyet tayini yapılabilir. İskeletten cinsiyet tayini, bireyin yaşının belirlenmesine oranla daha kolaydır. İskeletler üzerinde yapılan araştırmalarda cinsiyet belirlenmesi tüm kemiklerin tam olduğu bireylerde % 100, sadece pelvisten % 95, sadece kafatasından % 92, sadece pelvis ve kafatasından % 98, yalnızca uzun kemiklerden % 80, uzun kemikler ve pelvisten % 98 oranında doğru olarak yapılmaktadır (Krogman ve İşcan, 1986).

2.Ölçümler: Morfolojik özelliklere bakılarak cinsiyet tayini yapılamayacak durumda olan bireylerde antropometrik yöntemle cinsiyet belirlenebilmektedir. Kadın ve erkek iskeletlerine ait kemiklerin metrik değerlerine göre cinsiyet tespit edilebilir(Olivier 1969).

Yaş Tayini

Biyolojik Antropoloji kadar Adli Antropoloji açısından da yaş tahmini ciddi bir konudur. Yaş belirleme çalışmasında öncelikle kemikler ve dişler incelenmelidir. Kullanılan yöntemler bebek-çocuk, genç erişkin ve erişkin olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

Bebek ve çocuklar

1.Uzun Kemiklerin Uzunluklarından Yaşlandırma:

Hamileliğin 3. ayından başlayarak doğuma kadar ciavicula, humerus, radius, ulna, femur, tibia ve fibula gibi uzun kemiklerden yararlanarak iskeletlerden yaş tayini yapmak mümkün olabilmektedir. Doğumdan sonra epifizlerin uzun kemiklerle kaynaşma dönemine kadar (yaklaşık 14 yaş) uzun kemiklerin maksimum uzunluklarından yaş tayinleri yapılabilmektedir (Bass 1987, Olivier 1969).

2.Kemikleşme Merkezlerine Göre Yaşlandırma:

İnsan iskeletini oluşturan kemikler birbirlerinden çok değişik zaman ve özelliklerde gelişmektedir. Bu da fetus, bebek ve çocuk iskeletlerinin yaşlandırılmasına son derece önemlidir. Yapılan araştırmalara göre gebeliğin ilk döneminde 11. haftasında bir insan iskeletinde yaklaşık 806 kemik büyüme merkezi bulunurken, doğumda bu merkezlerin sayısı 450 olarak tespit edilmiştir. Bir uzun kemikte, 1 birincil ve 2 ikincil olmak üzere 3 kemikleşme merkezi bulunur. Kemikleşme kızlarda 2-3 yıl daha erken tamamlanır. Bu özellik kızlarda büyüme periyoduna bağlı olarak erkeklere oranla daha küçük bir beden hacminin ortaya çıkmasına neden olur (Bass 1987).

3.Dental Yaşlandırma:

Erişkinliğe ulaşmamış bireylerin iskeletlerinden yaş tayini yapabilmek için en güvenilir yöntemlerden biridir. Süt dişlerinin ve daimi dişlerin çıkış zamanı ve sırasını tespit eden bir yaşlandırmadır (Ubelaker 1978).

Genç erişkinler

1.Epifizyal Yaşlandırma:

Hemen hemen tüm vücut kemiklerinde bulunan epifizler, diafiz ile kaynaşmasını tamamladığı zaman kemiklerdeki büyüme durur. Bu kaynaşma, genellikle kızlarda erkeklerden daha erken başlar ve tamamlanır. En son epifizyal kaynaşma crista iliaca'da 21-24 yaşları arasında olmaktadır. Buradan yola çıkarak yaşlandırma yapılabilmektedir (Workshop of European Anthropologists 1980).

2.M3'ün Çıkışı ve Gelişimine Göre Yaşlandırma:

İncelediğimiz iskelet genç erişkin bir bireye ait ise M3'ün çıkış yaşı, taç gelişimi ve köklerinin kapanması dikkate alınarak bireyin yaşı belirlenmektedir. Ama günümüzde M3'ün bazen daha geç yaşlarda çıkması, bazen de hiç çıkmama eğiliminin olması göz önünde bulundurulmalıdır M3'ün çene içerisinde konjenital olarak bulunmadığı durumlarda bu yöntem uygulanamaz (Ubelaker 1978).

3.Basilar Kaynaşmaya Göre Yaşlandırma:

Kafatasının alt bölgesinde sphenoid ile occipitalin basilar bölgesi 25 yaşına kadar tamamen kaynaşır. Genç erişkin bireylerde yaş tayinleri yapılırken bu özelliğe de dikkat alınır (Bass 1987).

Erişkinler

1.Symphysis Pùbis:

Symphysis Pubis'in yaşa bağlı olarak yüzey ve bu yüzeyin ventral ve dorsal kenarlarının değişimleri 10 faza ayrılmış ve her faz için belli yaş aralıkları saptanmıştır (McKem ve Stewart 1957).

2.Facies Auricularis:

Coxa'nın sacrum ile birleşme yüzeyi olan auricular yüzeydeki değişimler yaşa bağlı olarak 20 farklı morfoloji (A-T) sergilemektedir (Lovejoy ve ark., 1985). Bu morfolojiye yansıtan fazlara göre yaşlandırma yapılabilmektedir.

3.Sutural Yaşlandırma

Kafatasında her bir bölgedeki suturların kaynaşma dereceleri saptanarak katsayısı bulunur ve bireyin yaşı ektocranial ve endocranial için ayrı ayrı hesaplanır (Workshop of European Anthropologists 1980).

4.Costae ve Vertebralardan Yaşlandırma

Bu metotda 3., 4. ve 5. costaların sternum ile olan birleşme yüzeylerinin yaşa bağlı olarak gösterdikleri değişimler, erkek ve kadınlar için ayrı ayrı 9 faza ayrılarak incelenmiş ve standart oluşturulmuştur (İşcan ve ark. 1984, 1985). İskeletler üzerinde diğer yaşlandırma metotları uygulanmadığı durumlarda vertabraların yapısına bakarak bireyin yaşı hakkında genel bir tahminde bulunulabilir (Krogman ve İşcan 1986).

5.Spongiosadan Yaşlandırma

Femur ve humerus'un proksimal bölgelerindeki süngerimsi dokunun yoğunluğunun yaşa bağlı olarak azalmasına bakılarak yaş tahmini yapılmaktadır (Szilvassy ve Kritschen 1990).

6. Diş Aşınmasına Göre Yaşlandırma

Dişlerin çığneme yüzeylerinde yaş ilerledikçe aşınmalar gözlenmektedir. Bu aşınmaların derecelerine bakılarak bireyin yaşı belli bir yaş aralığında saptanabilmektedir (Brothvøll 1978). Bu metod uygulanırken toplumun veya bireyin beslenme sisteminin dikkate alınması gerekmektedir.

7. Claviculadan Yaşlandırma

Claviculadan iki ayrı metod geliştirilmiştir. Birinci metod 18-30 yaşları arasında uygulanabilen ve kemiğin sternal ucunun yüzeyindeki metamorfoz olayına bakılarak yapılan yaş tayini metodu, ikincisi ise clavicula'nın diafiz kesitindeki spongiosanın ve korteksin yaşa bağlı olarak değişen morfolojik yapısına bakılarak yapılan yaşlandırmadır. Bu metotta ilerleyen yaşla birlikte korteksin kalınlığı ve spongiosanın yoğunluğu azalmaktadır (Kaur ve Jit 1990).

8. Histolojik Yaşlandırma:

Uzun kemiklerin gövde kısımlarından alınan kesitlerin inceltirilerek mikroskop altında incelenmesiyle yapılan bir yaş belirleme metodudur. İlerleyen yaşla birlikte kemiklerdeki osteon sayısı artmakta, iç ve dış esas lamellerin yüzdesiyle havers kanallarının çapları azalmakta ve eski osteon parçaları artmaktadır (Kerley 1965).

9. Kompleks Yaşlandırma:

Kafatasındaki süturların kapanma dereceleri, symphysis pubis'in değişme fazları ve femur ve humerus'un proksimallerindeki spongiosa yoğunluk fazları, dişler gibi bütün kriterlerin bir arada kullanılarak bireyin yaşının belirlendiği bir yöntemdir. İskeletin bütün parçalarının olduğu durumda bu yöntemle bireyin yaşı $\pm 2,5$ yıl güvenilirliğinde belirlenebilmektedir (Workshop of European Anthropologists 1980). Özellikle erişkin iskeletlerinin bütün olduğu durumlarda kompleks yöntemin uygulanmasıyla daha güvenilir sonuçlar elde edilmiştir.

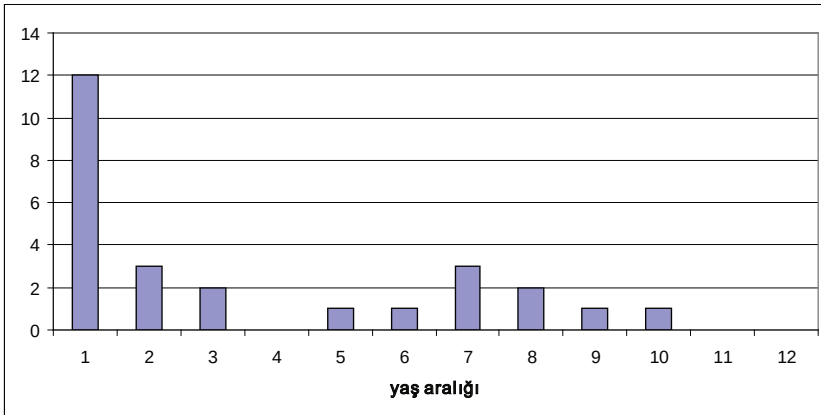
Bulguların Değerlendirilmesi

Bodrum- Iasos kazılarında ele geçen ve Bizans Dönemine tarihlendirilen Iasos iskelet toplumun erişkinlerde ve çocuklarda var olan kafatasları ve vücut kemikleri ayrılmış, bu kemiklerin sağ ve sol ayrımı da yapıldıktan sonra kemik sayıları dikkate alınarak birey sayıları belirlenmiştir. Erişkinlerde cinsiyet belirleme yöntemleri kullanılarak kadın erkek ayrımı yapılmıştır. Kadın, erkek ve çocuk olarak ayrılan bireylerin yukarıda belirtilen yaşlandırma kriterlerine göre yaş tayini yapılmıştır. İskeletlerin korunma ve tam olup olmama durumuna göre bütün kriterler göz önüne alınarak yaşlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucu 74 birey belirlenmiştir. Bunların 26'sı erkek, 21'i kadın, 27 tanesi bebek ve çocuk olarak tespit

edilmiştir. Buna göre İasos toplumunun % 35'i erkek, %28'i kadın, %36'sı bebek ve çocuktur.

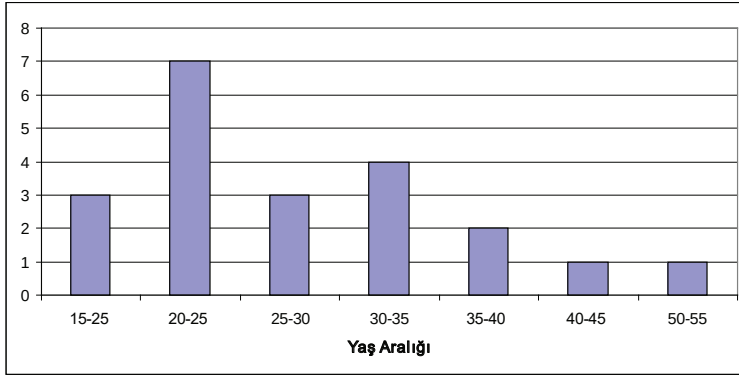
Bir toplumun sağlık göstergelerinden birisi olan bebek ve çocuk ölümleri eski toplumlarda genellikle yüksek oranlarda görülmektedir. Daha çok 0-5 yaş arası görülen bu ölümler yetersiz beslenme ya da protein yetmezliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Angel 1969). Çoğunlukla az gelişmiş toplumlarda görülmekte, nüfus artış hızına bağlı olarak çocuklarda ölümlülük ve hastalık oranları yüksek çıkmaktadır. Hatta günümüz az gelişmiş ülkelerinde kırsal kesimlere doğru gidildikçe prehistorik toplumlara benzeyen bu durumla karşılaşmaktadır. İasos toplumu çocuklarının birerli yaş aralıklarına göre hazırlanmış tabloya bakıldığında 0-1 yaş arası ölümlerin çok yüksek olduğu görülmektedir (tablo 1). Doğum ve doğumu izleyen ilk üç yıl içerisindeki ölümler tüm bebek ve çocukların % 63'ünü oluşturmaktadır. Daha sonraki en yüksek ölümler 7-8 yaş grubunda gerçekleşmiştir. İleriki yaşlarda ölümler azalarak devam etmiştir. İasos toplumu diğer Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında benzer sonuçlar görülmektedir. Örneğin Karagündüz Ortaçağ toplumunda 0-5 yaş arası ölüm oranı % 68, Tepecik Ortaçağ'da % 57, İkiztepe Bronz'da % 39, Karataş Bronz'da % 73 olarak belirlenmiştir (Özer ve ark. 1999). İasos Bizans toplumunda bu oran % 66 'dır. Görüldüğü üzere yüksek bebek ölümleri eski Anadolu toplumlarının bir karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm oranlarının bu kadar yüksek olmasının nedenlerini; bebeklerde yetersiz ve kötü beslenme, enfeksiyonel hastalıklar, hijyenik koşulların yeterli olmaması olarak sıralayabiliriz. Bunun yanı sıra bebeklerde bağışıklık sisteminin o yaş döneminde tam gelişmiş olmayışı da yaşam şartlarının iyi olmadığı durumlarda ölümlere davetiye çıkarabilmektedir.

Tablo 1: Bebek ve Çocukların Yaşam Tablosu

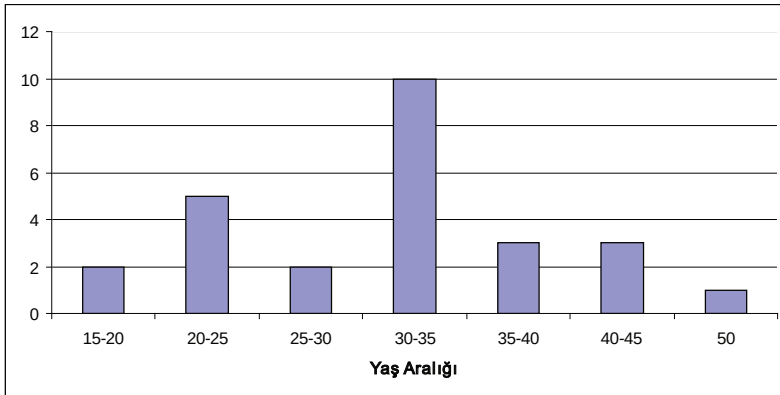
Iasos toplumunun % 63'ünü oluşturan erişkinler ise kadın ve erkekler olarak beşerli yaş gruplarına göre ayrımı yapılmıştır. Bu dağılım sonunda elde edilen sonuçlara bakıldığında kadınlarda en yoğun ölümler 20 ila 35 yaşları arasında gözlenmiştir (tablo 2). Genellikle eski toplumlarda kadınlarda doğurganlığın yoğun olduğu dönem olan 15-35 yaş arasında ölümler yüksek oranlar göstermektedir. Iasos toplumu da bu açıdan kendi dönemini çok iyi yansıtmıştır. 35'li yaşlardan sonra ölümlerin sıklığı azalmıştır. 55 yaş üstü birey ise tespit edilememiştir.

Tablo 2:Kadınların Yaşam Tablosu

Erkeklerin ölüm dağılımına baktığımızda ölümler en çok 20-25 ve 30-35 yaş aralığında gerçekleşmiştir (tablo 3). Bu durum da eski toplumlarda sıkça rastlanılan bir olgudur. Çünkü savaşçı toplumlarda savaşlardan dolayı 20-35 yaş dönemi erkekler için riskli olmaktadır. Erkekler yönünden de Iasos toplumu döneminin özelliklerini göstermiştir. Yine kadın bireylerde olduğu gibi 50 yaş üstü birey belirlenememiştir.

Tablo 3:Erkeklerin Yaşam Tablosu

Iasos toplumu erişkinlerinin ölüm yaşı ortalamaları 30.05 olarak hesaplanmıştır. Ancak popülasyonun tamamının değerlendirilememesi ve yaş belirlenemeyen iskeletlerin olması bu ortalamayı değiştirebilir. Bu ortalama elde edilirken sonucun sağlıklı olabilmesi için yaşı kesin olmayan hiçbir birey hesaplama da dahil edilmemiştir. Oldukça düşük bir ölüm yaşı ortalamasıyla karışımıza çıkan Iasos toplumu diğer popülasyonlarla karşılaştırıldığında dönemi toplumlara benzer değerler göstermiştir. Eski Anadolu toplumlarında düşük ölüm yaşı ortalaması beklenen bir durumdur. Özellikle de Orta Çağ, Bizans Dönemi'nde yaşam sürelerinde bir düşme söz konusudur. Bulaşıcı hastalıklar ve savaşların yoğun olarak yaşandığı bu dönemde yaşam süresinde azalma, bebek ve çocuk ölümlerinde artış sıklıkla karışımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada iskelette kimliklendirmede kullanılan yöntemler araştırılmış, bir örnek inceleme olarak Iasos Bizans iskelet toplumu paleodemografik açıdan analiz edilmiştir. Toplumun, antropolojik yaş ve cinsiyet belirleme yöntemleri kullanılarak yaş ve cinsiyet tayini yapılmış, paleodemografik profili belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler sonucu Iasos toplumunda % 28 kadın, % 35 erkek, % 36 bebek ve çocuk ölüm oranı tespit edilmiştir. Kadınlarda ölümlerin 15-35 yaş arası doğurganlık döneminde yoğunlaştığı görülmüştür. Erkeklerde ise 20-35 yaş arası ölüm oranı çok yüksektir. Bu durum savaşlarla açıklanabilir. Iasos toplumu ilk üç yıl bebek ölümlerinde beklenildiği gibi % 63 'lük lük bir değerle oldukça yüksek bir oran sergilemiştir. Bebek ve çocuk ölümleri toplumların gelişmişlik durularının, çevre koşullarının, sağlık ve beslenme şekillerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Prehistorik toplumlarda 10 yetişkine karşılık 5 ila 8 çocuk ölümünü gerçekleştirdiği ileri sürülmektedir(Acsadi – Nemeskeri 1970).. Söz konusu ölümler üzerinde biyolojik çevre (virüs, bakteri, parazit), fiziki çevre (hijyen, yeterli beslenme, yaşam koşulları), sosyal çevre (kültürel uygulamalar, anne sağlığı, ekonomik yapı) ve çocuğa ait özellikler olmak üzere dört faktör etkili olmaktadır (Özcebe 2006). Zaten prehistorik toplumlarda bebek ve çocuk ölümlerinin popülasyonun % 50'sinden fazlasını oluşturması beklenir. Bir toplumda bebek ölümlerinin az sayıda olması toplumun sağlıklı olduğunun göstergesidir. Günümüzde bile ülkemizin kırsal bölgelerinde % 50'lere varan bebek ölümleri söz konusudur. Tüm eski Anadolu toplumlarının genel özelliği olan bu yüksek oranlar yetersiz ve kötü beslenme, hijyen koşullarının olmaması, enfeksiyonel hastalıkların etkili olmasıyla açıklanabilir.

Bütün bu veriler ışığında Iasos Bizans toplumu yüksek bebek ölümleri, doğurganlık döneminde kadın ölümleri, savaşa gidecek yaş dönemi erkek ölümleri ve % 30.5 gibi düşük yaşam ortalamasıyla beklenen sonuçları vermiş ve döneminin özelliklerini yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

- ACSADI, G.Y., J. NEMESKERI 1970. *History of Human Life Span and Mortality*, Budapeşte.
- AÇIKOL, A. 2004. “Kütahya Ağızören Hitit İskeletlerinin Paleodemografik Analizi ve Eski Tunç Çağı Anadolu Halkları Arasındaki Yeri”, *Antropoloji* 17, ss. 51-65.
- AKARCA, A., VE AKARCA, T. 1954. *Milas: Its Geography, History And Archaeology*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- ALPAGUT, B. 1998. “A Pre-study on the Cranial Remains of Iasos People (VI. Century A.D.), IV.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs, Ankara.
- ALPAGUT, B. 1985. “Human Skeletal Remains From Beyköy (Afyon, Anatolia)” *Antropoloji* 12, ss. 299-316.
- ANGEL, J.L. 1951. *Troy. The Human Remains. Supplementary Monograph, I.* Princeton University Press, University of Cificinnaty, New Jersey.
- ANGEL, J.L. 1985. “Early Bronz Karataş People and Their Cemeteries.” *American Journal of Archaeology*, 80:386-391.
- ARMAN, 0.1991.“Elazığ/Aşvankale Yakınçağ iskeletlerinin Paleodemografik Açidan İncelenmesi”, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- BALDONİ, D. 2004. *Karia'da Bir Liman Kenti.Iasos*. Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- BASS W.M. 1987. *Human Osteology*, Third Edition, Special Publication 2, Columbia.
- BEAN, G. E. 1987. *Karya*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- BERTİ, C. 1993. *Karia Iasos'u*, (çeviri: Erendiz Özbayoğlu), Ankara İtalyan Kültür Heyeti Yayınları.
- BROTHWELL D.R. 1981. *Digging Up Bones*, Third Edition, British Museum, Oxford University Press, London.
- BÜYÜKKARAKAYA, A. M., Erdal, Y.S., Özbek, M. 2009. “Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açidan Değerlendirilmesi”, 24.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Y. S. 1993. “İznik Geç Bizans Topluluğunun Demografik Yapısı”, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, ss. 243-257.
- FAZEKAS I., KOSA, F. 1978. *Torensic Fetal Osteology*, Akademia Kiado, Budapest.

- GÜLEÇ E., İŞCAN M.Y. 1994. "Forensic Antropology in Turkey". Forensic Science International, Cilt: 66:52-64.
- İŞCAN M.Y. 1998. "Rise of Forensic Anthropology". Yearbook of Physical Anthropology, Cilt: 31:204-214.
- İŞCAN M.Y. 1994. "Kimliklendirmede Antropoloji", Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, I. Adli Bilimler Kongresi, (12-15 Nisan 1994), Adana.
- KAUR VE JİT 1990. "Age Estimation from Cortical Index of the Human Clavids in Northwest Indians". Am. J. Peys. Anthropology, 83:297-305.
- KERİEY E.R. 1965. "The microscopic determination of age in human bone". Am. J. Phys. Anthropol., 23:149-163.
- KORKMAZ T. 1982. "Mikroskopik Yöntemle Arslantepe İskeletlerinin Uzun Bacak Kemiklerinde Ölüm Yaşlarının Belirlenmesi", Diyarbakır Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Birimi, Basılmamış Doçentlik Tezi.
- KROGMAN W.M., İŞCAN M.Y. 1986. *The Human Skeleton in Forensic Medicine*, Second Edition, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, U.S.A.
- LEVİ, D. 1986. *Iasos Kazıları (Gli scavi di Iasos)*. Istituto Italiano di Cultura Sezione Di.
- LOVEJOY CO., Meindl R.S., Pryzbeck T.R., Mensforth R.P. 1985. "Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of age at death", Am. J. Phys.-Anthropol., 68:15-28.
- MCKEM T.W., STEWART T.D. 1957. "Skeletal age changes young American males, analyzed from the standpoint of identification", Headgu QM Res and Dev Command, Tech. Rep. EP.45, Natick, Mass.
- OLİVİER G. 1969. *Practical Anthropology*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, U.S.A.
- ÖZCEBE, H. 2006. "Çocukluk Dönemleri ve Çocuk Sağlığının Değerlendirilmesi", *Halk Sağlığı: Temel Bilgiler* (ed. Ç. Güler – L. Akın), 325-335, Ankara.
- ÖZER İ., SAĞIR M., SEVİM A., GÜLEÇ E 1998. "İki Ortaçağ Toplumunda Cinsiyet Kriterlerinin İstatistiksel ve Morfolojik Açından incelenmesi", E.Ü. Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı ve Adli Tıp Uzmanlar Derneği, 111. Adli Bilimler Kongresi, (14-17 Nisan 1998), Kuşadası.
- ÖZER, İ. ve ark. 1999. "Karagündüz Kazılarında Çıkarılan İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", XIV. Arkeometri Sonuçlar Toplantısı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- PEARSON K. 1899. "Mathematical Contribution to the Theory of Evolution. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races", *Phiisophical Tran-*

- sactions of the Royal Society, 192:169-244, London.
- POLAT O., GÜNHAN Ö., İNANICI; A. 1990. “İnsan İskelet.Kalıntılarında. Yaş Tespit Çalışmaları” Adli Tıp Dergisi, 6:41 – 45.
- SAĞIR,M.,ÖZER,İ., SEVİM,A., GÜLEÇ,E. 1999. “İskelette Kimliklendirme”, Adli Tıp Bülteni, s. 1.
- SEVİM, A 1993. “Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açıdan Değerlendirilmesi”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- SEVİM, A. 2006. “Yüceören İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, Yüceören Doğu Klikya’da Bir Helenistik-Roma Nekropolü, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SEVİM, A. 2006. “Erzurum/Güllüdere İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, 22.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- STEWART T.D., TROTTER M. 1954. *Basic Readings on the Identifications of Human Skeletons:Estimations of Age*, Wenner-Gren Found for Anthropol. Research, New York.
- STRABON 1924. *The Geography of Strabo*, H. L. Jones (Ed.) içinde, London: Harvard University Press.
- SZİİVASSY VE KRİTSCHER 1990. “Estimation of Chronological Age in Man Based on the Soongyosa Structure of Long Bones”, *Anthropology Anzeiger*, 48(3):289-298.
- UBELAKER, D.H. 1978. *Human Skeletal Remains*, Smithsonian Institution Aldine Publishing Company, Chicago.
- USTA YILMAZ. N. D, Okşan Başoğlu, Onur Erdem, Cahit Kural, Yusuf İzci. 2019. “İasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi”, *Antropoloji*, Sayı 37: 7-14.
- YİĞİT, A. ve ark. 2007. “Kahramanmaraş / Minnetpınarı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- WİTTWER-BACKOFEN, U. 1988. “Paleodemography of the Early Bronz Age Cemetery of İkıztepe / Samsun”, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 6-10 Nisan, ss. 175-186.
- WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGİSt 1980. “Recommendation for Age and Sex Diagnoses of Skeletons”, *Journal of Human Evolution*, 9:517-549.

İnternet Kaynakları

www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr.

TAY PROJECT-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Portalı (<http://tayproject.org>).

Bölüm 20

**BAŞÖĞRETMENİN YENİ ALFABEYİ YURDA
TANITMA GEZİSİ (23 AĞUSTOS-20 EYLÜL 1928)**

Erdem ÇANAK¹

¹ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7856-3802

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen bağımsızlık savaşından sonra kurulmuştur. Yeni Türk devletini kuran ve rejimin adını koyan Atatürk, müteakiben zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır. Geziler esnasında, uzun süren savaşlardan yeni çıkmış olan halka moral vererek muasır medeniyetler seviyesine çıkılması için yapılması gerekenler konusunda onları bilgilendirmiş, yaptığı inkılâpların uygulanışını görmüş ve yapacağı inkılâplarla ilgili de kamuoyu oluşturmuştur (Gül, 2006: 53-54; Çanak, 2016: 129). Atatürk'ün yurt gezileri, O'nu görmek isteyen Türk halkı tarafından büyük bir heyecanla beklenmiştir. Halkın ilgisinden memnun olan Gazi, gittiği yerlerde onlarla görüşerek fikir alışverişinde bulunabileceği CHF, belediye, Türk Ocağı ve halkevleri gibi yerleri ziyarette büyük önem vermiştir. Bu görüşmeler sayesinde halkın beklentileri de hükümet programlarına yansımıştır. Bundan dolayı Atatürk'ün yurt gezileri, genellikle önemli siyasal ve sosyal değişimlerin yaşandığı günlerin hemen öncesinde ya da sonrasında gerçekleşmiş olması bakımından dikkat çekmektedir. Bu nitelikteki gezilerinden birisi de, Harf İnkılâbını açıklamasını müteakiben çıktığı 23 Ağustos-20 Eylül 1928 tarihleri arasındaki gezi olmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Alfabe Tartışması

Tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmış olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kullanmaya başladıkları Arap alfabesini Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar kullanmışlardır. Ancak Tanzimat'la birlikte bu alfabenin Türkçedeki bazı sesleri karşılamada yetersiz kaldığı dile getirilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine başlayan tartışmalar sırasında bazı aydınlar alfabenin ıslahını, bazıları ise tamamen değiştirilmesini savunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan dolayı bir süre gündemden düşen bu tartışma, ülkenin bağımsızlığının kazanılmasından sonra tekrar başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından önce alfabe konusundaki ilk dikkat çekici gelişme İzmir İktisat Kongresi sırasında meydana gelmiştir (17 Şubat 1923). Kazım Karabekir başkanlığında toplanan ve ülkenin ekonomik sorunlarının görüşüldüğü kongrede, işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşının Latin harflerinin kabulü hakkında verdiği önergeyle birlikte alfabe tartışması da gündeme gelmiştir. Fakat Kazım Karabekir, alfabe değişikliğinin maarifi ilgilendirdiğini gerekçe göstererek önergeyi gündeme almamış, bu düşüncesini basın aracılığıyla kamuoyuyla da paylaşmıştır (Ülkütaşır, 2000: 42-43). Bunun üzerine alfabe değişikliğine yönelik tartışmalar bir süre gündemden düşmüştür. Fakat 1926 yılında gerçekleştirilen Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Sovyetler Birliği'ndeki Türk topluluklarının Latin alfabesine geçmesi yönünde karar alınmasıyla birlikte Türkiye'de tartışmalar tekrar başlamıştır (1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, 2000; Şimşir, 1992: 74; Aksoy, 2018: 249-272).

Alfabe değişikliğine yönelik tartışmanın sürdüğü sırada inkılâbın mimarı olan Atatürk, konuyla ilgili fikirlerini değişik zamanlarda farklı kişilerle paylaşmıştır (Kansu, 1997: 131; Adıvar, 1994: 223). Ancak değişiklik için uygun zamanı beklemiştir. 1928 Mayıs'ında kabul edilen *Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun* ile Latin rakamlarının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte harf inkılâbı meselesi tekrar Türkiye'nin gündemine girmiştir (Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928). Nitekim Maarif Vekâleti, rakamlarla ilgili değişikliğin olduğu günlerde Başvekâlete müracaat ederek Latin harflerinin uygulanması olanağını inceleyecek bir kurulun oluşturulmasını talep etmiştir. Talebin, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmesiyle birlikte de dokuz kişilik bir komisyon oluşturulmuştur. 26 Haziranda çalışmaya başlayan komisyon, ilerleyen günlerde genişletilerek *Dil Encümeni* adını almıştır (Elifba Raporu, 1928; Emre, 1960: 327-328). Alfabe değişikliği hususunda olumlu görüş beyan eden encümen, hazırladığı *Elifba Raporu* başlıklı raporu da Atatürk'e sunmuştur. Raporu inceleyen Gazi, 9 Ağustos gecesi İstanbul Sarayburnu'nda düzenlenen bir eğlence sırasında yaptığı konuşmayla Harf İnkılâbının başladığını açıklamıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, 1997: 272-274; Ülkütaşır, 2000: 64-65).

Atatürk'ün bu konuşmasıyla uzun süredir devam eden alfabe tartışması yeni bir safhaya girmiştir. Bu bağlamda yeni Türk alfabesinin öğretilmesi için yurt genelinde seferberlik başlatılmış, öncelikle de milletvekillerine yönelik olarak Dolmabahçe Sarayı'nda kurs açılmıştır. Ayrıca devlet dairelerindeki yazışmaların 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren yeni harflerle yapılacak olmasından dolayı da memurlar için kurslar düzenlenmiştir. Bu sırada Atatürk ise yeni Türk alfabesi konusunda halkı bilgilendirmek ve alfabeyi öğrenmiş olan memurları imtihan etmek amacıyla yurt gezisine çıkmıştır (Çankaya, 1985: 268-271).

Alfabe değişikliğine yönelik çalışmaların başlamasına karşın kanunun çıkarılması için tatilde olan Meclisin açılması beklenmiştir. 1 Kasım günü açılan Meclis'e verilen değişiklikle ilgili önerenin aynı gün kabul edilmesiyle birlikte Latin alfabesine resmen geçilmiş, yeni Türk alfabesinin halka öğretilmesi için de yurt genelinde Millet Mektepleri adı verilen müesseseler açılmıştır.

Atatürk'ün Yeni Türk Alfabesini Tanıtma Amaçlı Çıktığı Yurt Gezisi

Gazi, alfabe değişikliğine dair kanun TBMM'de kabul edilmeden önce yeni Türk alfabesini halka tanıtmak için yurt gezisine çıkmıştır. Tekirdağ, Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi kapsayan 23 Ağustos-20 Eylül tarihleri arasındaki gezisi sırasında kara tahtanın başına geçerek hem yeni harfleri tanıtmış, hem de öğrenmiş

olanları imtihan etmiştir (Çankaya, 1985: 268-271; Ülkütaşır, 2000: 90).

Tekirdağ Ziyareti (23 Ağustos)

Gazi, Harf İnkılâbına dair Sarayburnu'nda yaptığı açıklamadan sonra ilk olarak 23 Ağustosta Tekirdağ'ı ziyaret etmiştir. Ertuğrul yatıyla sabahın erken saatlerinde şehre gelen Gazi'ye, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, milletvekilleri Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Ünaydın, Recep Zühtü Soyak, Genel Sekreteri Tevfik Bey, CHF Genel Sekreteri Saffet ile Kolordu Komutanı Salih Paşa, Seyr-i Sefain Müdürü Sadullah, Muhafız Kıtaatı Kumandanı İsmail Hakkı ile seryaver Rusuhi gibi isimler eşlik etmiştir (Vakit, 24 Ağustos 1928).

Şehri bayraklarla donatan Tekirdağlılar, Gazi'yi karşılamak için sahile akın etmişlerdir. Halkın yoğun tezahüratı arasında sahile çıkan ve Hükümet Konağına giden Gazi, bir süre dinlenip Milliyet Gazetesi'ni inceledikten sonra Meclis Umumi Salonuna geçmiştir. Salona konulan kara tahtanın başına geçerek salonda toplananlara *Türk yazısını biliyor musunuz?* diye sormuş, *Öğrendik... Öğreniyoruz!* sesleri üzerine de kara tahtaya yeni harfleri yazarak ilk dersini vermiştir. Ayrıca Vali Arif Hikmet Bey başta olmak üzere memurlar ile halktan birçok kişiyi tahtaya çıkararak imtihan etmiştir. Yaklaşık olarak iki saat boyunca alfabe ve imla kurallarının hemen hepsini uygulamalarıyla birlikte açıklayarak Ekim ayına kadar herkesten yeni Türk alfabesini öğrenmesini istemiştir. Bu esnada tahtaya çıkardığı birisinden yeni Türk alfabesiyle bir cümle yazmasını istemiş ve yazılan *Büyük Gazi'ye malik olan Türkler bahtiyardırlar* cümlesindeki yazım yanlışlarını düzelttikten sonra başka bir kişiyi daha tahtaya çağırmıştır. Gelen kişinin yeni harfleri henüz öğrenmediğini söylemesi üzerine de yeni Türk alfabesini öğrenmenin ve öğretmenin çok kolay olduğunu anlatmıştır (Oy, 1965: 19; Şimşir, 1992: 185; Ülkütaşır, 2000: 91). Gazi'nin bazı kişilerin neden yeni harfleri öğrenmediği sorusu üzerine Tekirdağ Muallimler Birliği Reisinin, *Beş on gün evvel Lâtin hurufatını yayımlamaya memur bir komisyon tarafından gazetelere verilen bir ilan-da, Önüne gelen rastgele Lâtin harflerini öğrenmeye kalkmasın. Yakında komisyonumuz tarafından resmî mühürlü bir alfabe yayınlanacaktır. O çıktıktan sonra öğrenmeye gayret edilsin denilmesinden dolayı hepimiz o alfabenin intişarını bekledik* demesi üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya, beyefendinin sözlerini not ediniz ve acele ediniz... diyerek çalışmaların hızlandırılmasını istemiştir (Çevik, 1949: 212).

Salondakilerden yeni harfleri öğrenmelerini isteyerek Hükümet Konağından ayrılıp önce Belediyeye, oradan da halkın sevgi gösterileri eşliğinde Orduevine geçmiştir (Çevik, 1949: 209; Oy, 1965: 19). Liva Kumandanına birkaç satır yeni yazı yazdırdıktan sonra Orduevinden çıkıp halk arasında yürürken Ekrem Pekel'in eczanesi önünde durarak kalaba-

lıgın arasında beyaz sarığı ile gözüne çarpan Eski Câmî İmamı Mustafa Özeren'i yanına çağırmasını isteyerek eczaneye girmiştir. Yanına gelen Mustafa Efendiye, Arap harfleriyle *Tin* suresinin ilk ayetlerini söyleyerek, yazmasını istemiştir (Çevik, 1949: 209). Yazılanları hem kendisi hem de yanında bulunanlar farklı şekilde okuyunca söylediklerini bir de yeni harflerle yazmasını söylemiştir. Mustafa Efendi yeni harfleri bilmediğini söyleyince de kendisi yazmıştır. Yazdığı yazıyı Arapça bilen bilmeyen herkes aynı şekilde okuyunca da yazıyı yazdığı kâğıdı Mustafa Efendiye vererek; *Bu kâğıt sende kalsın, bir hatıram olsun. Yeni harfleri öğren ve herkesi öğrenmeğe teşvik et, bir daha gelişimde seni böyle göreyim* demiştir (Çevik, 1949: 210; Oy, 1965: 21; Merdivenci, 1980: 74-75). Mustafa Efendi de bu kâğıdın altına eski harflerle, *23 Ağustos 928, yevmi perşembe saat on dörtte muhterem Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yazdığı yeni Türk harfleridir* yazmıştır (Merdivenci, 1980: 74-75). Otomobille kısa bir şehir turu yapan Gazi, İstanbul'a dönmek üzere iskeleye gelmiştir (Vakit, 24 Ağustos 1928; Çevik, 1949: 210). Ancak tam bu sırada ağlayarak ve koşarak yanına gelen göçmen bir kadın, bastığı toprağı yüzüne gözüne sürerek ona olan sevgisi ve minnetini göstermiş, yaşanan bu olaydan sonra da saat 15.25'te şehirden ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır (Vakit, 24 Ağustos 1928; Ülkütaşır, 2000: 93).

Gazi'nin Harf İnkılâbı dolayısıyla yapmış olduğu bu gezi, Cumhuriyetin 50.yılıni kutlama programı çerçevesinde şehre dikilen anıtlarla ölüm-süzleştirilmiştir (Ulu, 2014; 294).

Bursa Ziyareti (27 Ağustos)

Atatürk, yeni Türk harfleri konusunda halkı bilgilendirerek öğrenmiş olanları imtihan etmek üzere Ertuğrul yatıyla Mudanya ve Bursa'yı kapsayan bir günlük geziye çıkmıştır. 26 Ağustos akşamı yola çıkan Gazi'ye, Başvekil İsmet Paşa, Şükrü Naili Paşa, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, milletvekilleri Kılıç Ali, Nuri Conker, Recep Zühtü Soyak, Salih Bozok, Cevat Abbas, Ruşen Eşref Ünaydın, Genel Sekreteri Tevfik Bey ile seryaver Rusuhi gibi isimler eşlik etmiştir. Mudanya'da, Bursa Valisi Fatin Bey başta olmak üzere mülkî ve askerî erkân ile kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandıktan sonra otomobille Bursa'ya geçmiştir. Bursa'da da kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanan Gazi, Hükümet Konağına giderek Umumi Meclis Salonu'nda kara tahtanın başına geçerek salondakileri hem yeni harfler konusunda bilgilendirmiş hem de imtihan etmiştir. Vali Fatin Bey'i imtihan ettikten sonra Sıhhiye Müdürü Kemal Bey'den, *Bugün Bursa'da her vakit olduğu gibi gördüğüm samimiyetten çok memnunum* cümlesini yazmasını istemiştir. Başvekil İsmet Paşa da Tahrirat Müdürü Neşet Bey'e *Yeşil ağaçlar, geniş ova çalışmak hevesini kuvvetlendirir, keskinleştirir* cümlesini yazdırmıştır. İsmet Paşa'nın yapılan hataları düzeltmesinden sonra tah-

taya Hacı Sabri Bey çıkmış ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın söylediği *Bursa şehri memleketimizin sanayi-i nesciye merkezi olmağa namzettir* cümlesini yazmıştır. Hacı Sabri Bey'den sonra maliye müdürlerinden birini tahtaya çağıran Gazi, *Görüyorum ki bütün arkadaşlar büyük hevesle çalışmışlardır* cümlesini yazdırmıştır. İmtihan ettiği kişilerin gösterdiği başarıdan duyduğu memnuniyetin bir ifadesi olarak da kendilerine birer kitap hediye etmiştir. Daha sonra Çekirge'deki köşke giderek bir süre dinlenmiş, öğle yemeğini yedikten sonra da Mudanya'ya doğru yola çıkmıştır. Mudanya'da yeni Türk harfleriyle yazılmış olan *Mudanyalılar, Büyük Gazilerinden şömendöfer hattının Karaköy'e kadar temdidini arz ve istirahat ederler* levhası üzerine yaverlerinden not almalarını istemiş, Mudanya iskelesine toplanan kalabalığın coşkun tezahüratları eşliğinde de saat 16.00'da İstanbul'a doğru yola çıkmıştır (Milliyet, 28 Ağustos 1928; Ülkütaşır, 2000: 96-98).

Çanakkale Ziyareti (1-2 Eylül)

Çanakkale'ye gitmek üzere 1 Eylül günü Ertuğrul yatı ile Dolmabahçe'den hareket eden Gazi'ye, Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, milletvekilleri Nuri Conker, Kılıç Ali, Recep Zühtü Soyak, Salih Bozok, Ruşen Eşref Ünaydın, Cevat Abbas, Genel Sekreteri Tevfik Bey ile başyaver Rusuhi gibi isimler eşlik etmiştir (Ökte, 2000: 515).

Saat 15.00 civarında Çanakkale'ye gelen Atatürk'ü, iskelede mülki ve askerî erkân ile kalabalık bir halk topluluğu karşılamıştır. Karşılama töreni sonrasında Hükümet Konağına geçen Gazi'nin buradaki ilk sorusu, *Yeni Türk harflerini öğrendiniz mi?* olmuştur. Müteakiben de tebeşiri eline alıp kara tahtanın başına geçerek imtihana başlamıştır. Takriben bir saat süren imtihan ile dersten sonra Belediyeye geçmiştir. İmtihana burada da devam ederek sorular sorup, yeni Türk harfleriyle kelimeler ve cümleler yazdırmıştır. Şehirdeki incelemelerini tamamladıktan sonra da tezahüratlar eşliğinde önce Eceabat'a, oradan da Anafartalar'a gitmiştir. Burada, hem Anafartalar'ı dolaşmış hem de yanında bulunanlara savaşın cereyan edişini, nasıl hücumlar yapıldığını ve göğsüne gelen kurşunla satının nasıl parçalandığı anlatmıştır. Geceyi yatta geçiren Gazi, 2 Eylül günü Gelibolu'ya gitmiştir. Gelibolu'da önce vilayeti, sonra Belediyeyi ziyaret etmiştir. Belediyede şerefine tertiplenen çay ziyafetine katılarak çaya iştirak edenlerle yeni harfler üzerine sohbet etmiş, ziyafetten sonra da donanmanın tatbikatını izlemiştir. Tatbikattan sonra da donanma ile birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmıştır (İkdam, 4 Eylül 1928; Ülkütaşır, 2000: 99-102; Ökte, 2000: 515).

Sinop Ziyareti (15 Eylül)

Atatürk, 14 Eylül günü saat 14.30'da Dolmabahçe Sarayı'ndan Sakarya motoruna binerek Sinop'a gideceği İzmir Vapuru'na geçmiştir. Sakarya

motorunun rıhtımdan ayrılması üzerine saray önüne demirlemiş olan savaş gemileri top atarak, vapurlar da düdüğü çalarak Gazi'yi selamlamıştır. Halkın yoğun sevgi gösterileri eşliğinde hareket eden vapur, saat 16.15'de Karadeniz'e açılmıştır (Cumhuriyet, 15 Eylül 1928; Metel, 1966: 123).

Gazi'ye gezi sırasında milletvekilleri Kılıç Ali, Cevat Abbas, Salih Bozok, Recep Zühtü Soyak, Muhafız Kıtâatı Kumandanı İsmail Hakkı, Genel Sekreteri Tevfik, CHF Genel Sekreteri Saffet ile başyaver Rusuhi gibi isimler eşlik etmiştir (Milliyet, 15 Eylül 1928). Mülkî ve askerî erkân ile halk tarafından karşılanan Gazi, önce Hükümet Konağına gitmiş, burada bir süre dinlendikten sonra da Yatı Mektebi'ne giderek mektepte bulunan kara tahtanın başına geçip birçok kişiyi imtihan etmiştir (Önder, 1998: 316; Ülkütaşır, 2000: 104; Ökte, 2000: 519).

Atatürk, okuldaki dersten sonra yürüyerek CHF binasına gitmek için hareket etmiştir. Bu esnada halkla sohbet edip Meydan Kapı'da Hüsnü Efendi'nin kıraathanesinde kahve içmiştir. Daha sonra tersaneye inmiş, postanenin yeni harflerle yazılmış olan levhasındaki yanlış düzelttirmiş, Fırka binasında yeni Türk alfabesiyle ilgili açıklamalar yaptıktan sonra da sahildeki Belediye Parkına giderek akşam yemeğinden önce parkta dolaşarak halkla sohbet etmiştir (Milliyet, 17 Eylül 1928). Bu esnada herkesin yeni Türk harflerini kısa bir süre içerisinde öğrenmesinin vatani bir görev olduğunu dile getirmiştir. Parkta yenen akşam yemeği sonrasında ise Türk Tarihi ve dili ile ilgili çok faydalı tartışmalar yapılmıştır (Önder, 1998: 317). Sohbet sırasında, yeni Türk alfabesi konusundaki kararlılığını ise şu sözlerle ifade etmiştir:

Arkadaşlar!

Bazı zevat idarî mülahazalarla olacak, yeni Türk harflerinin tatbik edilmesi için benden bir sene, üç sene gibi bir mühlet istiyorlar. Buna asla muvafakat edemem. Ankara'ya dönünce ve Yüksek Meclis açılınca, bir kanunla bunun hemen kabul edilmesine bütün kuvvetimle çalışacağım (Ülkütaşır, 2000: 108).

Konuşma sırasında şehirde yeni açılmış olan Türk Halk Bilgisi Derneği'nin faaliyetlerinden bahsedilmesi üzerine Dernek Başkanı M. Şakir Ülkütaşır'ın öz Türkçe sözleri topladığını, bunların yüzde yetmiş beşinin eski Türk dilinin en büyük sözlüğü olan Dîvânu Lügâti't Türk'te bulunduğunu dile getirmesi üzerinde;

Arkadaşlar!

Şakir Bey'i alaka ile dinledim. Bunlar da esas davamızın, mesaimizin içinde bulunan mühim millî meselelerdendir. Elbirliği ile bunları da mutlaka başaracağız. Türk dili güzeldir, engindir. Onun bu güzelliğini, zenginliğini ortaya koymamız lazımdır şeklinde bir konuşma yapmıştır.

Vaktin ilerlemesi üzerine de;

Arkadaşlar!

Tarihe, dile, harf inkılâbına, hatta memleket işlerine dair birçok şey konuştuk, samimî bir muhit ve hava içinde geçen bu dakikaları unutamayacağım. Çok mütehasssim, vakit geldi, müsaadenizi rica edeceğim diyerek iskeleye doğru ilerlemiş ve saat 22.00'da da Samsun'a doğru yola çıkmıştır (Ülkütaşır, 2000: 112).

Samsun Ziyareti (16-18 Eylül)

Sinop ziyaretini tamamladıktan sonra Samsun'a hareket eden Gazi'yi taşıyan İzmir vapuru, 16 Eylül günü Samsun limanına gelmiştir. Vali Kazım Paşa, Kolordu Kumandanı Salih Paşa ile milletvekillerinden oluşan heyeti vapurda kabul eden Atatürk, karşılama heyetiyle birlikte halkın sevgi gösterileri eşliğinde iskeleye çıkmıştır. Bu esnada top atışı yapılırken fabrikalar ve araçlar siren çalmıştır (Cumhuriyet, 17 Eylül 1928). Samsunluların *Yaşa büyük Gazimiz* sesleri ve alkışları arasında Hükümet Konağına gelip kısa bir süre istirahat eden Atatürk, daha sonra balkona çıkarak konağın önünde toplanan kalabalığı selamlamıştır. Müteakiben Konağın Genel Meclis Salonuna getirilen tahtanın başına geçerek vali başta olmak üzere birçok kişiyi imtihan edip imla kuralları hakkında açıklamalar yapmış, dersin sonunda da tahtaya, *Bütün arkadaşlar yeni yazımızı iyi okuyup yazıyorlar* cümlesini yazmıştır. Sonuçtan hayli memnun olan Gazi, memnuniyetini ise *Arkadaşlar, çok memnun oldum. Beş on gün içinde, diğer çalışmalarınız olduğu hâlde harfleri iyi öğrenmişsiniz. Teşekkür ederim. İnşallah yakın zamanlarda resmî işlem ve yazışmalara da yeni harflerle başlayacağız* sözleriyle dile getirmiştir. İmtihandan sonra Belediye ve Halk Fırkası ile Samsun'a ilk geldiğinde kaldığı eski Mıntıkâ Palas'ı ziyaret etmiştir. Bu sırada Malatya'dan dönen Başvekil İsmet Paşa da Samsun'a gelmiştir (Cumhuriyet, 18 Eylül 1928). Yoğun geçen günün gecesinde ise Muallimler Birliği tarafından İstiklâl Mektebi'nde geç saatte kadar süren bir balo düzenlenmiştir. Baloya katılan öğretmenleri yeni Türk harflerinin herkes tarafından bir an önce öğrenilmesi gerektiği konusunda teşvik eden Gazi, sevgi gösterileri eşliğinde balodan ayrılmıştır (Ökte, 2000: 520-521; Ülkütaşır, 2000: 114; Duman, 2006: 116).

17 Eylül gününü dinlenerek geçiren Atatürk, kaldığı konağın onarımında gösterilen özenden dolayı İkinci Mıntıkâ Müfettişi Samsun Milletvekili Avni Bey'i tebrik etmiş, öğle yemeğinde ikram edilen ekmeği beğendiği için de fırıncılardan bazılarını davet ederek takdirlerini dile getirmiştir (Cumhuriyet, 18 Eylül 1928). Ayrıca gün içerisinde Terme, Çarşamba ve Bafra'dan gelen heyetleri kabul etmiştir. Bu esnada halk da fener alayı ile çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. 18 Eylül sabahı trenle şehirden ayrılan Gazi için mülkî ve askerî erkân, öğrenciler ve halkın katılımıyla

gerçekleşen coşkulu bir uğurlama töreni yapılmıştır. Nitekim ikametgâhı ile istasyon arasındaki yolun iki tarafına toplanan halkın tezahüratı arasında istasyona gelen Gazi, askerî bandonun çaldığı marşların yanı sıra vapur, fabrika ve bilumum araçların düdüğü sesleriyle karşılanmıştır. Bu atmosfer içinde şehirden ayrılan Atatürk'e, Havza'ya kadar Vali Kazım Paşa ile Samsun milletvekilleri de eşlik etmiştir (Milliyet, 19 Eylül 1928; Ülkütaşır, 2000: 114; Duman, 2006: 117). Güzergâhı üzerindeki istasyonlarda toplanarak sevgi gösterisinde bulunanları pencereden selamlayan Ulu Önder, Ladik, Havza ve Hacıbayram istasyonlarında ise trenden inerek halka sohbet etmiş, öğle yemeğini de Havza'da halkla birlikte yemiştir (Cumhuriyet, 19 Eylül 1928; Ülkütaşır, 2000: 114-115; Duman, 2006: 117).

Amasya Ziyareti (18 Eylül)

Samsun ziyaretini tamamlayıp Amasya'ya doğru yola çıkan Gazi, Amasya Valisi Faik Bey başkanlığındaki bir heyet tarafından Hacıbayram İstasyonunda karşılanmıştır. Saat 16.00'da Amasya'ya gelen treni, mülkî ve askerî erkân ile kalabalık bir halk topluluğu karşılamıştır (Milliyet, 19 Eylül 1928; Hâkimiyeti Milliye, 19 Eylül 1928; Cumhuriyet, 20 Eylül 1928). Karşılama töreninden sonra istirahati için hazırlanan binaya geçen Atatürk, kısa bir süre dinlendikten sonra Hükümet Konağına geçerek Vali Faik Bey başta olmak üzere memur, öğretmen ve halktan bazı kişileri imtihan etmiştir. Sonucundan bir hayli memnun kaldığı imtihanın sonrasında da Turhal'a doğru hareket etmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 19 Eylül 1928; Önder, 1998: 43; Ülkütaşır, 2000: 115; Ökte, 2000: 523; Duman, 2006: 118; Menç, 2007: 470-472).

Tokat Ziyareti (18-19 Eylül)

Tokat Valisi başkanlığındaki bir heyet tarafından Turhal'da karşılanan Gazi, saat 22.00'da Tokat'a gelmiştir (Cumhuriyet, 19 Eylül 1928; Duman, 2006: 118). Vaktin geç olmasına rağmen halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Karşılama törenini müteakiben Atatürk geceyi geçireceği Belediye binasına giderken halk da fener alayı düzenlemiştir. Ertesi gün saat 09.30'da tezahüratlar eşliğinde Hükümet Konağına gelen Gazi, Vilayet Meclisi toplantı salonunda toplanmış olan memurlar ile halktan bazı kişileri yeni Türk alfabesinden imtihan etmiş ve sonuçtan da son derece memnun kalmıştır. İmtihandan sonra Tokat Milletvekili Mustafa Bey'in evinde öğle yemeği yiyerek Sivas'a doğru yola çıkmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 19 Eylül 1928; İlgazi, 2002: 134; Duman, 2006: 118).

Sivas yolu üzerindeki Artova, Yenihan ile bazı kasabalarda durarak halkla sohbet etmiş, yeni Türk harflerine olan ilgiden de ziyadesiyle memnun olmuştur. Hatta mola verdiği bir köydeki yaşlılara yeni Türk harflerini bilip bilmediklerini sormuş, işittiklerini ama henüz görmediklerini söylemeleri üzerine de yeni harfleri tanıttıktan sonra bir iki cümle yazmıştır.

Yazdığını köylülerin okumasından mutlu olan Gazi, cebinden çıkardığı kalemi ise köylülere hediye etmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 22 Eylül 1928).

Sivas Ziyareti (19-20 Eylül)

Gazi'yi karşılamak için günler öncesinden hazırlıklara başlayan Sivaslılar, hazırladıkları takın bir yüzüne yeni harflerle *Sefa geldiniz Sivas'ın Aziz Misafiri* diğer yüzüne *Selam Sana Büyük halaskar*, Lise Caddesi ile Hükümet Meydanının birleştiği yerdeki taka da *Yaşasın! Büyük Reisicum-hurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri* yazmışlardır. Gelecek misafirlerin bir kısmının kalması için Lise önündeki tarihi bina hazırlanırken Posta ve Telgraf Baş Müdürlüğünün bahçesine yeşil yapraklarla beyaz bez üzerine yeni harflerle *Millî Gururlarımızın Aziz Timsalini Ebedî Hürmetle Selamlarız Yeni Harflerle Keşide Olunacak Telgraflarda Sürat Vardır* yazılmış, bütün işyeri ve resmî dairelere de yeni harflerle yazılmış afişler asılarak bütün şehir büyük karşılamaya hazırlanmıştır. 19 Eylül akşamı Sivas'a gelen Gazi, Çamlıbel'de milletvekilleri, vali, kumandan, belediye başkanı ve meclis umumi azaları ile diğer vilayet erkânı, şehirde ise top atışıyla birlikte memurlar, mektepliler, askerler ile vatandaşlar tarafından karşılanmıştır (Milliyet, 20-21 Eylül 1928; Cumhuriyet, 20-21 Eylül 1928; Yıldırım, 1996: 679; Ülkütaşır, 2000: 116-117; Duman, 2006: 119).

Gazi'nin gelmesiyle birlikte şehirde büyük bir sevinç yaşanmış, asker ve halkın katılımı ile fener alayı yapılarak geç saate kadar eğlenilmiştir. Bu esnada vali konağındaki ikametgâhında dinlenmeye çekilen Atatürk, ertesi gün Orduevi'nin önüne hazırlanan kara tahtanın başına geçerek birçok kişiyi yeni Türk alfabesinden imtihan etmiştir. Bu esnada tahtaya çağırıldığı ancak yeni Türk harflerini henüz öğrenmediğini dile getiren kasap Abidin'e on dakikada sesli harfleri öğreterek ismini yazdırmıştır. Belediye Başkanının sekiz yaşındaki oğlu ile Tahrirat Müdürü Basri Bey'in *Memnuniyetle görüliyor ki muhterem Sivas halkı yeni harflerle okuma ve yazmayı az zamanda kolayca öğreneceklerdir* cümlesini yazması üzerine İsmet Paşa'ya dönerek *Öğrenmişler Paşa* dedikten sonra halka dönerek *Teşekkür ederim, Allaha ısmarladık* diyerek veda etmiştir (Yıldırım, 1996: 679; Ülkütaşır, 2000: 117-119; Duman, 2006: 120).

Kongre salonu ve müze olarak düzenlenen Sivas Kongresi'nin yapıldığı lise binasını da ziyaret eden Atatürk, müze defterine *İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten pek mütehassis oldum* yazdıktan sonra halkın tezahüratı eşliğinde şehirden ayrılmıştır (Yıldırım, 1996: 679; Önder, 1998: 324-325). Sivas Milletvekili Rasim Bey ile CHP Müfettişi Avni Bey'in de eşlik ettiği Gazi, Kayseri'ye giderken yol üzerinde bulunan Şarkışla'ya da uğramıştır. Şarkışla halkı ile mülkî ve askerî erkân tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Hükümet Konağının önünde kahve içtikten sonra kazanın vaizi ile köy hocasını yeni Türk harflerinden imtihan

etmiştir. Kaza vaizinin kendisine sorulan soruya cevap veremeyerek *Yaşım ilerledi, henüz yeni harfleri öğrenmeye vakit bulamadım* demesi üzerine *Şimdi sana Kuran da okutsam yanlış okursun. Bu hal ile halka nasıl vaaz ve irşatta bulunabilirsin, bir haftaya kadar yeni harfleri katiyen öğreneneceksin* dedikten sonra kaza kaymakamına dönerek, *Hafta nihayetinde hoca efendiyi imtihan et, neticeyi bizzat bana yaz* diye emretmiştir. İkinci kişinin köy hocası olmasına rağmen yeni harfleri okuması üzerine takdir ettiğini belirterek Kayseri'ye doğru yoluna devam etmiştir (Duman, 2006: 121; Ülkütaşır, 2000: 120).

Kayseri Ziyareti (20 Eylül)

20 Eylül günü saat 14.30'da Kayseri'ye gelen Atatürk, Vali Fuat Bey başkanlığındaki bir heyetin yanı sıra mülkî ve askerî erkân ile kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmıştır. Belediye Bahçesine kara tahta koydurarak Kayserilileri yeni Türk alfabesi konusunda imtihan etmiş, bu esnada yeni yazıyı on günde öğrendiğini söyleyen bir Kayseriliyi göstererek, *Bak İsmet, on günde öğrenmiş* diyerek takdir etmiştir. Aynı gün de Kayseri'den ayrılarak Ankara'ya doğru yola çıkmıştır (Göde, 1994: 53-54; Ülkütaşır, 2000: 120-121).

Sonuç

Atatürk, her zaman halkıyla sıcak ilişkiler kuran bir lider olmuştur. Bu nedenle zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır. Bazen birkaç gün, bazen ise birkaç ay süren gezileri sırasında halkla bir araya gelebileceği, onlarla fikir alış verişinde bulunabileceği müesseseleri ziyarete büyük önem vermiş, böylece halkın nabzını daha iyi tutma imkânına da sahip olmuştur.

Gazi'nin bu nitelikteki gezilerinden birisi de Harf İnkılâbını açıklamasının hemen akabinde gerçekleştirdiği yurt gezisidir. 23 Ağustos-20 Eylül 1928 tarihleri arasındaki gezisi kapsamında Tekirdağ, Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasında kara tahtanın başına geçerek yeni Türk harflerini tek tek gösterdiği gibi yeni harflerle okuma yazmayı öğrenen valisinden işçisine kadar birçok kişiyi imtihan etmiş, yeni harfleri bilmeyenlere göstermiş, anlaşılamayan noktaları tekrar tekrar izah etmiştir. Gazi'nin geleceğini duyarak günler öncesinden hazırlıklara başlayan halk ise liderine olan saygı, sevgi ve minnetini göstermek için elinden geleni yapmış, hatta yeni açıklanmasına ve kanunu henüz Meclis'ten geçmemesine rağmen yeni Türk harfleri ile okuma yazmayı öğrenerek ona ve fikirlerine verdiği önemi göstermiştir.

Atatürk'ü farklı kılan hususlardan birisi iyi bir stratejist ve aksiyon insanı olmasıdır. Nitekim Tanzimat döneminden beri devam eden gelen al-

faber tartışmasında da icraatıyla bu yönünü bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak gerek Harf İnkılâbı, gerekse de yaptığı diğer inkılâplar Atatürk'ün bir anda karar vererek yaptığı değişiklikler değildir. Nitekim alfabe konusundaki fikirlerini de daha Millî Mücadele döneminde çok yakınındaki birkaç kişiyle paylaşarak ileride yapacağı inkılâplar arasında saymıştır. Nitekim şartlar olgunlaşınca da düşünceden fiiliyata geçirme konusunda tereddüt etmemiştir.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar

Cumhuriyet (1928)

Hâkimiyeti Milliye (1928)

İkdam (1928)

Milliyet (1928)

Resmî Gazete (1928)

Kitaplar-Makaleler

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı. (2000). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Adivar, Halide Edip. (1994). Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul: Can Yayınları.

Aksoy, Ömer. (2018). Bosna Hersek'te Alfabe Meselesi ve Boşnak Yazı Dilinin Sadeleşmesine Yönelik Türkiye ile Paralel Olarak Yapılan Reform Çalışmaları, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/2, 249-272.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (1997). III (1918-1937), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çanak, Erdem. (2016). Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24, 128-178.

Çankaya, Necati. (1985). Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Yayını.

Çevik, Hikmet. (1949). Tekirdağ Tarihi Araştırmaları, İstanbul: Ahmet Sait Basımevi Yayını.

Duman, Selçuk. (2016). Kızılırmak Gazetesine Göre Mustafa Kemal Atatürk'ün 1928 Sonbaharında Sivas'ı Ziyareti, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 7/1, 111-122.

Elifba Komisyonu. (1928). Elifba Raporu, Ankara.

Emre, Ahmet Cevat. (1960). İki Neslin Tarihi, İstanbul: Hilmi Kitabevi Yayını.

Göde, Kemal. (1994). Atatürk'ün Kayseri Ziyaretleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28, 49-54.

Gül, Muhittin. (2006). Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII, 3, 51-72.

İlgazi, Abdullah. (2002). Atatürk'ün Tokat Gezileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 52, 107-158.

Kansu, Mazhar Müfit. (1997). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Menç, Hüseyin. (2007). Milli Mücadele Yıllarında Amasya, Olaylar-Belgeler-Portreler, Amasya: Amasya Valiliği Kültür Yayınları.
- Merdivenci, Ahmet. (1980). Türk Yazı Devrimi ve Yurt Dışındaki Türklere Yansımaları, İstanbul: Hilal Matbaacılık Yayını.
- Metel, Raşit. (1966). Atatürk ve Donanma, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Oy, Aydın. (1965). Tekirdağ'da Atatürk -Anılar Belgeler, Fotoğraflar-, İstanbul: Ekin Basımevi Yayını.
- Ökte, Ertuğrul Zekâi. (2000). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938), I, İstanbul: Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Önder, Mehmet. (1998). Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şimşir, Bilal N. (1992). Türk Yazı Devrimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tural, Mehmet Akif. (2004). Atatürk'ün Yurt Gezileri, Büyük Nutuk Adlı Eseri ve Hayattan Ayrılışı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 391-393.
- Ulu, Cafer. (2014). Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal'in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 55, 277-302.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (2000). Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.